

O. W. HISEM,
O. O. MARTYNIUK

8

HISTORIA POWSZECHNA

**Podręcznik dla klasy 8.
ogólnokształcących szkół
z polskim językiem nauczania**

Zalecany przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy

Czerniowce
„Bukrek”
2016

УДК [94(100)»05/...»:37.016](075.3)

ББК 63.3(0)51я721

Г 51

Перекладено за виданням:

О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Всесвітня історія : підруч. для 8 класу загальноосвіт. навч. закладів. – Х. : Ранок, 2016. – 256 с. : іл.

Рецензенти:

В. В. Скирда, доцент кафедри історичного факультету

ХНУ ім. В. Н. Каразіна, канд. іст. наук;

О. Е. Охредько, учитель історії та суспільствознавства, м. Бердянськ.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 27.05.2016 № 585)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа „Рекомендовано Міністерством освіти і науки України”:

Н. В. Назарчук, учитель приватного закладу „Одеська приватна спеціалізована школа I–III ступенів „Гармонія” м. Одеси, учитель-методист;

І. В. Хайло, методист Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, учитель-методист;

Р. Б. Сіромський, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного університету ім. І. Франка, канд. іст. наук.

Гісем О. В.

Г 51 Всесвітня історія : підруч. для 8 класу загальноосвіт. навч. закладів з навч. пол. мовою / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Чернівці : Букрек, 2016. – 256 с. : іл.

ISBN 978–966–399–796–4

УДК [94(100)»05/...»:37.016](075.3)

ББК 63.3(0)51я721

© Гісем О. В., Мартинюк О. О., 2016

© Юхтман О. С., ілюстрації, 2016

© ТОВ Видавництво „Ранок”, оригінал-макет, 2016

ISBN 978–617–09–2879–5 (укр.)

ISBN 978–966–399–796–4 (пол.)

© Видавничий дім „Букрек”, переклад, 2016

Drodzy uczniowie!

W tym roku będziecie kontynuować naukę przedmiotu „Historia powszechna”. Jak już wiecie z doświadczenia poprzednich lat, kluczem do sukcesu w pracy na lekcjach i w domu jest umiejętność pracy z podręcznikiem. Przed tym jak zacząć pracę, należy według spisu treści podręcznika zapoznać się z jego strukturą.

Materiał podręcznika został podzielony na sześć rozdziałów, każdy zawiera kilka paragrafów, które z kolei składają się z poszczególnych punktów. W tekście napotkacie wydzielone **wyrazy** i **daty** a także tłumaczenie podstawowych terminów i pojęć. Na nich należy zwrócić szczególną uwagę.

Lepiej opanować materiał edukacyjny pomogą dokumenty historyczne, ilustracje, mapy oraz schematy. Pracując z paragrafem należy uważnie przeczytać zawarte w nim dokumenty i odpowiedzieć na pytania do nich. Przyglądając się ilustracjom obowiązkowo zwracajcie uwagę na komentarze tłumaczące treść ukazanego. Kształtowaniu pojęcia o tym, w jaki sposób rozwijały się wydarzenia pomoże mapa historyczna, a zrozumieć powiązania między wydarzeniami historycznymi pomogą schematy.

Po każdym paragrafie podane pytania i polecenia, które pomogą sprawdzić własną wiedzę. Po opracowaniu kolejnego rozdziału podręcznika macie możliwość systematyzacji swojej wiedzy według pytań i poleceń uogólniających a także zadań testowych.

Na końcu podręcznika znajdziecie załączniki: plany-schematy dla pracy samodzielnej z podręcznikiem, literaturę uzupełniającą, słownik terminów oraz pojęć i in.

Ale nie zawsze informacji zawartej w podręczniku wystarczy dlatego, aby przygotować się do lekcji, mianowicie do zajęć praktycznych potrzebujących opracowania dodatkowych źródeł. A może zchcecie pogłębić swoją wiedzę. W tym celu autorzy podręcznika stworzyli elektroniczne zasoby edukacyjne, w które zawierają interesująca informacja uzupełniająca, fragmenty dokumentów i pytań do nich, testy do samokontroli i inne. Wszystko to znajdziecie pod adresem elektronicznym:

interactive.ranok.com.ua

Dla ułatwienia pracy z podręcznikiem na jego stronach znajdziecie znaki, na które należy zwracać uwagę.

Pytania znajdujące się w tej rubryce na początku paragrafu pomogą Wam przypomnieć sobie materiał, którego nauczyliście się wcześniej i przygotować się do opanowania nowego.

„**Dokumenty opowiadają**” – zostały tu podane fragmenty źródeł historycznych oraz pytania do nich.

„**Ciekawostki**” – w tej rubryce znajdziecie sporo ciekawych faktów historycznych powiązanych z treścią materiału paragrafu.

„**Postać w historii**” – pod taką rubryką została zawarta informacja o wybitnych działaczach oraz ich wkładzie w rozwój historyczny.

„**Wnioski**” – zostały tu podane podstawowe postulaty materiału, który opanowaliście.

Pytania i polecenia

Ta rubryka zawiera pytania i polecenia do paragrafów, które zostały podzielone na cztery grupy:

- „*Sprawdźcie jak zapamiętaliście*” – za pomocą tych pytań możecie przeprowadzić samokontrolę i wyjaśnić, czy dobrze zaamiętaliście materiał paragrafu.
- „*Zastanów się i odpowiedz*” – te pytania pozwolą Wam zrozumieć przeczytane.
- „*Wykonaj polecenia*” – wykonanie poleceń z tej kategorii rozwinie Wasze umiejętności edukacyjne (praca z mapą, układanie planów, tabelek i in.).
- „*Polecenia dla dociekliwych*” – znajdziecie tu polecenia i pytania wykonywane zgodnie z zaleceniami nauczyciela albo dla uczniów pragnących pogłębić swoją wiedzę korzystając z dodatkowej literatury i zasobów Internetu.

Wstęp

1. Co bada nauka „Historia”? **2.** O jakich okresach historii powszechnej dowiedzieliście się w poprzednich latach? **3.** Jakie były cechy rozwoju ludzkości w Średniowieczu?

W tym roku będziecie kontynuować historię ludzkości. W poprzednich klasach zapoznaliście się z historią Świata Starożytnego i Wieków Średnich.

W 8 klasie rozpoczniecie naukę nowego przedmiotu Historia Nowożytna. Warunkowo można ją podzielić na dwie części. Pierwszą nazywano **Wczesna Nowożytność** lub **Dzieje Wczesnonowożytne** (koniec XV – pierwsza połowa XVII w.). Decydującymi dla tych dziejów wydarzeniami stały się **Wielkie Odkrycia Geograficzne**, **Odrodzenie**, **Reformacja** i **Kontrreformacja**.

Druga część Historii Nowożytnej – **Dzieje Nowożytne** (druga połowa XVII–XVIII w.) zapozna Was z okresem trwającym pod znakiem **Oświecenia**.

Po zapoznaniu się z wydarzeniami jego drugiego okresu w przyszłym roku zakończycie naukę historii **Dziejów Nowożytnych**.

Historia Nowożytności – okres historii powszechnej między historią Średniowiecza a historią Najnowszą. Pojęcie „Nowożytność” jako pierwszy zaczęli stosować w XV w. włoscy myśliciele przeciwstawiając się w taki sposób poprzedniej epoce historii Średniowiecza i twierdząc, że w historii Europy rozpoczął się nowy okres.

■ Periodezykacja historii powszechnej

Nazwa okresu	Granice chronologiczne
Historia społeczeństwa prehistorycznego	Pojawienia się człowieka na Ziemi – 3 tys. lat p.n.e.
Historia Starożytności	3 tys. lat p.n.e. – 476 r.
Historia Średniowiecza	476 r. – 1492 r.
Wczesna Nowożytność	Koniec XV – pierwsza połowa XVI w.
Historia Nowożytności	<i>I okres:</i> druga połowa XVI – XVIII w. <i>II okres:</i> koniec XVIII – początek XX w.
Historia Najnowsza	<i>I okres:</i> 1914 r. – 1939 r. <i>II okres:</i> 1939 r. – do dnia dzisiejszego

Wielkie Odkrycia Geograficzne stały się impulsem dla ważnych postępów. Tysiące osób z krajów europejskich udały się do nowych ziem w poszukiwaniach bogactwa i chwały, nowych terytoriów. Dzięki tym wydarzeniom cywilizacja zachodnioeuropejska wyszła poza granice Europy,

poszerzając swoje wpływy na Amerykę, Afrykę i Azję oraz istotnie zmieniając życie tych narodów. Zaszły ważne zmiany również w życiu samej Europy.

Znaczące zmiany w światopoglądach ludzi zapoczątkowało Odrodzenie. W tym czasie kształtowało się uświadomienie tego, że człowiek jest wartością najwyższą, posiada prawo do wszechstronnego rozwoju harmonijnego i realizacji swoich możliwości.

Kościół katolicki będący podstawą starego społeczeństwa europejskiego, stawał się coraz większą przeszkodą na drodze do kształtowania nowych porządków. Potężny cios kościołowi katolickiemu zadały Wielkie Odkrycia Geograficzne, w wyniku których została podważona prawidłowość poglądów na budowę świata, krzewionych przez kościół. Ludzkość po raz pierwszy zrozumiała, że świat nie kończy się na brzegu morza czy oceanu. Za tymi oceanami są kontynenty, na których także mieszkają ludzie i wszyscy oni są przedstawicielami jedynej społeczności na planecie.

Ruch skierowany na przemyślenie roli kościoła katolickiego w społeczeństwie otrzymał nazwę **Reformacja**. (O treści zmian zachodzących w Europie w wyniku Wielkich Odkryć Geograficznych, rozprzestrzeniania się Odrodzenia i Reformacji dowiedzie się opracowując odpowiednie tematy).

Stare społeczeństwo opierające się na tradycjach i zwyczajach stopniowo niszczyło się, coraz więcej przedstawicieli nowej cywilizacji europejskiej zaczęło stosować zdrowy rozsądek i własny umysł.

Zachodziły również zmiany w ustroju państwowym krajów europejskich: monarchię stanową zamieniła absolutna. Absolutyzm stał się formą ustroju państwa, która bardziej odpowiadała interesom nowych grup społecznych. Jednocześnie w społeczeństwie dojrzywało rozumienie tego, że władza musi służyć społeczeństwu, chronić interesy i prawa każdej osobowości. Narody coraz bardziej uświadamiały swoją przynależność narodowościową. Stało się oczywistym, że stworzyć jak najlepsze warunki dla rozwoju swego narodu można tylko we własnym państwie.

Podstawowymi ośrodkami kształtowania nowego społeczeństwa były kraje Europy Zachodniej – Włochy, Anglia, Holandia, Francja, Niemcy. Właśnie tutaj rodziły się nowe ideały oraz ruchy społeczno-polityczne, zmieniały się formy ustroju państw, kształtowały się stosunki rynkowe oraz pojawiały się nowe warstwy społeczne. Burzyły się stare tradycyjne społeczeństwa oparte na naturalnym gospodarstwie rolniczo-rzemieślniczym.

Idee Oświecenia, które powstały w drugiej połowie XVII w. w Anglii, symbolizowały początek nowego okresu historii europejskiej. Była to epoka triumfu rozumu i myśli człowieka. W tym czasie rozpowszechniły

się poglądy skierowane przeciwko absolutyzmowi, głoszone potrzebę zapewnienia przez państwo każdemu człowiekowi swobody wyznania, równości swobód obywatelskich i politycznych.

Rozwój państw Wschodu pod koniec XV – w XVIII w. odbywał się inaczej niż w Europie. Tutaj podobnie jak wcześniej, zachowywały się społeczeństwa rolniczo-rzemieślnicze, dlatego cywilizacje państw Wschodu naukowcy nazywają tradycyjnymi. W tych czasach nasilił się nacisk cywilizacji nowożytnoeuropejskiej na kraje Wschodu. Te ostatnie nie mając możliwości odparcia tej presji, przekształciły się w zależne od Zachodu kraje.

Tak więc dzieje końca XV – XVIII w. stały się dla krajów Zachodu okresem kształtowania i dynamicznie rozwijającej się cywilizacji nowoeuropejskiej, a dla krajów Wschodu – okresem spowolnienia tempa rozwoju, zachowania tradycyjnych cywilizacji rolniczo-rzemieślniczych.

Wnioski

- ▶ W 8 klasie dowiedzie się o nowym okresie historii powszechnej – Okres Nowożytny, obejmujący wydarzenia od końca XV do końca XVIII w.
- ▶ Decydującymi wydarzeniami Historii Nowożytnej końca XV – pierwszej połowy XVII w., którą nazywają Wczesną Nowożytnością (Okresem Wczesnonowożytnym) stały się Wielkie Odkrycia Geograficzne, Odrodzenie, Reformacja i Kontrreformacja. Druga połowa XVII–XVIII w. minęły pod znakiem Oświecenia.

Pytania i polecenia

1. Jaką nazywa się okres w historii powszechnej, który poznają uczniowie w 8 klasie? 2. Na jakie okresy podzielono Historię Nowożytną? Wymień ich granice chronologiczne. 3. Wymieńcie wydarzenia, które są uważane za decydujące dla Historii Nowożytnej w ogóle. 4. Czy jednakowo rozwijały się kraje Europy i Wschodu pod koniec XV – w XVIII w.?
- 5. Scharakteryzujcie cechy podstawowe krajów Europy w czasach nowożytnych.
6. Jak rozwijało się społeczeństwo krajów Wschodu w tym okresie?
- 7. Wskażcie na mapie w atlasie terytoria i stolicy krajów Europy Zachodniej, które stały się ośrodkami kształtowania nowego społeczeństwa we Wczesnych Czasach Nowożytnych.
- 8. Czy zgadzacie się z twierdzeniem, że każdy z okresów historii powszechnej był dla ludzkości nowym krokiem na drodze do postępu? Na podstawie materiału z Historii Starożytnej i Historii Średniowiecza uzasadnijcie swoją odpowiedź.

ROZDZIAŁ 1. WIELKIE ODKRYCIA GEOGRAFICZNE ORAZ KSZTAŁCOWANIE SIĘ STOSUNKÓW KAPITALISTYCZNYCH

§ 1. Odkrycia Europejczyków

1. Cakie wyobrażenia o świecie panowały w Średniowieczu? 2. Jakim było życie i kultura narodów Indii pod koniec XV w.? 3. Co wiecie o życiu ludów Ameryki prekolumbijskiej?

Przyczyny i przesłanki Wielkich Odkryć Geograficznych. Okres Wielkich Odkryć Geograficznych stał się punktem zwrotnym pomiędzy Wiekami Średnimi a Nowożytnością. Właśnie w tym okresie ludzkość zgromadziła wystarczająco wiedzy i doznała potrzeby poznania całej Ziemi z jej nieznanymi przestrzeniami.

Pod koniec Średniowiecza handel z krajami Wschodu miał już stały charakter. Różne towary wschodnie – przyprawy, wyroby jubilerskie, tkaniny i in. stały się dla Europejczyków dobrze znane. Jednak w drugiej połowie XV w. sytuacja istotnie skomplikowała się w wyniku dokonania aneksji Bliskiego Wschodu przez Imperium Osmańskie. Różne opłaty z karawanów handlowych i okrętów, rozbój, piractwo sprawiały, że handel był bardzo ryzykowny, nieopłacalny i nieregularny. Pojawiła się ogromna ilość pośredników (Arabów, Włochów), co doprowadziło do wzdrożenia towarów. Droga do Indii przez Egipt i Morze Czerwone całkowicie kontrolowana była przez Arabów, którzy nie dopuszczali tu Europejczyków. Więc kupcy z państw Europy Zachodniej i Północno-Wschodniej o dalekich rynkach wschodnich nawet nie marzyli. Kupcy i żeglarze krajów zachodnio-europejskich coraz częściej zastanawiali się nad poszukiwaniem nowej drogi morskiej do Indii z pominięciem Arabów i Turków.

Do poszukiwania bajecznie bogatej Indii Europejczyków pobudzała również inna przyczyna: dla rozwoju handlu, tworzenia nowych przedsiębiorstw potrzebne było złoto i srebro. W Europie Zachodniej brakowało ich.

Współcześni historycy wyróżniają następujące przesłanki Wielkich Odkryć Geograficznych:

- ▶ Powstawanie w Europie wielkich scentralizowanych państw mających niezbędne środki na kupno sprzętu i finansowanie wędrowek za ocean. Przede wszystkim to Hiszpania, a także Anglia, Francja i Portugalia.

- ▶ Kościół katolicki widział w podboju nowych lądów pewien rodzaj krucjaty przeciwko poganom w celu nawrócenia ich na chrześcijaństwo.
- ▶ W wyniku pomyślnego zakończenia Rekonkwisty powstała duża ilość drobnej szlachty hiszpańskiej i portugalskiej, której doświadczenie wojskowe połączone było z dążeniem do zysku i fanatyzmem religijnym.
- ▶ Tworzenie nowych oraz doskonalenie istniejących urządzeń nawigacyjnych i map, nowych typów statków morskich: kompasu morskiego, astrolabium, portolanu (morskiej mapy kompasowej), karaweli trójmasztowej.

Nowych dróg do krajów wschodnich jako pierwsze wśród państw europejskich zaczęły szukać Portugalia i Hiszpania.

2 Odkrycia Portugalczyków. Wygodne położenie geograficzne, opanowanie geografii arabskiej i matematyki, żeglarstwa umożliwiło przekształcenie Portugalii w XV w. na potęgę morską. Pierwsze odkrycia geograficzne Portugalczyków powiązane są z działalnością księcia **Henryka Żeglarza (1394–1460)**, utalentowanego organizatora wypraw morskich, w których brała udział nie tylko szlachta lecz również kupiectwo.

Drogę do wymarzonych wybrzeży Indii próbowali odnaleźć płynąc wzdłuż zachodniego wybrzeża Afryki i omijając jej południowy kraniec. Jednocześnie Portugalczycy od lat 40. XV w. regularnie wysyłały statki do Afryki Zachodniej po przyprawy, kość słoniową, złoty piasek, niewolników. Na mapie Afryki pojawiły się nazwy „Wybrzeże Pieprzowe”, „Wybrzeże Kości Słoniowej”, „Złote Wybrzeże”, „Wybrzeże Niewolnicze”. Dzięki nowym ziemiom portugalski skarbierz otrzymywał ogromne zyski.

W 1488 r. żeglarz **Bartolomiej Diaz (1450–1500)** płynąc statkiem wzdłuż zachodniego wybrzeża Afryki, dotarł do jej południowego krańca i następnie dostał się do Oceanu Indyjskiego, ale został zmuszony do powrotu z powodu groźby buntu marynarzy. Południowy kraniec Afryki nazwano Przylądkiem Dobrej Nadziei – nadziei na to, że następni żeglarze będą mogli dotrzeć do wybrzeży Indii.

■ Bartolomiej Diaz

Na czele wyprawy, która odnalazła drogę morską do Indii stanął 28-letni Portugalczyk **Vasco da Gama (1469–1524)**. Latem 1497 roku wraz z czterema statkami wyruszył z Lizbony. Po przepłynięciu wzdłuż zachodniego wybrzeża Afryki i ominięciu Przylądka Dobrej Nadziei Vasco da Gama dotarł do Mozambiku. Zobaczywszy statki arabskie naładowane złotem, srebrem, perłami i przyprawami, zdał sobie sprawę z tego, jakie bogactwa można znaleźć w Indiach. Mimo oporu ze strony Arabów znalazł przewodnika do brzegów Indii.

■ Vasco da Gama przybywa do Kalikatu

20 maja 1498 r. statki portugalskie weszły do indyjskiego portu Kalikatu. Vasco da Gama zarządził, aby członkowie załogi skupywali przyprawy. Pod koniec roku po załadowaniu statków i odebraniu listu od rady do króla Portugalii Vasco da Gama wyruszył do domu. Droga z powrotem trwała prawie rok.

Znaczenie wyprawy Vasco da Gamy polegało na tym, że odkryła ona drogę morską do Indii wzdłuż wybrzeża zachodniego Afryki. Jednocześnie to odkrycie stało się początkiem portugalskiego **imperium kolonialnego**. Dużych obszarów Portugalczycy zwykle nie podbijali lecz tworzyli na wybrzeżach liczne dobrze ufortyfikowane **faktorie**.

Handel przyprawami ogłoszono **monopolem** (wyłącznością) króla portugalskiego. Kupcy przywożący towar do Lizbony otrzymywali 800 % zysku. Aby utrzymać wysokie ceny król zezwalał przywozić tylko pięć lub sześć okrętów przypraw rocznie.

Przejmując kontrolę nad wschodnim szlakiem do Indii Portugalczycy pragnęli również odnaleźć szlak zachodni. Już po odkryciu Ameryki przez Kolumba eskadra dowodzona przez **Pedro Cabrala** odkryła w 1500 r. Brazylię oraz proklamowała ją własnością króla portugalskiego.

Kolonia – terytorium zależne, znajdujące się pod władzą innego państwa lub metropolii.

Imperium kolonialne – państwo, które podbiło określone terytoria i włączyło je do swego składu jako kolonie.

Faktoria – placówka handlowa i osiedle zorganizowane przez kupców w państwie kolonialnym.

3 **Krzysztof Kolumb oraz jego wyprawy do Ameryki.** Pjako pierwszy dostać się do Indiów zachodnim szlakiem próbował hiszpański odkrywca **Krzysztof Kolumb** (1451–1506).

Krzysztof Kolumb (hiszp. Cristobal Colon) urodził się we Włoszech. Już w wieku 14 lat brał udział w podróżach morskich do Anglii i wzdłuż wybrzeża Afryki. Kolumb zachwywał się poglądami Włocha Paolo Toscanelli uważającego, że Ziemia ma kształt kuli, a droga zachodnia z Europy na Wschód jest najkrótszą. Toscanelli nakreślił mapę świata, na której Azja została oznaczona na zachodnich wybrzeżach Atlantyku. Według jego obliczeń droga do Chin i Indiów przez Atlantyk była o wiele krótsza, niż dookoła Afryki. Jednak Toscanelli popełnił błąd w określaniu wielkości Ziemi i odpowiednio w odległości między Europą a Azją. Później mówili, że był to wielki błąd, który doprowadził do wielkiego odkrycia.

Mapa i obliczenia Toscanellego przekonały K. Kolumba w możliwości dostania się do Indiów poruszając się na zachód.

Opierając się na nich żeglarz postanowił spróbować dopłynąć do wybrzeży Indiów żeglując przez Ocean Atlantycki. Kolumb udał się do Hiszpanii, gdzie zaferował swój projekt królowi Ferdynandowi i królowej Izabeli. Królowa zgodziła się na propozycję Kolumba, ponieważ pomyslane zakończenie wyprawy miało przynieść wiele korzyści dla Hiszpanii.

3 sierpnia 1492 r. wyprawa Kolumba składająca się z trzech karaweli – „Santa Maria”, „Pinta” i „Niña” z załogą składającą się z 90 osób wypłynęła w morze. Podróż trwała ponad dwa miesiące. Wreszcie po 69 dniach ujrzeni ląd. Mała wyspa na brzegu której została wzniesiona flaga hiszpańska, została proklamowana posiadłością króla Hiszpanii i otrzymała nazwę Wyspa Świętego Zbawiciela – San Salvador. Właśnie ten dzień, **12 października 1492 r.** uważany jest datą odkrycia Ameryki.

Kontynuując podróż Kolumb odkrył wyspy Kuba i Haiti oraz powrócił do Hiszpanii. Tutaj triumfalnie poinformował króla o odkrytych na zachodzie ziemiach, które uważał Indiami, jednak złota prawie nie przywiózł. Dwór królewski był rozczarowany. Jako wicekról nowych ziem Kolumb dokonał jeszcze trzy kolejne wyprawy, podczas których zostały odkryte Małe Antyle, wyspy Portoryko, Jamajka, Trynidadu i in., zbadano wybrzeże Ameryki Środkowej.

■ Krzysztof Kolumb.
1519. Malarz
Sebastiano del Piombo

Z listu K. Kolumba do hiszpańskiego króla Ferdynanda i królowej Izabelii

(18 października 1498 r.)

Stąd można... wysłać wszystkich niewolników, których można będzie sprzedać, i drzewo barwnikowe. Jeśli informacje, którymi dysponuję są prawdziwe, to... można sprzedać 4000 niewolników... W Kastylii, Portugalii, Aragonii, Włoszech, Sycylii... jest bardzo duży popyt na niewolników i uważam, że są przywożeni w niewystarczającej ilości z Gwinei. A niewolnicy z tych ziem, jeśli zostaną przywiezieni [we wspomniane kraje], będą kosztowały trzy razy taniej niż gwinejczy... Opłata za transport [niewolników] zostanie pokryta z pierwszych pieniędzy uzyskanych ze sprzedaży niewolników. I niech nawet umierają niewolnicy w drodze – nie wszystkich ich czeka taki los...

- ? 1. Jakie fakty podaje autor listu? 2. Do czego stara się przekonać władców Hiszpanii? 3. Jak można ocenić postawę K. Kolumba do rdzennych mieszkańców odkrytych przez niego ziem?

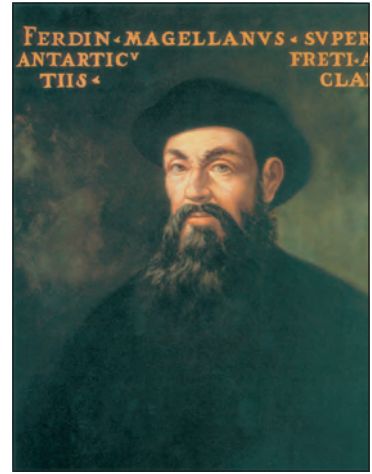
Do końca życia K. Kolumb tak i nie dowiedział się, że dzięki jego wędrowce odkryto nową część świata. Uważał te ziemie Indiami Zachodnimi, jak początkowo je nazywano – West India. Nazwę „Ameryka” odkryty przez Kolumba kontynent otrzymał dzięki podróżnikowi Amerigo Vespucci (1454–1512), który zbadawszy te ziemie powiedział, że to nie jest Azja tylko „Nowy Świat”. Od tego czasu te terytoria zaczęto oznaczać na mapach jako „Ziemie Amerigo”, a później po prostu „Ameryka”.

Odkrycia Kolumba doprowadziły do zaostrzenia rywalizacji między Hiszpanią a Portugalią za prawo do posiadania nowych ziem. Aby uregulować spór dzięki pośrednictwu papieża Aleksandra VI państwa zawarły w miasteczku Tordesillas w 1494 r. traktat, według którego została narysowana linia od bieguna do bieguna według 30-stopniowego południka na zachód od Wysp Zielonego Przylądka. Wszystkie odkryte ziemie oraz

- K. Kolumb na brzegu Ameryki
12 października 1492 r.
1847 r. Malarz
John Vanderlyn

- ? Co, Twoim zdaniem, chciał powiedzieć autor obrazu swoim utworem?

- Fragment dawnej mapy przedstawiającej również A. Vespucciego
- Ferdynand Megellan

? Uważnie przyjrzyj się przedstawionej półkuli. O czym świadczy to, co zostało na niej narysowane?

wody na zachód od południka stawały się hiszpańskie, a na wschód – portugalskie.

Jednak to rozgraniczenie zostało dokonane tylko na półkuli zachodniej. Do nowej konfrontacji doszło między rywalami na wyspach Moluków (pierwotnie nazwano je Wyspami Korzennymi). Wtedy w 1529 r. w Saragozie została podpisana nowa umowa dotycząca podziału nowych ziem we wschodniej półkuli według 17-stopniowego południka na wschód od Moluków.

4 Pierwsza podróż dookoła świata Ferdynanda Magellana i jej znaczenie. Po śmierci Kolumba uczestnicy jego wyprawy kontynuowali badania odkrytych ziem. W 1513 r. hiszpańska ekspedycja dowodzona przez Vasco Núñez de Balboa po raz pierwszy przepłynęła przez Przesmyk Panamski, szukając fantastyczne „państwo złota” – El Dorado. Przed żelazami otworzył się Ocean Spokojny. Lecz oni nie znali jego prawdziwych rozmiarów i nazwali ocean Morzem Południowym. Po tym odkryciu Hiszpanie ponownie zechcieli odnaleźć drogę zachodnią do Indii.

Pierwszym, kto odnalazł drogę zachodnią do Indii i odbył pierwszą w historii podróż dookoła świata był Portugalczyk Ferdynand Magellan (1480–1521).

Ferdynand Magellan większą część swojego życia spędził w wyprawach morskich będąc na służbie u króla Portugalii. Kilkakrotnie odbywał podróże do Moluków i prawdopodobnie już wtedy zaczął zastanawiać się nad tym, że droga od Ameryki do wysp ma być krótsza.

Kiedy król portugalski wysłał 35-letniego żeglarza na emeryturę z nędzną wypłatą, ten zaofiarował swoje usługi młodemu królowi Hiszpanii Karolowi I. Magellan miał zamiar dotrzeć do Moluków od zachodu: ponieważ jeśli one znajdują się bliżej do Ameryki niż Indii, to zgodnie z traktatem zawartym w Tordesillas mają na nie prawo Hiszpanie. Magellan był przekonany, że znajdzie przejście od Oceanu Atlantyckiego do Oceanu Spokojnego i podbije Wyspy Korzenne.

20 września 1519 r. ekspedycja z pięciu statków wypłynęła w morze i skierowała się na zachód. Podróż trwała trzy lata. Magellan dotarł do południowego krańca Ameryki i odnalazł cieśninę (obecnie nazywana Cieśniną Magellana) łączącą dwa oceany. Podczas podróży trwała wspaniała pogoda i żeglarz nazwał ocean Spokojnym.

Trwałe żeglowanie było bardzo męczące. Dopiero na wiosnę 1521 r. wyprawa dotarła do wysp wschodnich wybrzeży Azji, które później nazywano Filipińskie. Na tych wyspach w walce z tubylczymi plemionami Magellan zginął. Dwa statki dowodzone **Sebastianem de Elkano** (1487–1526) dotarły do Moluków i po załadowaniu przypraw wyruszyły do domu.

6 września 1522 r. żeglarze powrócili do Hiszpanii. Z pięciu statków przetrwał tylko jeden o symbolicznej nazwie „Wiktoria” („Zwycięstwo”), z 253 osób załogi przeżyło 18.

5 Narody indiańskie oraz ich cywilizacja. W 1992 r., kiedy cały świat obchodził 500. rocznicę pierwszej wyprawy K. Kolumba, zamiast użycia znajomego wyrazu „odkrycie Ameryki” to wydarzenie nazwano „spotkaniem dwóch cywilizacji”. I to określenie chyba jest bardziej dokładne.

Kolumb odkrył drogę do ziemi zasiedlonej sprzed 25–30 tysięcy lat. W dziennikach znajdujących się na statku wyprawy z 1492 r. pozostały dowody pierwszego spotkania K. Kolumba z Indianami: „Przynosili kłębki przędzy bawełnianej, papug, rzutki i inne rzeczy, które trzeba byłoby długo opisywać i wszystko oddawali za jakikolwiek oferowany im przedmiot. Byłem bardzo uprzejmy z nimi i wytrwale dowiadywałem się, czy ci ludzie mają złoto...” Te słowa Kolumba nie wróżyły Indianom nic dobrego. Indiańska cywilizacja miała do czynienia z inwazją europejskich poszukiwaczy łatwych pieniędzy, dla których jedynym bogiem było złoto.

Kultura ludów Ameryki prekolumbijskiej liczyła kilka tysięcy lat i miała wysoki poziom rozwoju. Około 4 tys. lat temu powstało tu rolnictwo. Indianie uprawiali nieznanne w Europie gatunki roślin – kukurydzę, ziemniaki, kakao, pomidory, słoneczniki i inne. Natomiast nie potrafili wytapiać żelaza, nie korzystali z takich znanych w Starym Świecie osiągnięć, jak koło, pług, broń palna. Broń i narzędzia pracy sporządzali z kamienia, drewna i in.

W Ameryce istniało kilka cywilizacji: Azteków – na Wyżynie Meksykańskiej, Majów – na Półwyspie Jukatan i Gwatemali, Inków – w Andach i na Wyżynie Boliwijskiej, Czibczów – w górach Kolumbii. Te narody miały swoje państwa, wiele pięknych miast, które były połączone ze sobą siecią utwardzonych dróg. Ulice miast zdobiły kamienne świątynie i pałace władców. Przez rzeki można było się przedostać dzięki mostom, istniała nawet poczta.

Wnioski

- ▶ Poszukiwanie nowych dróg do państw Wschodu oraz wzrost zapotrzebowania na złoto i srebro były głównymi przyczynami Wielkich Odkryć Geograficznych.
- ▶ Dzięki dokonany odkryciom Portugalczycy jako pierwsi stworzyli imperium kolonialne, ludność którego na początku XVI w. stanowiła około 1 miliona osób.
- ▶ Nasilenie rywalizacji między Portugalią a Hiszpanią o nowe ziemie wywołała pierwszy w historii kolonialny podział świata.
- ▶ W wyniku podróży F. Magellana po raz pierwszy udowodniono, że ziemia ma kształt kuli i uzyskano informacje ogólne o jej rozmiarach.
- ▶ W Ameryce prekolumbijskiej istniały cywilizacje, rozwój których został przerwany przez najeźdźców europejskich.

Pytania i polecenia

1. Jakie państwo w drugiej połowie XV w. podbiło Bliski Wschód? 2. Jakiego odkrycia dokonał Vasco da Gama? 3. Jakie wydarzenie uważane jest za odkrycie Ameryki? Podaj datę. 4. Kiedy został zawarty układ w Tordesillas? 5. Jaki żeglarz jako pierwszy znalazł zachodnią drogę do Indii? 6. Wymień narody Ameryki prekolumbijskiej, które stworzyły własne cywilizacje.
7. Omów przyczyny i przesłanki Wielkich Odkryć Geograficznych. 8. Opowiedz o odkryciach geograficznych Portugalczyków. 9. W jaki sposób została odkryta Ameryka? 10. Jakim było znaczenie historyczne wyprawy F. Magellana. 11. Opisz cywilizacje ludów Ameryki prekolumbijskiej.

- **12.** Prześledź według mapy (zob. wyklejka 1) kierunki wypraw morskich Europejczyków końca XV – pierwszej połowy XVI w. i ustal ich wyniki. **13.** Wypełnij w zeszyte tabelkę „Wielkie Odkrycia Geograficzne końca XV – pierwszej połowy XVI w.”.

Rok odkrycia	Kto dowodził wyprawą	Państwo, które zorganizowało wyprawę	Sedno odkrycia	Znaczenie historyczne

- **14.** Dlaczego odkrycie Ameryki nazwano wielkim odkryciem dokonany przez wielki błąd? **15.** Jaka koncepcja, Twoim zdaniem, najtrafniej opisuje wydarzenia z 1492 r. z punktu widzenia ich następstw: „odkrycie Ameryki” czy „spotkanie dwóch cywilizacji”? Uzasadnij swój wybór.

§2. Podbój Nowego Świata

- **1.** Gdzie prowadziły główne szlaki handlowe z państwami Wschodu przed XVI w.?
2. Co wiesz o poziomie rozwoju społecznego ludów Ameryki prekolumbijskiej?
3. Jakie były wyobrażenia o Ziemi w Średniowieczu?

1 **Konkwistadorzy w Nowym Świecie.** W 1495 r. król i królowa Hiszpanii wydali dekret pozwalający wszystkim chętnym udawać się na wyprawy do nowych ziem na zachodzie w poszukiwaniu złota. Dwie trzecie znalezionego złota mieli oddawać do skarbcza królewskiego. Dzięki temu hiszpańska korona rozwiązywała od razu dwa istotne problemy: pozbywała się niebezpiecznej siły, którą byli liczni wojujący hidalgos (szlachta), nie mogące znaleźć dla siebie zajęcia na ojczyźnie po zakończeniu Rekonkwisty oraz zapewniała sobie nowe źródło dochodów.

 Piramida Słońca – największa budowla prekolumbijskiego miasta Teotihuacan (Meksyk)

■ Hernan Cortes

■ Spotkanie władcy Azteków Montezumy i H. Cortesa

? Jak powyższa ilustracja odzwierciedla spotkanie ludności rdzennej Ameryki z europejskimi konkwistadorami?

Początkowo Hiszpanie podbijali wyspy, budowali na nich twierdze i osiedla dla osób przesiedlonych z Hiszpanii, układali drogi, zakładali plantacje trzciny cukrowej, przypraw.

Od 1510 r. rozpoczął się nowy etap **Konkwisty** (hiszp. *conquista* – podbój) Ameryki – zagospodarowanie ziem kontynentu. W latach 1517–1518 oddziały **Hernana de Cordoby** i **Juana de Grijalwy** poszukując nowych niewolników wylądowały na półwyspie Jukatan. Tutaj na konkwistadorów czekała duża niespodzianka. Zamiast prymitywnych chat tubylców, które widzieli na wyspach Morza Karaibskiego, przed nimi stały przepiękne miasta, piramidy, świątynie murowane.

To było państwo Majów – najstarsza cywilizacja prekolumbijska Ameryki. Indianie prawie nie czynili żadnego oporu, bo Hiszpanie wydawali się im bogami. W świątyniach Hiszpanie znaleźli wiele złotych rzeczy i dowiedzieli się, że te rzeczy Majowie dostają z kraju Azteków, znajdującego się na północ od Jukatanu.

Na podbój państwa Azteków w 1519 r. wyruszył oddział Hiszpanów dowodzony przez Hernana Cortesa, liczący 400 żołnierzy Hiszpanów, 16 jeźdźców, 200 Indian i 13 dział. Po wylądowaniu na brzegu Cortes rozkazał spalić statki, tłumacząc, że cofać się i wracać do domu nie ma zamiaru. Działając zdecydowanie i brutalnie Cortes podbił Azteków.

Jednocześnie z podbojem Meksyku hiszpańscy konkwistadorzy ruszyli do Ameryki Południowej wzdłuż wybrzeża Pacyfiku. Zdobywców kusily opowieści o bajecznym bogactwie państwa Biru (lub Peru). Na tych ziemiach w tych czasach istniało imperium Inków.

W ciągu lat 1531–1536 państwo Inków podbił konkwistador **Francisco Pizarro** z oddziałem składającym się z 62 jeźdźców i 102 piechurów. Podbite ziemie zostały ogłoszone posiadłościami korony hiszpańskiej i podzielone na wicekrólestwa Peru i Nowej Hiszpanii (Meksyk). Zarządzali nimi mianowani przez Madryt wicekrólowie.

Pizarro dzięki swojej przebiegłości uwięził „najwyższego z Inków” Atahualpę zabijając jednocześnie trzy tysiące Inków. Reszta Indian utraciwszy wodza uciekła. Gdy Atahualpa zrozumiał, że Hiszpanów najbardziej interesuje złoto, zaoferował za swoją wolność niespotykany okup: wypełnić złotem na wysokość podniesionej ręki ogromny pokój, a nieco mniejszy pokój dwukrotnie wypełnić srebrem. Pizarro zgodził się na to. Dwa miesiące Inkowie gromadzili kosztowności, aby uwolnić swego władcę. Uważa się, że okup wynosił 60 centnarów złota oraz 120 centnarów srebra. Jednak nie uratowało to życia Atahualpy, Pizarro rozkazał zabić go. Po śmierci „najwyższego z Inków” oddziały hiszpańskich zdobywców rozsiały się po całym państwie, rabując świątynie i pałace. Całe zrabowane złoto topiono, niszcząc unikatowe dzieła sztuki Inków.

2

Pierwsze kolonie. Indianie po Wielkich Odkryciach Geograficznych. Na odkryte ziemie Nowego Świata ruszyli poszukiwacze przygód i łatwych pieniędzy. Ogniem i mieczem podbijali nowe terytoria. Okrucieństwo konkwistadorów wywołało oburzenie nawet wśród samych Hiszpanów. Takie działania Hiszpanów wobec Indian, a także przywiezione przez najeźdźców choroby (dżuma, ospa, tyfus) doprowadziły do katastrofalnego spadku liczby ludności miejscowej.

W 1630 r. w Ameryce Środkowej z 40 milionów mieszkańców, którzy mieszkali tam w epoce prekolumbijskiej, pozostało około 4 milionów.

Tym, kto potrafił uciec Hiszpanie zabierali ziemie, a Indian zmuszali do pracy w kopalniach, wydobywając złoto i srebro. Tam Indianie szybko umierali lub

- ? Opisz według ilustracji jak kolonizatorzy europejscy traktowali niewolników.
- Z Afryki do Ameryki przywożono czarnoskórych niewolników

zabijali siebie i swoich bliskich, żeby nie zostać niewolnikami. Kapłani katolicycy stosując przemoc nawracali ich na chrześcijaństwo. Indianie umierali przez ciężką pracę, głód, choroby. Dla zastąpienia zmarłych na ciężkich pracach do Ameryki zaczęto sprowadzać czarnoskórych niewolników z Afryki. Za jednego czarnoskórego niewolnika na rynki niewolników w Brazylii w XVI w. płacono 15 razy więcej od niewolnika-Indianina. Spośród tysięcy niewolników, których chwymano w Afryce i przewożono na statkach przez ocean, przeżywała nie więcej niż połowa, jednak to również zapewniało handlarzom „żywym towarem” bajeczne zyski.

Handel niewolnikami stał się zyskowny i przetrwał w Ameryce do pierwszej połowy XIX w.

3 **Skutki i znaczenie Wielkich Odkryć Geograficznych.** Odkrycia geograficzne miały ogromny wpływ na życie gospodarcze całej Europy. Jeśli wcześniej główne szlaki handlowe biegły przez Morze Śródziemne i Bałtyk, to teraz zostały przeniesione do oceanów. Powstał handel światowy, który powiązał ze sobą poszczególne kontynenty. Na odkryte kontynenty do kolonii sprowadzano wyroby z żelaza, broni, tkaniny i wiele innych rzeczy. Do Europy z Ameryki i Azji przywożono tytoń, kawę, herbatę, kakao, przyprawy, złoto, srebro, kosztowności. Zaczęło się kształtowanie światowego rynku jako składnika gospodarki nowego społeczeństwa.

Miejsce Włoch jako najbardziej rozwiniętego handlowo kraju w Europie zajęła najpierw Portugalia i Hiszpania, a następnie – Holandia i Anglia. Nowymi ośrodkami działalności gospodarczej stały się takie europejskie miasta jak Kadyks i Sewilla w Hiszpanii, Antwerpia i Amsterdam w Holandii, Londyn w Anglii.

Europejczycy opanowali uprawę nowych roślin – kukurydzę, fasolę, ziemniaki i pomidory. Rozpowszechniało się spożycie czekolady, cukru, orzeszków ziemnych, warzyw tropikalnych, mięsa indyka. Wraz z szerzącą się popularnością ziemniaków Europejczycy w końcu pozbyli się groźby głodu. Kukurydza stała się pożyteczną jedzeniem dla ludzi i dobrą karmą dla bydła. Rozwój produkcji cukru w Brazylii i jego eksport do Europy przyczynił się do powstania nowych sektorów przemysłu spożywczego. Słodczyce stały się dostępne nie tylko dla bogatych, ale także dla pospolitych ludzi. W menu Europejczyków pojawiły

■ Przyprawy – podstawowy towar Indii

się różnorodne dania rybne. Z Ameryki Europejczycy zapożyczyli również zwyczaj palenia tytoniu i grania w prężną piłkę kauczukową (narodziny współczesnej koszykówki i siatkówki).

Bezpośrednim następstwem odkryć stało się powstanie systemu kolonialnego. Pierwsze kolonialne imperia stworzyły Portugalia i Hiszpania, a następnie Holandia, Anglia, Francja. Posiadanie kolonii przynosiło państwom-kolonizatorom ogromne zyski i przyczyniło się do rozwoju gospodarki. Jednocześnie kolonie stały się przyczyną **wojen kolonialnych**. Pierwszą uważana jest spróba Francuzów w latach 60. XVI w. odebrania Hiszpanom północnoamerykańskiego Półwyspu Floryda.

Jednym z najważniejszych następstw Wielkich Odkryć Geograficznych była „rewolucja cenowa”.

W latach 40. XVI w. Ceny na większość towarów zaczęły szybko wzrastać, zaskakując i odrażając mieszkańców Europy, którzy byli przyzwyczajeni do stabilności. Cena chleba w XVI w. wzrosła 5–7-krotnie. Europejczycy oskarżali osób skupujących, spekulantów w zawyżaniu cen, jednak przyczyną wzrostu cen było to, że ilość złota i srebra, przywiezionych do Europy z Ameryki i Indii była bardzo wielka. Doprowadziło to do znacznego obniżenia wartości pieniędzy złotych i srebrnych oraz odpowiedniego wzrostu cen na towary, co z kolei doprowadziło do wzrostu kosztów utrzymania ludzi.

Napływ metali szlachetnych, wzrost popytu na wyroby rzemieślnicze poprzez zakładanie kolonii w Nowym Świecie doprowadziły do powstania nowych przedsiębiorstw – manufaktur. Dzięki podziałowi pracy na nich produkowano o wiele więcej wyrobów niż w warsztatach rzemieślniczych.

Epoka Wielkich Odkryć Geograficznych ogarnęła stosunkowo niewielki okres czasu – od końca XV do połowy XVII w. Półtora stulecia – jest to stosunkowo krótki odcinek czasu w historii ludzkości, ale w tym czasie nastąpiły ogromne zmiany w wyobrażeniu ludzi o świecie otaczającym. Na mapie świata pojawiły się nowe kontynenty, wyspy, szlaki handlowe. Już nikt nie miał wątpliwości, że Ziemia jest kulistą. Wielkie Odkrycia Geograficzne stały się impulsem do nowych badań. Zaczynały się poszukiwania znanego z mitów legendarnego Południowego Kontynentu (Australia). Pojawiło się dużo informacji dla rozwoju nauk przyrodniczych – geografii, biologii, astronomii, fizyki, chemii.

Wojna kolonialna – starcia zbrojne między mocarstwami o podział kolonii.

„Rewolucja cenowa” – obniżenie wartości pieniądza w wyniku spadku ceny złota i wzrostu cen na podstawowe towary.

■ **Następstwa Wielkich Odkryć Geograficznych**

Odkrycia geograficzne zmieniły zwykły dla Europejczyków obraz świata. Po raz pierwszy doznali, na ile jest wielki i rozmaity świat otaczający. Znane Europejczykom na początku XVII w. terytorium zwiększyło się sześciokrotnie w porównaniu z XIV w. Spotkanie z innymi narodami pomogło im również w uświadomieniu własnej spójności historycznej, wspólnych tradycji religijnych i kulturowych.

! **Wnioski**

- ▶ W wyniku podbojów przez Hiszpanów w Nowym Świecie powstało w tym czasie największe hiszpańskie imperium kolonialne, rozciągające się od Ziemi Ognistej w Ameryce Południowej do górnego biegu rzeki Rio Grande w Ameryce Północnej.
- ▶ Wielkie Odkrycia Geograficzne wywołały ważny i niejednoznaczny wpływ na rozwój tak krajów europejskich, jak również na odkryte przez Europejczyków kontynenty.

? **Pytania i polecenia**

1. Jak konkwistador podbił państwo Azteków? 2. Kiedy zostało podbite państwo Inków? 3. Do jakich prac wykorzystywali Indian hiszpańscy kolonizatorzy? 4. Jakie europejskie miasta w skutku Wielkich Odkryć Geograficznych stały się nowymi centrami działalności gospodarczej? 5. Czym jest „rewolucja cenowa”? 6. W jakim celu prowadzono wojny kolonialne?

- **7.** Oceń działania Hiszpanów podczas podboju Nowego Świata. **8.** Określ wspólne i odmienne w działaniach Hiszpanów i Portugalczyków w okresie tworzenia swoich imperiów kolonialnych. **9.** Które, Twoim zdaniem, z następstw Wielkich Odkryć Geograficznych są najważniejsze? Dlaczego?
- **10.** Na podstawie mapy w atlasie ustal, jakimi były posiadłości kolonialne państw europejskich w połowie XVII w.
- **11.** Pewny hiszpański konkwistador pisał o Indianach: „Większość tej ziemi jest zamieszkała i bezprawnie zagarnięta przez dzikich zwierząt i głupie stworzenia lub grubych dzikusów, którzy przez swoje bezbożne zacofanie i bałwochwalstwo są gorsi od zwierząt drapieżnych”. Wyłumacz następujące zdanie. **12.** W jaki sposób Hiszpanie uzasadniali swoje prawo do podboju Indian? Kim, Twoim zdaniem, byli Konkwistadorzy: krzewicielami cywilizacji chrześcijańskiej czy okrutnymi najeźdźcami?

§3. Świat materialny i społeczeństwo

- **1.** Na przykładzie przesłanek Wielkich Odkryć Geograficznych ustal wzajemne powiązania między nowymi wynalazkami a rozwojem społeczeństwa. **2.** Wyjaśnij cechy podstawowe produkcji rzemieślniczej? **3.** Cym są stany? Jakie prawa i obowiązki posiadały trzy stany średniowiecznego społeczeństwa?

1 **Epoka wynalazków i doskonaień.** Wczesna Nowożytność stała się okresem, kiedy w Europie na szeroką skalę rozpoczął się postęp technologiczny – pojawiło się sporo nowych wynalazków i udoskonaień technicznych. Europejczycy już nie zapożyczali wynalazki Arabów, Chińczyków i Hindusów, jak to było wcześniej, a sami dokonywali odkryć, znacznie wyprzedzając inne narody.

Jednym z podstawowych kierunków poszukiwań naukowych Europejczyków było doskonalenie źródeł energii i silników. Oczywiście, że podstawowy „rozsusznik” czasów starożytnych – moc mięśni człowieka – pozostawał i nic nie mogło go zastąpić. Jednak zostały ulepszone inne mechanizmy. Tak więc udoskonalono koło, które uruchomiło młyn wodny. Jego średnica osiągała dziesiątki metrów. Dzięki temu w drugiej połowie XVII w. młyny zaczęły produkować 37 kg mąki na godzinę (w XII w. produkowały 17 kg). W pierwszej połowie XVI w. Holandii nauczyli się stosować w przemyśle wiatraki jako źródło energii. Dzięki ich mocy została ułatwiona ciężka praca w branży górniczej, drobiono rudę, napędzano urządzenia szlifarskie, wiertła, piły, pompy, prasy itp.

■ Wielki piec

? Określ na podstawie ilustracji organizację procesu topienia metali i produkcji szkła we Wczesniej Nowożytności.

■ Hutnicy szkła

Ogromne znaczenie miało doskonalenie konstrukcji i techniki produkcji śrub – ważnego elementu każdego urządzenia przekazującego energię. Najpierw śruby wykonywali ręcznie, wycinając je z drewna lub metalu. Później, kiedy to została wynaleziona tokarka (1568 r.) i opracowano proces odlewania śrub z brązu i mosiądzu pojawiła się możliwość usprawnienia procesów produkcyjnych w innych branżach. W Norymberdze około 1550 r. po raz pierwszy została użyta prasa drukarska.

Istotne zmiany zaszły w branży górniczej. W XVI – pierwszej połowie XVII w. w górnictwie korzystano już z pomp dla wypompowywania wody z kopalni, transportery do przewożenia rudy na powierzchnię, w kopalniach pojawili się systemy wentylacji. Na polach rudy miedzianej w Słowacji w XVI w. po raz pierwszy dla dostarczenia rudy do miejsca przetwarzania zostały wykorzystane wózki, ciągnęły je po drewnianych kolejach konie. Po pewnym czasie ten wynalazek stosowany był również w angielskich kopalniach węglowych. Później, w epoce parowozów ten pomysł został wykorzystany do stworzenia kolei metalowych, zastępujących drewniane. Zastępowanie pracy ręcznej końską lub mechaniczną trakcją umożliwiło zwiększenie wydajności pracy górników.

We Wczesniej Nowożytności Europejczycy udoskonalili istniejące technologie topienia metali. Najpierw wprowadzono zmiany w proces topienia i projekcie pieców do topienia. Pod koniec XVI w. w państwach Europy zaczęto stosować wielki piec. Dzięki doskonaleniu procesu topienia nauczono się uzyskiwać żeliwo i stal wysokiej jakości. Potem rozszerzono wydobycie węgla kamiennego, który miał wyższą temperaturę spalania w porównaniu z torfem i węglem drzewnym. Próby zastąpienia węgla drzewnego kamiennym były również związane z szybkim zmniejszeniem w XVI w. powierzchni lasów. Po raz pierwszy w swojej historii człowiek zobaczył, jak w wyniku jego działalności zaczęły znikać zasoby naturalne. To skłoniło do regulacji wykorzystania lasów.

Stosowanie węgla kamiennego było niemożliwym z powodu tego, że zawierał szkodliwe domieszki, które pogorszały jakość metalu. W latach 20. XVI w. Brytyjczycy nauczyli się produkować z węgla koks, wypalając z niego szkodliwe domieszki w specjalnych piecach. Anglia, która miała duże złoża węgla nadającego się do wytwarzania koksu, stała się głównym jego producentem i dostawcą.

2 Stosunki rynkowe a rolnicy. W XVI w. stary świat wiejski zaczął się zmieniać. W średniowieczu jego głównymi bohaterami byli chłopci i szlachta. Rolnicy, z wyjątkiem ziemi mieli wszystko, co jest niezbędne do życia: narzędzia pracy, chaty, bydło robocze. Oprócz tego, aby otrzymać ziemię od jej właściciela – pana chłopci płacili mu czynsz, wykonywali określone przez pana prace i oddawali część produktów swego gospodarstwa. Najpierw, żeby utrzymać chłopów w swoim gospodarstwie szlachcic przekształcał ich na ludzi zależnych, pozbawiając wolności osobistej. Stopniowo jednak zrozumienie tego, że wolny człowiek pracuje lepiej niż zależny, skłoniło panów do zwrotu chłopom wolności osobistej. Szlachta dawała chłopom dodatkowe działki gruntów, umożliwiając im samodzielne zarządzanie pod warunkiem wykonania obowiązków pańszczyźnianych i opłaty czynszu. Niektórzy chłopci nawet wykupywali swoją wolność osobistą. Między chłopami i szlachtą, która posiadała ziemię tworzyły się nowe stosunki gospodarcze. Szlachcic już nie był uważany za obrońcę, któremu chłop miał okazywać posłuszeństwo, tylko właścicielem ziemi, za wynajem której należało regularnie płacić pieniądze.

Chłop przekształcał się na samodzielnego gospodarza. Dostarczał swoją produkcję na rynek, decydował, jakie towary będą miały większy popyt w najbliższym mieście, a które – nie. Oczywiście nie każdy chłop osiągał sukcesu: jedni mieli więcej

■ Stosowanie wodnego koła w górnictwie (Niemcy, XVII w.)

? W jaki sposób korzystano z koła wodnego w górnictwie we Wczesnej Nowożytności?

■ Chłop i chłopka. 1498. Malarz Albrecht Dürer

szczęścia i stawali się bogaci, podczas gdy inni plajtowali. Rozwój stosunków rynkowych na wsi doprowadził do rozwarstwienia chłopów ze względu na posiadane mienie. Do pracy zamożniejsi chłopcy wynajmowali za niewielką opłatę lub po prostu za jedzenie swoich ubogich sąsiadów, którzy byli w stanie spłacić czynsz i utracili swoje działki. Szlachcie bardziej podobało się mieć do czynienia z jednym lub dwoma wielkimi arendarzami, którzy regularnie płacili czynsz niż z dziesiątkami posiadaczy małych działek.

3 Kapitalizm w miastach. W miastach europejskich na początku XVI w. posiadaczem największych bogactw było kupiectwo. Dzięki handlowi międzynarodowemu, wykorzystując różnicę w cenach (zwłaszcza towarów kolonialnych) i swoją dominującą pozycję na rynkach, kupcy europejscy zgromadzili ogromne **kapitały**. Jednak zainwestować te pieniądze w rozwój produkcji w miastach było bardzo ciężko. Średniowieczne statuty cechowe uniemożliwiały zakładanie nowych przedsiębiorstw. Zamiast tworzenia jednakowych warunków dla rozwoju produkcji zasady cechowe utrudniały jej rozwój.

Kapitał – tak w okresie kształtowania kapitalizmu nazywano pieniądze, które przedsiębiorcy inwestowali w rozwój swojej produkcji w celu otrzymania zysku.

Kapitalizm – system społeczno-gospodarczy, według którego podstawowymi warstwami społeczeństwa stają się pracownicy najemni i burżuazja, główne zasoby produkcji znajdują się we własności prywatnej burżuazji, która wykorzystuje do pracy pracowników najemnych.

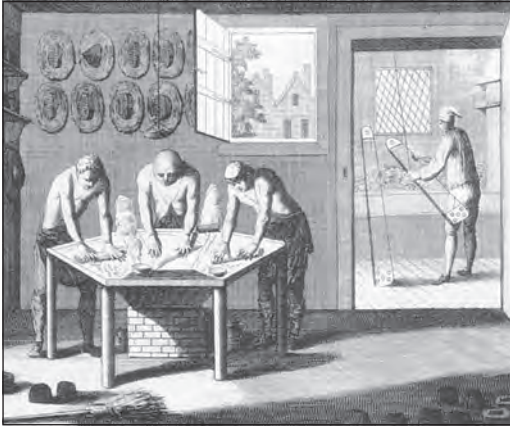
Najpierw kupcy inwestowali swoje środki w różne transakcje bankowe. W tym czasie w miastach Europy pojawiły się oddziały bankowe i obrotu giełdowego, na których zawierano umowy, przeprowadzano różnorodne transakcje handlowe.

Dla wygody we wzajemnych rozliczeniach naipierw korzystano z różnego rodzaju papierów wartościowych, przekazów pieniężnych, weksli i in.

Bankierzy i kupcy stopniowo stają się jedną z najbardziej wpływowych sił w społeczeństwie, pozostając przedstawicielami nieuprzywilejowanego trzeciego stanu, który w odróżnieniu od duchowieństwa i szlachty musiał spłacać podatki. Ale ich rzeczywista władza i znaczenie w społeczeństwie stały się o wiele większe.

4 Pojawienie manufaktur. Wzrastający popyt mieszkańców Europy i nowoutworzonych kolonii na różne towary spowodował powstanie nowych wielkich przedsiębiorstw nazywanych manufakturami (od łac. *manufactura* – rękodzieło).

Najczęściej takie przedsiębiorstwa powstawały w tkactwie i przede wszystkim sukiennictwie. W jaki sposób powstawały? Przedsiębiorca, kupiec lub cechmistrz przy wzrastaniu zapotrzebowania na sukno, kupował wełnę i rozdawał ją na przeróbkę rzemieślnikom różnych specjalności.

■ Manufaktura z produkcji kapeluszy

■ Tkacka manufaktura jedwabiu

? Obejrzyj ilustracje, ustal, na czym polegał podział pracy na manufakturach.

Przez to gospodarz uzależniał od siebie wyspecjalizowanych rzemieślników, którzy często gubiąc prawo własności na narzędzia produkcji w dalszym ciągu pracowali na niego w swoim domu. Takie przedsiębiorstwo nazywano **manufakturą rozproszoną**.

Najbardziej efektywną formą nowej przedsiębiorczości stała się **manufaktura scentralizowana**, kiedy wszystkie operacje produkcyjne przeprowadzane były pod jednym dachem pracownikami najemnymi. Nie byli oni właścicielami narzędzi pracy – kupował je sam przedsiębiorca i jednoosobnie ustalał zakres pracy oraz wynagrodzenie, które otrzyma każdy pracownik. Na tych przedsiębiorstwach przeważała praca fizyczna – żadnych urządzeń czy narzędzi pracy, które wprowadzane w ruch byłyby inaczej niż dzięki mięśniom ludzkim, nie wykorzystywano. Każdy pracownik dzięki maksymalnie drobnemu, do najprostszych operacji, podziałowi pracy wykonywał pewną część roboty. Dzięki temu, jak

Manufaktura – duże przedsiębiorstwo, w którym wykorzystywano ręczne narzędzia pracy oraz istniał podział pracy między robotnikami. Dzięki podziałowi pracy robotnicy na manufakturze produkowali znacznie więcej wyrobów niż w warsztatach rzemieślniczych.

Pracownicy najemni – osobiście wolni ludzie, którzy nie mając innych środków do egzystencji zmuszeni byli do pracy na właściciela podstawowych środków produkcji.

Burżuazja – początkowa nazwa mieszczań w przeciwieństwie do innych stanów społeczeństwa feudalnego (duchowieństwa i szlachty). W okresie kształtowania kapitalizmu staje się dominującą warstwą społeczną, która posiada podstawowe zasoby wytwarzania oraz istnieje za rachunek wykorzystywania pracy najemnej.

również za rachunek doskonalenia procesu produkcyjnego oraz narzędzi na manufakturach scentralizowanych produkowano więcej towarów niż na rozproszonych. Jednak manufaktur scentralizowanych było znacznie mniej, ponieważ na ich tworzenie przedsiębiorca potrzebował dużo więcej pieniędzy.

Wraz z pojawieniem manufaktur w społeczeństwie powstały się nowe warstwy społeczne – **pracownicy najemni i przedsiębiorcy, lub burżuazja.**

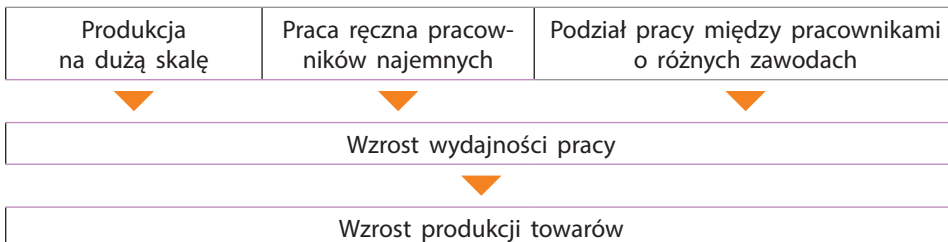
Opis manufaktury scentralizowanej

(na podstawie ballady o słynnym sukienniku Jacku z Newbury, 1597(8) r.).

W świetlicy przestronnej i długiej stało dwieście warsztatów mocnych i wytrzymałych, na tych warsztatach pracowało dwieście osób, wszyscy w młodym rzędzie. Obok każdego siedziało po jednym cudownym chłopczyku, którzy z wielkim zachwytem przygotowywali czółenka tkackie. Obok, w sąsiednim pomieszczeniu sto kobiet nieustannie czesało wełnę... W następnej świetlicy pracowało sto dziewcząt... które przez cały dzień przędły i śpiewały pięknymi, jak słowiki głosami. W następnej świetlicy zobaczymy biednie ubranych dzieci: wszystkie siedziały i czesały wełnę oddzielając cienką od grubej; było ich półtorej setki, dzieci biednych, słabych rodziców; jako wynagrodzenie za swoją pracę każdy z nich otrzymywał co wieczór po jednym pensie, poza tym co wypiją i zjedzą w ciągu dnia. Dla biednych ludzi to było duże wsparcie. W następnym pomieszczeniu... [siedziało] jeszcze 50 chłopców – byli to obcinacze, którzy pokazywali tu swoje mistrzostwo i umiejętności. Obok pracowało 80 osób prasujących. Poza tym on [Jack z Newbury] miał jeszcze farbiarnię, w której pracowało 40 mężczyzn, a także sukiennicę, gdzie było jeszcze 20 pracowników.

- ? **1.** Jakie fakty, przedstawione w dokumencie wskazują na to, że: a) manufaktura była dużym przedsiębiorstwem; b) na niej pracowali robotnicy najemni; c) stosowane w niej były ręczne narzędzia pracy; d) istniał podział pracy? **2.** Oblicz, ile osób pracowało na manufakturze. Kim byli z zawodu? **3.** Co w tekście, Twoim zdaniem, jest faktem, a co – zmysłem autora?

■ Cechy produkcji manufakturowej

Wnioski

- ▶ We Wczesnej Nowożytności dokonano sporo wynalazków i udoskonaleń, które przyczyniły się do rozwoju gospodarki państw europejskich i jednocześnie założyły podstawy dla ekspansji industrializacji w drugiej połowie XVII – XVIII w.
- ▶ W rolnictwie w XVI – pierwszej połowie XVII w. szerzyła się praca najemna. Zależność osobista ustępowała miejsce zależności ekonomicznej pracowników najemnych od swoich właścicieli.
- ▶ Rozpowszechniała się nowa forma przedsiębiorstw – manufaktury. W ciągu Wczesnej Nowożytności produkcja manufaktur była podstawową formą produkcji przemysłowej w krajach Europy Zachodniej.

Pytania i polecenia

1. Co zaczęto wykorzystywać jako źródło energii w pierwszej połowie XVI w. w Holandii? 2. Gdzie po raz pierwszy w historii zaczęli stosować drukarską prasę śrubową? 3. Czym jest kapitał? 4. Czym jest manufaktura? 5. Wymień dwa typy manufaktur. 6. Jak nazywano właścicieli manufaktur?
7. Jakie wynalazki i udoskonalenia zostały dokonane przez Europejczyków w XVI – pierwszej połowie XVII w.? 8. Jakie zmiany zaszły pod wpływem rozpowszechnienia stosunków rynkowych w rolnictwie krajów zachodnioeuropejskich? 9. W jaki sposób była zorganizowana praca w manufakturach rozproszonych i scentralizowanych? 10. Omów zmiany, które zaszły w strukturze społeczeństwa we Wczesnej Nowożytności.
11. Przypomnij sobie, jak była zorganizowana praca w średniowiecznym warsztacie rzemieślniczym i porównaj ją manufakturą. Wypełnij tabelkę (w zeszytcie).

Cechy	Warsztat rzemieślniczy	Manufaktura
Rozmiary przedsiębiorstwa		
Charakter pracy (ręczna lub maszynowa)		
Podział pracy		
Skład pracowników		

12. Czy mogli w krajach Europy Zachodniej XVI – pierwszej połowy XVII w. przedstawiciele różnych stanów należeć do jednej warstwy społecznej? Uzasadnij swoje zdanie.

§4. Życie codzienne w Europie Zachodniej

1. Jak w średniowiecznej Europie zmieniał się skład oraz liczebność mieszkańców?
2. Jak zmieniło się życie Europejczyków w średniowieczu?
3. Jak wyglądały średniowieczne miasta?
4. Co jedli Europejczycy w średniowieczu?

1 Populacja. W ciągu XVI – pierwszej połowie XVII w. liczba ludności w Europie stale wzrastała. Przede wszystkim dotyczy to XVI w., w ciągu którego wskaźnik ten zwiększył się z 69 milionów do 95–100 milionów osób.

W połowie XVII w. ilość mieszkańców Europy stanowiła 110–115 milionów osób. Przyczyną tego zjawiska stał się wzrost ilości urodzeń, poprawa warunków życia, zmiany w odżywianiu się Europejczyków.

Średnia trwałość życia stanowiła 30–35 lat, ale niektórzy ludzie żyli do starości. Większość mężczyzn umierała w wieku 40–60 lat, a kobiety – 20–40 lat. Jak i wcześniej pozostawała wysoka śmiertelność wśród dzieci: tylko połowa z nich osiągała wiek dziesięciu lat. Było to powiązane z brakiem opieki medycznej podczas porodu, lekceważenie podstawowych zasad higieny. Szpitali we współczesnym tego słowa znaczeniu po prostu nie istniało, były tylko schroniska dla nieuleczalnie chorych, kalekich i starców.

■ Dobroczynny jarmark. Około 1600 r. Malarz Isaak van Swanenburg

Przeróżające warunki sanitarne w miastach zamieniały ich na ośrodki rozprzestrzeniania się chorób i epidemii. Podczas epidemii dżumy w latach 1629–1631, która ogarnęła prawie cały region Morza Śródziemnego, zmarła ponad połowa miejscowej ludności. Znaczne straty były również wśród ludzi przez epidemie ospy, cholery, tyfusa.

Mieszkańcy Europy ginęli nie tylko przez epidemie, ale również z powodu głodu w latach nieurodzaju, pożarów, zniszczeń wojennych. Szczególnie dotkliwe były straty z powodu wojen powiązanych z początkiem wykorzystania broni palnej i masowymi mordami ludności cywilnej, co z kolei stało się zwykłą praktyką prowadzenia działań wojennych. Ogromne były straty podczas wojny domowej we Francji oraz pierwszej ogólnoeuropejskiej Wojny Trzydziestoletniej. Uważa się, że tylko w XVII w. Europa utraciła w wojnach 3 miliony osób.

2 Miasta. Większość ludności Europy w tym czasie była rolnikami. Mieszczan było 10–20 % od ogółu populacji. Wyjątkiem była tylko Holandia, gdzie na niewielkim obszarze było około 300 miast, a ich mieszkańcy stanowili 60 % od ogółu ludności. Większość miast zachowała średniowieczny wygląd. Były one nie duże (3–5 tys. mieszkańców), oddzielone od świata zewnętrznego starymi murami, z wąskimi uliczkami, na których nawet latem nie wysychało błoto i pasły się świnie. Największym miastem Europy był Paryż z ludnością 300 tys. osób. Nieco mniejszy był Neapol (270 tysięcy), Londyn i Amsterdam (po 200 tysięcy), Wenecja i Antwerpia (po 150 tysięcy), Rzym, Mediolan, Genua, Brugia, Praga (po 100 tys. osób). Te miasta potrzebowały codziennych dostaw dużej ilości żywności, węgla, podstawowych towarów. Drogi łączyły je ze wsiami i miasteczkami, skąd sprowadzano wszystko niezbędne do ich istnienia. Na drogach pojawiały się zajazdy, magazyny dla kupców, którzy skupowali produkcję rolników i dostarczali ją miastom.

W odróżnieniu od przedmieść, śródmieście miasta było ośrodkiem, w którym mieszkali zamożni mieszczanie, znajdowały się urzędy publiczne, kościoły, ratusz, banki, kancelarie adwokackie. Ze względu na brak miejsca pod zabudowę droższą stawała się ziemia w centrum miasta, co przyczyniło się do wznoszenia budynków wielopiętrowych. Włoscy architekci jako pierwsi w Europie opracowywali projekty idealnych miast, składające się z rozlokowanych kwadratami lub kręgami budynków otoczonych drzewami i fontannami. Przewidywano również budowę kanalizacji i wodociągów, co z kolei miało położyć kres chorobom i anty-sanitarnym warunkom. W XVI w. projekty zaczęto

■ Przystawia niderlandzkie. 1559 r. Pieter Bruegel Starszy

? Na podstawie obazu co można powiedzieć o życiu codziennym mieszkańców Niderlandów?

ureczywistniać. We włoskich miastach burzono średniowieczne budynki, zakładano nowe szerokie ulice, wznoszono wielopiętrowe budynki i planowano duże place. Właśnie wtedy architektura z działalności rzemieślniczej przeistoczyła się na sztukę. Wkrótce na wzór włoskich miast zmienili swój wygląd Paryż i Londyn. Stopniowo zmieniały się również inne miasta Europy.

3 **Budynki, sprzęty gospodarstwa domowego.** W XVI – pierwszej połowie XVII w. większość mieszkańców wsi na południu Europy budowała swoje domy z kamienia, na północy – z drewna. Dach budynku sporządzali ze słomy lub trzciny. Wewnątrz budynku osobnych pokoi nie było – wszyscy członkowie rodziny mieszkali we wspólnym pomieszczeniu. Do ogrzewania budynków i gotowania jedzenia stosowali ognisko. Mebli w domu wiejskim był mało: prosty stół, ławy, skrzynia na rzeczy, jeden lub dwa taborety i materac z siana zamiast łóżka. Jedzenie gotowane było w wiszącym nad ogniem kotle, a jedli przeważnie ze wspólnych naczyń, bo misek i kochli na wszystkich nie wystarczało. Budynki wiejskie przez dłuższy czas nie zmieniały się, pozostając takie jak w przeszłości.

Budynki mieszczan w tym czasie doznały istotnych zmian. W miastach pojawia się coraz więcej domów kamiennych. Pospolici obywatele okna swoich domów zaciągali pergaminem lub naoliwionym papierem, a bogaci wkładali do okien szkło i nawet zdobili go witrażami. Podłoga

w domach zamożnych mieszczan wyłożona była kamieniem lub płytkami ceramicznymi, a najbogatsi zlecali mistrzom wykonanie parkietu, wykładanego na określony wzór. Zwykli mieszczanie ograniczali się podłogą drewnianą. Od XVII w. dach swoich budynków elita miejska zaczęła kryć dachówką, za którą w tym czasie trzeba było zapłacić dużo pieniędzy.

Zwykle dla nas tapety papierowe pojawiły się w Europie właśnie w XVII w. Początkowo zdobiły one domy pospolitych mieszczan, a później stały się również popularne wśród wielmożów. W domach mieszczan zamożnych pojawiły się pokoje gościnne, w których gospodarz przyjmował gości, sypialnie, jadalnia, pokój roboczy gospodarza i osobne pomieszczenia dla służby. Jeżeli dom należał do rzemieślnika lub kupca – na parterze znajdował się sklep, gdzie sprzedawano towary, albo kancelaria handlowa.

Meble i rzeczy były świadectwem zaможności gospodarza. Drogie naczynia wystawiano na specjalnych półkach. Różnorodne rzeczy i ubrania przechowywano w skrzyniach, zdobionych ornamentami i malowidłami. Włoscy mistrzowie, którzy uznawani byli w Europie za dyktatorów mody, jako pierwsi zaczęli umieszczać swoje skrzynie pionowo. W taki sposób w XVI w. pojawiła się szafa. Był w budynku również zwykły stół otoczony ławkami. Jednak obok niego stawiali krzesło, przeważnie ozdobione rzeźbami – dla głowy rodziny.

Zamożni Europejczycy w XVI w. urządzali już w swoich domach specjalne łazienki, ponieważ obawiali się uczęszczać do łaźni miejskich. Było to spowodowane rozpowszechnieniem nowej niebezpiecznej choroby kiły, przywiezionej do Europy po odkryciu Nowego Świata. Jednak poziom higieny większości ludzi był bardzo niski.

4 Kuchnia europejska. Człowiek XVI – pierwszej połowy XVII w. jeszcze nie do końca uwolnił się od psychologicznego lęku przed głodem, który straszył Europejczyków w średniowieczu. Jednak życie stało się łatwiejsze, a odżywianie się ludzi bogatych i biednych smaczniejsze.

■ Wiejska rodzina. 1667 r. Malarz Adriaen van Ostade

? Na podstawie obazu co można powiedzieć o życiu codziennym mieszkańców wsi w XVII w.?

święta pojawiały się szynki i kielbasy. Dobrym uzupełnieniem do stołu były warzywa ze swojego ogrodu lub rynku, a także jagody, orzechy i owoce.

5 Małżeństwo, rodzina, status kobiety, edukacja. W Europie na początku Wczesnej Nowoczesności jedyną uznaną przez społeczeństwo formą ślubów był kościelny, który brali raz i na całe życie. Rozwieść się można było w wyjątkowym przypadku (np. jeśli żona nie mogła mieć dzieci) tylko z zezwolenia najwyższych władz kościelnych.

Rodzina, podobnie jak w poprzednich czasach, była patriarchalną, z całkowitą władzą ojcowską nad dziećmi. Głową rodziny był mąż-żywiciel. Miał prawo do przeprowadzenia własnych sądów nad jej członkami. Kobieta była całkowicie uzależniona od męża pod względem materialnym i prawie nie była chroniona przez prawo.

Rodzina dla Europejczyka Wczesnej Nowożytności składała się przede wszystkim z najbliższych – żona, mąż, rodzice i dzieci. Zmienił się stosunek do dzieci. W średniowieczu kobiety co roku rodziły dzieci (większość umierała) i w rodzinie traktowane były tylko jako siła robocza. We Wczesnej Nowożytności mimo wysokiej śmiertelności wśród dzieci, dziecko traktowano jako następcę sprawy rodzinnej. Dla zamożnego mieszczanina dziecko stawało się takim samym symbolem dobrobytu jako zyskowy biznes oraz bogaty dom. Chłop, który miał dom, pewną własność i był osobiście wolnym człowiekiem również posiadał prawo do przekazania spadku swoim dzieciom.

Rodzina wciąż pozostawała dla Europejczyków jedynym miejscem wychowania i oświaty dziecka. Dawało mu wykształcenie domowe według własnego wyboru, zapraszając nauczycieli i przygotowując do kontynuowania sprawy rodzinnej. Szkoły świeckie i uniwersytety istniały dla osób dorosłych. Szlachta na ogół specjalnie nie męczyła swoje dzieci nauką, ucząc je tylko czytać i pisać: nie potrafić tego uznawano za niedopuszczalne. Aby uspokoić własne potrzeby w edukacji, a także dla nauczania dzieci zamożni Europejczycy zatrudniali wykształconych sekretarzy, znających język

■ Szczęśliwa rodzina. 1642.
Malarz Louis Le Nain

- Autoportret z Isabelą Brant. 1609. Malarz Peter Paul Rubens

? Na podstawie obrazów opisz kostium europejski.

- Panny dworskie (Las Meninas). 1656. Malarz Diego Velazquez

grecki, łacinę i „siedem nauk wolnych”. Wielu absolwentów szkół i akademii uznawało za zaszczyt pracować jako sekretarze przy dworach wielmożów. Wśród nich było wielu poetów, pisarzy i myślicieli, którzy w swoich pracach wystawiali kulturę europejską tego okresu.

6 Kaprysy mody. Zmiany, które rozpoczęły się we wszystkich sferach życia Europejczyków, ogarnęły również świat odzieży. Szerzyła się zasada naśladowania mody, zmieniając co roku fasony sukienek i kamizelek.

Jednakże wir mody ogarnął nie wszystkich. Odzież ubogich i chłopów pozostawała niezmienną. Mieli jeden strój roboczy i jeden ubiór świąteczny, przekazywany był od rodziców do dzieci.

Zamożni Europejczycy stali się tymi grupami społecznymi, dzięki którym w XVI – pierwszej połowie XVII w. zapanowało carstwo mody. Tak więc w Europie podstawową zasadą mody staje się możliwość zmiany garderoby odpowiednio do okoliczności. Ostatecznie ta zasada ukorzeniła się w Europie pod koniec XVII w. Od tego czasu moda rozpowszechniała się w świecie w nowym znaczeniu: nadążać za współczesnością. Postrzeganie przez społeczeństwo mody stało się świadectwem jego gotowości do zmian i transformacji. Współczesny badacz tego okresu Fernand Braudel określił tę zasadę w następujący sposób: „Przyszłość należała... społeczeństwom, które nauczyły się odrzucać stare tradycje”.

Dyktatorem mody stawał się ten, kim w tym czasie najbardziej zachwycali się Europejczycy. Pod koniec XV – na początku XVI w. uznawano jako takich Włochów. Wspaniała kostium epoki włoskiego Odrodzenia

szerokimi rękawami, złotym i srebrnym haftem, brokatem i aksamitem był wzorcem dla większości krajów europejskich.

W XVI w. wśród wyższych warstw społecznych stał się popularny surowy, zapięty do góry czarny garnitur noszony przez Hiszpanów. Symbolizował niby przewagę „ogólnoświatową” cesarstwa króla katolickiego. Na początku XVII w. szerzył się styl holenderski – koronkowy kołnierzyk i wysoki kapelusz. Był uosobieniem rozwoju gospodarczego nowego europejskiego państwa – Holandii (Niderlandów). Jednak i ten styl nie utrzymał się na długo. Zastąpił go granit francuski wolnego kroju z jaskrawego jedwabiu.

Moda – krótka dominacja pewnych trendów w ubraniach i innych dziedzinach życia dużych grup ludzi.

Wnioski

- ▶ Liczebność mieszkańców Europy w pierwszej połowie XVII w. wzrastała powoli, co było spowodowane przede wszystkim epidemiami i wojnami.
- ▶ W okresie Wczesnej Nowożytności zmienił się wygląd miast europejskich: pojawiają się budynki wielopiętrowe, szerokie proste ulice, dzielące miasto na kwartały.
- ▶ Odżywianie większości Europejczyków w tym czasie uległo zmianom. Okres średniowiecza, kiedy głód był zwykłym towarzyszem większości mieszkańców Europy powoli zapominano.
- ▶ Naśladowanie mody stopniowo zamieniło się z kaprysu na pobudzenie do rozwoju społeczeństwa. Dzięki niemu rozwijał się handel, pojawiały się nowe przedsiębiorstwa i dziedziny przemysłu.

Pytania i polecenia

1. Jaką była liczebność mieszkańców Europy w połowie XVII w.? 2. Jakie czynniki ograniczały wzrost ilości mieszkańców? 3. Wymień miasta Europy, które miały najwięcej mieszkańców. 4. Kiedy w Europie pojawiły się papierowe tapety? 5. Meblarze jakiego państwa zapoczątkowali produkcję szaf? 6. Jakie style panowały w ubraniach zamożnych Europejczyków pod koniec XV – w pierwszej połowie XVII w.?
7. Jak zmieniła się ludność Europy w okresie Wczesnej Nowożytności? 8. Jak się zmienił wygląd miast europejskich w te czasy? 9. Czy budynki i przybory domowe ówczesnych Europejczyków przypomniły współczesne? 10. Jakie zmiany zaszły w zasadach zachowania się przy stole? 11. Jaką rolę w rozwoju ówczesnego społeczeństwa europejskiego pełniła moda?
12. Wyobraź sobie, że jesteś mieszkańcem europejskiego miasta XVI w. Ułóż menu swego obiadu świątecznego i codziennego.

§ 5. Zajęcia praktyczne

„Następstwa Wielkich Odkryć Geograficznych dla historii człowieczeństwa” / „Cywilizacja prekolumbijska Ameryki” (na wybór nauczyciela)

Cel (określany jest odpowiednio do wybranego tematu):

- 1) wyjaśnić następstwa Wielkich Odkryć Geograficznych;
- 2) ustalić cechy cywilizacji prekolumbijskich Ameryki.

Zadanie do zajęć praktycznych: opracować informację według tematu, określonego przez nauczyciela, odpowiednio do treści zajęć.

Pytania i polecenia do pracy na poziomie praktycznym

1. Połączcie się w małe grupy i omówcie treść swoich informacji.
2. Przedstawcie reszcie uczniów wyniki pracy w swojej grupie.
3. Wyciągnijcie wnioski odpowiednio do celu pracy.

Podsumowanie rozdziału I

„Wielkie Odkrycia Geograficzne oraz kształtowanie stosunków kapitalistycznych”

1. Ułożyć listę wydarzeń, które uważacie za najważniejsze dla rozwoju społeczeństwa zachodnioeuropejskiego tego okresu. Uzasadnijcie swój wybór.
2. Wyjaśnić znaczenie pojęć i terminów: Wielkie Odkrycia Geograficzne, Konkwista, imperium kolonialne, spotkanie cywilizacji, rewolucja cenowa, manufaktura, kapitalizm, burżuazja, pracownik najemny.
3. Wykonać zadania na mapie historycznej:
 - 1) wskazać kierunki wypraw Europejczyków w okresie Wielkich Odkryć Geograficznych, wymienić osiągnięte rezultaty;
 - 2) wskazać posiadłości kolonialne państw europejskich w Nowym Świecie;
 - 3) porównaj ziemie i morza znane narodom Starego Świata przed i po epoce Wielkich Odkryć Geograficznych.
4. Jak sądzisz, kto z postaci historycznych miał największy wpływ na rozwój ówczesnego społeczeństwa europejskiego? Odpowiedz uzasadnić.
5. Jakim jest Twoje zdanie na temat przesłanek, przyczyn oraz wpływu Wielkich Odkryć Geograficznych na rozwój społeczeństwa europejskiego.
6. Określić cechy charakterystyczne świata materialnego i życia codziennego człowieka Wczesnej Nowożytności.
7. Porównaj społeczeństwo średniowiecznego okresu zaawansowanego średniowiecza oraz społeczeństwo kapitalistyczne okresu Wczesnej Nowożytności w państwach Europy Zachodniej. Wypełnijcie tabelkę (w zeszytcie). Kryteria dla porównania ustalić samodzielnie.

Kryteria dla porównania	Społeczeństwo średniowieczne	Społeczeństwo Wczesnej Nowożytności

Zadania testowe do rozdziału I

„Wielkie Odkrycia Geograficzne oraz kształtowanie stosunków kapitalistycznych”

1. Jaki żeglarz w 1486 r. płynąc wzdłuż zachodniego wybrzeża Afryki dotarł do jej południowego krańca?
A Bartolomeu Diaz
B Krzysztof Kolumb
C Vasco da Gama
D Ferdynand Magellan
2. Kiedy odkryto Amerykę?
A 1490
B 1492
C 1498
D 1510
3. Kto dokonał pierwszej w historii podróży dookoła świata?
A Bartolomeu Diaz
B Krzysztof Kolumb
C Vasco da Gama
D Ferdynand Magellan
4. Podbój jakiego państwa indiańskiego rozpoczął w 1519 r. E. Cortes?
A acteków
B majów
C inków
D chibcha
5. Podbój państwa którego z narodów indiańskich rozpoczął w 1531 r. F. Pizarro?
A acteków
B majów
C inków
D chibcha
6. Jakie państwo europejskie pod koniec XVI w. najbardziej ucierpiało przez „rewolucję cenową”?
A Anglia
B Francja
C Hiszpania
D Holandia
7. Jakie państwo europejskie pod koniec XVI w. zostało głównym producentem i dostawcą koksu?
A Anglia
B Francja
C Hiszpania
D Holandia
8. Co nauczyli się wykorzystywać jako źródło energii w przemyśle Niderlandów w pierwszej połowie XVI w.
A słońce
B wodę
C wiatr
D parę
9. Co z poniższego ma cechy pracy w manufakturze?
A stałe stosowanie maszyn i mechanizmów
B podział pracy między pracownikami
C stosowanie pracy uczniów i podmajstrów
D stosowanie pracy niewolników
10. Jakie miasto Europy w XVI – pierwszej połowie XVII w. było najbardziej zaludnione?
A Londyn
B Amsterdam
C Paryż
D Rzym
11. W którym z ówczesnych krajów europejskich było około 300 miast?
A Niemcy
B Hiszpania
C Włochy
D Holandia
12. Jaką była średnia trwałość życia człowieka we Wczesnej Nowożytości?
A 30–35 lat
B 40–45 lat
C 50–55 lat
D 60–65 lat

ROZDZIAŁ II. WYSOKIE ODRODZENIE. REFORMACJA W EUROPIE ZACHODNIEJ

§6. Humanizm. Dojrzałe Odrodzenie

1. Jaką rolę odgrywał kościół w życiu kulturalnym Europy średniowiecznej?
2. W jaki sposób powstały i rozwijały się idee wczesnego humanizmu?

Cechy szczególne kultury Odrodzenia. W połowie XIV w. we Włoszech powstała kultura epoki **Odrodzenia** lub jak ją nazywali Francuzi Renesansu. Właśnie włoscy mistrzowie odrodzili sztukę Starożytnej Grecji i Rzymu, stąd też pochodzi nazwa epoki. Nowa sztuka pojawiła się na podstawie **humanizmu**. Wybitnych mistrzów Renesansu cechowała różnorodność ich talentów: łączyli zajęcia malarstwem, architekturą, filozofią z badaniami nauk ścisłych. Dzieła mistrzów epoki Odrodzenia stały się podstawą dla europejskiej kultury Wczesnej Nowożytności.

Odrodzenie – prąd w literaturze, nauce i sztuce drugiej połowy XIV – XVI w., który został zapoczątkowany we Włoszech oraz był oparty w dużej mierze na wznowieniu tradycji antycznych.

Humanizm – świeckie wolnomyślicielstwo epoki Odrodzenia, które przeciwstawiało się wyższości duchowej kościoła w społeczeństwie. W szerokim sensie – uznanie wartości człowieka jako osobowości, jego praw na wolny rozwój i realizację swoich możliwości.

Dzieła mistrzów epoki Odrodzenia stały się podstawą dla europejskiej kultury Wczesnej Nowożytności.

Największego rozkwitu kultura Odrodzenia osiągnęła za czasów Dojrzałego Odrodzenia (koniec XV – pierwsze dziesięciolecie XVI w.) – „złoty wiek” włoskiej literatury, sztuk pięknych, filozofii i nauk. To były czasy tytanów Odrodzenia, którzy założyli fundamenty nowego rozumienia świata i miejsca człowieka w nim. Pod wpływem Włoch sztuka Odrodzenia szerzyła się w kra-

jach Europy Północnej. Tutaj na ukształtowanie nowej kultury decydujący wpływ wywarło nie starożytne dziedzictwo lecz chrześcijaństwo.

Epoka Odrodzenia zapoczątkowała znaczące zmiany w światopoglądach ludzi, ich przekonaniach religijnych i politycznych. Rozpoczęło się kształtowanie nowego typu człowieka, który był wolniejszy duchowo i bardziej pewny siebie niż wcześniej. Nowe pomysły torowały sobie drogę w walce z oficjalną pozycją kościoła, przygotowując rewolucję w światopoglądach ludzi, do której doszło w okresie Reformacji.

2 **Niccolo Machiavelli.** Jednym z najbardziej znanych teoretyków myśli politycznej XVI w. był humanista Niccolo Machiavelli (1469–1527). Kontrowersje wokół poglądów myśliciela nie słabną od czasu pojawienia jego dzieł. Niektórzy uważają Machiavellego łajdakiem nie mającym skrupułów, inni – twardym realistą, który odważył się przedstawić świat takim, jakim był tak naprawdę.

W ciągu całego życia Machiavellego Włochy były rozdarte na dziesiątki drobnych księstw i to kusiło władców sąsiednich państw. Ciągłe walki wewnętrzne, ataki obcych wojsk kierowały Włochów do refleksji nad tym, jakim ma być przywódca, który potrafi zjednoczyć Włochy i mocną ręką zaprowadzić porządek w kraju.

Nad tą kwestią zastanawiał się również Machiavelli. Na ten temat napisał kilka książek, wśród których najbardziej znany jest traktat „Książę” (1516 r.), zadedykowany władcy Florencji Lorenzo Medyceuszowi. „Sumienie może tylko przeszkadzać księciu w jego działalności”. Podstawowa idea utworu polega na tym, że skoro książę chce odnieść sukces, musi odrzucić zasady moralne i działać stosując siłę, przebiegłość.

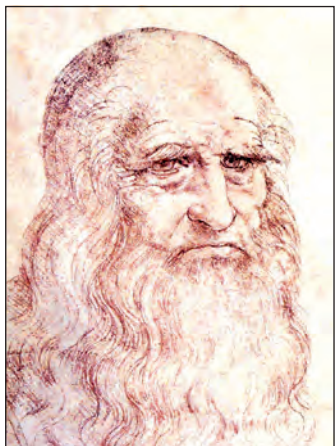
Machiavelli jako jeden z pierwszych zaproponował ideę, że państwo nie jest stworzone przez Boga, tylko przez ludzi. Ponieważ interesy ludzi są różne, a często są wręcz przeciwne, talent księcia polega na umiejętności zrozumienia potrzeb społeczeństwa i uwzględnieniu ludzkiej psychologii. W swojej książce myśliciel doradzał księciu dbać o wsparcie ludzi, inaczej w przypadku zagrożenia niebezpieczeństwa nie będzie miał zwolenników. Rozumiał również to, że w celu zachowania swojej władzy książę czasami musi być zdecydowany i bezwzględny. Dlatego Machiavelli zalecał temu, który przejmie władzę w państwie, natychmiast uciekać się do brutalnych środków, a następnie zmniejszać przemoc i wtedy naród uspokoi się.

Kościół katolicki zdecydowanie potępił ten utwór jako niezgodny z etyką chrześcijańską, mimo iż myśliciel z Florencji tylko jako pierwszy wyraził to, co było rzeczywistością polityczną jego czasów.

3 **Leonardo da Vinci.** Przyszły wielki malarz Leonardo da Vinci (1452–1519) urodził się we Florencji. W wieku 14 lat zaczął uczyć się malarstwa. Jednak na tym się nie zatrzymał – przez całe życie ciężko studiował różne nauki. Być może nie istnieje dziedzina ludzkiej wiedzy, którą nie interesowałby się Leonardo. Zajmował się matematyką,

■ Niccolo Machiavelli.
Druga połowa XVI w.
Malarz Santi di Tito

■ Leonardo da Vinci.
Autoportret

anatomia, różnymi dziedzinami techniki, konstruował aparaty latające i okręty podwodne, w jego notatkach można znaleźć opisy helikoptera, spadochronu, samochodu, telefonu i in.

Leonardo jako malarz pracował bardzo powolnie, ciągle szukając czegoś nowego, eksperymentując. Malarstwo było dla niego sposobem zrozumienia świata. Wpatrywał się w twarze ludzi starając się zrozumieć ich świat wewnętrzny i przenieść go na swoje obrazy.

W okresie rozkwitu talentu Leonardo stworzył fresk na biblijny temat „**Ostatnia Wieczerza**”. Jest on oparty na historii z Ewangelii o tym, jak podczas kolacji przed śmiercią Chrystus powiedział uczniom, że jeden z nich zdradzi go. Mistrzowi udało się dość realistycznie przekazać mimikę uczniów Chrystusa pełną oburzenia i zdziwienia oraz przerażoną twarz Judasza.

Jednym z najbardziej znanych dzieł Leonarda został „**Portret Mony Lisy**”, żony kupca del Giocondo. Ten utwór uważany jest za pierwszy w zachodnioeuropejskim malarstwie portret psychologiczny. Malarz potrafił skupić uwagę widza nie na atrakcyjności zewnętrznej Mony Lisy, tylko na jej świecie wewnętrznym.

? Jak oddziałują na Ciebie dzieła Leonarda da Vinci? Dlaczego?

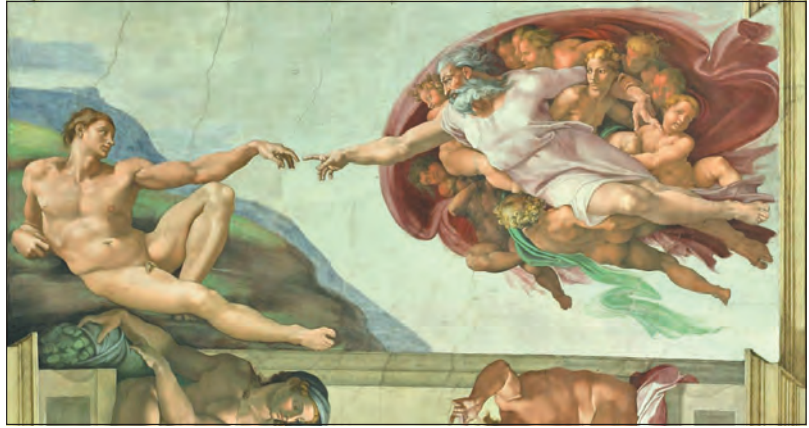
■ Ostatnia Wieczerza (fresk w klasztorze dominikanów przy Santa Maria delle Grazie w Mediolanie).
Lata 1495–1498. Malarz Leonardo da Vinci

■ Portret Mony Lisy.
1519 r. Malarz
Leonardo da Vinci

■ Dawid. 1504 r.
Rzeźbiarz Michał Anioł Buonarroti

■ Stworzenie Adama (fragment fresku znajdującego się na suficie Kaplicy Sykstyńskiej w Watykanie). 1512 r.
Malarz Michał Anioł Buonarroti

? W jaki sposób w podanych utworach autor ukazał swoją wizję ideałów Odrodzenia?

4 **Michał Anioł Buonarroti.** Jeśli Leonardo był bardziej myślicielem, to Michał Anioł Buonarroti (1475–1564) był wiecznym buntownikiem. On nieustannie walczył przeciwko zazdrości, niezrozumienia, nawet przeciwko sobie samemu i udowodnił, że człowiek może urzeczywistnić niemożliwe w ciągu swego krótkiego życia.

Michał Anioł uczynił głównym bohaterem swoich utworów człowieka. Żaden krajobraz nie interesował mistrza – tylko obraz przepięknego ciała ludzkiego. W swoim majestatycznym marmurowym „Dawidzie” wbrew mitowi biblijnemu przedstawił nie chłopca, tylko dojrzałego młodego człowieka, pełnego sił tytanowych. Ten posąg stał się zarazem symbolem powrotu antycznego piękna do sztuki i ideałem nowego człowieka, wcieleniem niewzruszonej woli i potęgi.

Pracując nad freskiem Kaplicy Sykstyńskiej w ciągu lat 1508–1512. Michał Anioł samodzielnie rozmalował 600 m² sufitu na wysokości 18 m motywami z mitów biblijnych. Jednak jego kompozycje są dalekie od tradycyjnej treści religijnej, wychwalają one ludzką wielkość i piękno. Tą samą moc i inspirację włożył w wykonanie posągu marmurowego Mojżesza dla nagrobku papieża Juliusza II. W interpretacji Michała Anioła Mojżesz to potężny przywódca, którego w tych czasach brakowało rozdrobnionym Włochom.

Michał Anioł był najbardziej niezależnym wśród wszystkich artystów włoskiego Odrodzenia. Na prośbę papieża sporządzić jego ogromny posąg Michał Anioł odpowiedział w liście: „O to, co należy zrobić lub nie robić... pozwólcie decydować temu, kto przyczynia się do tego”.

Michał Anioł podniósł sztukę rzeźby do nowego poziomu. Pewnego razu, przypatrując się antycznemu posagowi, powiedział, że jego autor „wiedział więcej niż sama natura”. Te słowa można również odnieść do samego Michała Anioła.

5 Rafael Santi i Tycjan Vecellio. Rafael Santi (1483–1520) nazywany był jasnym geniuszem włoskiego Odrodzenia, któremu udało się połączyć duch starożytności z duchem chrześcijaństwa. Podczas swego krótkiego życia Rafael był w stanie zrobić bardzo wiele. Przez kilka lat kierował budową katedry św. Piotra w Rzymie, pokrył freskami ściany wielu sal pałacu papieskiego w Watykanie, stworzył niezwykle portrety swoich współczesnych. W jego pracach zostały odtworzone subtelne odcienie uczuć ludzkich, duchowe i fizyczne piękno bohaterów. Nowy ideał mężczyzny ukazywał przede wszystkim w portretach i licznych malowidłach Madonn.

Szczytem twórczości Rafaela uważają stworzoną w 1513 r. „**Madonnę Sykstyńską**”. Ciekawą jest kompozycja obrazu: otwiera się kurtyna

? Jakie, Twoim zdaniem, cechy twórczości Rafaela zostały ukazane w tych obrazach?

■ Szkoła ateńska. 1511 r.
Malarz Rafael Santi

■ Madonna Sykstyńska. 1514 r.
Malarz Rafael Santi

i widzimy kobietę trzymającą dziecko przed sobą; kobieta jednocześnie oddaje swoje dziecko i chce zatrzymać go, w jej spojrzeniu – smutek, trwoga o los dziecka, które poświęca w imię zbawienia ludzkości. Przed nami nie tylko Madonna, lecz kobieta, matka, cierpiąca jak każdy inny człowiek.

Tycjan Vecellio (1477–1576) był najbardziej znanym włoskim malarzem szkoły wenecjańskiej. Wiele uwagi poświęcał motywom biblijnym („Chrystus i Magdalena”, „Złożenie do grobu”). Obrazy Tycjana są wypełnione wewnętrznym spokojem, pięknem, promieniują wewnętrznym światłem.

Prawdziwych szczytów osiągnął mistrz w sztuce portretu. Udawało mu się odtwarzać różne, czasami sprzeczne cechy bohaterów: majestatyczność, chciwość, podejrzliwość, hipokryzję, chytrych i in. Malarz ujawniał w swoich bohaterach to, czego próbowali ukryć i znajdował unikalne, ledwo zauważalne środki, żeby to przekazać. Jego portrety zawsze charakteryzowała ciekawa cecha - dominujący kolor powtarzany w odcieniach. Najslawniejsze wśród portretów Tycjana – „Hipolit Medyceusz”, „Karol V”.

6 Renesans północny. Renesans północny nazywany jest kulturą Odrodzenia, która rozprzestrzeniła się w XV–XVI w. w krajach położonych na północ od Włoch: w Niemczech, Holandii, Francji oraz Anglii. Kultura Odrodzenia była w nich mniej rozpowszechniona niż we Włoszech. Mimo to byli tu twórcy na skalę światową. Renesans północny, w przeciwieństwie do włoskiego, czerpał inspirację nie tylko w starożytności, lecz również w gotyku i pismach średniowiecznych teologów.

W sztuce renesansu północnego główną rolę odgrywało malarstwo.

■ Alegoria czasu. 1570 r.
Malarz Tycjan Vecellio

? Jaki pomysł, Twoim zdaniem, włożył autor w swoje dzieło.

■ Judyta z głową Holofernesa.
1530 r. Malarz
Lucas Cranach Starszy

■ Henryk VIII. 1538 r.
Malarz Hans Holbein
Młodszy

■ Triumf śmierci.
1565 r. Malarz Pieter Bruegel Starszy

Już w drugiej połowie XV w. osiągnęła swego szczytu sztuka Holandii, a koniec XV – pierwsza połowa XVI w. – był to „złoty okres” niemieckiego malarstwa. Wśród najlepszych mistrzów warto wymienić imiona **Lucasa Cranacha Starszego** (1472–1553), autora słynnego portretu Marcina Lutra (patrz s. 64) oraz **Hansa Holbeina Młodszego** (1497(1498)–1543), który był malarzem przy dworze królów angielskich i osiągnął szczytów umiejętności w tworzeniu portretów.

■ Ślepcy
(Przypowieść o niewidomych).
1568 r. Malarz
Pieter Bruegel Starszy

? Wyjaśnij, w jaki sposób zrozumiałeś pomysł autora.

Wybitnymi dziełami renesansu północnego są obrazy **Pietera Bruegla Starszego** (1525(1530)–1569). Na nich piękno istnieje obok brzydoty, radość – tragedii. Jego obrazy odzwierciedlają realia tej epoki. Ich nazwy mówią za siebie: „Triumf śmierci”, „Taniec pod szubienicą”, „Ślepcy”, „Kalecy”.

Swoimi utworami autor, podobnie jak inni mistrzowie renesansu północnego, próbował pokazać inną stronę ówczesnego życia – niepewności w przyszłości, strach przed zmianami tradycyjnego sposobu życia.

Człowiek w niemieckiej sztuce XVI w. zajmuje **Albrecht Dürer** (1471–1528). W jego twórczości widoczne dramatyczne wydarzenia z historii Niemiec tego czasu. Dürer wyróżniał się charakterystyczną dla mistrzów renesansu różnorodnością smaków: interesował się anatomią, matematyką, inżynierią, malarstwem i produkowaniem grawiur.

Dürer stworzył wiele portretów znanych współczesnych, którzy żyli i pracowali w te burzliwe lata w Niemczech. Szczególnego mistrzostwa osiągnął w sztuce grawerowania tworząc ponad 200 obrazów. Przedstawiając dobrze znane motywy biblijne malarz włożył w nich nową treść.

Słynnym jest jego cykl grawiur „Apokalipsa”, w których pod przykrywką starożytnego Babilonu, który poniósł karę Bożą, malarz przedstawił Rzym papieski. Dürer był sympatykiem Reformacji, która miała trwać w Niemczech, wspierał wymagania rebeliantów w Wojnie Chłopskiej.

7 Erazm z Rotterdamu. Wybitnym przedstawicielem renesansu północnego był uczony humanista Erazm z Rotterdamu (1466–1536).

■ Albrecht Dürer. 1498 r.
Autoportret

■ Rycerz, śmierć i diabeł.
1513. Malarz
Albrecht Dürer

■ Erazm z Rotterdamu. 1523 r. Malarz Hansa Holbeina Młodszego

Po ukończeniu w 1499 r. Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Paryskiego zajął czołowe miejsce w europejskim środowisku naukowym jako wybitny filolog, pisarz i myśliciel.

W utworach Erazma zostały przedstawione jego poglądy humanistyczne. Mianowicie uważał chrześcijaństwo za wyższe stadium rozwoju moralnego ludzkości, przyszykowany przez poprzedni okres rozwoju starożytnej kultury i nauki. To właśnie starożytność, jego zdaniem, określała ważne znaczenie ludzkości i godności człowieka w ogólnym procesie moralnego samodoskonalenia się.

W swoich satyrach „Pochwała głupoty”, „O wolnej woli” Erazm z Rotterdamu wykrywał formalizm, dogmatyzm i brak jakiegokolwiek rozsądnej podstawy – „głupotę” we wszystkich strefach życia – politycznej, religijnej, kulturowej. Najbardziej zdecydowanie krytykował teologów kościelnych.

Doktryna myśliciela sprzyjała szerzeniu się w Europie idei reformacji, chociaż sam on był zdecydowanym przeciwnikiem reformacji.

Fragment z „Pochwałą głupoty” Erazma z Rotterdamu

...A najwyżsi kapłani zajmujący miejsce samego Chrystusa? Gdyby oni również zaczęli naśladować jego życie, czyli jego ubóstwo, jego pracę, jego naukę, jego cierpienia, jego pogardę do życia, a także zastanowili się nad znaczeniem swego tytułu „papieża”, czyli ojca i najświętszego, to proszę powiedzieć, co byłoby smutniejsze za sytuację papieża? I kto chciałby ceną swego dobrobytu walczyć o to miejsce? Kto kupując go, broniłby go mieczem, trucizną i jakąkolwiek przemocą? Ile przewag utraciłoby papieństwo, gdyby dostała się tu mądrość? Co stałoby się ze wszystkimi tymi bogactwami, ze wszystkimi tymi nadziejami, pozwoleniami i łamaniami zakazów religijnych, poborów, indulgencji, koźmi, mułami, opiekunami, co by się stało, mówię, z tymi wszystkimi urokami?..

? Jak przedstawia Erazm z Rotterdamu styl życia papieży?

Wnioski

- ▶ Wybitni mistrzowie włoskiego Dojrzałego Odrodzenia swoją twórczością promowali w społeczeństwie europejskim nowe ideały, nowe poglądy na człowieka i jego miejsce w świecie otaczającym.
- ▶ Renesans Północny cechowało odwoływanie się do problemów nurtujących ówczesnego człowieka, warunków jego życia codziennego, niepewności w teraźniejszości.

Pytania i polecenia

1. Podaj definicję Odrodzenia? 2. Podaj granice chronologiczne okresu Dojrzałego Odrodzenia. 3. Jakie znasz obrazy Leonarda da Vinci? 4. Kto jest autorem „Madonny Sykstyńskiej”? 5. Jakich znasz mistrzów Renesansu Północnego? 6. Kto stworzył serię grawiur „Apokalipsa”?
- 7. Scharakteryzuj kulturę Odrodzenia. 8. Dzięki czemu zasłynął Erazm z Rotterdamu? 9. Na czym polegały nowe poglądy na państwo i społeczeństwo sformułowane przez N. Machiavellego? 10. Określ cechy wspólne i różniące w twórczości tytanów włoskiego Dojrzałego Odrodzenia? 11. Opisz dzieła artystów renesansu północnego.
- 12. Wypełnij w zeszytcie tabelkę „Tytani włoskiego Dojrzałego Odrodzenia”.

Malarz	Dzieła

- 13. Korzystając z dodatkowej literatury opracuj opowieść o jednym z malarzy epoki Odrodzenia lub o jego utworach.

§7. Narodziny kultury barokowej. Narodziny nowej nauki europejskiej

1. Jak sztuka dzięki swoim środkom odzwierciedla rzeczywistość? 2. Z czym powiązane jest przejście od jednego do innego stylu w kulturze? 3. Jakie cechy były nierozwalnie powiązane z rozwojem nauki w Średniowieczu?

Cechy sztuki barokowej. Pod koniec XVI w. w niektórych państwach Europy kultura okresu Odrodzenia zaczęła ustępować miejsce nowemu stylowi – *Barokowi*. Został zapoczątkowany w papieskim Rzymie i powiązany jest z krzewieniem idei kontrreformacji. Jego majestatyczność

i żywe środki artystyczne na odmianę od skromności kościołów protestanckich miały podkreślać wielkość i wspaniałość kościoła katolickiego.

Sztuka Baroku zmieniła się ze względu na treść. Główny nacisk stawiano na napiętność i doznaniu człowieka, połączenie rzeczywistego i wyobrazonego. Zmysłowy charakter tej sztuki, w której artysta ignoruje wymiary i normy, przedstawia kontrasty tworzące iluzję rzeczywistości, sprawia wielkie wrażenie na widza. Ważne znaczenie ma to, że w ciągu XVII w., zwanym „wiekiem Baroku”, doszło do prawdziwej rewolucji naukowej, która położyła kres

średniowiecznej wizji świata.

Do najbardziej znanych mistrzów malarstwa barokowego zaliczany jest Holender Rembrandt van Rijn, Flamandczyk Peter Paul Rubens, Hiszpan Diego Velazquez.

Barok (z włos. barocco – kapryśny, ekscentryczny) – epoka w sztuce malarskiej, architekturze, muzyce i literaturze krajów Europy, kolonialnej Ameryki Środkowej i Ameryki Południowej XVI – połowy XVIII w.

Dzięki twórczości pisarza Miguela de Cervantesa epoka Baroku stała się „złotym wiekiem” literatury hiszpańskiej.

2 Rembrandt van Rijn. W latach 30-tych XVII w. Rembrandt van Rijn (1606–1669) był najsłynniejszym malarzem Holandii. Znany stał się dzięki obrazowi „Lekcja anatomii doktora Tulpa” – portret grupowy doktora Tulpa z uczniami. Rembrandt po raz pierwszy tworząc portret grupowy zdecydował się odrzucić tradycyjną kompozycję,

? Jakie cechy twórczości artysty zostały odwzwierciedlone w reprodukcji jego obrazów?

■ Lekcja anatomii doktora Tulpa.
1632 r. Malarz Rembrandt van Rijn

■ Straż nocna.
1642 r. Malarz Rembrandt van Rijn

na której wszystkie osoby pozują malarzowi. Na jego obrazie uczniowie otoczyli stół w prosektorium, na którym leży ciało człowieka i słuchają objaśnień doktora Tulpa. Malarz pokazał różne reakcje na twarzy każdego z uczniów. Niektórzy z nich są niby przejęci pojawieniem się widzów, patrzą im wprost do oczu. Obraz cieszył się ogromnym sukcesem.

Rembrandt stworzył wiele obrazów, za każdym razem bardziej natarczywie próbując odejść od ustalonych norm, dziwiąc współczesnych nietypowością stylu artystycznego.

Punktem szczytowym życia i twórczości genialnego malarza stał się obraz „Powrót syna marnotrawnego” – biblijna historia hultaja, który straciwszy absolutnie wszystko w życiu powrócił do domu, do ojca.

3 **Peter Paul Rubens.** Peter Paul Rubens (1577–1640) był centralną postacią sztuki flamandzkiej XVII w. Cechą wspólną malarstwa flamandzkiego a holenderskiego było zamiłowanie do życia we wszystkich jego przejawach. Jednak, jeśli na obrazach mistrzów holenderskich panowały sceny z życia codziennego, portrety obywateli miast i mieszczan, to flamandzcy malarze mieli malować to, co odpowiadało upodobaniom kościoła katolickiego i szlachty.

W twórczości Rubensa te cechy widoczne są najbardziej wyraźnie. Jako malarz służący przy dworze namiestnika hiszpańskiego we Flandrii, ciągle był obarczony zleceniami dworzan, kościoła, ale znajdował czas na wykonanie zadań dyplomatycznych. Mistrz stworzył setki obrazów wysławiając w jasnych kolorach moc, odwagę, piękno ludzkich uczuć i czynów.

Rubens namalował wiele obrazów o tematyce historycznej. Jeden z najbardziej znanych cykli – „Życie Marii Medycejskiej” – składa się z 21 utworu, na których autor ukazał jak realne

■ Powrót syna marnotrawnego. 1632 r. Malarz Rembrandt van Rijn

■ Spotkanie Marii Medycejskiej i Henryka IV Nawarskiego w Lyonie. 1625 r. Malarz Peter Paul Rubens

- Powrót Diany z polowania. 1615 r. Malarz Peter Paul Rubens
- ? Ustal według utworów P. Rubensa (s. 51, 52) cechy jego twórczości.

postacie historyczne, tak też mitologiczne, odtwarzając realia współczesnej mu epoki historycznej. Dzieła Rubensa wywarły ogromny wpływ na kształtowanie flamandzkiej szkoły malarstwa, a jego prace są znane na całym świecie.

4 **Diego Velazquez.** Współcześni nazywali hiszpańskiego mistrza Diego Velazqueza (1599–1660) „malarzem prawdy”. Od 1623 r. aż do śmierci był malarzem przy dworze króla Hiszpanii Filipa IV. Główne miejsce w jego twórczości zajmowały portrety. Hiszpańska arystokracja nie wymagała, żeby malowano ją upiększając – była dumna ze swojego pochodzenia, a nie ze zmieniającego się piękna. Velazquez malował portrety członków rodziny królewskiej, hiszpańskich arystokratów

i ich żon. Ale nigdy nie odrzucał ukazywanie prawdy, malował człowieka takim, jakim był w rzeczywistości. Papież Innocenty zobaczywszy jak go namalował Velazquez powiedział: „Zbyt podobny”.

- ? Dlaczego Velazqueza nazywali „malarzem prawdy”? Uzasadnij swoje zdanie.
- Przędki (Baśń o Arachne). 1658 r. Malarz Diego Velazquez
- Portret papieża Innocentego X. 1650 r. Malarz Diego Velazquez

Pod koniec życia malarz stworzył obraz „Prządki”, podkreślając piękno prostych kobiet pracujących, które tkwały dywan, a obok nich – pań dworskich przypatrujących się skończonej pracy. To był ostatni duży obraz Velasqueza. Poświęcił swoje życie służbie w imię prawdy poprzez pędzel malarza.

5 Humanizm Cervantesa. Twórczość Miguela de Cervantesa Saavedry (1547–1616) uważana za szczyt literatury hiszpańskiej XVII w. Główną w twórczości pisarza jest powieść „Przemysłny szlachcic Don Kichote z La Manchy”.

Bohaterem głównym powieści jest szlachcic Alonso Quijano, który wyobraził siebie wędrownym rycerzem, marzył odrodzić czasy rycerskie kiedy one już dawno minęły. On jeden nie rozumiał tego i jako ostatni „rycerz smutnego obrazu” był zabawną postacią. Don Kichote próbował na własną rękę zmienić istniejący porządek, chronić wdów i sierot, ukarać sprawców ich cierpienia. W rzeczywistości stwarzał tylko bezład. Ale motywy jego uczynków są hojne i szlachetne.

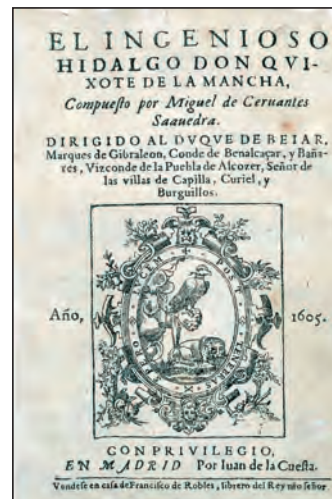
Bohater Cervantesa – prawdziwy humanista. „Niech łyzy ubogich – powiedział Don Kichote – wywołają u ciebie w takim samym silnym uczuciu sprawiedliwości więcej sympatii niż skargi bogacza”. W tych słowach – echo myśli, które były zbyt odważne, a nawet niebezpieczne w Hiszpanii XVII w. W powieści Donu Kichote towarzyszy wierny przyjaciel chłop Sancho Pansa. Często jest niezgrabny, śmieszny, ale jednocześnie jest nosicielem humoru, charakteru i mądrości ludowej.

6 Rozwój medycyny i matematyki. Postęp wiedzy naukowej w XVI–XVII w. pełnił ważną rolę w rozwoju nowego społeczeństwa w krajach europejskich. Okres XVII w. stał się czasem, kiedy poczyniono zdecydowane kroki w poznawaniu

■ Miguel de Cervantes Saavedra

■ Pierwsze wydanie „Don Kichota” (1605 r.)

- Wydanie anatomii: „Mikrokosmografia: opis ludzkiego ciała”. 1631 r.

- Ilustracje do książki Andreeasa Vesaliusa „O budowie ciała ludzkiego”. 1543 r.

człowieka i zasad wszechświata, które założyły fundamenty nowej nauki – przyrodznawstwa.

Znaczne postępy odbyły się w rozwoju anatomii. Zaczęto przeprowadzać systematyczne anatomiczne sekcje zwłok, co pozwoliło przedstawić nowe teorie na temat natury ludzkiego ciała oraz znaleźć nowe metody leczenia chorób. Włoski medyk **Andreas Vesalius** (1514–1564) opublikował w 1543 r. fundamentalne dzieło „**O budowie ciała ludzkiego**”. Pomimo prześladowań władz duchowych i świeckich Vesalius przeprowadzał sekcje zwłok badając anatomię człowieka. Pozostał na wieki w historii medycyny jako człowiek, który zburzył wielowiekowe uprzedzenia o budowie ludzkiego ciała i zapoczątkował nowoczesną anatomię.

Hiszpański naukowiec **Miguel Servet** (1511–1553) odkrył i opisał układ krwionośny człowieka. Za odważne poglądy naukowe i niezależne w myślenie został spalony na stosie.

Istnienie układu krwionośnego człowieka zostało potwierdzone podczas badań anatomicznych Vesaliusa, a angielski lekarz i anatom **William Harvey** (1578–1657) dokończył badanie tego tematu, tworząc teorię układu krwionośnego człowieka. Później Harvey rozpoczął badania powstania życia ludzkiego. Sedno swoich eksperymentów podsumował w powiedzeniu: „Wszystko co żywe pochodzi z jajka”. Znani lekarze ówczesnej Europy nie popierali jego odkryć, jednak on nie poddawał się. Współcześni zrozumieli i uznali osiągnięcia badacza dopiero pod koniec jego życia.

Naukowiec-amator **Antoni van Leeuwenhoek** (Holandia) (1632–1723) wynalazł mikroskop, który umożliwił mu dokonanie wielu ważnych odkryć. Najwięcej z nich dokonano w 1674 roku, kiedy to on jako pierwszy zbadał i

udowodnił istnienie drobnoustrojów (mikrobów). W kropli wody Leeuwenhoek odkrył cały nowy świat.

Od końca XVI w. rozwijały się niemal wszystkie dziedziny matematyki. Algebra otrzymała współczesny wygląd. Francuski matematyk **François Viète** (1540–1603) zapoczątkował oznaczenia literowe i założył podstawy ogólnej teorii równań, dzięki czemu uważany jest za twórcę nowej algebry. Jeszcze jeden francuski matematyk i filozof **Rene Descartes** (pol. też jako *Kartezjusz*) (1596–1650) ustalił powiązania między teorią równań a geometrią oraz odkrył nowy przedmiot – geometrię analityczną. Podstawy swojej teorii opisał w „**Rozprawie o metodzie**”. Nowe metody obliczeniowe nieskończenie małych elementów zaproponował profesor Uniwersytetu Bolońskiego **Bonaventura Cavalieri** (1598–1647) w swojej pracy „**Geometria invisibilibus**” (Geometria niepodzielnych). W opracowaniu tej metody znaczącą rolę odegrali również Johannes Kepler (Niemcy) i Rene Descartes. Ten ostatni wprowadził do użytku naukowego pojęcie zmiennej.

■ Rene Descartes.
1649 r.
Malarz Frans Hals

7 **Rozwój astronomii.** Szybki rozwój żeglugi w Nowożytności przyczynił się do powstania astronomii naukowej. Właśnie w astronomii dokonano odkryć, które zadały druzgocącego ciosu starym poglądom dotyczącym budowy Wszechświata. Zgodnie z tym systemem, który opierał się na poglądach Arystotelesa i Ptolemeusza, w centrum świata znajdowała się nieruchoma Ziemia, wokół której obracał się Księżyc, Słońce i gwiazdy.

Błędy starej teorii ujawnił polski naukowiec **Mikołaj Kopernik** (1473–1543). W wyniku przeprowadzonych badań doszedł do wniosku, że Ziemia wraz z innymi planetami obraca się wokół Słońca i wokół własnej osi oraz stworzył system heliocentryczny (ze Słońcem w centrum). Swoje poglądy opisał w słynnym dziele „**O obrocie sfer niebieskich**”. Kopernik tworzył go w ciągu 40 lat, ale rozumiejąc jaką reakcję wywoła, bał się go drukować. Książka ukazała się w dzień jego śmierci i towarzyszyła jej ostrożna przedmowa wydawcy, w której przedstawił podaną w książce teorię jako interesującą hipotezę. Rozprawa „O obrocie sfer niebieskich” została potępiona przez kościół katolicki i od 1616 r. aż do 1822 r. znajdowała się w „Indeksie ksiąg zakazanych”.

Astronomia (z grec. „zorza” i „prawo”) – nauka o strukturze i rozwoju ciał niebieskich oraz całego Wszechświata.

■ Mikołaj Kopernik

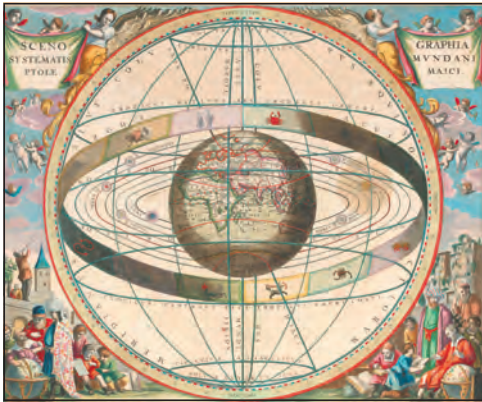
■ Galileusz

Kolejny krok w badaniu Wszechświata poczynił Włoch **Giordano Bruno** (1548–1600). W odróżnieniu od Kopernika, który centrum Wszechświata uważał Słońce, Bruno uzasadnił ideę nieskończoności Wszechświata, w którym istnieje wiele światów z poszczególnymi słońcami. Za rozpowszechnienie tych poglądów został aresztowany, spędził w więzieniu osiem lat, ale nie wyrzekł się swoich przekonań. Zgodnie z wyrokiem sądu inkwizycji został oskarżony o herezję i spalony na stosie. Wszystkie prace G. Bruno zostały włączone do „Indeksu ksiąg zakazanych”, w którym znajdowały się do ostatniej edycji 1948 roku.

Włoski uczynek **Galileusz** (1564–1642) skonstruował teleskop z 32-krotnym powiększeniem i zaczął z jego pomocą regularne badania. Przekonał się w nieskończoności gwiazdzistej przestrzeni, odkrył góry na Księżycu, plamy na Słońcu i księżyce otaczające Jowisz. Wszystko to potwierdzało słuszność teorii M. Kopernika i G. Bruno. W 1632 r. opublikował pracę „Dialogi o dwóch najważniejszych systemach świata: Ptolemeusza i Kopernika”, w której podał niezaprzeczone dowody poprawności teorii Kopernika. Za tę książkę kościół przeprowadził rozprawę sądową nad 70-letnim astronomem. Po pięciu miesiącach poniżenia i przesłuchiwań Galileo wyrzekł się swoich poglądów. Według legendy po tym wykrzyknął: „A jednak ona obraca się!”

Do końca swego życia Galileusz był pod nadzorem inkwizycji, nie wolno mu było pisać i publikować swoje prace. W ostatnich latach osiągnął znacznych sukcesów w fizyce – odkrył podstawy nowoczesnej mechaniki. Tylko w latach 80–90. XX w. kościół katolicki uznał, że potępienie naukowców było błędem i zgodził się z ich poglądami na temat budowy Wszechświata.

■ System geocentryczny Ptolemeusza

■ System heliocentryczny Kopernika

? Jak podane mapy Wszechświata systemu geocentrycznego i heliocentrycznego odzwierciedlają różnice jego struktury?

Fragmety wyroku kardynałów w sprawie Galileusza

Ty, Galileuszu, zostałeś oskarżony na tym sądzie o to, że uważasz prawdą i szerzysz wśród ludzi fałszywe nauki, że Słońce znajduje się w centrum świata nieruchomo, a Ziemia porusza się na osi z dobowym obrotem; za to, że miałeś wielu uczniów, których uczyłeś tej doktryny. Wreszcie ujrzała światło dzienna twoja praca, list do jednego z byłych twoich uczniów, w którym naśladowując głupoty Kopernika rozwinąłeś niektóre postulaty sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem i Pismem Świętym. Dlatego chcąc uchronić ludzi przed krzywdą i pokusą, które wynikały z twojego zachowania i zagrażały czystości wiary... naukowcy-teolodzy postanowili:

1. Twierdzenie, że Słońce – centrum Wszechświata i jest nieruchomym, jest absurdalnym pomysłem, filozoficznie błędnym i całkowicie heretyckim, ponieważ zaprzecza Pismo Święte.
2. Twierdzenie, że Ziemia nie jest centrum Wszechświata i nie jest nieruchoma, jest sprzeczne z duchem wiary...

? Za co kościół potępił Galileusza? Jakie dowody podawał?

Wnioski

- ▶ Epoka Baroku wzbogaciła sztukę europejską wieloma dziełami, które łączyły w sobie świetność, pomysłowość i wyraziste efekty artystyczne.
- ▶ W wyniku odkryć naukowych XVI–XVII w. zostały założone podstawy nowego przyrodoznawstwa, stworzono naukową teorię budowy Wszechświata i utorowano drogę do poznania jeszcze nieodkrytych praw natury.

Pytania i polecenia

- 1.** Czym jest Barok? **2.** Jak nazywał się portret grupowy oficerów amsterdamskiej rotty strzelców namalowany przez Rembrandta? **3.** Jaki malarz stworzył serię obrazów „Historia Marii Medycejskiej”? **4.** Jak nazywa się główny utwór M. Cervantesa? **5.** Dzięki czemu zasłynął Andreas Vesalius? **6.** Kto stworzył heliocentryczną teorię budowy Wszechświata?
- **7.** Czym sztuka Baroku różniła się od sztuki Renesansu? **8.** Co nowego dodali do rozwoju malarstwa artyści epoki Baroku? **9.** Opisz życie i twórczość M. Cervantesa. **10.** Jaki wpływ na rozwój ludzkości miały odkrycia w medycynie i matematyce dokonane w XVI – XVII w. **11.** Jakie znasz główne osiągnięcia astronomii tego okresu?
- **12.** Ułóż w zeszytcie tabelkę „Odkrycia naukowe XVI–XVII w.”.

Uczony	Treść odkrycia	Znaczenie odkrycia

- **13.** Korzystając z dodatkowej literatury przyszykuj informację o twórczości jednego z malarzy epoki Baroku. **14.** Dzięki literaturze uzupełniającej zapoznaj się z biografiami Kopernika, G. Bruno i Galileusza. Na przykładach życia i działalności trzech wielkich astronomów wypowiedz własne zdanie na temat tego, na czym w tych czasach polegała odwaga osobista człowieka.

§8. Zajęcia praktyczne

„Humanistyczne idee w pracach Erazma z Rotterdamu” /

„Idee humanizmu w arcydziełach Dojrzałego Odrodzenia” (na wybór nauczyciela)

Cel (określany jest przez wybrany temat):

- 1) określić cechy humanizmu w pracach Erazma z Rotterdamu;
- 2) opisać środki i sposoby realizacji idei humanistycznych w dziełach mistrzów Dojrzałego Odrodzenia.

Zadanie do zajęć praktycznych: przyszykować informację na temat określony przez nauczyciela odpowiednio do treści zajęć.

Pytania i polecenia do pracy na zajęciach praktycznych

1. Połączcie się w małe grupy i omówcie treść swoich informacji.
2. Przedstawcie klasie wnioski swojej grupy.
3. Wyciągnij wnioski odpowiednio do tematu pracy.

§9. Reformacja w Niemczech

1. Jakie były cechy rozwoju politycznego w Niemczech w XIV–XV w.? **2.** Jakie wyobrażenia o budowie społeczeństwa i zachowaniu w nim człowieka głosił kościół katolicki? **3.** Jakie znasz ruchy skierowane przeciwko kościołowi katolickiemu? Jaki był ich cel?

Niemcy w przededniu Reformacji. Reformacja (wyraz, który jest tłumaczony z języka łacińskiego jako „przebudowa”) stała się symbolem całej epoki w historii krajów Europy. Był to okres, kiedy w społeczeństwie rozwinął się ruch o prze-myślenie roli kościoła katolickiego. Bardzo szybko walka, która rozpoczęła się od sporów na salach uniwersyteckich, przerzuciła się na pola bitwy. Minie sporo czasu zanim ludzkość zrozumie, że nie da się zniszczyć wszystkich, kto chce żyć inaczej. Musimy nauczyć się żyć razem na jednej planecie. Droga do tego będzie bardzo długa. Wydarzenia, które doprowadziły do podziału Europy na dwa wielkie obozy – katolików i zwolenników Reformacji – rozpoczęły się na początku XVI w. w Niemczech.

Pod koniec XV – na początku XVI w. Niemcy były częścią Świętego Cesarstwa Rzymskiego, do nazwy którego wtedy dodano słowa „narodu niemieckiego”. Oprócz Niemiec do jego składu należały ziemie współczesnej Holandii, Belgii, Austrii, Czech, Francuskiej Burgundii, część Włoch i inne terytoria.

Święte Cesarstwo Rzymskie było politycznie rozdrobionym państwem składającym się z wielu dużych i małych, świeckich i religijnych posiadłości. Na czele Niemiec stał elekcyjny król, którego koronowano jak cesarza. Był wybierany na zebraniu **kurfurstów** (książąt).

Zaczynając od 1438 r. i do 1806 r. cesarze wybierani byli z dynastii Habsburgów. W 1519 r. młody król Hiszpanii Karol I Habsburg został nowym cesarzem o imieniu Karol V (lata 1519–1556).

Książęta odgrywali ważną rolę w życiu Niemiec. W pierwszej dekadzie XVI w. ich było około 70 – arcybiskupów, biskupów i osób świeckich. Siedmiu książąt kurfurstów, którzy wybierali cesarza, na wszelki sposób przeciwstawiali się wzmocnieniu jego władzy i pozostawiali

Reformacja – ruch kościelno-religijny i społeczno-polityczny w państwach Europy Zachodniej i Środkowej, który powstał w XVI w., był skierowany przeciwko kościołowi katolickiemu.

Kurfurst (książę) – książęta religijni i świeccy w Świętym Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego, którzy posiadali prawo do wyboru cesarza.

■ Cesarz Karol V.
(Karol I Habsburg)

za sobą prawo do samodzielnego decydowania o najważniejszych sprawach.

Na początku XVI w. całe terytorium Niemiec zostało pokryte siecią dużych, średnich i małych miast, których razem było 3 tysiące.

Miasta były podzielone na „cesarskie” (bezpośrednio podporządkowane cesarzowi) i „wolne” – cieszące się samozarządnością, zdobytą w wyniku uwolnienia ich od władców. W XVI w. różnice między miastami „cesarskimi” i „wolnymi” prawie zniknęły. Miały one większe prawa i często zarządzały okolicznymi terytoriami jak niewielkim księstwem. Największymi miastami była Norymberga, Augsburg, Kolonia.

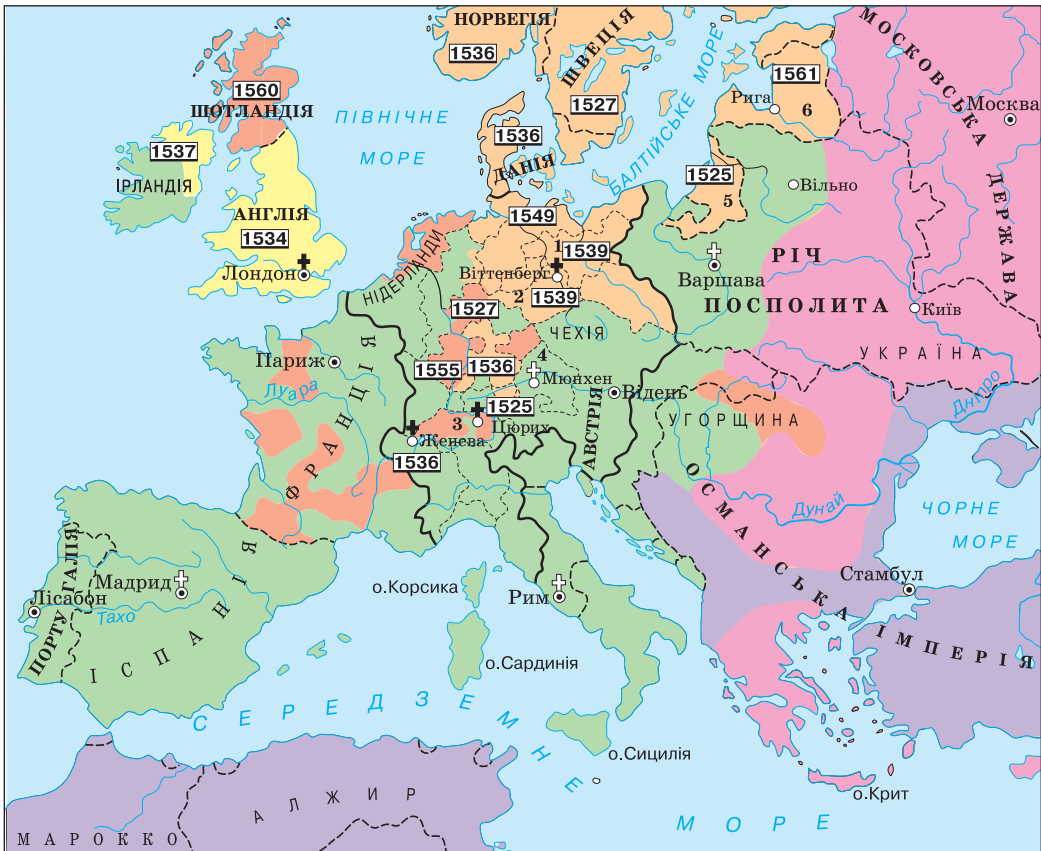
W Niemczech istniał **Reichstag** – zebrania cesarskie, które obejmowały trzy kurie – kurfurstów, duchowych i świeckich książąt oraz przedstawicieli miast. W księstwach działały **landtagi** – przedstawicielskie organy miejscowych dworzan, duchowieństwa i książęcych miast. Do niektórych landtagów wchodził również przedstawiciele środowisk wiejskich. Reichstag i landtagi omawiali pytania podobne pod względem treści: zachowanie pokoju, ustawy, opłaty, ale na różnym poziomie – całego cesarstwa lub oddzielnych księstw. Każda kuria podejmowała decyzję osobno, a potem je porównywano. Ważną rolę w funkcjonowaniu landtagów odegrały miasta.

Nową cechą w rozwoju Niemiec XVI w. stało się kształtowanie regionalnego typu zarządzania – nie z centrum lub miast, a ze względu na dzielnice. W tym politycznie rozdrobionym państwie okręgi zostały utworzone przede wszystkim w tym celu, żeby usprawnić walkę z rabusiami i osobami zklócającymi pokój.

Na początku XVI w. w Niemczech dominowały stosunki feudalne, większością ludności byli zależni chłopci spłacający podatki posiadaczom ziemi i kościołowi. Mimo to w państwie stopniowo rozpowszechniały się stosunki rynkowe. Najwięcej przedsiębiorstw powstawało w górnictwie. Przyczyną pojawienia się nowych linii produkcyjnych był duży popyt na ich produkcję.

Duch chciwości i energia przedsiębiorczości stali się symbolem tego czasu. W wielu krajach były znane nazwiska niemieckich bogaczy Fuggerów, Hochstetterów, Imhofów, Velserów.

■ Reformacja i Kontreformaacja w Europie

--- Granice Świętego Cesarstwa Rzymskiego oraz innych państw w drugiej połowie XVI w.

⊕ Głównie ośrodki ruchu reformacyjnego

1527 Lata oficjalnego wprowadzenia protestantyzmu

Terytoria, na których przeważały kościoły protestanckie:

- luteranckie
- kalwińskie
- anglikańskie

Terytoria, na których przeważały kościoły katolickie

Terytoria, na których przeważały kościoły prawosławne

Terytoria, na których przeważał islam

⊕ Głównie ośrodki Kontreformaacji

Cyframi zostały zaznaczone:

1. Brandemburgia
2. Saksonia
3. Konfederacja Szwajcarska
4. Bawaria
5. Prusy
6. Liwonia

■ Norymberga – jedno z największych miast Niemiec XV w.

■ Turniej rycerski na placu centralnym w Norymberdze. 1561 r.

Kościół katolicki pragnął zająć czołowe miejsce w życiu rozdrobionych politycznie Niemiec. Miał tu znacznie szerszy zakres działalności, aniżeli w krajach o silnej władze centralnej. Całe Niemcy zostały zalane sprzedawcami indulgencji (odpustów), świętych relikwii oraz przeróżnych osób pobierających opłaty na rzecz kościoła. Kościołowi katolickiemu należały ogromne połacie ziemi i nawet miasta. Najwięcej zysków ze swoich posiadłości papież dostawał właśnie z Niemiec. Jednak nie zbyt się przejmował porządkami w niemieckich klasztorach, co podważało autorytet kościoła w oczach ludności.

W 1510 r. cesarz Maksymilian I próbował dogadać się z papieżem. Mianowicie liczył na ograniczenia opłat na rzecz Rzymu. Zgodnie z jego rozkazem przyszykowano „Skargi narodu niemieckiego”, w których określono podstawowe pretensje. Jednak ta próba poniosła kompletną klęskę.

2 Humanizm niemiecki. Krytyka kościoła katolickiego była powiązana z szerzeniem się w Niemczech ideałów **humanizmu**.

Na początku XVI w. w Niemczech istniało 16 uniwersytetów, w większości z których wykładali naukowcy-humaniści. Swego szczytu humanizm osiągnął w Niemczech w przededniu Reformacji. Właśnie wtedy rozkwitła satyra humanistyczna, umocniały się nowe ideały społeczne, trwały poszukiwania nowych form rozwoju życia religijnego. W Niemczech pojawiły się „Listy ludzi zacofanych” – dowcipna, ostra i utalentowana satyra, która wyśmiewała brak kultury i moralny upadek duchowieństwa, jego fascynację niekończącymi się sporami scholastycznymi o każdy szczegół. Europejską sławą cieszyła się działalność współczesnika Erazma z Rotterdamu rycerza-humanisty **Ulricha von Huttena** (1488–1523).

Ulrich von Hutten był jednym z autorów „Listów ludzi zacofanych”, pisał epigramaty do papieża Juliusza II, w których potępiał jego rozpustę i wyśmiewał sprzedaż odpustów (indulgencji). Hutten z cechującym go temperamentem i żarliwym patriotyzmem bardziej zdecydowanie, niż Erazm z Rotterdamu, potępiał katolickie duchowieństwo katolickie, opowiadał się za „wolną ojczyzną”. Wychwalał nauki humanistyczne, które pomagają „przejrzeć Niemcom”, widział w umyśle „kierownika życia” człowieka i zdecydowanie potępiał „barbarzyństwo” oraz „pobożne oszustwo” w kościele. To właśnie humaniści, najbliżsi przyjaciele Huttena, jako pierwsi odpowiedzieli na pierwsze wystąpienie M. Lutra przeciwko sprzedaży odpustów (indulgencji).

■ Ulrich von Hutten

Z pamfletu Ulricha von Huttena „Vadiscus albo Rzymska Triada”

Dzięki trzem rzeczom Rzym podbija wszystko: przemoc, spryt i obłuda. Trzy rzeczy wynaleziono, żeby wyciskać złoto z obcych państw: handel odpustami, fikcyjna wojna z Turkami i moc legatów papieskich na ziemiach barbarzyńskich. O trzech rzeczach zawsze dba Rzym, chociaż nigdy nie doprowadza je do końca: zbawienie dusz, odbudowa świątyń, które zawaliły się i wyprawy tureckie. O trzech rzeczach nie wolno mówić prawdy: o papieżu, o odpustach i o bezbożności. Trzy rzeczy robią w Rzymie niechętnie: dotrzymują słowa, pomagają innym i ustępują drogę... Trzy rzeczy, które chce każdy w Rzymie: krótkie modlitwy, pełnegodobre złoto, życie pełne przyjemności. Trzy rzeczy wyróżniające Rzym: papież, stare budynki i chciwość...

- ? 1. Przeciwko komu skierował pamflet Ulrich von Hutten? 2. Jakie są jego podstawowe założenia?

3 **Marcin Luter i początek Reformacji.** Na czele ruchu reformatorskiego w Niemczech stanął niemiecki teolog **Marcin Luter** (1483–1546). **31 października 1517 r.** przymocował do drzwi kościoła w Wittenberdze swoje „95 tez” przeciwko nadużyciom w sprzedaży odpustów. W tezach Lutra ogólnie określono założenia nowej doktryny. Istotne miejsce w niej zajmowały trzy postulaty.

- 1) Człowiek ratowany jest tylko przez swoją wiarę.
- 2) Zbawienie otrzymuje się wyłącznie przez łaskę Bożą i jest niezależne od wszelkich „zasług” człowieka, bo nie ludzie, tylko Bóg zna prawdziwą wartość „dobrych uczynków”.
- 3) Jedynym autorytetem w sprawach wiary jest Pismo Święte, Słowo Boże.

■ Marcin Luter. 1529 r.
Malarz Lucas Cranach
Starszy

- Drzwi kościoła zamkowego do których Luter przybił swoje tezy przeciwko sprzedaży odpustów

Nauka Lutra, którą można krótko cechować jako „zbawienie przez wiarę”, przyczyniła się do dalszych refleksji. Jeśli zbawienie zależy od Bożego miłosierdzia, to dlaczego w ogóle potrzebne jest pośrednictwo kościoła katolickiego, całej ogromnej hierarchii kościelnej pod przewodnictwem papieża? Nauka Lutra podkreślała obowiązkowy dla katolika autorytet obok Pisma Świętego decyzji papieża i soborów kościelnych. Jego zdaniem, nie mówi się o tym w Piśmie Świętym, a więc należy to odrzucić jako „ludzkie zmysły”.

Wystąpienia Lutra otrzymały wsparcie znaczącej części ludności Niemiec. Kościół katolicki potępił wystąpienie Lutra, papież Leon X ekskomunikował (wykluczył) go z kościoła. Jednak niemieccy książęta na zjeździe w Wormacji postanowili wesprzeć Lutra.

W Niemczech rozpoczęła się Reformacja, która ogarnęła wszystkie grupy mieszkańców tego państwa.

4 Reformacja ludowa. Tomas Muntzer. W każdym mieście i wsi, w każdym domu ludzie kłócili się o to, jakim miał być kościół. Oni samodzielnie wypędzali kapłanów, rozbijali klasztory. Korzystając z sytuacji książęta zajmowali ziemie klasztorów, a elita miejska odmawiała się spłacać podatki na rzecz kościoła. Władza papieża nie była już powszechnie uznawana.

Jednak te zmiany satysfakcjonowały nie wszystkich. Miejska biedota, chłopci chcieli więcej. Słuchali kaznodziejów, którzy obiecali im zbliżenie Królestwa Bożego na Ziemi: wszystko będzie wspólne i wszyscy ludzie staną się równi. Właśnie takiej **Reformacji Ludowej** chcieli i gotowi byli walczyć o nią.

W wielu miastach i wsiach rozpoczęły się spontaniczne wystąpienia. Reformacja, która rozpoczęła się jako ruch umiarkowanych warstw społeczeństwa, zainspirowany przez ideały

humanistyczne przeciwko kościołowi katolickiemu, uzyskał cechy walki mas ludowych o poprawę swojej sytuacji.

W miastach niemieckich pojawili się kaznodzieje nawołujący ludzi żyć tak, jak napisano w Ewangelii: „I wszyscy wierzący byli razem i mieli wszystko wspólne: i sprzedawali swoje majątki i wszelką własność, i rozdawali wszystkim według ich potrzeb”. Zwolennikami równości majątkowej i społecznej byli **anabaptyści**. Przystępując do ich społeczności trzeba było zostać ponownie ochrzczonym, stąd pochodzi ich nazwa. Jednym z najbardziej znanych kaznodziejów ideałów anabaptystów stał się przyjaciel Lutra, a później jego przeciwnik **Tomasz Muntzer** (ok. 1490–1525). Nawoływał ludzi podnieść miecz przeciwko szlachcie i przemocą ustanowić na ziemi Królestwo Boże. Według jego przekonania walkę należało prowadzić nie tylko przeciwko kościołowi katolickiemu, lecz również przeciwko wszystkim, kto żył łamiąc przykazania chrześcijańskie: książęta, rycerze, lichwiarze. Wszyscy są równi wobec Boga, klasztory i zamki należy zniszczyć, a panom należy opuścić pałace, osiedlić się w prostych chatkach i pracować. Tych dworzan, którzy będą opierać się ustanowieniu sprawiedliwych porządków, trzeba będzie zmuszać lub zabijać. Było to wezwanie do powstania i anabaptyści przygotowywali się do niego.

Pomysły Muntzera i anabaptystów w Niemczech poparła większość najuboższych warstw ludności. Lutra natomiast ich zamiary przestraszyły. Jak pokazały późniejsze wydarzenia, drogi Lutra i zwolenników budownictwa Królestwa Bożego na ziemi poprzez przemoc rozeszły się.

Latem 1524 r. w kraju rozpoczęły się lokalne wystąpienia chłopów, które władze początkowo ignorowały. Jesienią powstanie rozprzestrzeniło się w południowych Niemczech i przybrało charakter wojny chłopskiej. Chłopi zabijali szlachtę i tworzyli uzbrojone oddziały. Palili zamki, burzyli klasztory, a zdobyte mienie dzielili między sobą; do powstańców dołączali mieszczaństwo i drobni rycerze. Dzięki ich pomocy został opracowany najbardziej popularny wśród niemieckich chłopów w latach wojny program nazywany „12 artykułów”. Wymagano w nim zniesienia zależności osobistej chłopów i dziesięciny, zmniejszenia poborów i

Wojna chłopska lat 1524–1526 w Niemczech – zbrojna walka chłopów wsparta przez część mieszczan, wywołana nasileniem ucisku społecznego i jest związana z Reformacją.

■ Tomasz Muntzer. XVIII w.

■ Atak chłopów na rycerza

■ Burzenie kościołów katolickich w Niemczech w okresie Reformacji

? Jaką cechą Reformacji Ludowej odzwierciedlają podane ilustracje?

pańszczyzny. Ukaranie chłopów miało odbywać się zgodnie z decyzją sądu, a nie szlachty. Kapłana dla każdej wsi miała wybierać społeczność wiejska. Podczas wojny chłopskiej program ten był przedrukowywany 25 razy.

Przedstawiciele mieszczan i rycerstwa wysunęli „Program Heilbroński”. Odzwierciedlał on wymagania wzmocnienia władzy imperium, zniesienie ceł wewnątrz kraju, wprowadzenia wspólnych monet i miar. Chłopi mieli być zwolnieni od zależności osobistej za wykup 20-krotnej wartości spłaconych podatków. W urzeczywistnieniu wymogów tego programu byli zainteresowani przede wszystkim przedsiębiorcy, ponieważ tworzyli oni warunki dla rozwoju stosunków rynkowych.

Wojna chłopska ogarnęła całe Niemcy. Oddziały chłopów walczyły zwykle w rodzimych ziemiach. Uwalniając je od znienawidzonej szlachty rozchodzili się po domach. Kiedy pośpiesznie zebrane oddziały kawalerii szlachty zaczęły kontratakować, chłopi nie mogli wystąpić przeciwko nim razem. Luter głosił, że zależność osobista chłopów nie jest sprzeczna z Pismem Świętym, a zatem występować przeciwko niej jest grzechem. Od początku walki Muntzer był razem z rebeliantami. Stał się osobiście na czele powstania w Turynгии (Niemcy Środkowe).

Aby stłumić powstanie niemieccy książęta zebrali duże dobrze uzbrojone wojsko, składające się z kawalerii arystokratów i najemników. W maju 1525 r. w pobliżu miasta Frankenhausem rebelianci zostali pokonani. W tym samym czasie został również stłumiony bunt w południowych Niemczech. Kiedy chłopi dowiedzieli się o tej porażce, wielu z nich odmówiło dalszej walki.

Mimo iż w poszczególnych częściach kraju powstania trwały aż do połowy 1526 r., Wojna Chłopska zakończyła się porażką. W całych Niemczech dokonywano masakry na powstańcach. Liczba zabitych i ściganych w Wojnie Chłopskiej w Niemczech przekroczyła 100 tys. osób.

! Wnioski

- ▶ Na początku XVI w. wydarzenia na ziemiach niemieckich stały się przyczyną powstania ruchu reformatorskiego skierowanego przeciwko działalności kościoła katolickiego w Europie.
- ▶ W Niemczech działalność humanistów przygotowała społeczeństwo do rozumienia potrzeby zreformowania kościoła katolickiego i aktywizację walki o zjednoczenie kraju.
- ▶ Wystąpienia Marcina Lutra zapoczątkowały Reformację w Niemczech, która rozpowszechniła się na inne kraje Europy.
- ▶ Reformacja Ludowa, zwolennikami której byli przeważnie ludzie biedni, została pokonana w latach **Wojny Chłopskiej**.

? Pytania i polecenia

1. Częścią jakiego państwa były Niemcy na początku XVI w.? 2. Kim byli kurfurści? 3. Czym jest Reformacja? 4. Kiedy w Niemczech rozpoczęła się Reformacja? 5. Kogo nazywano anabaptystami? 6. Czym zakończyła się Wojna Chłopska w Niemczech?
7. Opisz sytuację w Niemczech na początku XVI wieku. 8. Czy można uznać za przypadek, że Reformacja rozpoczęła się właśnie w Niemczech? 9. Jaką rolę w przygotowaniu społeczeństwa do Reformacji spełnili niemieccy humaniści? 10. Jakim wydarzeniem rozpoczęła się Reformacja w Niemczech? 11. Czym jest Reformacja Ludowa? Jakie formy miała w Niemczech? 12. Porównaj poglądy reformatorskie M. Lutra i T. Muntzra.
13. Scharakteryzuj Wojnę Chłopską w Niemczech według planu: 1) przyczyny wojny; 2) wymagania rebeliantów; 3) przebieg wojny; 4) wyniki; 5) konsekwencje. 14. Ułóż w zeszycie tabelkę „Program powstańców w czasie Wojny Chłopskiej”.

Nazwa programu	Wymagania powstańców	O interesy jakich warstw ludności walczone

15. Postaraj się uzasadnić lub sprostować twierdzenie, że konieczność przeprowadzenia Reformacji istniała nie tylko w Niemczech, lecz również w całej Europie. 16. W Niemczech w okresie Reformacji pojawiło się przysłowie: „Erasm zniósł jajko, które potem wysiedział Luter”. Wytłumacz jego znaczenie.

§ 10. Szerzenie się Reformacji i Kontrreformacja

1. Dlaczego kościół katolicki nie był zainteresowany w rozpowszechnieniu się Reformacji? 2. Kim są heretycy? Przeciwko czemu występowali? Jak kościół zwalczał heretyków?

Luteranizm. Pokój augsburski 1555 r. Walka między zwolennikami i przeciwnikami idei Lutra w Niemczech trwała 30 lat po zakończeniu Wojny Chłopskiej. Luteranie w północnej części Niemiec zreformowali kościół katolicki. Zwierzchnikiem kościoła w każdym księstwie został książę, skasowano kosztowne ceremonie, kult obrazów, mszę odprawiano w języku ojczystym. Wszystkie posiadłości kościelne zostały skonfiskowane.

Protestantyzm – jeden z podstawowych (wraz z katolicyzmem i prawosławiem) kierunków w chrześcijaństwie, który powstał w wyniku Reformacji w XVI w. Jego początkowymi formami były luteranizm, kalwinizm i anglikanizm.

W 1529 r. na posiedzeniu Reichstagu w Speyer katolicka większość

uchwaliła decyzję, zgodnie z którą w kościołach katolickich nabożeństwa miały stać się obowiązkowe na terenach księstw i miast zwolenników luteranizmu. W odpowiedzi pięć książąt i 14 miast-zwolenników luteranizmu, złożyli protest, w którym stwierdzili, że w sprawach wiary nie wolno uwzględniać decyzji większości. Od tego czasu zwolenników luteranizmu nazywano **protestantami**, a kościół luterski – **protestanckim**.

■ Szerzenie się Reformacji w Europie

Walka zaciągnęła się na długie lata. Później w tę konfrontację interweniował cesarz Karol V. Postanowił uspokoić książąt katolickich i protestanckich. Groźba utraty niepodległości zmusiła książąt do zjednoczenia się. Połączone wojsko wyruszyło przeciwko Karolowi V i ledwo nie wzięło go do niewoli. Karol V został zmuszony zgodzić się na rozejm. W 1555 r. w cesarskim Reichstagu w Augsburgu został podpisany pokój religijny, zgodnie z którym uznawano równe prawa katolików i protestantów. Prawo do wyboru religii w swoich posiadłościach otrzymali książęta, poddani musieli przestrzegać tego wyznania, którego był książę według zasady „Czyja władza, tego wyznanie”. Mimo iż pokój augsburski nie rozwiązał wszystkich problemów, uspokoił jednak spory między katolikami i protestantami.

Zdając sobie sprawę z kompletnego upadku swoich planów i że pokój augsburski potwierdził faktyczny rozpad cesarstwa, Karol V zrzekł się tronu.

Luteranizm – prąd protestantyzmu, który powstał w okresie Reformacji w Niemczech w XVI wieku. Jest oparty na naukach M. Lutra.

2 **Jan Kalwin i Reformacja w Szwajcarii. Kalwinizm.** Wśród państw europejskich, oprócz Niemiec, najbardziej rozpowszechnił się ruch reformacji w Szwajcarii.

Wydarzenia w sąsiednich Niemczech miały ogromny wpływ na kantony – poszczególne niezależne ziemie, które zjednoczyły się w Unię Szwajcarską. Większość mieszkańców tutaj również była niezadowolona kościołem katolickim, występowali za ograniczenie jego wpływu i sekularyzację (konfiskatę) posiadłości. Ośrodkiem ruchu reformacyjnego stało się bogate miasto Genewa. Mieszczanie wspierały kaznodziejów luteranckich i zmusili duchownych katolickich do opuszczenia miasta. Ostateczne zwycięstwo Reformacja uzyskała w Genewie, kiedy przybył tam z Francji uciekając przed prześladowaniami religijnymi Francuz Jan Kalwin (1509–1564). Stał się znany wśród zwolenników reformy kościelnej dzięki swemu głównemu dziełu „Pouczenie w religii chrześcijańskiej”. W 1541 r. Kalwin osiadł w Genewie i pozostał przywódcą religijnym i politycznym miasta aż do śmierci.

Kalwin opracował doktrynę, podstawą której była koncepcja boskiego przeznaczenia. Uważał, że los każdego człowieka z góry jest ustalony przez Boga. Tylko Bóg decyduje, trafi człowiek do piekła czy do raju. Podczas swego ziemskiego życia człowiek musi pracować, a nie szukać komfortu i przyjemności, ma być sumiennym i oszczędzać pieniądze.

Kalwinizm – prąd protestantyzmu, który powstał w okresie Reformacji w Szwajcarii w XVI wieku. Jest oparty na naukach J. Kalwina.

■ Jan Kalwin

Jeżeli osoba otrzyma możliwość uzyskania dochodu i nie skorzysta z niego, będzie to wielkim grzechem. Jeśli katolicyzm uważał bogactwo grzechem, to Kalwin, wręcz przeciwnie, przedstawiał go znakiem Błogosławieństwa Bożego. Kalwin uzasadniał lichwiarstwo, uważał za możliwe istnienie niewolnictwa.

W Europie Genewę zaczęli nazywać „protestanckim Rzymem”, a Kalwina „genewskim papieżem”. Kościół kalwinów w Szwajcarii kontrolował wszystkie dziedziny życia, zakazano tańce, pieśni, świąteczne ubrania, biżuterię. Za jakiegokolwiek winy ludzi surowo karano. Wiadomo, że zgodnie z decyzją Kalwina został

ścięty siedmioletni chłopiec za to, że uderzył swoją matkę. Mieszkańców Genewy, którzy nie chcieli korzystać z nowego porządku, pozbawiano praw obywatelskich i wypędzano z miasta lub karano śmiercią. Wszystkich zaskoczył los hiszpańskiego lekarza katolickiego Miguela Serveta. Za wystąpienia przeciwko kościołowi katolickiemu prześladowała go inkwizycja i miał nadzieję znaleźć schronienie w Genewie. Jednak Kalwinowi również nie podobał się jego zwyczaj wątpić we wszystko. „Genewski papież” oskarżył Serveta w herezji i skazał go na spalenie na stosie.

Mimo tych skrajności **kalwinizm** na ogół odpowiadał potrzebom nowego społeczeństwa, kształtowanie którego odbywało się w tych czasach. Poglądy Kalwina serżyły się z Genewy do tych krajów, w których zaczęły rozwijać się stosunki rynkowe i stały się ideologią „człowieka pracy” Nowożytności.

3 **Kontrreformacja. Sobór Trydencki.** Ze względu na szerzenie się wpływu protestantyzmu kościół katolicki rozpoczął własną reformę i wstąpił na ścieżkę odrodzenia. Był to system przedsięwzięć, które zostały nazwane **Kontrreformacja**. Jej przedstawiciele proklamowali zwołanie soboru kościelnego w celu wprowadzenia zmian w życiu kościoła katolickiego i jednocześnie bardziej aktywnie przeciwstawiali się atakom protestantyzmu.

Kontrreformacja – środki, które wprowadził kościół katolicki w latach 40-tych XVI w. – 60-tych. XVII w. dla własnej odnowy i zwalczania szerzenia się protestantyzmu.

Kiedy zaistniało niebezpieczeństwo szerzenia się idei luteranckich we Włoszech, papież Paweł III (1534–1549) powołał w 1542 r. Świętą Kongregację Inkwizycji

– Wyższy Trybunał Apostolski, któremu przekazano prawo do walki z rozprzestrzenianiem się herezji. W krótkim czasie zaczął wpływać na prawie wszystkie kraje katolickie. Ze szczególnym okrucieństwem

■ Sobór Trydencki. 1563 r. Malarz Tycjan

■ Tortury Inkwizycji

Inkwizycja działała w Hiszpanii i Portugalii, gdzie wszystkich podejrzanych, „resztki luteran” i „zwolenników erasmizmu” skazywano na stos.

W następnym roku został stworzony „Indeks ksiąg zakazanych”. Wpisane do „Indeksu...” książki rekwirowano w księgarniach i spalano na placach wraz z portretami autorów. Winnym w czytaniu lub przechowywaniu zakazanej literatury groził sąd inkwizycji. Równocześnie papież polecił radzie religijnych uczonych opracować projekt reform w celu wzmocnienia kościoła katolickiego. Zatwierdzić tę reformę miał sobór kościelny, który zwołano w miasteczku Trento (łacińska nazwa Trydent). **Sobór Trydencki** obradował z przerwami w latach 1545–1563 i otrzymał od papieża pełną swobodę działań podczas omawiania kwestii kościelnych.

Sobór wzywał do oczyszczenia kościoła od niegodnych członków, zakazał sprzedaży odpustów i urzędów kościelnych, ustalił ścisły nadzór nad zachowaniem księży. Kościół powrócił do swojej podstawowej sprawy – dbanie o dusze ludzi i pomoc ubogim; mnisi otworzyli drzwi klasztorów dla chorych i żebraków, zapewniali schronienie dla bezdomnych i przekazywali żywność dla głodnych. Na Soborze Trydenckim zatwierdzono również podstawowe doktryny katolickie. Postulaty soboru inspirowały zwolenników katolicyzmu, ale jego kategoryczna odmowa od dialogu z protestantami przyczyniła się do nasilenia rozłamu (schizmy) religijnej w Europie.

4 „**Towarzystwo Jezusowe**” (**Zakon Jezuitów**). Szczególną rolę w walce przeciwko Reformacji pełniło „Towarzystwo Jezusowe”, nazywane inaczej Zakon Jezuitów (od łacińskiego *Jesus* – Jezus) założony przez dworzanina hiszpańskiego **Ignacego Loyolę** (1491–1556). Zatwierdzony przez papieża w

- Papież Paweł III przyjmuje od Ignacego Loyoli księgę ze statutem zakonu jezuitów

1540 r. zakon stał się głównym narzędziem w walce papieżstwa z ruchem reformatorskim.

Podstawową cechą zakonu była sroga dyscyplina panująca wśród jezuitów przewidująca całkowitą pokorę członków zakonu ich przywódcom. Za czyny podwładnych odpowiadali ich naczelni.

Doskonała organizacja pozwoliła zakonowi działać niezwykle skutecznie, w najkrótsze terminy osiągnąć wytyczony cel, stosując wszystkie metody. Jednak nie było to stowarzyszenie ludzi, którzy ślepo wykonywali rozkazy naczelników. „Towarzystwo Jezusowe” było zakonem intelektualistów mających znakomite wykształcenie, niezwykle zdolności fizyczne, którzy świadomie oddawali siebie sprawie odrodzenia po-

tęgi kościoła. Osiągnąć swój cel jezuita starali się poprzez wpływ na myśli i dusze ludzi, a nie tylko poprzez intrygi polityczne i spiski. Zajęcie polityką nie było podstawowym w działalności zakonu.

Z listu Ignacego Loyoli do cesarza Karola V

Do walki ze złem, które szerzy się i szaleje w Niemczech, należy przede wszystkim preferować taki środek jak uniwersytety, które służą przykładem życia religijnego, integralności doktryny katolickiej i prowadzą uczniów do dobra...

- ? 1. Do czego nawoływał autor listu do cesarza? 2. Jakie możliwości do walki z szerzeniem Reformacji, Twoim zdaniem, mogły dać kościołowi katolickiemu placówki edukacyjne?

Jednym z podstawowych kierunków w działalności zakonu stała się działalność edukacyjna. Dwie trzecie wszystkich organizacji „Towarzystwa Jezusowego” w XVII–XVIII w. to były szkoły i uniwersytety, a 4/5 od ogólnej liczby jej członków byli studentami i wykładowcami. W swoich placówkach edukacyjnych jezuita osiągnęli wysoki poziom nauczania, zapewniając gruntowną wiedzę z przedmiotów, jednocześnie kształcąc uczniów w duchu katolicyzmu. Ich celem było poprzez wpływ na młodzież stopniowo zmienić w społeczeństwie postawę wobec kościoła katolickiego.

Również wpływowym kierunkiem w działalności zakonu było **misjonarstwo**. Cechą charakterystyczną ich pracy było to, że nie starali się ingerować w lokalne zwyczaje i tradycje, pokojowo uzgadaniając je z

wymogami religii chrześcijańskiej. Widząc fakty rażącego łamania norm moralności chrześcijańskiej przez kolonizatorów, gniewnie potępiali te działania, stawali w obronie miejscowej ludności. W 1556 r., kiedy zmarł I. Loyola zakon już miał ponad 100 misji w różnych krajach świata.

Misjonarstwo jest to głoszenie chrześcijaństwa, prowadzone w najbardziej odległych zakątkach planety.

! Wnioski

- ▶ Dzięki Pokojowi Augsburskiemu w Europie po raz pierwszy zwyciężyła idea tolerancji religijnej, co z kolei stało się jednym z przejawów kształtowania kultury Nowożytności.
- ▶ W połowie XVI w. J. Kalwin sformułował teorię przeznaczenia człowieka, rozwinął idee Reformacji. Genewa, gdzie osiadł, stała się jednym z centrum Reformacji europejskiej.
- ▶ Nauka Kalwina i założony przez niego kościół zyskały na świecie nawet więcej zwolenników niż luteranizm. Reformowanie i wzmocnienie roli kościoła katolickiego ułatwiało przeprowadzenie Kontrreformacji.
- ▶ Uchwały Soboru Trydenckiego określiły postać współczesnego katolicyzmu.
- ▶ Głównym narzędziem przeprowadzanej przez katolicki Rzym polityki Kontrreformacji było „Towarzystwo Jezusowe” (zakon jezuitów).

? Pytania i polecenia

1. Jak powstała nazwa „protestanci”? 2. Czym jest luteranizm? 3. JnazywałaJak nazywało się główne dzieło J. Kalwina? 4. W jakich krajach w wyniku szerzenia się Reformacji ukorzenił się kościół kalwiński? 5. Czym jest Kontrreformacja? 6. Kto założył zakon jezuitów?
7. W jaki sposób odbywało się kształtowanie kościoła luteranckiego? 8. Czym kalwinizm przyciągał przedsiębiorców Nowego Świata? 9. W czym różnił się ustrój kościoła kalwińskiego od katolickiego? 10. Omów przyczyny przeprowadzenia i podstawowe składniki Kontrreformacji. 11. Jaka rolę w walce z szerzeniem się idei reformacji pełnił zakon jezuitów?
12. Ułóż w zeszycie tabelkę porównawczą „Luteranizm a kalwinizm”.

Kryteria porównania	Luteranizm	Kalwinizm
Podstawowe założenia doktryny		
W jakich państwach ukorzenił się		

13. Ułóż portret historyczny J. Kalwina lub I. Loyoli (według własnego wyboru).

-
2. Kto jest autorem utworów „Pochwała głupoty” i „O wolnej woli”?
A Erazm z Rotterdamu B N. Machiavelli
C J. Kalwin D T. Muntzer
 3. Kto jest autorem obrazu „Ostatnia Wieczerza”?
A Michał Anioł Buonarroti
B Raphael Santi
C Leonardo da Vinci
D Tycjan Vecellio
 4. Kto stworzył obraz „Powrót syna marnotrawnego”?
A Pieter Paul Rubens
B Rembrandt van Rijn
C Diego Velazquez
D Albrecht Dürer
 5. Jaki naukowiec odkrył i opisał układ krążenia krwi człowieka?
A A. Vesalius
B W. Harvey
C J. Frakastoro
D M. Servet
 6. Jaki naukowiec uzasadnił ideę nieskończoności Wszechświata?
A J. Bruno B Kartezjusz
C M. Kopernik D Galileusz
 7. Kiedy rozpoczęła się Reformacja w Niemczech?
A 1507 r. B 1517 r.
C 1524 r. D 1555 r.
 8. Który działacz Reformacji niemieckiej od początku Wojny Chłopskiej w latach 1524–1526 był razem z powstańcami?
A T. Muntzer B M. Luter
C J. Kalwin D Erazm z Rotterdamu
 9. Kto z przywódców Reformacji wezwał siłą ustanowić na ziemi Królestwo Boże?
A T. Muntzer B M. Luter
C J. Kalwin D Erazm z Rotterdamu
 10. Kiedy został zawarty Augsburgski Pokój Religijny?
A 1517 r. B 1524 r. C 1529 r. D 1555 r.
 11. Jakie miasto Europy nazywali „protestanckim Rzymem”?
A Londyn B Wittenberga
C Genewa D Paryż
 12. Które z wydarzeń Kontrreformacji odbyło się wcześniej niż podane niżej?
A rozpoczęcie obrad Soboru Trydenckiego
B oficjalne zatwierdzenie przez papieża zakonu jezuitów
C stworzenie „Indeksu ksiąg zakazanych”
D założenie Zgromadzenia Inkwizycji Najwyższej

§ 11. Kształtowanie się monarchii absolutnej we Francji

1. Jakie były cechy rozwoju społeczno-gospodarczego Francji pod koniec XV w.?
2. Wymień cechy podstawowe scentralizowanego państwa we Francji pod koniec XV w.
3. Jakie były przyczyny zwycięstwa Reformacji w Niemczech?

1 Władza królewska. Na początku XVI w. Francja była najbardziej zaludnionym krajem w Europie. Pod koniec XV w. mieszkało tutaj 14–15 milionów, a w połowie XVII w. – 16–18 milionów osób. Przeważająca większość ludzi mieszkała na wsi i państwo na ogół pozostawało rolniczym. Zjednoczenie Francji w państwo scentralizowane zakończyło się pod koniec XV w.

Absolutyzm – forma rządzenia jednoosobowego w państwie scentralizowanym, w której monarcha rządzi opierając się przeważnie na dworzanach, posiada nieograniczoną wyższą władzę, a organy stanowo-przedstawicielskie tracą swoje znaczenie.

Jednocześnie zjednoczeniem państwa wzmacniała się władza króla. Stany Generalne (stanowo-przedstawicielski organ władzy) nie były zwoływane od 1484 r. Król Ludwik XII (1498–1515) już nie radząc z nimi, prowadził wojnę o podbój Włoch, ustalał podatki na utrzymanie wojska i in. Władza kró-

lewska stawała się niczym nie ograniczona, czyli absolutna. We Francji w XVI w., jak również w wielu innych ówczesnych państwach europejskich, kształtowała się nowa forma rządów – **absolutyzm**.

Kolejne kroki w kierunku ustanowienia monarchii absolutnej we Francji zostały dokonane przez **Franciszka I** (1515–1547). Udało mu się upokorzyć swojej władzy kościół katolicki. W 1516 r. Franciszek I zawarł porozumienie z papieżem **Leonem X**, na mocy którego król samodzielnie mianował osób na wyższe stanowiska kościelne, a papież tylko zatwierdzał jego decyzje. Osoby kościelne faktycznie stawali się podwładnymi króla. Wszystkie sprawy powiązane z życiem państwa rozpatrywane były na Wielkiej Radzie Królewskiej, która opracowywała dekrety króla, rozwiązywała ważne sprawy sądowe, ustalała nowe podatki. Na dekretach króla Franciszka I po raz pierwszy pojawiła się formuła nieograniczonej władzy: „To jest moja wola”. Prawnicy królewscy publicznie głosili, że władza króla nikim i niczym nie jest ograniczona.

Podczas jednego z posiedzeń Parlamentu Paryskiego (najwyższego organu rozpatrującego sprawy sądowe) jego przewodniczący ogłosił, zwracając się do Franciszka I: „Stoicie nad ustawami, ustawy i przepisy nie mogą Was zmuszać, i w ogóle nie ma żadnej mocy, która mogłaby Was do czegoś zmusić”.

Swoją władzę król opierał na ogromnej rzeszy urzędników.

Tworzyć nowe stanowiska królowi się opłacało, ponieważ większość z nich była sprzedawana.

2 **Zmiany w społeczeństwie i gospodarce.** Na początku XVI w. w społeczeństwie francuskim utrzymywał się podział na trzy stany, określone pewnym zakresem praw i obowiązków. Jednak w ciągu Wczesnej Nowożytności w ich sytuacji doszło do znaczących zmian.

■ Franciszek I. 1525 r.
Malarz Jean Clouet

Wyciąg z „Komentarzy o Królestwie Francji”, ułożonych w 1561 r. przez ambasadora Republiki Weneckiej Michele Suriano

Ilość mieszkańców we Francji jest bardzo duża, ponieważ nalicza się ponad 140 miast... Odpowiednio do swego stanowiska i godności każdy z mieszkańców może należeć do jednego z trzech stanów, właśnie stąd biorą początek trzy stany królestwa: pierwszy stan – duchowieństwo, drugi – dworzanie, trzeci nie ma własnej nazwy, a ponieważ składa się z ludzi o różnym statusie i wykonywanym zawodzie, może być nazwany stanem narodu w ogóle.

Duchowieństwo ukrywa w sobie dużą ilość trzeciego stanu i wielu obcokrajowców..., jednak dworzanie są największą częścią duchowieństwa.

Dworzanami nazywają tych, kto korzysta z przywileju nie spłacać podatki i zobowiązany jest tylko do osobistej służby wojskowej. Do dworzan należą również książęta i hrabiowie.

Trzeci stan składa się z ludzi pióra, których nazywają również ludźmi długiej sukni, kupców, rzemieślników i chłopów. Ten z ludzi sukni, kto posiada stopień prezydenta lub radcy albo ma podobny tytuł, staje się dworzaninem i uprzywilejowanym dzięki swojemu stanowisku i uważany jest za takiego w ciągu swego życia.

Kupcom, których w nasze dni uważają za panów bogactwa pieniężnego, na wszelki sposób dogadzają, ale żadnych przewag i godności oni nie mają... Dlatego należą do trzeciej warstwy: spłacają te same, co nieszlachetni i chłopci, a sytuacja tych ostatnich jest najcięższa, ponieważ są oni uciskani przez króla oraz przez dworzan.

- ?** 1. Według jakich kryteriów autor ocenia wielkość państwa? 2. Jakie stany zostały wyodrębnione w dokumencie? 3. Jakie zmiany w sytuacji stanów w drugiej połowie XVI w. zauważył autor?

Najbardziej wpływową częścią ludności Francji na początku XVI w. byli dworzanie. Oni nie dążyli do niezależności i nie przeszkadzali wzmocnieniu władzy królewskiej w kraju. Pozostało tylko kilka rodów starej szlachty (Gwizjuszy, Bourbonowie, Montmorencowie), które zachowywały jeszcze duży wpływ i skupiały wokół siebie zwolenników średniej oraz drobnej szlachty. Dworzanie w tym czasie składali się z dwóch samodzielnych warstw – stara i nowa szlachta. Począwszy od połowy XV w. do składu dziedzicznej, rodowitej arystokracji powoli zaczęli wchodzić zamożni obywatele miast (kupcy, cechmistrzowie), którzy poprzez zakup lub łaskę królewską otrzymywali szlachetność lub wysokiej rangi stanowisko. Od tego czasu mówili, że są to „dworzanie szpady” (dworzanie pochodzący z arystokratycznych rodzin) oraz nowi dworzanie.

Różnica między starymi a nowymi dworzanami polegała na braku równych przywilejów. Nowy dworzanin nie był zobowiązany do

■ **Francja w XVI – pierwszej połowie XVII w.**

- ✕ Masakra hugenotów w Wassy 01 marca 1562 r.; początek wojny domowej we Francji
- 🔥 Noc św. Bartłomieja w Paryżu 24 sierpnia 1572 r. i masowe zabójstwa hugenotów w innych miastach
- 🟢 Terytoria kontrolowane przez Hugonotów w latach 1573–1598
- 📄 Podpisanie Edyktu Nantejskiego w dniu 13 kwietnia 1598; zakończenie wojny domowej
- ◇ Zamki, które pozostały u hugenotów po 1598 r.
- Марсель Najważniejsze ośrodki przemysłowe
- ⚓ Najważniejsze porty morskie
- Granice Francji w 1643 r.

■ Jarmark w Lyonie. XV w.

■ Manufaktura z produkcji jedwabiu w Lyonie. XV w.

? Jakie zmiany w społeczeństwie i gospodarce Francji odzwierciedlają podane ilustracje?

odbywania służbę wojskową, która pozostała przywilejem dworzan rodowitych. Służba wojskowa zwalniała dworzan dziedzicznych od opłaty podatków. Nowa szlachta nie płaciła podatków, tylko jeśli pozostawiała swoją poprzednią działalność handlową lub finansową.

Droga do tytułów dworzan poprzez stanowiska w aparacie państwowym była najbardziej rozpowszechniona. Na początku XVII w. we Francji powstała liczna warstwa dworzan urzędniczych, których nazywali „szlachta sukni”. Łączyli oni służbę państwową z posiadaniem ziemi.

W XVI–XVII w. we Francji kształtowały się stosunki rynkowe. Ten proces odbywał się dość powolnie: przeszkadzały pozostałości feudalne, przywileje stanowe dworzan i duchowieństwa, brak praw politycznych u przedsiębiorców. Cechą charakterystyczną ówczesnej Francji był wzrost ilości zamożnych przedsiębiorców-burżua.

Ośrodkami kształtowania nowych stosunków były miasta. Tak więc ośrodkiem rozwoju perfumerii, wyrobów jubilerskich, produkcji wyrobów ze szkła, mebli, odzieży stał się Paryż, stolicą drukarstwa francuskiego i bankowości – Lyon. Cztery razy do roku odbywały się tu słynne Targi Lyońskie z udziałem kupców z całej Europy. W transakcjach handlowych kupcy zaczęli używać zamiast pieniędzy metalowych pisemne zobowiązania kredytowe.

Stopniowo, w większości sektorów przemysłu francuskiego manufaktury zastąpiły cechy rzemieślnicze. Szczególnie dużo manufaktur istniało w produkcji sukien, tkanin z lnu i jedwabiu. W lyońskich manufakturach jedwabiu trudniło się około 12 tys. pracowników.

■ Kalwiński rozbój
Rozbój w Lyon.
1566 r.

Wraz z rozwojem przedsiębiorczości i handlu we Francji kształtowała się burżuazja. Pełniła ona znaczącą funkcję w rozwoju gospodarczym, pożyczając pieniądze zubożałym „dworzanom szpady”, lecz pozostawała politycznie bezprawną. Jednak im bardziej zwiększała się moc burżuazji, tym bardziej szukała ona możliwości wpływu na życie publiczne.

Jednak w porównaniu z Anglią i Niderlandami kształtowanie się stosunków rynkowych we Francji było znacznie wolniejsze, zdecydowana większość ludności nadal zajmowała się rolnictwem.

3 Reformacja we Francji. W latach 20-tych XVI w. we Francji zaczęły szerzyć się nastroje Reformacji. Zagorzałym zwolennikiem idei oczyszczenia kościoła był wybitny humanista **Lefebvre d'Etapl** (1450(1455) – 1536(1539)), który prezentował swoje poglądy na temat reformy kościoła jeszcze w 1512 r. Jako pierwszy sformułował dwie zasady określające przyszłość Reformacji – usprawiedliwienie przez wiarę i konieczność uznania Pisma Świętego jedynym źródłem prawdy religijnej. Wtedy zaczął tłumaczyć Pismo Święte na język francuski.

Na rozwój protestantyzmu we Francji istotnie wpłynęły idee Lutra. We Francji Południowej było wielu zwolenników doktryny Kalwina, których nazywano Hugenotami (w tłumaczeniu – „przyjaciele”). Jednak większość Francuzów kalwinizmu nie poparła. Ludność północy kraju, w tym również Paryża, pozostała zwolennikami katolicyzmu. W przeciwieństwie do Niemiec kościół katolicki we Francji podporządkowywał się królowi i był symbolem jedności narodowej kraju.

Król Franciszek I przez dłuższy czas nie czynił przeszkód szerzeniu się idei reformatorskich. Jednak w połowie lat 1530. zaczął prześladować protestantów. W 1535 r. zaaresztowano 300 protestantów i 35 skazano na spalenie. Od 1540 r. w tym państwie rozpoczęła swą działalność Inkwizycja. Nowy król Henryk II w pierwszym roku swoich

rządów stworzył dla walki przeciwko kalwinom specjalną „Izbę ognistą”, która w ciągu pierwszych trzech lat działalności uchwaliła 500 wyroków. Jednak nie mogło to powstrzymać rozpowszechnienia idei reformacyjnych we Francji.

4 **Przyczyny i początek wojen domowych.** W latach 50–60-tych XVI w. Francja doznawała poważnego kryzysu. Liczenie francuskich dworzan na łup wojenny, nowe ziemie oraz stanowiska w wyniku Wojen Włoskich nie potwierdziły się. Jednocześnie „rewolucja cenowa” doprowadziła do gwałtownego spadku ich zysków. W tej sytuacji ideały Reformacji przyciągały dworzan przede wszystkim możliwością przejęcia ziem kościelnych. Jednak ci, którzy pozostawali lojalni wobec króla i kościoła katolickiego, mieli nadzieję dostać nagrodę za swoją lojalność w postaci posiadłości przeciwników.

Jednak większość dworzan francuskich zastanawiała się, do której grupy dołączyć z większym zyskiem dla siebie. Na czele zwolenników kościoła katolickiego była rodzina książąt Lotaryngii Gwizjuszy. Wodzami hugenotów byli książęta z rodu Burbonów, do których należało Królestwo Nawarry na pograniczu Francji i Hiszpanii. Wszyscy oni mieli wsparcie ze strony innych krajów. Między tymi dwiema grupami rozpoczęły się wojny, które trwały przez 36 lat (1562–1598) i otrzymały nazwę wojny hugenockie (religijne) lub domowe. Przyczyną wojen było zaostrzenie się walki religijnej między katolikami i kalwinami oraz komplikacja sytuacji politycznej we Francji w latach 50–60-tych XVI w.

W przededniu wojny rząd francuski starał się prowadzić politykę tolerancji religijnej. Niemniej jednak nie udało się pogodzić zwaśnione strony.

■ Procesja Ligi Świętej na placu Greve w Paryżu. XVI w.

■ Książę Gwizjusz

■ Katarzyna Medycejska

■ Noc św. Bartłomieja. Lata 1572–1584. Malarz Francois Dubois
? Jaką informację o nocy św. Bartłomieja przekazuje ilustracja?

Przyczyną wojny była masakra hugenotów w miasteczku Wassy. Książę Gwizjusz 1 marca 1562 r. przejeżdżając miastem z oddziałem żołnierzy zaatakował hugenotów, którzy zamierzali odprawić mszę. Zabił 23 osoby i prawie 200 zostało rannych. Katolicki Paryż spotkał Gwizjusza jako bohatera. Francję ogarnęły płomienia wojny.

5 Noc św. Bartłomieja. Pierwsze dziesięć lat wojny były szczególnie brutalne. Obydwa ugrupowania próbowały uzyskać poparcie króla Karola IX (1560–1574). Jego matka Katarzyna Medycejska, podstępna i przebiegła kobieta, umiejętnie manewrowała między katolikami i hugenotami, próbując osłabić ich wzajemną walkę. Ona przekonała Karola IX, że hugenoci chcą go zabić i wzywała katolików do zniszczenia wszystkich przywódców protestanckich w Paryżu w dniu ślubu wodza hugenotów Henryka Burbona z siostrą króla Małgorzatą 24 sierpnia 1572 r., w dzień świętego Bartłomieja.

W przededniu święta między drugą a czwartą godziną nocy 24 sierpnia 1572 r. zaczął bić dzwon na dzwonnicy Saint-Germain. Podtrzymała go wszystkie kościoły Paryża. Był to sygnał dla katolików.

Budynki hugenotów zostały wcześniej oznakowane białymi krzyżami. Hugenotów zabijali nieuzbrojonych i bezbronnych, nie oszczędzając dzieci i kobiet. Rzeź trwała jeszcze przez kilka dni również w innych miastach Francji. W ciągu dwóch tygodni po nocy św. Bartłomieja w całej Francji wymordowano ponad 30 tys. protestantów.

Skutki nocy św. Bartłomieja ni spełniły oczekiwań Katarzyny Medycejskiej. Hugenoci rozpoczęli walkę o zmianę dynastii królewskiej oraz założyli w 1576 r. na południu Francji prawdziwe państwo hugenotów – **Konfederację** z samodzielnymi organami zarządzającymi, podatkami, wojskiem. Na czele stanął Henryk z Nawarry.

Królem Francji po śmierci Karola IX został **Henryk III** (1574–1589). Brak u niego potomków robił Henryka z Nawarry najbardziej prawdopodobnym kandydatem na tron. Przypuszczalność pojawienia się króla hugenota motywowała katolików do działania. W 1585 r. powstała **Liga** – federacja miast katolickich. Na czele Ligi stanął Henryk Gwizjusz, który zaczął ubiegać o koronę francuską. Państwo zostało podzielone na dwie części: południe hugenotów i katolicką północ. Obydwie części prowadziły walki między sobą i jednocześnie występowali przeciwko królowi.

6 **Zakończenie wojny domowej.** Król Henryk III nie był w stanie opanować sytuacji. Henryk Gwizjusz żądał od króla pozbawienia Henryka z Nawarry prawa na ubieganie się o tron. Król odpowiedzi ogłosił rozwiązanie Ligi i wezwał do Paryża wojska. Gwizjusz wezwał ludność Paryża do walki przeciw królowi. Rebelianci z skutecznie przeciwstawiali się wojskom. Król Henryk III zawarł sojusz z hugenotami i za ich pomocą zdobył Paryż. Lecz krótko został zabity przez fanatyka z Ligi, który ukrył zatruty nóż pod ubraniem mnicha. Francję ogarnęła anarchia. Król Hiszpanii Filip II i papież rozważali możliwość wyboru na króla Francji hiszpańskiego księcia.

Przestraszeni sytuacją w kraju dworzanie i burżuazja zgadzali się na uznanie królem Henryka z Nawarry, jednak żądali od niego przejścia na katolicyzm. Henryk odpowiedział na to słowami, które od razu uzyskały sławę: „Paryż jest wart mszy!” (msza – odprawa w kościele katolickim) i zgodził się zostać katolikiem. W 1594 r. został koronowany jako **Henryk IV** (1594–1610).

Wojny hugenockie zakończyły się wydaniem w 1598 r. **Edyktu Nantejskiego**. Katolicyzm został uznany religią dominującą, jednak hugenoci uzyskali zezwolenie na swobodne praktykowanie swojej religii oraz tworzenie wspólnot religijnych we wszystkich miastach z wyjątkiem Paryża. Mogli obejmować wszelkie stanowiska państwowe. Jako gwarancję realizacji tej umowy hugenoci zachowywali na południu 200 fortów z garnizonami i 25-tysięczne wojsko. Znaczenie Edyktu Nantejskiego polegało na tym, że położył kres wojnom między hugenotami i katolikami, dawał hugenotom swobodę wyznania i jej gwarancje.

7 **Rozwój Francji za czasów Henryka IV.** Henryk IV dostał od Francuzów przydomek „dobry król”. W okresie jego rządów uporządkowano gospodarkę kraju, która podupadła w okresie wojen, wprowadzono nadzór za poborem podatków, podatki z ludności uporządkowano i zmniejszono. Francuzi pamiętali powiedzenie króla o tym, że dobrobyt we Francji przyjdzie wtedy, kiedy u każdego chłopa w niedzielę w garnku będzie gotował się kurczak.

Przywrócenie porządku w pobieraniu podatków i realizacja przedsięwzięć mających na celu odbudowę i rozwój gospodarki, były przede wszystkim powiązane z działalnością pierwszego ministra Francji **Maximiliena de Bethunede Sully** (1560–1641). Sully uważał, że naprawa gospodarki Francji możliwa jest tylko dzięki wsparciu rozwoju rolnictwa.

Rząd Henryka IV sporo uwagi przydzielał również rozwojowi przemysłu. Rzemieślników uwolniono od ograniczeń nałożonych przez statuty rzemieślnicze, stworzono korzystne warunki dla rozwoju manufaktur.

Merkantylizm – polityka gospodarcza okresu kształtowania się kapitalizmu, która charakteryzowała się aktywną ingerencją państwa w życie gospodarcze poprzez promocję handlu zagranicznego, rozbojów kolonialnych i wojen handlowych.

■ Zabójstwo Henryka IV

Import zagranicznych wyrobów przemysłowych został ograniczony, wywóz własnych surowców zakazano. Dla rozwoju produkcji z królewskiego skarbu właścicielom manufaktur wydawano nawet dotacje. Pojawiły się uprzywilejowane manufaktury królewskie produkujące jedwab, wyroby z porcelany, perfumy. Politykę, którą prowadził w celu odrodzenia gospodarki Francji rząd Henryka IV, miała charakter **merkantylizmu** i protekcjonizmu (obrony) własnych producentów.

Swoją politykę zagraniczną Henryk IV skierował na pomyślny rozwój handlu zamorskiego. Dzięki jego wsparciu została otwarta Wschodnioindyjska Kompania Handlowa. W 1604 r. rozpoczęła się kolonizacja przez Francuzów Kanady, powstała tam pierwsza kolonia.

Głównymi wrogami Francji w Europie Henryk IV uważał hiszpańskich i niemieckich Habsburgów. Starał się przeciwdziałać próbom hiszpańskiego

króla Filipa II tłumić Reformację, rozumiejąc, że wzmocnienie Hiszpanii będzie również dotyczyło interesów Francji. Uważając, że wojna z Habsburgami jest nieunikniona, Henryk IV i Sully aktywnie przygotowywali się do niej. Jednak wkrótce król został zabity. 14 maja 1610 r. Henryk IV zginął od sztyletu fanatycznego katolika François Ravaillaca.

! Wnioski

- ▶ W XVI w. we Francji rozpoczęło się kształtowanie monarchii absolutnej, która osiągnęła swego szczytu w drugiej połowie XVII wieku.
- ▶ Na początku Nowożytności w wyniku zmian w strukturze dworzanstwo podzieliło się na starych dworzan („dworzan szpady”) i nowych dworzan (zwykli dworzanie i „szlachta sukni”).
- ▶ Szerzenie się idei Reformacji we Francji wywołało w kraju istotny podział między jej zwolennikami i przeciwnikami, który spowodował trwałe wojny domowe.
- ▶ Henryk IV szybko odnowił zniszczoną przez trwałe wojny gospodarkę Francji, wzmocnił swoją władzę i międzynarodowy prestiż kraju.

? Pytania i polecenia

1. Czym jest absolutyzm? 2. Kogo nazywali „szlachtą sukni”? 3. Jak we Francji nazywali zwolenników kalwinizmu? 4. Ile lat trwały wojny domowe? 5. Kiedy został wydany Edykt Nantejski? 6. Czym jest merkantylizm?
7. Jakie fakty świadczą o kształtowaniu absolutyzmu we Francji? 8. Jakie zmiany zaszły miejsce w społeczeństwie francuskim w XVI – pierwszej połowie XVII w.? Czym były spowodowane? 9. W jaki sposób rozprzestrzeniały się idee reformacyjne w kraju? 10. Jakie były przyczyny i preteksty wojen domowych? 11. Jakie wydarzenia nazwano „Noc św. Bartłomieja”? Jakie były skutki tych wydarzeń? 12. Czym zakończyły się wojny domowe w kraju? 13. Oceń działalność króla Henryka IV.
14. Ułóż w zeszycie tabelkę „Rozwój Francji za rządów Henryka IV”.

Polityka wewnętrzna	Polityka zagraniczna

15. Niektórzy badacze uważają króla Francji Henryka IV jednym z największych polityków świata wszechczasów. Czy zgadzasz się z tym zdaniem? Uzasadnij swoje zdanie.

§ 12. Zakończenie kształtowania monarchii absolutnej we Francji

1. Jakie zmiany zaszły w zarządzaniu Francją w okresie monarchii absolutnej?
2. Wymień najważniejsze wydarzenia historii Francji XVI – początku XVII w. Uzasadnij swój wybór.

Wzmocnienie absolutyzmu za czasów Richelieu. Energicznym kontynuującą sprawę Henryka IV został pierwszy minister króla Ludwika XII (1610–1643) kardynał książę **Richelieu** (1585–1642).

Richelieu urodził się w ubogiej rodzinie arystokratycznej. Najpierw chciał wstąpić do wojska, lecz z czasem zdecydował się służyć kościołowi. Jako 23-latek został biskupem. Miał nieprzeciętne zdolności literackie, otrzymał dobre wykształcenie, był ambitny i energiczny. Kiedy skończył 30 lat, został kardynałem. Od 1624 członkiem Rady Królewskiej, później – pierwszy minister Francji (przewodniczący rządu). W ciągu 18 lat faktycznie rządził Francją za czasów niezdecydowanego Ludwika XIII. Jak trafnie zauważył jeden ze współczesnych kardynała „Ludwik XIII nosił tylko koronę, a Richelieu miał berło”.

- Armand Jean du Plessis Richelieu. 1640 r. Malarz Philippe de Champaign

Jednym ze swoich podstawowych zadań kardynał uważał wzmocnienie autorytetu władzy królewskiej. Dla osiągnięcia tego celu Richelieu przestał zwoływać Stany Generalne i ograniczył prawa Parlamentu Paryskiego.

Pilną potrzebą, bez rozwiązania której Francję nie można było uważać państwem integralnym z nieograniczoną władzą króla, była likwidacja republiki hugenotów na południu kraju. Wojna przeciwko hugenotom rozpoczęła się w 1620 r., trwała przez osiem lat i zakończyła się zwycięstwem wojska królewskiego. Zamki hugenotów zostały zburzone. W 1629 r. został przyjęty „**Edykt miłosierdzia**”, na mocy którego hugenoci mogli praktykować swoją wiarę, jednak zakazano im posiadania garnizonów i zamków.

Kardynał rozpoczął zdecydowaną walkę przeciwko starej rodowitej arystokracji. Każdy, kto nie chciał akceptować władzę królewską, został wysłany na wygnanie lub skazany, a ich zamki zburzone. Pod groźbą kary śmierci zakazano pojedynkowanie się – dwoboje między dworzanami. Dla realizacji swoich decyzji w regionach kardynał zreorganizował system

zarządzania i uzależnił od króla. Do prowincji delegowano **intendantów** – urzędników mianowanych przez króla, którzy ponosili pełną odpowiedzialność za pobory podatków oraz stan spraw w prowincjach.

W polityce gospodarczej Richelieu dbał o rozwój handlu, wspierał zakładanie kompanii handlowych (za jego rządów powstało 22 kompanii). Richelieu sam był głównym udziałowcem kompanii handlowej „Nowa Francja”, która zajmowała się kolonizacją Kanady. Za czasów Richelieu Francja zaczęła tworzyć swoje imperium kolonialne, rywalizować i walczyć przeciwko Anglii i Niderlandom o zajęcie nowych terytoriów.

W polityce zagranicznej pierwszy minister czynił wszystko, aby podnieść prestiż kraju w sprawach europejskich. W 1635 r. Francja interweniowała w Wojnę Trzydziestoletnią. Dzięki talentowi dyplomatycznemu kardynała państwo osłabiło wpływy Hiszpanii w Europie.

Dla prowadzenia swej polityki Richelieu potrzebował dużo pieniędzy. Podatki wzrosły kilkakrotnie, pod koniec lat 30-tych – na początku 40-tych XVII w. doprowadziło to do licznych powstań chłopskich.

Wielką uwagą kardynał darzył również rozwój nauki i kultury, jednak żądał od ich działaczy wsparcia swojej polityki.

2 Absolutyzm za czasów Ludwika XIV. Kształtowanie monarchii absolutnej zostało zakończone za czasów **Ludwika XIV** (1643–1715). Ludwika ogłoszono królem w wieku pięciu lat. W jego imieniu rządy sprawowała matka Anna Austriaczka, a faktycznym władcą był jej faworyt, następca Richelieu na stanowisku pierwszego ministra, kardynał **Jules Mazarin**. Obejmował to stanowisko w ciągu 18 lat kontynuując politykę Richelieu, skierowaną na wzmocnienie Francji i zwiększenie potęgi monarchii francuskiej.

■ Ludwik XIII ukoronowany przez bogini zwycięstwa Wiktorię

■ Francuski kolonizator i wódz Indian

■ Konfrontacja liderów Frondy w Paryżu

■ Jules Mazarin

- ? Jaką informację o Frondzie można otrzymać z podanej ilustracji?

Za czasów Mazarina z powodzeniem zakończono Wojnę Trzydziestoletnią, Francja uzyskała dominującą pozycję w Europie. Mazarini wprowadzał nowe podatki, co spowodowało niezadowolenie ludności. Korzystała z tego arystokracja, żeby odzyskać swoje dawne prawa. Ten ruch otrzymał nazwę **Fronde**. Mazarinowi udało się skutecznie ją opanować.

Po śmierci Mazarina Ludwik XIV zadeklarował, że nie zamierza mianować nowego pierwszego ministra i będzie rządził sam. Swoją działalnością król udowodnił, że jest władcą godnego potężnego państwa europejskiego.

Protekcjonizm – polityka gospodarcza państwa skierowana na ochronę gospodarki krajowej; wsparcie rozwoju własnego przemysłu i handlu.

Pierwszą dziedziną, w której król zaprowadził porządek, były finanse pu-

bliczne. Rozkazał zaresztować naczelnego intendanta Fouqueta za nadużycia i wrzucił go do więzienia. Nowym ministrem finansów został **Jean-Baptiste Colbert** (1619–1683). Właśnie z jego działalnością są powiązane sukcesy w gospodarce za panowania Ludwika XIV.

Przestrzegając polityki protekcjonizmu, Colbert promował rozwój przemysłu, wspierał handel poprzez wprowadzenie wysokich ceł. Budowano nowe drogi. Tworzono kompanie handlowe (Wschodnioindyjska i inne). Ponadto Colberta nazywano ojcem francuskiej floty. Zaprowadził dokładny system sprawozdań z wydatków i dochodów.

Została przeprowadzona reforma wojskowa. Do dyspozycji króla była dobrze uzbrojona armia licząca 550 tys. żołnierzy, najliczniejsza w ówczesnej Europie. Ponadto uporządkowano system sądownictwa.

Jednak król nie popierał planów Colberta dotyczących zniesienia wewnętrznych granic celnych, zwiększenia podatków dla dworzan, zmniejszenia ilości klasztorów.

Silne finanse, niezawodna armia – na tym opierała się królewska władza absolutna Ludwika XIV. Cała wyższa władza sędziowska również należała do króla. Na tajne zlecenie Ludwika XIV można było uwięzić każdą osobę bez procesu sądowego i wysłać ją do paryskiego więzienia Bastylia. Nawet relacje z kościołem katolickim Ludwik XIV zbudował na jego całkowitej zależności od króla. Edykt Nantejski 1685 r. został unieważniony, kalwinizm zakazany, a 200 tysięcy hugenotów musiało opuścić Francję.

W polityce zagranicznej Ludwik XIV dołożył znacznych wysiłków, żeby uniemożliwić dominancję Habsburgów w Europie. Jednocześnie próbował zwiększyć terytorium własnego państwa, podbijając ziemie sąsiadów. W ciągu 54 lat niezależnych rządów Ludwika XIV Francja przez 33 lata prowadziła wojny. W latach 1667–1668 Ludwik XIV podbił hiszpańskie Niderlandy. Wojna lat 1672–1678 o podbój Połączonych Prowincji Niderlandów zakończyła się dla Francji niepowodzeniem. Przyczyną tej i następnych klęsk (wojna o posiadłości hiszpańskie 1701–1714) Ludwika XIV było to, że kraje europejskie (katolickie i protestanckie) zjednoczyły się przeciwko Francji.

3 Dwór „Króla Słońce”. Druga połowa XVII–XVIII w. był to okres rozkwitu dworów królewskich w Europie. Jednak za wzór był uważany model „króla słońca”. Dla siebie Ludwik XIV rozkazał zbudować luksusową rezydencję znajdującą się o 18 km od Paryża, w Wersalu. Pałac królewski w otoczeniu parków i placów miał przypominać wszystkim i każdemu o potęgze jego właściciela. Nawet posąg starożytnego boga Jowisza wyrzeźbiono z twarzą Ludwika XIV.

Współcześni przypisywali mu powiedzenie: „Państwo – to ja”.

Ludwik XIV uważał, że życie króla ma być publicznym, królowie mają rodzić się i umierać na

■ Jean-Baptiste Colbert

■ Ludwik XIV,
„Król Słońce”

oczach swoich poddanych. Dlatego wprowadził cały system obrzędów towarzyszących życiu króla. Codziennie o godzinie 10 Ludwik XIV jadł kolację w obecności dworu, towarzyszyła temu rytuałowi muzyka. Królewski stół stał naprzeciwko kominka, a monarchowi w połączonym pudełku z delikatną ozdobą jubilerską przynoszono łyżkę, widelec i nóż.

Powstał również liczny dwór królewski. W celu zaangażowania do niego arystokracji, zainteresował ich synekuratami (od łac. *sine cura* – „bez zmartwień”) – stanowiskami przy dworze, które były dobrze opłacane.

Ze względu na to, że absolutny monarcha uważał siebie za władcę całego kraju, nie ograniczał się w wydatkach, które ciężkim ciężarem spadały na tych, kto spłacał podatki. Ogromne koszty dworu królewskiego były jedną z przyczyn porażki Ludwika XIV w wojnach pod koniec jego życia.

Wyciąg z „Utworów” Ludwika XIV

Jeśli chodzi o osoby, które miały pomagać mi w mojej pracy, to zdecydowałem nie brać w ogóle pierwszego ministra; i jeśli zgodzicie się ze mną... to imię to na zawsze zniknie we Francji, ponieważ nie ma nic bardziej niegodnego niż widzieć w rękach jednego wszystkie funkcje królewskie, a w rękach innego – tylko tytuł królewski. W tym celu należało podzielić moje zaufanie i wykonać moje polecenia, nie dając je nikomu w całości...

Kiedy pracujesz dla państwa – pracujesz dla siebie. Dobro jednego jest chwałą innego. Kiedy pierwsze jest szczęśliwe, wysoko wzniesione i potężne, wtedy ten, kto jest przyczyną tego szczęścia nabywa sławę, a zatem ma więcej niż jego podwładni wobec niego i samych siebie, korzystać ze wszystkiego, co jest najprzyjemniejsze w życiu.

? Jak Ludwik XIV oceniał rolę i miejsce króla w państwie?

■ „Karuzela” w Wersalu – rozrywki konne

■ Ludwik XIV wśród nadwornych

■ Ludwik XV

■ Ludwik XV w sali tronowej z faworytkami

4 **Ludwik XV.** Następcą Ludwika XIV został jego prawnuk **Ludwik XV** (1715–1774). Objął tron w wieku pięciu lat, a przez dłuższy czas krajem rządzili jego ministrowie.

Ludwik XV wykazał się bardzo nierozsądnym władcą. Oddawał przewagę rozrywkom, a nie żmudnej pracy na rzecz państwa, co wprowadziłoby Francję z kryzysu, do którego bardzo szybko się zbliżała. Wielokrotnie Ludwik XV deklarował: „Na nasze czasy wystarczy”, „Po nas może być potop”. Aby pokryć swoje wydatki król na szeroką skalę handlował stanowiskami państwowymi. Nic nie robił dla poprawy sytuacji w kraju.

Za panowania Ludwika XV prześladowani byli naukowcy, a stworzona przez nich „Encyklopedia” została zniszczona. Francuski absolutyzm okazał się w głębokim kryzysie, z którego nie mógł znaleźć wyjścia.

! Wnioski

- ▶ Za panowania Ludwika XIII dzięki wysiłkom jego pierwszego ministra Richelieu, znacząco umocnił się absolutyzm we Francji.
- ▶ Za rządów Ludwika XIV monarchia absolutna we Francji osiągnęła swego szczytu. Ludwik XIV nawet utożsamiał siebie z państwem: „Państwo – to ja!”
- ▶ Największe sukcesy polityka Ludwika XIV miała w dziedzinie gospodarki, lecz nieudolna polityka religijna, klęski w polityce zagranicznej, wygórowane wydatki na rzecz dworu królewskiego niwelowały te osiągnięcia.
- ▶ Za panowania Ludwika XV zostały wyraźnie wyopuklone wady monarchii absolutnej we Francji.

Pytania i polecenia

1. Kiedy został przyjęty „Edykt miłosierdzia”? 2. Jaki przedomek dostał Ludwik XIV? 3. Dzięki komu za czasów Ludwika XIV sukcesywnie została zrealizowana polityka gospodarcza? 4. Kiedy został odwołany Edykt Nantejski? 5. Gdzie znajdowała się rezydencja królów francuskich? 6. Komu należą słowa „Na nasze czasy wystarczy”, „Po nas może być potop”?
- 7. W obronie czyich interesów działał kardynał Richelieu? Uzasadnij swoje zdanie.
- 8. Podaj fakty potwierdzające zakończenie kształtowania monarchii absolutnej we Francji za rządów Ludwika XIV. 9. Dlaczego został unieważniony Edykt Nantejski? 10. W czym polityka wewnętrzna Ludwika XIV była podobna do polityki jego poprzedników, a w czym się różniła? 11. Podaj cechy rządów Ludwika XIV: 1) jaki cel stawiał przed sobą; 2) jakie były podstawowe przedsięwzięcia jego polityki; 3) jakie były wyniki i konsekwencje jego rządów. 12. Czy było zjawiskiem naturalnym pojawienie się takiego króla jak Ludwik XV? W jaki sposób uwidaczniał się kryzys absolutyzmu francuskiego?
- 13. W jakim celu Ludwik XIV przekształcił swoje życie na jeden ciągły spektakl, któremu przyglądali się jego poddani?

§ 13. Anglii w XVI w.

- 1. Jak rozwijała się Anglia pod koniec XV w.? 2. Czym jest Reformacja? Jak szerzyły się idee Reformacji w Europie? 3. Jakie państwa podbiły najwięcej kolonii w okresie Wielkich Odkryć Geograficznych?

1 **Zmiany w gospodarce i społeczeństwie.** W XVI w. Anglia była niewielkim niewielki pod względem terytorialnym krajem. Jej posiadłości w Irlandii były małe, Szkocja również nie była jej częścią. Ludność Anglii na początku XVI w. wynosiła około 3 milionów osób, a pod koniec wieku wzrosła do 4 milionów (bez uwzględnienia Szkocji). Na początku XVI w. Anglia, w przeciwieństwie do Niderlandów, nie była krajem mieszczańskim: w miastach mieszkało nie więcej niż 10 % ludności. Pod koniec wieku ilość mieszczańskich miast wzrosła do 20 %. Anglia pozostała przeważnie krajem rolniczym. Ziemia należała do dworzan właścicieli ziemskich i króla. Zdecydowana większość chłopów własnej ziemi nie miała, za korzystanie z niej płacili rentę pieniężną.

Na początku XVI w. w rolnictwie Anglii doszło do istotnych zmian. Wraz z pojawieniem się manufaktur tak w Anglii, jak również poza jej granicami wzrósł popyt na wełnę angielską. Wielu właścicieli ziemskich pasjonowali się hodowlą owiec. Proces ten miał daleko idące

■ Życie wiejskie w XVI w.

■ Brytyjska flota handlowa

? Jak podane na stronach 93, 94 ilustracje odzwierciedlają zmiany w gospodarce i społeczeństwie Anglii w XVI w.?

konsekwencje dla rozwoju Anglii. Wełna stał się głównym bogactwem kraju. Od tego czasu i do dzisiaj worek wełny jako symbol dobrobytu Anglii przechowywany jest w Izbie Lordów parlamentu brytyjskiego oraz służy jako siedzenie dla Lorda Kanclerza.

Prawdziwym szokiem dla Anglii stała się „rewolucja cenowa”, w wyniku której posiadacze dużych połaci ziemi podwyższyli rentę pieniężną dla chłopów trzy-, pięcio-, a czasami siedmiokrotnie. Chłopi tracili swoje gospodarstwa, a wraz z nimi jedyny środek do życia, przekształcając się na żebraków.

Podstawową dziedziną przemysłu stała się produkcja sukna. Zamiast wełny w XVI w. Anglia zaczęła sprowadzać do innych krajów sukna z wełny. W latach 60-tych XVI w. sukna stanowiły 80% całego eksportu angielskiego. Właśnie ze wzrostem popytu na sukna jest powiązane rozpowszechnienie się produkcji manufaktur.

W skutku Wielkich Odkryć Geograficznych Anglia okazała się na skrzyżowaniu dróg handlowych między Europą a Ameryką. Stało się to impulsem dla wzrostu handlu zagranicznego. Pojedynczy kupcy obawiali się wyruszać w podróże do odległych brzegów. Żeby zmniejszyć ryzyko, łączyli się w **kompanie**. Pierwsza taka kompania powstała w latach 70-tych XV w.

W XVI w. angielscy kupcy zaczęli zakładać nowe kapitalistyczne **kompanie akcyjne**. Kupcy łączyli swoje kapitały i tworzyli kompanie akcyjne, uzyskując dochody odpowiednio do swego wkładu. Nazwy spółek cechowały podstawowe kierunki handlu angielskiego.

Kompania akcyjna – spółka zbiorowa łącząca poszczególne kapitały udziałowców akcjonariuszy.

■ Powstanie chłopów

■ Powstanie Roberta Keitha w Norfolk w 1549 r. przeciwko ogradzaniu

W XVI w. szybko wzrastało znaczenie gospodarcze Londynu, który stopniowo zamienił się na największy port na świecie, centrum handlu i transakcji finansowych. Zaczęło się kształtowanie londyńskiego City – śródmieścia, gdzie koncentrowały się biura bankowe oraz duże przedsiębiorstwa handlowe.

Cechą rozwoju rolnictwa Anglii XVI w. stał się początek **rewolucji agrarnej**. Dla rozwoju hodowli owiec właściciele ziemscy (landlordzi) zamieniali ziemie w swoich posiadłościach na pastwiska. Zwiększając powierzchnie pastwisk wypędzali oni chłopów z ziem, z których dotychczas korzystali. Ten proces otrzymał nazwę **ogradzanie**.

Rewolucja agrarna – zmiany w rolnictwie, podstawowym rezultatem których jest ustanowienie kapitalistycznych stosunków rynkowych.

Ogradzanie – bezlitosne pozbawianie chłopów ziemi, którą następnie posiadacze ziemscy ogradzali.

Zwiększając powierzchnie pastwisk wypędzali oni chłopów z ziem, z których dotychczas korzystali. Ten proces otrzymał nazwę **ogradzanie**.

W wyniku ogradzania w Anglii, pojawiły się nowe warstwy społeczne – nowa szlachta i najemni robotnicy wiejscy. Nowa szlachta otrzymywała zyski z hodowli owiec i sprzedaży wełny. Pojawienie się nowych warstw

społecznych stało się dowodem kształtowania się w rolnictwie Anglii stosunków rynkowych. Pieniądze zamieniały się na kapitał, który nowa szlachta inwestowała w rozwój swego gospodarstwa w celu otrzymania zysku.

Rewolucja agrarna oraz rozwój stosunków rynkowych w rolnictwie doprowadziły do poważnych zmian w społeczeństwie angielskim. Przedsiębiorstwa manufakturowe oraz gospodarstwa nowej szlachty nie mogły zapewnić pracę dla ogromnej rzeszy ubogich chłopów. Miasta wypełniły się żebrakami, na początku XVII w. tylko w Londynie było ich 50 tys. osób. Król Henryk VIII (1509–1547) rozpoczął wydanie

ustaw przeciwko żebractwu. Zbierać jałmużnę zezwalano wyłącznie iniedołącznym starcom; tych, kto mógł pracować, bili batem i zobowiązali wracać do domu. Jeśli zatrzymywali po raz drugi – znowu bili i odcinali połowę ucha. Kogo zatrzymywali po raz trzeci – zabijali jak przestępcę. W okresie panowania Henryka VIII ścięto 72 tys. włóczęgów i żebraków. Do historii te ustawy weszły pod nazwą „Krwawe ustawodawstwo”.

Król Edward VI (1547–1553) bardziej nasilił te ustawy. Kto nie pracował oddawali do niewoli temu, kto na niego doniósł. Jeśli niewolnik uciekał, to za pierwszą ucieczkę wypalano mu na czele lub policzku markę i oddawali w niewolę dożywotnią. Za drugą ucieczkę stawiali drugą markę, za trzecią – zabijali jak przestępcę.

2 **Reformacja królewska. Wzmocnienie władzy królewskiej.** W XVI w. Anglią rządziła królewska dynastia Tudorów. Właśnie za czasów drugiego króla z tej dynastii – Henryka VIII – w państwie rozpoczęła się Reformacja. W przeciwieństwie do Niemiec, gdzie Reformacja odbyła się skutku ruchu narodowego „od dołu”, w Anglii została przeprowadzona „od góry” – z aktywnym udziałem samego króla. Właśnie dlatego nazwano ją **królewską**.

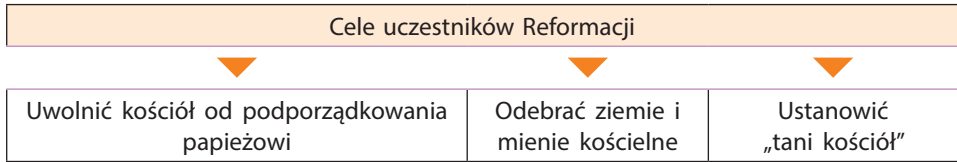
Najpierw, kiedy w Europie rozpoczęła się Reformacja, Henryk VIII wystąpił przeciwko niej. Ale interes osobisty w uwolnieniu od władzy i opieki papieża zmusił Henryka VIII do zmiany swoich poglądów. Powodem do przeprowadzenia Reformacji stała się odmowa papieża Klemensa VII nadania Henrykowi VIII pozwolenia na rozwód z jego pierwszą żoną – hiszpańską księżniczką Katarzyną Aragońską. Wtedy rozwścieczony Henryk VIII zmusił zjazd angielskiego duchowieństwa uchwalić decyzję, na mocy której król stanął na czele kościoła w Anglii. Wtedy bez przeszkód rozwiodł się i poślubił piękną Anne Boleyn.

Kiedy Klemens VII zaczął grozić królowi za takie działania odłączeniem od kościoła (ekskomunika), parlament w 1534 r. uchwalił **Akt Supremacji** (zwierzchnictwa), który ogłosił wyprowadzenie kościoła angielskiego spod zwierzchnictwa Rzymu i przejście pod opiekę Henryka VIII. Jednocześnie wszystkie doktryny katolickie zostały zachowane.

■ Henryk VIII Tudor

■ **Reformacja Królewska w Anglii**

W życiu małżeńskim z Anną Boleyn królowi ponownie się nie powiodło. Następę tronu ślub nie przyniósł, – królowa urodziła córkę, a syn zmarł. Po pewnym czasie rozczarowany król bez podstaw oskarżył Annę Boleyn w cudzołóstwie i rozkazał zabić ją.

Kościół anglikański – kościół państwowy w Anglii, utworzony w kraju w XVI w. w wyniku Reformacji. Ze wszystkich kościołów protestanckich jest najbliższy katolickiemu.

Zgodnie z uchwałą parlamenta w Anglii zamykano wszystkie klasztory, a ich mienie przechodziło we własność króla. Za czasów Henryka VIII

w Anglii rozwiązano 3 tysiące klasztorów, ich ziemię król przekazał swoim zwolennikom lub sprzedał, znacznie wzbogacając skarb. Grunty kupowali nowi dworzanie i burżuazja dla organizacji nowych zyskownych gospodarstw. Dzięki temu reforma kościoła przyczyniła się do rozwoju stosunków rynkowych w Anglii. Reformacja przeprowadzona była metodami terroru. Dziesiątki tysięcy mnichów okazali się bez dachu nad głową i karani byli „krwawymi” ustawami przeciwko zebrałkom. Od wszystkich Anglików żądano całkowitego podporządkowania się **kościółowi anglikańskiemu**. Za odmowę od jego uznania karano jak za zdradę państwa.

■ **Maria Tudor „Krwawa”**

Następny król Edward VI kontynuował reformację kościoła. Wszystkie msze odprawiano w języku angielskim, uproszczono ceremonie religijne. Zwolennikami katolicyzmu pozostawali starzy dworzanie i dużo chłopów, którzy powiązywali nowy kościół z ogradzaniem.

Za rządów królowej **Marii Tudor** (1553–1558), która pwyznawała katolicyzm, w Anglii próbowano powrócić do starego wyznania katolickiego. Maria Tudor przywróciła kościół katolicki, zaczęła zabijać protestantów za co otrzymała przydomek **Maria „Krwawa”**. Jednak kościół

anglikański już głęboko zakorzenił się w społeczeństwie angielskim. Zwracać ziemie klasztorom nikt nie chciał.

Po śmierci Marii Tudor korona przeszła do **Elżbiety I** (1558–1603). Przywróciła ona kościół anglikański, ponieważ Rzym nie uznawał jej prawa do tronu. Wydano rygorystyczne przepisy przeciwko katolikom. Przejście od kościoła anglikańskiego do katolickiego uważano zdradą państwową. Działalność zakonu jezuitów zakazano. W 1571 r. przyjęto angielskie „**Symbole wiary**” („39 artykułów”), w których ogłoszono podstawowe zasady kościoła anglikańskiego.

■ Anglia w XVI – pierwszej połowie XVII w.

 Królestwo Angielskie na początku XVI w.

Najważniejsze ośrodki produkcji manufakturalnej:

- wyrobów metalowych
- płótna
- sukien
- tkanin jedwabnych
- Główne porty

 Obszary masowego ogradzania w XVI w.

 Wyprawa hiszpańskiej „Niewyciężonej armady” (1588 r.), jej porażka i odwrót

 Irlandzkie terytoria przyłączone do Królestwa Angielskiego w XVI w.

 Irlandzkie terytoria przyłączone w latach 1603–1625

 Unia Dynastyczna Anglii i Szkocji, ich połączenie w jedno królestwo 1603

■ Portret koronacyjny Elżbiety I Tudor

? Porównaj wygląd purytan i wielmożów angielskich. Co, Twoim zdaniem, odzwierciedlają te różnice?

■ Purytanie

Jak w luteranństwie, zadeklarowano zasady zbawienia ludzkiego przez wiarę, jednak w Anglii pozostawały dwa sakramenty: chrztu i komunii. Msza miała być odprawiana tylko w języku angielskim według specjalnego mszału zatwierdzonego przez rząd. W innych sprawach kościoł przypominał katolicki: zezwalano czcić obrazy, zachowano luksusowe stroje duchowieństwa, wykonanie muzyki organowej, uroczyste procesje. W porównaniu z luteranstwem i kalwinizmem kościoł anglikański miał bardziej umiarkowany charakter.

Czasy panowania Tudorów w historii Anglii związane są z rozwojem absolutyzmu. Za rządów Henryka VIII naczelnym organem zarządzającym państwem z niemal nieograniczonymi uprawnieniami stała się podporządkowana królowi Tajna Rada. Jednak w przeciwieństwie do Francji i Hiszpanii, gdzie działalność organów stanowo-przedstawicielskich była faktycznie zawieszona, w Anglii ważne znaczenie zachowywał parlament. Właśnie mając jego poparcie Henryk VIII przeprowadził wyodrębnienie kościoła anglikańskiego od Rzymu.

3 Powstanie ruchu purytanów. Wśród części burżuazji, niezadowolonej ograniczonością Reformacji rozpowszechniły się idee kalwinizmu. Ci ludzie występowali za „oczyszczenie” kościoła anglikańskiego od resztek katolicyzmu. Nazywano ich **purytanami** (od łac. *purus* – czysty). Stopniowo zerwali z kościołem anglikańskim, i zaczęli tworzyć własne wspólnoty kościelne na czele z wybieraną starszyzną (prezbiterami).

Purytanie liczyli na wsparcie Elżbiety I, jednak mylili się. Królowej nie spodobały się niektóre poglądy purytan (oddzielenie się kościoła od państwa, podporządkowanie króla kościołowi), więc zaczęła brutalnie prześladowywać i karać ich. Historia pokazała, że królowa okazała się rozważną. W połowie XVII w. doszło do rewolucji angielskiej, którą wielu historyków nazywa

„purytańską”. W te burzliwe lata purytanie wraz z parlamentem angielskim wystąpili przeciwko królowi Karolowi I Stuartowi i skazali go na śmierć.

4 Panowanie Elżbiety I. Stosunki angielsko-szkockie. Drugą połowę XVI w. Anglicy nazwali epoką elżbietańską. Ostatniej królowej z dynastii Tudorów udało się pozostawić istotny ślad w historii Anglii. Ona zręcznie manewrowała między starą arystokracją a nową szlachtą, wzmacniała władzę królewską zachowując parlament i samorządy. Wszystko, co robiła uzasadniano troską o naród.

Elżbieta I przestrzegała politykę protekcjonizmu, wspierając rozwój produkcji krajowej, handlu i floty handlowej, nadając przywileje kompaniom handlowym, zwłaszcza Wschodnioindyjskiej. Dowodem pomyślnego rozwoju handlu stało się otwarcie **giełdy londyńskiej**.

Znaczącymi były również sukcesy Elżbiety I w polityce zagranicznej. Aktywizowała walkę o włączenie do składu brytyjskich posiadłości sąsiednich Szkocji i Irlandii.

Szkocja, obejmująca północną część wyspy, w XVI w. była niezależnym królestwem. Była podzielona na Szkocję Północną (lub Górską) i Południową (lub Dolną). W Szkocji Górskiej dominowały feudalne stosunki patriarchalne, istniały wspólnoty rodowe – klany na czele z wodzami. Ludność zajmowała się hodowlą bydła i łowiectwem. Szkocja Południowa rozwijała się szybciej, jej mieszkańcy byli nie tylko hodowcami bydła, lecz również rolnikami. Istniało tutaj wiele miast, które prowadziły ożywiony handel z Anglią, Niderlandami i Francją.

Ekonomicznie słaba, rozdarta wewnętrzną walką Szkocja w XVI w. przekształciła się na obiekt podboju Anglii. Wojna przeciwko Anglii w pierwszej połowie XVI w. trwała w ciągu kilku dziesięcioleci. W 1542 r. król szkocki, który został pokonany w tej wojnie, zmarł. Korona przeszła do jego córki **Marii Stuart** (1542–1567), która urodziła się w tym samym 1542 r. Maria została wysłana na wychowanie do Francji, gdzie stała się gorliwą katoliczką. Szkocją w tym czasie rządziła matka królowej – Maria Gwizjusz, przedstawicielka potężnej francuskiej rodziny Gwizjuszy.

W walce, która toczyła się pomiędzy dwoma królowkami – Elżbietą I i jej kuzynką Marią Stuart, odzwierciedliła się rywalizacja polityczna i religijna w ówczesnej Anglii.

Giełda – miejsce, gdzie przeprowadzane są różne transakcje handlowe.

Maria Stuart, według informacji ówczesnych, wyróżniała się urokiem i niczym się nie przejmowała, a sprawy zarządzania państwem nic ją nie obchodziły. **Elżbieta** nie była piękną, była okrutną i przebiegłą, ale kompensowała to naturalną inteligencją, dobrym wykształceniem i nieprzeciętnymi zdolnościami do zarządzania państwem. Maria była żarliwą katoliczką, Elżbieta – przekonaną protestantką.

Dzieciństwo Marii było beztrudne. Koronę Szkocji otrzymała od narodzin, w wieku sześciu lat została narzeczoną spadkobiercy Francji, do 1561 r. kształciła się we Francji; 16-letnia Maria Stuart została królową Francji, a rok później owdowiała. Elżbieta od dzieciństwa wiedziała, jak to jest być córką człowieka oskarżonego o zdradę stanu. Po śmierci matki – Anny Boleyn – Elżbieta okazała się za strasznymi murami twierdzy Tower.

Maria Stuart myślała, że każde państwo należy do monarchy, jej nie zależało na tym, na czele którego państwa stanąć. Elżbieta natomiast uważała, że ona należy Anglii i jej narodowi, że poprzez zarządzanie państwem wykonuje wolę Boga. Ona nie wahała się w podejmowaniu decyzji, kiedy to miało przynieść korzyść Anglii.

W połowie XVI w. w Szkocji rozpowszechniły się idee kalwinstyczne. Liderem szkockiej Reformacji został John Knox. Swoje kazania zawsze kończył słowami: „Boże! Wybaw nas od władzy grzesznicy!” mając na myśli Marię Stuart.

Walkę kalwinów z kościołem katolickim wspierała bronią i pieniędzmi Elżbieta I. Hiszpania i papież mieli nadzieję zrobić Marię Stuart angielską królową zamiast Elżbiety I oraz pozbyć się protestantów w Anglii. Po śmierci swego męża króla Francji Franciszka II Maria Stuart powróciła do Szkocji. Walka kalwinów z katolikami wznieciła się z nową siłą.

- Maria Stuart przed egzekucją

Maria Stuart wspierała kościół katolicki, nawiązała współpracę z angielską szlachtą katolicką, która przygotowywała spisek przeciwko Elżbiecie I. Natomiast Elżbieta zorganizowała wystąpienie kalwinów przeciwko niej. W 1567 r. kalwini na czele z hrabią Murray zbuntowali się. Maria Stuart została zmuszona do ucieczki i poprosiła schronienia u Elżbiety. Podstępna królowa udzieliła azylu „swojej ukochanej siostrze” wrzuciszwszy ją do zamku na długie 20 lat.

W Szkocji dzięki wsparciu Elżbiety I do władzy doszli proangielskie siły. Królem Szkocji został syn Marii Stuart Jakub VI (1567–1625). Tymczasem w Anglii wokół uwięzionej Marii Stuart trwały ostre walki.

W 1585 r. angielski parlament uchwalił ustawę, mocy której każdy, kto uczestniczył w spisku przeciwko królowej, miał być zabity. Zgodnie z tym prawem, trybunał królewski skazał Marię Stuart na śmierć za działalność niebezpieczną dla Anglii i królowej. W 1587 r. wyrok został wykonany. Jakub VI groził Anglii wojną za śmierć matki, lecz Elżbieta znalazła sposób na niego. Ze względu na to, że królowa nie miała dzieci, uznała Jakuba VI spadkobiercą angielskiego tronu. Po śmierci Elżbiety I został królem Anglii **Jakubem I** (1603–1625), zapoczątkowawszy dynastię Stuartów.

5 **Podbój Irlandii.** Obok Anglii znajdowała się wyspa Irlandia. Od dawna przyciągała ona Anglików żyzną ziemią i bogatymi złożami mineralnymi. Irlandia była podzielona na klany rodowe po 5–6 tys. osób, które ciągle ze sobą walczyły.

Podbój Irlandii przez Anglików rozpoczął się jeszcze w XII w. Na początku XVI w. dumni Irlandczycy zostali wypędzeni w góry, trzęsawiska i lasy, jednak nadal walczyli.

W 1541 r. Henryk VIII ogłosił siebie królem Irlandii i władcą wszystkich jej ziem. Konfiskata ziemi stała się głównym środkiem podboju Irlandii. Ziemie rozdawano angielskim kolonistom pod warunkiem zasiedlenia ich Anglikami.

W drugiej połowie XVI w. przez politykę Anglików na południu wyspy doszło do kilku powstań przeciwko panowaniu angielskiemu. Buntownicy domagali się zwrotu skonfiskowanej ziemi, wstrzymania prześladowania katolików Irlandczyków. W 1594 r. 16-tysięczne wojsko powstańców prowadziło skuteczną walkę przeciwko Anglikom. Po kilku porażkach Anglicy w 1603 r. rozpoczęli przeciwko Irlandczykom wojnę na wyniszczenie. Oni doszczętnie palili wsie, zabijali wszystkich mieszkańców, niszczyli uprawy na polach, pozostawiając po sobie spustoszoną ziemię.

Po klęsce powstania lat 1594–1603. Irlandia ostatecznie stała się kolonią angielską.

6 **Walka przeciwko Hiszpanii o dominację na morzu.** Równocześnie z walką o podbój Irlandii Anglia rozpoczęła próby dostania się do Ameryki. Ale na jej drodze stanęła Hiszpania, która po połączeniu w 1581 r. z Portugalią miała tam ogromne kolonie.

■ Elżbieta I Tudor z globusem

Walka Anglii przeciwko Hiszpanii od połowy XVI w. przybrała formę handlu przemytniczego z koloniami Hiszpanii i atakami piratów na jej porty oraz statki przewożące złoto do Europy.

Elżbieta I na wszelki sposób wspierała piratów, dawała im licencje, które zezwalały atakować statki Hiszpanów i Portugalczyków. W Anglii powstawały specjalne kompanie dla organizacji wypraw piratów. Nawet królowa i jej poczet byli akcjonariuszami tych kompanii. Wyprawy piratów wyrządzały ogromne szkody Hiszpanii, która traciła do 3 milionów dukatów rocznie i sprzyjały wzbogaceniu Anglii.

W 1562 r. piraci angielscy zaczęli dostarczać do hiszpańskich kolonii w Ameryce niewolników Murzynów z Afryki. Angielski pirat na służbie królowej **Walter Raleigh** w 1585 r. założył pierwszą angielską kolonię w Ameryce Północnej, nazywaną na cześć niezamężnej królowej **Wirginią** (z ang. *virgin* – dziewczica).

Wśród angielskich piratów owych czasów najbardziej znanym był „pirat jej Królewskiej Mości”, jak sam siebie nazywał, **Francis Drake** (1540–1596).

Francis Drake był jednym z najbardziej fortunnych marynarzy, kilkakrotnie przeprowadzał udane ataki na kolonie hiszpańskie w Ameryce. Hiszpanie nazywali go „smokiem”, a król Filip II żądał od Elżbiety kary śmierci dla zniemawidzonego pirata. Jednak królowa nie ukarała go, a uczyniła rycerzem i wiceadmirałem.

W latach 1577–1580 dzięki wsparciu królowej Drake udał się na wyprawę. Zamierzał przekroczyć Atlantyk, opłynąć Amerykę Południową i zaatakować miasta na jej zachodnim wybrzeżu, gdzie Hiszpanie zgromadzili ogromne zapasy złota dla wysyłki do Europy. Oficjalnie zostało ogłoszone, że eskadra składająca się z pięciu statków odpłynie w poszukiwaniu wolnych ziem dla kolonii w Ameryce Południowej. Ścigany przez Hiszpanów Drake przekroczył Cieśninę Magellana i mimo, iż pozostał tylko jeden statek flagowy „Złota łania” wyruszył na Peru. Zdobywszy tam ogromny łup, przepłynął Ocean Spokojny, odwiedził Moluki (gdzie zawarł porozumienie z miejscowym sultanem handlu przyprawami z Anglią), obpłynął Przylądek Dobrej Nadziei i 26 września 1580 r. powrócił do Anglii. Była to druga w historii podróż dookoła świata.

Król Hiszpanii Filip II boleśnie odebrał bezczelność angielskiej królowej. Ostatnią kroplą stało się wykonanie wyroku śmierci na Marii Stuart. Jako obrońca katolików na całym świecie, Filip II na wezwanie papieża rozpoczął przygotowania do wojny przeciwko Anglii.

Dla ataku na Anglię Filip II postanowił zebrać ogromną flotę. Jednak w 1587 r. F. Drake na rozkaz Elżbiety dokonał odważny nalot na port w Kadyksie – hiszpańską bazę floty – i zniszczył większość hiszpańskich statków. Hiszpanie musieli znowu gromadzić siły. W 1588 r. „Niewyciężona armada” (tak nazwał swoją flotę Philip II) wyruszyła do wybrzeży Anglii. Składała się z 130 żaglowców i 20 tys. marynarzy. W Niderlandach na Hiszpanów czekało kolejnych 300 statków, które miały dołączyć do „Niewyciężonej armady”. Dowódcą flotą angielską według rozkazu Elżbiety miał F. Drake.

Angielskie okręty zaatakowały „Niewyciężoną armadę” w Cieśninie La Manche. Walka trwała przez dwa tygodnie. Ciężkie okręty hiszpańskie zostały rozbite przez lekkie angielskie. Resztki floty hiszpańskiej, starając się obpłynąć Anglię od północy, zginęły pod czas burzy. Flota Anglii nie straciła żadnego statku. W swoim sprawozdaniu Elżbiecie I F. Drake pisał: „Wyciągaliśmy z ogona hiszpańskiego ptaka pióro jedno po drugim, a ich żalodne szczątki rozwialiśmy po morzu”. Na wyróżnienie zwycięstwa Elżbieta I rozkazała wybić medal z napisem: „Bóg dmuchnął i zostali rozproszeni”.

? Jaką informację o stosunku królowej do piratów angielskich przekazuje ilustracja? Czym był spowodowany taki stosunek?

■ Elżbieta I mianuje F. Drake rycerzem

■ Klęska hiszpańskiej „Niewyciężonej armady”

Dzięki temu zwycięstwu Anglia zaczęła zamieniać się na władcę mórz, a Hiszpania stopniowo traciła swą moc.

Wnioski

- ▶ W XVI w. w rozwoju społeczno-gospodarczym Anglii zaszły znaczące zmiany powiązane z kształtowaniem stosunków rynkowych.
- ▶ W okresie panowania Tudorów w Anglii ukształtował się absolutyzm i przeprowadzono Reformację Królewską.
- ▶ Ostatnia królowa z dynastii Tudorów – Elżbieta I – wspierała przekształcenie Anglii na wielkie państwo europejskie, potężne imperium światowe.

Pytania i polecenia

1. Jaka dziedzina przodowała w przemyśle angielskim XVI w.? 2. Kiedy został uchwalony Akt Supremacji? 3. Kogo nazywano purytanami? 4. Kto był przywódcą Reformacji w Szkocji? 5. Kiedy Henryk VIII ogłosił siebie królem Irlandii? 6. Kto dowodził angielską flotą w bitwie z „Niewyciężoną armadą”?
- 7. Jakimi były cechy rozwoju społeczno-gospodarczego Anglii w XVI w.? 8. Dlaczego angielską Reformację nazywają królewską? W jaki sposób została przeprowadzona? 9. Porównaj cechy monarchii absolutnej we Francji, Hiszpanii i Anglii.
10. Jak myślisz, jakie wydarzenia, były najważniejsze w okresie panowania Elżbiety I w Anglii? Uzasadnij swój wybór.
- 11. Ułóż w zeszytcie tabelkę „Rządy królowej Elżbiety I”.

Cechy	Polityka wewnętrzna	Polityka zagraniczna
Podstawowe środki		
Skutki		

- 12. Korzystając z literatury dodatkowej ułóż portret historyczny królowej Szkocji Marii Stuart lub królowej Anglii Elżbiety I Tudor (według własnego wyboru).

§ 14. Rewolucja angielska

1. Jaką rolę w życiu Anglii pełnił parlament? 2. Kiedy powstał purytanizm? Jakie były podstawowe poglądy purytanów?

Rozwój społeczno-gospodarczy Anglii przed rewolucją. Na początku XVII w. w Anglii szybko kształtowały się nowe stosunki kapitalistyczne. Objawą stała się produkcja manufakturowa, rozwój handlu, wzrost znaczenia miast, szerzenie się towarowej produkcji rolnej.

Anglia stała się głównym dostawcą niefarbowanych tkanin na rynek europejski. W połowie XVII w. zapewniała 80 % ogólnoeuropejskiego wydobycia węgla (około 3 mln ton). W ciągu pierwszych 40 lat XVII w. handel uległ podwojeniu. Sprzyjały temu kompanie handlowe, które korzystały z monopolu na handel w pewnym regionie. Największą była Kompania Wschodnioindyjska.

W rolnictwie szerzyły się tendencje zapoczątkowane jeszcze w XVI w. (ogradzanie, rozpowszechnienie pracy najemnej i in.). Aktywnie wciągano rolnictwo w stosunki rynkowe. Jednak cechowało to przeważnie hrabstwa południowe i środkowe. Na północy zachowały się naturalne renty (czynsze) i odpracowanie (pańszczyzna).

Zmiany w gospodarce wpływały na strukturę społeczeństwa angielskiego. Mimo to, że pozostawało ono stanowym, w zachowaniu, obyczajach, sposobie zajęć niektórych warstw społecznych doszło do znaczących zmian. W taki sposób wśród właścicieli ziemskich wyodrębniła się nowa szlachta, która w przeciwieństwie do starej, aktywnie prowadziła gospodarstwo: zajmowała się hodowlą owiec, nie bała się handlu i produkcji manufakturowej.

Szybko wzrastała warstwa robotników najemnych, którzy trudnili się na manufakturach, w kopalniach, portach, na statkach towarowych.

2 Uwarunkowania polityczne rewolucji. Początek rewolucji. W 1603 r. zakończyło się niemal pięćdziesięcioletnie panowanie królowej Elżbiety. Przez brak innych bliskich krewnych pozostawiła koronę synowi zabitej przez nią Marii Stuart **Jakubowi I** (1603–1625). W Anglii zapanowała dynastia Stuartów. Starali się ustanowić w państwie monarchię absolutną. Uważali, że dawne prawa parlamentu nadane wcześniej monarchami, mogą być skasowane. Sympatie katolickie Stuartów doprowadzały do ostrych konfliktów z protestantami i kościołem anglikańskim. Taka polityka Jakuba I wywołała niezadowolenie większości obywateli.

Po Jakubie I tron objął jego syn **Karol I** (lata 1625–1649), który kontynuował politykę ojca. Karol I potrzebował środków na przedłużenie wojny przeciwko Hiszpanii i Francji. W ciągu pierwszych trzech lat swego panowania trzykrotnie zwoływał i rozwiązywał parlament: pierwszy dał mu niewielką kwotę pieniędzy, drugi w ogóle odmówił, a trzeci zgadzał się udzielić środków pod

■ Król Jakub I Stuart

- Król Karol I na polowaniu. 1635 r. Malarz Anton van Dyke
- Oliver Cromwell. 1649 r. Malarz Robert Walker

warunkiem, że król podpisze petycję, która przywróci wszystkie uzyskane przez Anglików prawa.

Otrzymałszy pieniądze Karol I zignorował warunki umowy i w ciągu 11 lat w ogóle nie zwoływał parlamentu. Na pokrycie swoich wydatków poszerzył na całą Anglię podatek na statki (pieniądze tarczowe – obowiązek utrzymywania floty przez przybrzeżne regiony). Aby stłumić niezadowolonych aktywizowano działalność sądów nadzwyczajnych. W państwie zaczęła się masowa emigracja do Ameryki Północnej. Zaniepokojony tym faktem Karol I zabronił ją pod groźbą okrutnych kar.

Pretekstem do otwartego wystąpienia przeciwko królowi stała się próba szerzenia w Szkocji kościoła anglikańskiego. Szkoci chwycili za broń. Wojna rozciągnęła się na długie lata. Karol I został zmuszony w 1640 r. do zwołania parlamentu, żeby uzyskać zgodę na wprowadzenie nowych podatków. Ten parlament przeszedł do historii jako **Długi** (obradował do 1653 r.), ponieważ jego członkowie uzyskali od króla zgodę, że rozejdą się tylko wtedy, kiedy sami uznają za konieczne.

Parlament zaproponował królowi szereg postulatów zawartych w „Wielkiej remonstracji” (proteście), które Karol I musiał wykonać. Sądy nadzwyczajne i podatek statkowy zostały zniesione. Król został zobowiązany do zwołania parlamentu nie wcześniej niż za trzy lata. Według historyków, początek działalności Długiego Parlamentu jest początkiem rewolucji angielskiej.

3 **Wojny domowe.** 1 stycznia 1642 r. Karol I opuścił Londyn i udał się na północ, gdzie miał najwięcej zwolenników. 22 sierpnia 1642 r. król wypowiedział wojnę parlamentowi. W kraju doszło do wybuchu **pierwszej wojny domowej** (lata 1642–1646).

Wojsko królewskie składało się ze szlachty (kawalerów) oraz zwolenników kościoła anglikańskiego. Wojsko parlamentu (które otrzymało

nazwę „okrągłogłowi” za formę fryzury) składało się przeważnie z purytanów i zwolenników parlamentu. Początkowo wojsko parlamentu doznawało porażek, jednak dzięki zdecydowanym działaniom **Olivera Cromwella** (1599–1658), który stanął na jego czele, sytuacja się zmieniła.

Oliver Cromwell był drobnym szlachcicem i należał do sekty independentów (niezależnych), którzy występowali za całkowitą niezależność kościoła od państwa, a z politycznego punktu widzenia bronili republikańskiej formy rządów. Z początkiem wojny domowej Cromwell za zgodą parlamentu na własny koszt wyposażył dwa pułki kawalerii, do których wybierał ludzi z trwałymi przekonaniem religijnymi (independentów). Przykładowo zdyscyplinowani, odważni, wierni wodzowi, połączeni wspólnymi religijnymi i politycznymi przekonaniem pułki Cromwella zapoczątkowały nową armię parlamentarną.

Nowa armia pokonała wojsko królewskie w bitwach pod **Marston Moor** (1644 r.) i **Naseby** (1645 r.).

Po uwięzieniu króla parlament uchwalił szereg ustaw. Posidłości ziemskie ogłoszono własnością prywatną jej właścicieli (oprócz chłopów); sektory przemysłowe i handlowe otrzymały całkowitą swobodę działalności przedsiębiorczej i zniszczenia monopolu; ziemie króla, jego zwolenników i kościoła zostały sprzedane lub oddane żołnierzom jako wynagrodzenie za służbę.

Pod koniec 1648 r. król uciekł z niewoli i rozwiązał **drugą wojnę domową** (1648–1649), w której również został pokonany.

Parlament skłaniał się do zachowania monarchii. Cromwell z lojalnymi do niego wojskami przybył do Londynu i usunął z parlamentu zwolenników monarchii. Z czasem został powołany sąd zgodnie z

? Jaką informację o wojnie domowej można uzyskać na podstawie ilustracji?

■ Egzekucja króla Karola I

■ Angielska wojna domowa

decyzją którego 30 stycznia 1649 r. król Karol I został ścięty. Następnie w parlamencie została rozwiązana Izba Lordów, Anglię proklamowano republiką. Władzę ustawodawczą przekazano Długiemu Parlamentowi, wykonawczą – Radzie Państwa. Jednak faktycznym władcą kraju stał się Cromwell.

1) Z aktu oskarżenia króla Anglii Karola I

Wymieniony Karol Stuart, zostawszy królem Anglii, w taki sposób przejął odpowiedzialny obowiązek zarządzania państwem zgodnie z przepisami ustawy, a nie w jakikolwiek inny sposób; uwzględniając to miał wykorzystywać uzyskaną władzę dla pożytku i dobrobytu swego narodu i dla ochrony jego praw i swobód. Jednak mając intencje przestępcze ustanowienia i utrzymania w swoich rękach nieograniczonej władzy tyranicznej dla zarządzania państwem, zniesienia praw i wolności narodu, zniesienia i uczynienia niepotrzebnymi wszystkich podstaw tych praw... wspomniany Karol Stuart wypowiedział zdradziecką i zbrodniczą wojnę przeciwko zwołanemu parlamentowi i narodowi...

Z powyższego wynika, że wspomniany Karol Stuart był i jest inspiratorem, autorem i kontynuatorem okrutnych i krwawych wojen; i dlatego jest winowajcą wszystkich zdrad, morderstw, rabunków, pożarów, strat i nieszczęścia naszego narodu, które zostały popełnione podczas powyższych wojen i zostały spowodowane przez niego.

2) Odpowiedź Karola I na przedstawione zarzuty

Nie może być rozpraw sądowych przeciwko jakemukolwiek człowiekowi, niż na podstawie praw Boskich i społecznych kraju, w którym mieszka. Jestem przekonany, że ten proces nie może być uzasadniony prawami Boskimi lub odwrotnie, pokora królowi jest bardzo wyraźnie określona przez Stary i Nowy Testament... Jeśli chodzi o ustawodawstwo naszego kraju, to jestem przekonany, że żaden wykształcony prawnik nie będzie twierdził, że można wysunąć oskarżenia przeciwko królowi, gdyż takie oskarżenia mogą być wysunięte tylko w jego imieniu, a jedna z zasad prawa mówi, że król nie może nie mieć racji...

- ? Porównaj dwa dokumenty. Wypowiedz własne zdanie na temat argumentów w nich zawartych. Daj ocenę historyczną ścięcia króla.
-

Republika Angielska. Po ścięciu króla i proklamacji republiki do władzy w państwie doszli independenci.

Ich zdaniem, państwo miało się opierać na tych samych zasadach, co i wspólnoty wierzących, czyli na podstawie idei umowy społecznej, która przewiduje wzajemne uznawanie praw i obowiązków członków zespołu lub obywateli.

Ponadto independenci nie uznawali interpretacji Pisma Świętego i dlatego natychmiast rozpoczęli represje przeciwko innym sektom religijnym. Najbardziej ucierpieli **diggerzy** („prawdziwi kopacze”), którzy

■ Rewolucja angielska drugiej połowy XVII w.

- Obszary kontrolowane przez parlament w 1643 r.
- Obszary kontrolowane przez króla w 1643 r.
- Obszary Szkocji i Irlandii ogarnięte ruchem wspierającym Stuartów
- Główna siedziba Karola I
- Decydujące zwycięstwo wojsk Cromwella nad wojskiem króla w 1645 r.
- 1649 Ścięcie Karola I i proklamacja Anglii republiką
- Obszar szerzenia się ruchu lewellerów w 1649 r.
- Działania Cromwella przeciwko powstałym Irlandczykom i Szkotom zwolennikom Karola II w latach 1649–1650
- Granice ziem pozostawionych przez irlandzkich właścicieli ziemskich po ostatecznym podboju Irlandii w 1652 r.
- 1660 Powrót Karola II oraz restauracja monarchii w Anglii
- 1688 „Chwalebna rewolucja”. Obalenie dynastii Stuartów, intronizacja Wilhelma III Orańskiego

uprawiali ziemie publiczne, uważając, że nie mogą one być czyjąś własnością, a więc są wspólne. Diggerzy uważali, że w społeczeństwie wszyscy mają pracować dla wspólnego dobra na czele z wybieranymi organami nadzoru. W państwie nie powinno być pieniędzy, a za kupno-sprzedaż należy karać.

Cromwell nie zgadzał się z poglądami diggerów. Był przekonany, że własność prywatna jest nieodłącznym

Republika – forma rządów, w której źródłem władzy uznawany jest naród, organy władzy państwowej wybierane są na pewien okres czasu, a władza państwowa dzieli się na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

■ Panorama Londynu. Połowa XVII w.

prawem każdego człowieka, a ustanowienie równości mienia – naruszenie tradycji angielskich.

Inna sekta – **lewellerów** („urównywaczy”) – twierdziła: ze względu na to, że przed Bogiem wszyscy są równi, należy dla wszystkich ustanowić równe prawa. Z tego stwierdzenia wynikały ich żądania: ustanowienie powszechnego prawa wyborczego dla mężczyzn, likwidacja Izby Lordów, zniesienie „zgniłych miasteczek” (miasta, które w przeszłości zdobyły prawo do deputowania swoich posłów do parlamentu, ale później upadły) i inne. Lewellerzy głosili, że naród jest źródłem władzy. Wcześniej odegrali kluczową rolę w ścięciu króla i reformie parlamentu. Jednak „urównywacze” doznali nękań i prześladowań.

Po zwycięstwie w wojnie domowej O. Cromwell zorganizował wyprawy karające do Szkocji, która uznała swoim królem Karola II, syna świątego Karola I. Kolejną ofiarą stała się Irlandia, katolicy której wspierali króla angielskiego w walce przeciwko parlamentowi. Wyprawy do Szkocji i Irlandii zapoczątkowały przyszłe angielskie imperium kolonialne.

Ważnym dla podbojów kolonialnych i potęgi morskiej stał się wydany w 1651 r. Akt Nawigacyjny, zgodnie z którym wszystkie towary, sprowadzane do Anglii, mogli przewozić tylko okręty angielskie lub okręty kraju produkującego towar. Akt ten został skierowany przeciwko Niderlandom, które prowadziły handel pośredniczy, i spowodował wojnę z Niderlandami, w której Anglia zwyciężyła.

5 **Protektorat Olivera Cromwella.** Od momentu proklamacji republiki najwyższa władza w państwie należała do Długiego Parlamentu, który składał się z independentów. Drugą ważną siłą w państwie było wojsko, podporządkowane osobiście O. Cromwellowi.

Trwałe rządy Długiego Parlamentu wywołały oburzenie społeczeństwa, zwłaszcza wojska, które przez dłuższy czas nie otrzymywało żadnego wynagrodzenia. Cromwell rozwiązał Długi Parlament i zwołał

konwent (zebranie ustawodawcze), w którym również byli sami independenci. Ten konwent nazywano „parlamentem świętych” (przez pobożnych deputowanych). „Święci” uchwalili szereg ważnych reform: ogłosili wolność sumienia (wyznań); wprowadzili małżeństwa cywilne, wybory kapłanów przez parafian; znieśli kościelną dziesięcinę; postanowili zamienić stary (precedencyjny) system sędowniczy, oparty na ustawach różnych czasów, nowym, który opierał się na jednym statucie sędowniczym (kodeksie), przyjętym w 1653 r.

Przeciwko takim reformom wystąpili kapłani, prawnicy, a także wojsko. O. Cromwell rozwiązał „parlament świętych”. Za zgodą wojska została przyjęta nowa konstytucja („narzędzie narodu”), która powierzała całą władzę O. Cromwellowi – lordowi-protektorowi Anglii, Szkocji i Irlandii. Cromwell skupił w swoich rękach całą władzę wykonawczą, otrzymał prawo do zatwierdzenia członków Rady Stanu, a także zbierania podatków w ilości wystarczającej dla utrzymania wojska. Cromwell posiadał więcej władnych pełnomocnictw niż król w przededniu rewolucji.

Władzę ustawodawczą na mocy konstytucji przekazano parlamentowi jednoizbowemu, składającemu się z posłów od najważniejszych miast państwa.

Parlament, wybrany zgodnie z nową konstytucją, wykazał się niepokorą Cromwellowi i został rozwiązany. Cromwell podzielił państwo na 14 okręgów wojskowych, w których całą władzę przekazał mianowanym przez niego generałom. Zwolenników króla obarczono specjalnym podatkiem. Obchody Wielkanocy i Trójcy zostały zakazane, jak i niedzielne rozrywki, wyścigi sportowe. Podstawowymi zajęciami określono pracę i modlitwę.

Więc protektorat Cromwella był w istocie swej dyktaturą wojskowo-religijną. Utrzymywała się ona na autorytecie siły, purytańskich pomysłach o życiu i sukcesach Cromwella w polityce zagranicznej.

■ Droga od absolutyzmu do monarchii parlamentarnej w Anglii

6 Restauracja Stuartów. W 1658 r. Cromwell zmarł pozostawiając swoim następcą syna Ryszarda. Jednak Ryszard szybko zamienił się na lalkę generałów i w końcu został zmuszony do odmowy od tytułu protektora. Wąstwy handlowo-przemysłowe i

arystokratyczne, przejęte możliwymi wystąpieniami ludności, postanowili zaprosić na tron **Karola II** (1660–1685). W 1660 r. w Anglii przeprowadzono polityczną restaurację – przywrócenie dynastii Stuartów. Władzę królewską Karol II odbierał jak absolutną. Najpierw kazał dokonać publicznego ścięcia zabójców ojca. Przywrócono kościół anglikański, niewielką część ziemi zwrócono dawnym właścicielom.

Restauracja polityczna – przywrócenie starego, obalonego wcześniej ustroju politycznego, dynastii lub religii.

Jednak rządzić krajem, jak wcześniej było już niemożliwie. Parlament rzetelnie bronił zdobytych podczas rewolucji praw, a także pilnował, aby król nie wydawał wszelkich aktów ustawodawczych. Wkrótce w parlamencie powstały dwie partie polityczne: torysów i wigów. Torysi byli zwolennikami władzy królewskiej, bronili nienaruszalność praw królewskich, istniejących porządków. Wigowie we wszystkich sporach bronili parlamentu i występowali za reformy gospodarki, rządu, kościoła. Jednak obie strony były przeciwko absolutnej władzy monarchy.

7 **Jakub II. Deklaracja o tolerancji. „Chwalebna rewolucja”.** W lutym 1685 r. Karol II zmarł. Następnym królem został jego brat **Jakub II** (1685–1688). Kontynuował on politykę swojego poprzednika dotyczącą przywrócenia władzy absolutnej. Jako pobożny katolik, na urzędy publiczne mianował swoich współwyznawców. Po przyjęciu Deklaracji o tolerancji Jakub II rozwiązał parlament i zaczął rządzić samodzielnie. Wywoływała oburzenie Anglików również profrancuska polityka

? Porównaj obrazy „Ścięcie króla Karola I” (s. 107) oraz „Koronacja Karola II”. Czym, Twoim zdaniem, były spowodowane zmiany w nastrojach społecznych Anglików?

■ Koronacja Karola II. 1662 r. Malarz Dirk Stoop

- „Wielki pożar w Londynie” 1666 r. Ogień zniszczył ponad 13 tys. domów, 87 kościołów, ale jednocześnie pożar zatrzymał wielką epidemię dżumy

zagraniczna króla. Wtedy parlamentarzyści potajemnie zaprosili na tron angielski władcę Niderlandów Wilhelma Orańskiego.

Jesienią 1688 r. Wilhelm wyładował na wybrzeżu brytyjskim i ruszył do Londynu. Naród spotykał go z radością. Jakub II uciekł do Francji. W taki sposób w Anglii odbył się przewrót pałacowy, znany jako „Chwalebna rewolucja” (1688–1689). Położyła ona kres długiej walce między parlamentem a królem. W Anglii ukształtowała się monarchia parlamentarna.

Podczas koronacji parlamentarzyści wręczyli nowemu królowi Wilhelmowi III (1689–1702) Deklarację praw (Bill o prawach), zawierającą prawa i obowiązki władzy ustawodawczej (parlamentu) oraz wykonawczej (króla i jego ministrów). Deklaracja zakazywała królowi wydawać ustawy, zbierać podatki z narodu, zwoływać wojsko bez zgody parlamentu. Nagłazano w niej, że naród ma prawo usunąć niegodnego króla i wybrać innego, a także zmienić kolejność dziedziczenia tronu.

Za czasów panowania Wilhelma III były założone podstawowe zasady istnienia angielskiego systemu politycznego. Parlamentarzystów wybierano co trzy lata. Król mianował rząd z przedstawicieli tej partii, która posiadała większość w parlamencie. Tak więc król zaczął rządzić państwem przez parlament. Rywalizacja partii o władzę założyła podstawy do tworzenia systemu dwupartyjnego w Anglii.

! Wnioski

- ▶ W wyniku rewolucji w Anglii ukształtował się nowy system gospodarczy i społeczno-polityczny, który zapewnił pierwszeństwo Anglii w świecie.
- ▶ Rewolucja angielska XVII w. odegrała decydującą rolę w rozwoju nie tylko Europy, lecz całego świata, umożliwiając jej jako wydarzenia historii światowej. Pod wpływem ideałów rewolucji

angielskiej rozpoczęła się walka kolonii północno-amerykańskich, która doprowadziła do powstania USA.

Pytania i polecenia

1. Za panowania którego króla rozpoczęła się rewolucja angielska? 2. Kto zwyciężył w bitwie pod Naseby? 3. Kto doszedł do władzy i proklamował republikę w Anglii po ścięciu króla Karola I? 4. Kiedy O. Cromwella ogłoszono lordem-protektorem kraju? 5. Kto został królem Anglii po restauracji Stuartów? 6. Jaki system polityczny ukształtował się w Anglii po „Chwalebnej rewolucji”?
7. Wymień cechy rozwoju społeczno-gospodarczego Anglii w przeddzień rewolucji. 8. Opisz warunki polityczne, pretekst i początek rewolucji. 9. Jak przebiegały wojny domowe w Anglii? 10. Opisz rozwój państwa w okresie Republiki Angielskiej. 11. Podaj fakty świadczące, że protektorat O. Cromwella był w istocie rzeczy dyktaturą wojskową i religijną. 12. W jaki sposób doszło do restauracji dynastii Stuartów? 13. Czy można uważać wydarzenia lat 1688–1689 rewolucją? Dlaczego?
14. Ułóż w zeszycie tabelkę chronologiczną wydarzeń rewolucji angielskiej. 15. Zapisz ściśle do zeszytu wyniki, następstwa i znaczenie rewolucji angielskiej.
16. Jaką rolę pełnił czynnik religijny w wydarzeniach rewolucji angielskiej? Wyjaśnij swoje zdanie.

§ 15. Hiszpania w XVI w. Walka narodowo-wyzwoleńcza w Niderlandach

1. Czym jest Rekonkwista? 2. Jak powstało Królestwo Hiszpańskie? 3. Jaki terytorium należały do Hiszpańskiego imperium kolonialnego w połowie XVI w.? 4. Jakie były założenia nauki J. Kalwina? 5. Czym kalwinizm przyciągał burżuazję?

Hiszpania na przełomie XV–XVI w.: zmiany w gospodarce i społeczeństwie. W 1492 r. po zakończeniu Rekonkwisty cały Półwysep Iberyjski, z wyjątkiem Portugalii, został zjednoczony pod rządami królów Hiszpanii.

XVI w. czasem nazywają „stuleciem Hiszpanii”. Było to spowodowane tym, że dzięki odkryciu Ameryki hiszpańscy monarchowie uzyskali niespotykane dotychczas środki dla realizacji swoich ambitnych planów. Mimo to bogactwa odegrały w historii Hiszpanii bardziej negatywną rolę niż pozytywną. W XVI – pierwszej połowie XVII w. Hiszpanie wywieźli z Ameryki ponad 180 tys. ton złota i ponad 16 tys. ton srebra. Ogromna

■ Spotkanie Ferdynanda i Izabeli z Kolumbem. 1843 r. Malarz Emanuel Leutze

■ Wygnanie z Walencji Morysków. 1616 r. Malarz Pere Oromih

ilość „taniego” złota i srebra spowodowała, że Hiszpania najbardziej wśród krajów europejskich ucierpiała od „rewolucji cenowej”.

Hiszpańscy monarchowie Fernando (Ferdynand) i Isabelle (Izabela) byli gorliwymi katolikami, pragnęli wykorzenić wszelką herezję i osiągnąć jednolitość religijną w swoich posiadłościach, w których razem z katolikami mieszkało wielu muzułmanów i Żydów. W tym celu wykorzystano inkwizycję, która stała się bronią w rękach władzy królewskiej i kościoła przeciwko niewiernym. Pierwszy cios otrzymali Żydzi. Królewskim dekretem 1492 r. od nich doznani żądano zmiany wyznania lub opuszczenia kraju. Doznali również prześladowań Żydzi, którzy przejęli chrześcijaństwo.

Następnie prześladowania dotknęły muzułmanów. Ponadto uciskano nawet tych Arabów, którzy przeszli na chrześcijaństwo (w Hiszpanii nazywano ich **Moryskami**). Zakazano im mieć arabskie imiona, mówić w języku ojczystym, przestrzegać swoich zwyczajów. Później Morysków w ogóle wygnano z królestwa hiszpańskiego.

Wygnanie Żydów i Morysków (Arabów) wyrządziło ogromne straty gospodarce państwa. Kiedyś żyzne pola i bogate miasta południowej Hiszpanii zostały porzucone. W kraju ukształtowała się postawa nietolerancji i fanatyzmu. Nie było przypadkiem, że Hiszpania stała się ostoją Kontrreformacji w Europie.

2 Hiszpania za czasów Karola V. Ferdynand i Izabela mając poparcie miast dokonali centralizacji kraju i wzmocnili władzę królewską. Kształtowanie hiszpańskiego absolutyzmu powiązują z rządami ich wnuka Karola (w języku hiszpańskim – Carlosa) I Habsburga (1516–1556). Po uzyskaniu korony, dostał on ogromne posiadłości: Hiszpanię, ziemie

we Włoszech i Nowym Świecie; a ze strony ojca – posiadłości niemieckie austriackich Habsburgów, Niderlandy i in. W 1519 r. został wybrany na cesarza Świętego Cesarstwa Rzymskiego o imieniu **Karol V**. W taki sposób zjednoczył pod swoją władzą ogromne cesarstwo, o którym mówili, że „nad nim nigdy nie zachodzi słońce”.

Otrzymałszy takie dziedzictwo Karol V musiał walczyć z silnymi przeciwnikami. Pierwszym była Francja, która została otoczona posiadłościami Karola V i nie chciała mieć tak potężnego sąsiada. Drugim przeciwnikiem było Imperium Osmańskie, które kontynuowało swoją uporczywą ekspansję na chrześcijańską Europę. Trzecim wrogiem cesarza stała się Reformacja, rozprzestrzenianie się której przypadło na początek panowania Karola V.

W walce minęło długie panowanie Karola V. Najgłośniejszym jego zwycięstwem stała się obrona Wiednia w 1529 r. przed Turkami. Wielki plan Karola V dotyczący odrodzenia Świętego Cesarstwa Rzymskiego jako ogólnoświatowej monarchii chrześcijan nie powiódł się. Nasilenie się ruchu narodowego i szerzenie Reformacji wykluczały możliwość dla jakiegokolwiek władcy utrzymać władzę na ogromnych obszarach z narodami o różnych kulturach i wyznaniach.

Po porażce od niemieckich książąt luterańskich w 1555 r. Karol V zrzekł się władzy. Posiadłości austriackie, Czechy i część Węgier razem z koroną Świętego Cesarstwa Rzymskiego przekazał swemu bratu **Ferdynandowi I** (1556–1564), a Hiszpanię, Niderlandy, posiadłości we Włoszech i hiszpańskie kolonie w Nowym Świecie – synowi **Filipowi II** (lata 1556–1598).

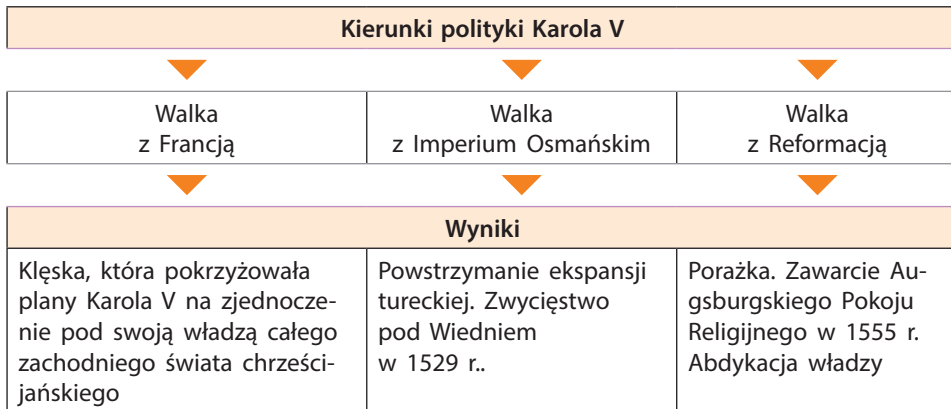
- Bitwa pod Wiedniem. 1529 r.

- Alegoria abdykacji przez Karola V w Brukseli. 1640 r.
Malarz Frans Francken Młodszy

■ Rządy Karola V

3 Powstanie Comuneros w Kastylii w latach 1520–1521. Uzyskawszy władzę Karol V natychmiast napotkał sprzeciw miast Kastylii, które otrzymały tajną pomoc z Francji. Miasta Hiszpanii, które były **komunami** (w języku hiszpańskim – **komuneros**), były bardzo negatywne nastawione wobec polityki młodego króla, który starał się skonsolidować absolutną władzę i ograniczyć prawa miast. Powodem do powstania stało się mianowanie namiestnikiem króla kardynała Adriana z Utrechtu, który przybył z Niderlandów.

Powstanie rozpoczęło się w Toledo pod hasłem obrony wolności miast i **kortesów**. Do mieszkańców miasta dołączyła drobna szlachta (**hidalgo**) i wielcy właściciele ziemscy (**grandy**), którzy mieli nadzieję na przywrócenie swoich przywilejów i osłabienie władzy króla.

Powstańcy utworzyli „**Świętą juntę**” (sojusz 11 miast Kastylii), która wystawiła Karolowi V następujące żądania: 1) nie pozostawiać Kastylii; 2) zwolnić obcokrajowców z wyższych stanowisk państwowych; 3) zakazać wywóz złota i srebra z kraju; 4) regularnie zwoływać kortesy, raz na trzy lata; 5) obarczyć podatkami szlachtę; 6) zwrócić do skarbcza zrabowane bogactwa królowej Izabeli. Ostatnie żądania

Kortesy – zebrania stanowo-przedstawicielskie w hiszpańskim królestwie. Istniały w Kastylii, Leonie, Walencji i Aragonii. Posiadały prawo do zatwierdzania podatków. Przed każdym z czterech kortesów król, wstępując na tron, składał przysięgę.

- Ścięcie komuneros w Kastylii. 1860 r. Malarz Antonio Gisbert

odwróciły od powstania grandów i większość hidalgo. Doszło do walki między miastami a szlachtą. Od „Świętej junty” oddzieliła się część miast i utworzyła „**Junte oddziałów**”, która stwierdziła, że „od teraz wojna przeciwko grandom, caballeros (szlachty) i innych wrogom królestwa, przeciwko ich mieniu i pałacom ma być prowadzona ogniem, mieczem i zniszczeniami”.

Decydująca bitwa między rebeliantami i zwolennikami króla odbyła się **23 kwietnia 1621 r.** w pobliżu wsi **Villala**. Rebelianci zostali rozgromieni, ich liderzy wzięci do niewoli i ścięci. Po tym tylko jedno miasto Toledo kontynuowało walkę, wytrzymując sześciomiesięczne oblężenie. Niemniej jednak ono też się poddało.

Stłumienie powstania umożliwiło Karolowi V wzmocnienie swojej władzy absolutnej, ograniczenie praw miast i kortesów, które utraciły prawo do uchwalania ustaw.

4 **Rządy Filipa II.** Król Filip II został władcą Hiszpanii wtedy, kiedy była ona najpotężniejszym państwem w Europie. Stolicą swojego państwa uczynił małe miasteczko Madryt w centrum kraju. Filip II miał fantastyczną wydajność pracy i uważał, że rządzić ogromnym krajem można tylko dzięki srogim przepisom, utrzymując wszystkich w przestraszu. Żeby poddani szybciej dowiadywali się o zarządzeniach króla, budowano drogi, zorganizowano służbę pocztową. Wiele uwagi przydzielono wojsku, które w tych czasach było najpotężniejszym w Europie.

- Filip II w uroczystym pancerzu. 1551 r. Malarz Tycjan

Ważnym osiągnięciem Filipa II stało się przyłączenie w 1581 r. Portugalii. W wyniku tego niemal na 60 lat połączyły się dwa największe imperia kolonialne i Półwysep Iberyjski okazał się w rękach jednego władcy.

Filip II był pobożnym katolikiem i uważał za swój obowiązek obronę całego świata katolickiego. Kiedy kraje europejskie ogarnęła Reformacja, rozpoczął zaciętą walkę przeciwko niej. Właśnie dzięki jego wsparciu bezprecedensowej skali osiągnęła działalność Inkwizycji. Filip II wszechstronnie wspierał papieża i zapewniał nienaruszalność mienia kościoła katolickiego na terytorium swego państwa. Jednak jego wysiłki skierowane na wykorzenie kalwinizmu w Niderlandach, wspieranie francuskich katolików i walka z protestancką Anglią nie miały powodzenia. W 1571 r. w bitwie nad **Zatoką Lepanto** Filip II w sojuszu z Wenecją

■ Bitwa pod Lepanto 1571 r.

doszczętnie rozgromił flotę turecką i czasowo zatrzymał ekspansję Imperium Osmańskiego w Europie.

Polityka Filipa II od końca XVI w. spowodowała najpierw gospodarczy, a następnie wojskowy i polityczny upadek Hiszpanii.

5 **Niderlandy pod władzą Hiszpanii w XVI w.** Wśród ogromnych posiadłości Hiszpanii wyróżniały się **Niderlandy**. W połowie XVI w. zajmowały one terytorium, na którym obecnie znajdują się Holandia, Belgia, Luksemburg i część północno-wschodnia Francji.

Nie było tutaj żyznej ziemi, surowców mineralnych, kraj ciągle cierpiał z powodu powodzi. Jego głównym bogactwem byli pracownicy mieszkańcy. Oni dumnie mówili: „Bóg stworzył niebo, a my – ląd”. Niderlandczycy wywalczyli u morza ziemię, na której stworzyli nowe pola i zbudowali nowe osiedla.

Niderlandy podzielone były na 17 prowincji, które różniły się poziomem rozwoju. Na północy ziemia należała do wolnych chłopów, którzy często korzystali z pracy najemnej. Właśnie tutaj kształtowały się nowe stosunki rynkowe.

Na południu większa część gruntów należała do szlachty. Pracowali tutaj wolni chłopcy, którzy wykonywali pańszczyznę za korzystanie z ziemi. Jednak na południu Holandii również rozwijały się stosunki rynkowe, zwłaszcza w przemyśle. Światowej sławy manufaktury tkackie Flandrii produkowały suknie, dywany, wyroby z jedwabiu.

Po Wielkich Odkryciach Geograficznych Niderlandy znalazły się na skrzyżowaniu nowych szlaków handlowych, a Antwerpia stała się centrum handlu światowego.

Niderlandy (w tłumaczeniu – „ziemie na dole”) – ziemie znajdujące się nad Dolnym RRenem, Mozą, Skaldem i wybrzeżem Morza Północnego.

■ Człowiek z pługiem.
1560 r. Malarz Pieter
Bruegel Starszy

■ Przędzarki kołowe i produkcja sukna
w Leiden (Niderlandy). 1595 r.
Malarz Isaac van Swanenburgh

Dzięki postępom w rozwoju gospodarczym w tym okresie Niderlandy stały się najbardziej zaludnionym krajem w Europie.

Na początku XVI w. Niderlandy stały się częścią Świętego Cesarstwa Rzymskiego Karola V. Ten mały kraj dawał cztery razy więcej dochodu niż wszystkie posiadłości w Nowym Świecie. Szerzenie się idei Reformacji doprowadziło do pojawienia się w kraju dużej ilości zwolenników luteranizmu, a następnie kalwinizmu. Dla walki z nimi Karol V poszerzył na Niderlandy działalność Inkwizycji i wydał specjalne ustawy przeciwko protestantom. Taką politykę kontynuował również Filip II, który odziedziczył Niderlandy po rozpadzie cesarstwa Karola V.

6 **Przyczyny i początek walki narodowo-wyzwoleńczej.** Sytuacja w Niderlandach, ze względu na fanatyczną politykę Filipa II, stała się nie do zniesienia. W kraju znacznie wzrosła liczba wojsk hiszpańskich, a całą władzę skupiła w rękach Rada Państwa (konsulty), składająca się ze zwolenników Hiszpanów. Powstało 14 nowych biskupstw, uruchomiono działalność inkwizycji, rozpoczęły się prześladowania heretyków.

Ingerencja Hiszpanów postawiła życie gospodarcze Holandii w rozpaczliwą sytuację. Filip II zakazał kupcom niderlandzkim handlować z Nowym Światem, 40-krotnie

podniósł taryfy celne na wełnę, którą Niderlandy kupowały w Hiszpanii. W Niderlandach zaczęto zamykać manufaktury, wiele osób utraciło pracę.

Walka narodowo-wyzwoleńcza – ruch narodów zniewolonych o obalenie dominacji zagranicznej, likwidację narodowego i kolonialnego ucisku, wywalczenie niepodległości narodowej.

W 1566 r. delegacja holenderskiej szlachty zwróciła się do zarządczyni hiszpańskiego króla w Niderlandach **Małgorzaty Parmeńskiej** z prośbą wstrzymanie działalności inkwizycji i zwołanie Stanów Generalnych (parlamentu). Jeden z jej radców pogardliwie nazwał skromnie ubraną szlachtę **giozami**, czyli żebrakami. Niderlandczycy postanowili przyjąć to przezwisko jako nazwę tych, kto walczy o wyzwolenie Niderlandów od jarzma hiszpańskiego. Ich znakiem był portret Filipa II i napis „Wierni królowi do nędznego podsumowania” jako wspomnienie o niefortunnym zwróceniu się i przypomnienie tego, że Hiszpanie zniszczyli ich kraj. Na czele opozycji hiszpańskiej stanął książę **Wilhelm Orański** (1533–1584).

W warunkach rosnącego niezadowolenia rządami Hiszpanów kaznodzieje kalwińscy prorokowali zbliżenie się przewrotu. Osądzali katolickie „szanowanie idółów” mając na myśli obrazy i wzywali ludzi, do je niszczenia.

W Niderlandach rozpoczęły się wystąpienia przeciwko Hiszpanom. Latem 1566 r. lokalne akcje przestoczyły się na powstanie przeciwko Hiszpanom i kościołowi katolickiemu. Uzbrojeni rzemieślnicy i chłopci burzyli kościoły, klasztory, spalali obrazy. W ciągu kilku dni sierpnia powstanie **walczących z obrazami** (obrazobójców) ogarnęło 12 z 17 prowincji.

Powstanie w 1566 r. było skierowane przeciwko władzy hiszpańskich kolonizatorów. Stopniowo przybrało ono cechy **Wojny narodowo-wyzwoleńczej przeciwko hiszpańskiemu panowaniu w Niderlandach**.

■ **Przyczyny Wojny narodowo-wyzwoleńczej przeciwko hiszpańskiemu panowaniu w Niderlandach (1566–1609)**

Narodowa	Polityczna	Religijna	Gospodarcza
Polityka władzy hiszpańskiej w Niderlandach miała charakter ograniczeń narodowych	Niezadowolenie władzy niderlandzkiej tym, że usuwano ją od zarządzania państwem	Brutalne prześladowania przez władzę hiszpańską zwolenników kalwinizmu	Nieodpowiedniość hiszpańskiej polityki gospodarczej interesom Niderlandów

■ Małgorzata Parmeńska

■ Wilhelm I Orański „Milczący”

7 **Polityka hrabiego Alby.** Przerażona Małgorzata Parmeńska zgodziła się na ustępstwa, jeśli Niderlandczycy wstrzymają walkę. Jednak tak się nie stało. Wtedy Filip II postanowił wykorzystać powstanie jako pretekst do okupacji kraju. 17 marca 1567 r. do Niderlandów wkroczyło 60-tysięczne wojsko na czele z hrabią Albą. Zaczął „uspokajać” Niderlandy mieczem i ogniem inkwizycji. Powołano Radę do spraw buntu, która miała nieograniczone pełnomocnictwa. Własność buntowników skonfiskowano, zwiększono podatki. Wiele osób opuściło kraj z powodu prześladowań.

■ **Walka narodowo-wyzwoleńcza w Niderlandach**

- Granice Hiszpańskich Niderlandów w 1566 r.
- Terytoria prowincji ogarniętych powstaniem walczących obrazobójców 1566 r.

Obszary działania:

- ▲ giozów leśnych
- ⚓ giozów morskich
- ← Wyprawa hrabiego Alby w latach 1567–1573

- Miasta, które jako pierwsze rozpoczęły powstanie w 1572 r.

- 👑 Miasta, które najbardziej ucierpiały od żolnierzy hiszpańskich

- ▤ Prowincje, które zawarły Unię w Arras 1579 r.

- Prowincje, które zgodnie z Unią Utrechcką w 1579 r. utworzyły Prowincje Zjednoczone Niderlandów (Holandię)

- ▨ Obszary przyłączone do Prowincji Zjednoczonych Niderlandów w 1848 r..

⚓ Największe porty

Najważniejsze ośrodki produkcji:

■ płótna c sukien III jedwabiu

W marcu 1559 r. hrabia Alba postanowił wprowadzić w Niderlandach **alcabalę** – 10-procentowy podatek od każdej transakcji handlowej (który obowiązywał wcześniej w Hiszpanii). W Niderlandach, gdzie każdy towar przechodził przez kilka rąk, zanim docierał do konsumenta, doprowadziło to do całkowitego zakłócenia życia gospodarczego. „Lepiej zachować dla Boga oraz króla zubożały i zrujnowany kraj, – mówił Alba, – niż mieć go w kwitnącym stanie dla diabła i jego sługusów – heretyków”.

Cały kraj ogarnęło oburzenie. Niderlandczycy zrozumieli, że nie mają już nic do stracenia.

8 **Zwycięstwo powstania na północy kraju. Kontynuacja walki wyzwoleńczej.** Ludność Niderlandów rozpoczęła walkę partyzancką przeciwko Hiszpanom. W 1572 r. statki giozów morskich rzuciły kotwicy w porcie Brielle. Wraz z mieszkańcami miasta zniszczyli hiszpański garnizon, stworzyli dużą eskadrę morską i zaczęli zwalniać od Hiszpanów wybrzeże, uniemożliwiając dostęp okrętów z pomocą dla wojska hiszpańskiego. W lasach pojawiły się jednostki giozów leśnych. Aktywnie wspieranych przez ludność miejscową.

Powstanie rozpowszechniło się na całą północ Niderlandów. Hrabia Alba pogardliwie nazwał te wydarzenia „buntem wieśniaków” i dodał: „Nie warte uwagi”. Jednak pomylił się. Powstańcy na północy zwyciężali wypędzając Hiszpanów. Dla dowodzenia powstaniem zaproszono księcia Wilhelma Orańskiego. Przyjął tę propozycję i w 1572 r. został **sztathalterem** (zarządcą) prowincji Holandii i Zelandii.

Na decyzję północnych prowincji dotyczącą połączenia Alba odpowiedział kolejnym terrorem.

Lata 1572–1575 były się najtrudniejsze dla powstańców. Hrabia Alba burzył miasta, które poparły decyzję północnych prowincji. Zresztą Filip II zrozumiał, że polityka Alby nie powiodła się i odwołał go, lecz powstańcy kontynuowali walkę nie zamierzając zaprzestać.

■ Ferdynand Alvarezde ToledohrabiaAlba. 1549 r. Malarz Antoni Mor

■ Powstanie giozów

■ Grabież Antwerpii

■ Bitwa w Zatoce Zuiderzee, która zakończyła się klęską Hiszpanów

Tymczasem wojsko hiszpańskie, które nieregularnie otrzymywało wynagrodzenie z Hiszpanii, udało się do grabieży i przemocy wobec miejscowej ludności. W taki sposób zostało spalone miasto Antwerpia, w którym podczas pożarów zginęło i zostało zabitych około 8 tys. osób. To skłoniło mieszkańców południowych prowincji do zdecydowanych działań.

4 września 1576 r. w Brukseli powstańcy aresztowali członków prohiszpańskiej Rady Państwa. Władza przeszła do Stanów Generalnych. Ci ostatni zebrali się w Gandawie, gdzie przedstawiciele wszystkich prowincji niderlandzkich podpisali „Przymierze gandawskie”. Przewidywało wspólne działanie w walce przeciwko Hiszpanom do ostatecznego wyzwolenia kraju. Zaniepokojona szlachta katolicka 5 stycznia 1579 r. w Arras podpisała unię (sojusz), w której uznano swoim królem Filipa II i odmówiono walki (Unia z Arras).

9 **Powstawanie Zjednoczonych Prowincji Niderlandów.** W odpowiedzi na decyzję w Arras prowincje północne 23 stycznia 1579 r. zawarły **Unię Utrechcką**. Zgodnie z dokumentem najpierw pięć, a później siedem prowincji zjednoczyły się w celu prowadzenia wojny przeciwko królowi hiszpańskiemu do całkowitego zwycięstwa. Swoją władzą najwyższą ogłosili Stany Generalne.

Podpisanie Unii Utrechckiej zapoczątkowało nowe niezależne państwo – **Zjednoczone Prowincje Niderlandów**, które jeszcze nazywano **Republiką Holenderską**. 26 lipca 1581 r. został przyjęty akt, który proklamował całkowitą niepodległość Niderlandów. Ten historyczny dokument zawierał postulaty o tym, że jeśli władca nie odpowiada narodowi Niderlandów, naród ma prawo usunąć go. Do Zjednoczonych Prowincji Niderlandów weszły północne prowincje, a południowe pozostały pod władzą Hiszpanii.

Zabójstwo Wilhelma Orańskiego latem 1584 r. nie doprowadziło do rozpadu Zjednoczonych Prowincji, jak na to liczyła Hiszpania. Nowym sta-thauderem Holandii został wybrano syna Wilhelma Orańskiego Moritz. W latach 1584–1609 wojna Niderlandów w sojuszu z Francją i Anglią przeciwko Hiszpanii trwała. Niderlandy korzystając z trudności Hiszpanii, w tym klęski w 1588 r. „Niezwyciężonej armady” prowadziły udane operacje na oceanach i w koloniach hiszpańskich w Indiach i Indonezji.

W 1598 r. król Hiszpanii Filip II zmarł. Wyczerpany kraj był zmuszony do podpisania traktatu pokojowego ze Zjednoczonymi Prowincjami. Pod władzą hiszpańską zostały Południowe Niderlandy (współczesna Belgia). Ostatecznie Hiszpania uznała niepodległość Zjednoczonych Prowincji Niderlandów dopiero w 1648 r. zgodnie z Pokojem Westfalskim.

10 **Znaczenie i następstwa wojny narodowo-wyzwoleńczej w Niderlandach.** W wyniku zwycięstwa wojny narodowo-wyzwoleńczej przeciwko panowaniu hiszpańskiemu Niderlandy zdobyły niepodległość; stworzono nowe warunki dla rozwoju protestantyzmu jako podstawy ideologicznej nowego społeczeństwa; rozpoczęło się kształtowanie narodowości holenderskiej (podział kraju ze względu na cechy religijne stał się przyczyną tego, że powstało dwa narody – holenderski i flamandzki rozmawiający w jednym języku, ale wyznające różne religie).

Zwycięstwo ruchu wyzwoleńczego stworzyło korzystne warunki dla rozwoju gospodarczego w Niderlandach Północnych: gospodarka zaczęła szybko rozwijać się; przenieśli tu swoje manufaktury wiele przedsiębiorców z południa. Coraz bardziej rozwijał się handel i żeglarstwo. W połowie XVII w. flota Holenderskiej Republiki dwukrotnie przewyższała połączone floty Francji i Anglii. Ogromną potęgę uzyskała założona w 1602 r. **Wschodnioindyjska Kompania Handlowa**, którą współcześni nazywali „państwo w państwie”. Pomyślnemu rozwojowi handlu sprzyjało również to, że kupcy holenderscy przestrzegali w tej dziedzinie nowych zasad: równych możliwości, uczciwej konkurencji i in.

Na początku XVII w. Holendrzy zajęli ziemie na wschodnim wybrzeżu Ameryki Północnej i nazwali je Nowa Holandia oraz założyli tutaj miasto Nowy Amsterdam (później Anglicy przemianowali go na New York – Nowy Jork. Jeden z rejonów miasta – Haarlem – zachował nazwę holenderską). W 1648 r. Holendrzy wypędzili Portugalczyków z południa Afryki i założyli tam kolonię Ziemia Kapska. W ciągu XVII w. kształtowało się tam ogromne holenderskie imperium kolonialne.

Pierwszeństwo wśród miast portowych Republiki Holenderskiej zdobył Amsterdam, który przejął na siebie dawną rolę Antwerpii. Ilość

■ Stocznia Wschodnioindyjskiej Kompanii w Amsterdamie

■ Podwórze giełdy amsterdamskiej. Około 1668 r. Malarz Job Berkheyde

jego mieszkańców na początku XVII w. przekroczyła 100 tys. osób. Codziennie w jego porcie cumowało ok. 2 tys. statków z różnych krajów. Przekształcił się na główny rynek europejski handlu towarami indyjskimi, zbożem, rybami, futrem i drewnem. Amsterdam stał się centrum europejskiej bankowości. Założony w 1609 r. Amsterdamski Bank Narodowy był pierwszym i przez dłuższy czas jedynym bankiem w Europie.

! Wnioski

- ▶ Hiszpańskie królestwo, zjednoczenie którego zakończyło się pod koniec XVI w., w następnym stuleciu stało się najpotężniejszym państwem Europy Zachodniej.
- ▶ Karol V był władcą największego terytorialnie i politycznie najsłabszego imperium.
- ▶ Niszczące wojny i krótkowzroczna polityka władzy w drugiej połowie XVI – pierwszej połowie XVII w. doprowadziła do utraty przez Hiszpanię potęgi.
- ▶ Wojnę wyzwolenczą Niderlandów przeciwko panowaniu hiszpańskiemu spowodowały uciski religijne, polityczne i gospodarcze.
- ▶ Zwycięstwo w walce przeciwko władzy hiszpańskiej na północy Niderlandów doprowadziło do powstania nowego państwa – Republiki Holenderskiej.

Pytania i polecenia

1. Kogo w Hiszpanii nazywano Moryskami? 2. Kiedy królem Hiszpanii został Karol I? 3. Jaki obszar Hiszpanii objęło powstanie komuneros? 4. Czym jest kortes? 5. Jakie terytorium nazywano Niderlandami? 6. Kogo powstańcy zaprosili w 1572 r., żeby oczelić walkę przeciwko Hiszpanom? 7. Co przewidywało „Przymierze gandawskie”? 8. Kiedy podpisano Unię Utrechcką?
9. Jakie zadania próbował rozwiązać w latach swego panowania Karol V? Czy był on w stanie to zrealizować? Dlaczego? 10. Opisz sukcesy i porażki polityki Filipa II. 11. Jakie były przyczyny walki narodowo-wyzwoleńczej Niderlandów przeciwko panowaniu hiszpańskiemu? 12. Dlaczego antyhiszpańskie powstanie zwyciężyło tylko w północnej części Niderlandów? 13. Jak przebiegała walka narodowo-wyzwoleńcza w Niderlandach w latach 1572–1579? 14. Jakie czynniki zewnętrzne sprzyjały zwycięstwu Zjednoczonych Prowincji Niderlandów w wojnie z Hiszpanią?
15. Podsumuj przedsięwzięcia i następstwa panowania Filipa II dla Hiszpanii. 16. Jakie były wyniki i znaczenie wojny narodowo-wyzwoleńczej Niderlandów przeciwko hiszpańskiemu panowaniu?
17. Dlaczego potężnej Hiszpanii nie udało się stłumić powstanie w Niderlandach?

§ 16. Zajęcia praktyczne

„Rozwój form rządów monarchicznych w krajach Europy Zachodniej” /
„Obraz absolutnego monarchy krajów Europy Zachodniej”
(według wyboru nauczyciela)

Cel (określony jest wybranym tematem):

- 1) określ cechy monarchii absolutnej;
- 2) ustal cechy rządów absolutnych monarchów w różnych krajach Europy.

Zadania do zajęć praktycznych: opracować informację lub prezentację na temat wybrany przez nauczyciela odpowiednio do treści zajęć.

Pytania i polecenia dla roboti na praktycznym zajęciu

1. Połączcie się w małe grupy i omówcie treść swoich informacji (prezentacji).
2. Zaprezentujcie klasie wyniki pracy swojej grupy.
3. Wyciągnijcie wnioski odpowiednio do celu pracy.

§ 17. Stosunki międzynarodowe w XVI – pierwszej połowie XVII w. Wojna trzydziestoletnia lat 1618–1648

- ✓ 1. Wymień przodujące państwa europejskie w XVI w. 2. Wskaż na mapie terytoria szerzenia się wyznań protestanckich i dominacji kościoła katolickiego.

1 **Charakter stosunków międzynarodowych w XVI w.** W europejskich stosunkach międzynarodowych okresu Wczesnej Nowożytności ważne znaczenie wciąż odgrywały zasady dynastyczne, jednak nowym czynnikiem stał się religijny podział Europy w skutek Reformacji. Wiele państw stawały się uczestnikami konfliktów międzynarodowych, wspierając swoich współwyznawców lub pragnąc zapobiec rozpowszechnieniu niechcianego dla nich wyznania.

Decydującą rolę w stosunkach międzynarodowych Europy w tym okresie pełnili Habsburgowie hiszpańscy i austriaccy, Anglia i Francja. Ostre sprzeczki wynikały między Francją a Habsburgami, posiadłości których graniczyły z jej terytorium. Największym przejawem tego przeciwstania były wojny włoskie (1494–1559). Ostrą formę przybrała konfrontacja między protestancką Anglią a katolicką Hiszpanią.

Mimo licznych starć zbrojnych, żadnen z przodujących krajów europejskich – uczestniczący w konflikcie nie miał wystarczająco sił, żeby pokonać wroga. Taki system stosunków międzynarodowych nazwano **równowagą systemu europejskiego**.

Pod koniec XVI w. ważną rolę zaczęła odgrywać Szwecja, która podbiwszy Norwegię i Finlandię, starała się zwiększyć swoje wpływy na ziemie duńskie, polskie oraz bałtyckie.

Ważnym czynnikiem w stosunkach międzynarodowych XVI w. stała się walka z ekspansją do Europy Imperium Osmańskiego. Tureckie zagrożenie zmuszało Europejczyków wspólnie działać przeciwko agresorowi. Z innej strony, nie wykluczało to zawarcia tymczasowych sojuszy z tureckim sułtanem dla własnego pożytku.

- Herb Habsburgów

2 **Pogłębienie sprzeczności między europejskimi państwami na początku XVII w. Przyczyny wojny trzydziestoletniej.** Sytuacja międzynarodowa w Europie pod koniec XVI w. była napięta i skomplikowana.

Hiszpańskie i austriackie gałęzie Habsburgów po zakończeniu okresu rywalizacji postanowiły połączyć wysiłki w walce o swoją dominację w Europie. Francja

pragnęła zapobiec temu i wspierała protestantów w Niemczech. Poza tym Francja chciała ustanowić swoją władzę we Włoszech i była niezadowolona ze zwiększenia wpływów Habsburgów hiszpańskich.

Anglia z jednej strony nie chciała zwiększenia wpływu Habsburgów katolickich w Holandii i Niemczech, z drugiej – wzmocnienie Francji nie odpowiadało jej interesom handlowym. Dania, która miała więzi polityczne i gospodarcze z północnymi Niemcami również nie chciała wzmocnienia Habsburgów w Niemczech. Królowie Szwecji i Danii próbowali zwiększyć wpływ swego państwa na północnych szlakach morskich. Ekspansja Hiszpanii przeszkadzała ich zamiarom.

Jednak na większości terytoriów Europy obserwowano spadek aury kościoła katolickiego. W jednych krajach zwyciężyli zwolennicy Reformacji, w innych – Kontreformacji. Obydwie strony nie były skłonne do negocjacji. W wyniku zaostrzenia tych sprzeczności doszło do wojny trzydziestoletniej (1618–1648).

Jakie były przyczyny wojny? Na początku XVII w. obydwie gałęzie dynastii Habsburgów prowadziły walkę z protestantami wspierając katolików i próbowały potwierdzić swoją dominację w Europie. Aktywną walkę przeciwko protestantom rozpoczął wybrany cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego Rudolf II Habsburg (1576–1612). Dzięki jego wsparciu jezuiti poszerzyli swoją działalność na Czechy oraz księstwa protestanckie Niemiec.

W odpowiedzi na prześladowania protestanci księżęta niemieccy w 1608 r. zjednoczyli się w Unii Ewangelickiej (lidze), na czele której stanął kurfiurst Fryderyk z Palatynatu. Natomiast księżęta katolicy stworzyli w 1609 r. swoją unię Ligę Katolicką na czele z Maksymilianem Bawarskim.

Oba ugrupowania szukali zwolenników w Europie. Ewangelicką ligę wsparły protestanckie państwa Niderlandy, Dania, Szwecja i Anglia, a także katolicka Francja, która nie chciała nasilenia wpływów Habsburgów w Europie.

Ekspansja – rozszerzenie sfer dominacji państwa, chęć podboju i zniewolenia.

Wojna trzydziestoletnia – pierwsza wojna ogólnoeuropejska między dwoma dużymi ugrupowaniami: sojuszem habsburskim (Habsburgowie hiszpańscy i austriacko-niemieccy oraz księżęta katolicy Niemiec, Rzeczpospolita) oraz koalicją antyhabsburską (Francja, Szwecja, Dania, protestanci księżęta Niemiec i inni).

- Cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego Rudolf II

Ligę katolicką wspierali Habsburgowie austriaccy i hiszpańscy. Stosunki między dwoma obozami pogarszały się, brakowało tylko pretekstu do rozwiązania wojny.

■ **Wojna trzydziestoletnia lat 1618–1648**

3 Czeski okres wojny (1618–1623). Wydarzenia, które doprowadziły do początku wojny, odbywały się w Czechach, która która znajdowała się pod władzą Habsburgów austriacko-niemieckich. Większość ludności Czech była niezadowolona uciskiem narodowym, brakiem praw politycznych. W 1617 r. królem Czech został wybrany zwolennik Habsburgów Ferdynand Styryjski (po śmierci Rudolfa II został cesarzem). To wydarzenie wywołało w Czechach eksplozję narodowego niezadowolenia.

■ „Defenestracja praska”

W stolicy Czech Pradze wybuchło powstanie. Tłum protestujących zajął zamek Praski Hrad i wyrzucił z okna trzech królewskich doradców („defenestracja praska”), którzy zarządzili państwem pod nieobecność króla. Na tron królewski Czesi zaprosili dowódcę Unii Ewangelickiej Fryderyka z Palotynatu. W odpowiedzi na to Ferdynand Styryjski, nie chcąc utracić tronu czeskiego, rozpoczął działania wojskowe wspierane przez Ligę Katolicką. Czesi dzielnie walczyli i uzyskali

kilka zwycięstw. Jednak ich wojsko było o wiele mniejsze niż armia Ligi Katolickiej, dowodzona przez doświadczonego dowódcę wojskowego Johanna Tilly. W bitwie pod Białą Górą 08 listopada 1620 r. pokonał on czeskich protestantów. W Czechach rozpoczął się terror katolicki.

Tymczasem Tilly ruszył w głąb ziem niemieckich i podbił posiadłości Fryderyka z Palatynatu. Sukcesy katolików w pierwszej fazie wojny bardzo zaniepokoiły protestanckich władców Europy Północnej.

■ Ugrupowania państw w wojnie trzydziestoletniej lat 1618–1648

Ugrupowania państw w wojnie:

- państwa Sojuszu Habsburskiego
- państwa Koalicji antyhabsburskiej
- państwa, które zmieniały orientację polityczną w czasie wojny
- państwa neutralne
- Miejsce zawarcia Pokoju Westfalskiego

Państwa, które w 1648 r. weszły do składu Świętego Cesarstwa Rzymskiego:

- Zjednoczone prowincje Niderlandów
- Unia Szwajcarska
- ШВЕЦІЯ Państwa, które w wyniku wojny zwiększyły swoje terytorium
- Granice Świętego Cesarstwa Rzymskiego po wojnie

Cyframi oznaczono:

1. Prusy
2. Brandenburgia
3. Saksonia
4. Bawaria
5. Saubadia
6. Toskana

4 Duński okres wojny (1624–1629). Po stronie Unii Ewangelickiej do wojny przeciwko Habsburgom przystąpił król Danii Krystian IV. Teraz moc Ligi Ewangelickiej stała się znacznie większa niż Ferdynanda Styryjskiego, któremu brakowało środków na utrzymanie wojska J. Tilly. Wyjście z tej sytuacji Ferdynand znalazł przyjmując propozycję stworzenia nowej armii od utalentowanego dowódcy **Albrechta Wallensteina** (1583–1634).

Albrecht Wallenstein – jedna z najbardziej interesujących postaci z okresu wojny trzydziestoletniej. W jego osobie łączył się bezzasadny awanturzysta i utalentowany dowódca. Z pochodzenia A. Wallenstein był czeskim szlachcicem. Został wychowany przez jezuitów, był gorliwym katolikiem. Był zdolnym, ambitnym i bardzo cynicznym człowiekiem. Brał udział w rozgromie Czechów pod Białą Górą. Wdzięczny cesarz Ferdynand pomógł Wallensteinowi za symboliczną cenę wykupić ziemie skonfiskowaną u Czechów, i ten został właścicielem największych posiadłości w Czechach (9 miast, 57 zamków, kilkaset wsi).

■ Książę Albrecht Wallenstein

Wallenstein zaproponował cesarzowi stworzyć 20-tysięczne wojsko najemników (kosztem Wallensteina), jeżeli Ferdynand zezwoli utrzymywać to wojsko za rachunek rekwizycji (grabieży) miejscowej ludności. Cesarz zgodził się i mianował Wallensteina wodzem naczelnym. Cała zdobycz wojskowa, na mocy porozumienia z cesarzem, pozostała u Wallensteina. W krótkim okresie zebrano 100-tysięczną armię, w której ustawiono ścisłą dyscyplinę. Właśnie dzięki tej dyscyplinie katolicy pokonali wojsko duńskie Krystiana IV. Ale sukcesy Wallensteina wywołały zazdrość u liderów Ligi Katolickiej. Na ich prośbę cesarz usunął Wallensteina od dowództwa wojskiem i rozkazał rozwiązać jego wojsko.

Sukcesy Ligi Katolickiej zaniepokoiły pierwszego ministra Francji kardynała Richelieu. Zaczął zachęcać króla szwedzkiego **Gustawa II Adolfa** (1611–1632) do wojny przeciwko niej.

Gustawa II Adolfa nazywali „północnym lwem”. Dzięki udanym wojnom przeciwko Polsce i Carstwu Moskiewskiemu on znacznie wzmocnił pozycje Szwecji w regionie Morza Bałtyckiego, przekształcając Morze Bałtyckie na „Szwedzkie jezioro” (całe jego wybrzeża, z wyjątkiem południowej części, należały do Szwecji). Gustaw II Adolf był gorącym zwolennikiem protestantów i nie chciał wzmocnienia pozycji katolickich Habsburgów w Europie.

5 Szwedzki okres wojny (1630–1634). Latem 1630 r. Gustaw II Adolf wylądował się w północnych Niemczech i rozpoczął działania wojenne. Szwedzka armia składała się z wolnych chłopów-protestantów, którzy wierzyli, że bronią swoich braci w wierze przed znienawidzonymi katolikami. Sukcesy na tym etapie wojny protestanci odnosili dzięki szwedzkiemu wojsku. Wojsko Gustawa II Adolfa rozgromiło wojska Tillego i wkroczyło do Bawarii – centrum koncentracji sił katolickich w Niemczech.

Cesarz Ferdynand, żeby ratować sytuację, przekazał Wallensteinowi dowództwo i nadał mu nieograniczoną władzę.

Wallenstein szybko stworzył nowe wojsko i rozpoczął ofensywę przeciwko Szwedom. Wojna zaciągnęła się na długie miesiące. Siły przeciwników były praktycznie równe. W listopadzie 1632 r. koło Lipska, w pobliżu miasteczka Lutzen, doszło do decydującej bitwy wojsk Wallensteina i Gustawa II Adolfa. Obydwa wojska doznały ogromnych strat i musiały się wycofać. Szwedzki król zginął w bitwie, a obóz protestancki pozostał bez lidera. Wallenstein udał się do Czech i rozpoczął negocjacje z protestantami o pokoju. Został oskarżony o zdradę stanu. Na początku 1634 r. Wallenstein został usunięty od dowództwa, a po jakimś czasie został zabity przez spiskowców, którzy działali za rozkazem Ligi Katolickiej.

We wrześniu 1634 r. wojska cesarskie pokonały osłabione wojska szwedzkie w bitwie pod Nördlingen w południowych Niemczech. Wydawało się, że sytuacja Habsburgów ulega poprawie. Jednak do wojny postanowiła przystąpić Francja.

■ Król Szwecji
Gustaw II Adolf

■ Bitwa koło Lutzen, śmierć króla Gustawa II Adolfa
16 listopada 1632 r. 1855 r. Malarz Karol Valbom

6 Francuski okres wojny (1618–1648). Działania wojskowe rozwinęły się przeważnie na terytorium Niemiec, Hiszpanii i hiszpańskich Niderlandów. Już w pierwsze lata tego okresu stała się widoczna decydującą przewagą koalicji antyhabsburskiej. Przewodząca rola w koalicji przeszła do Francji. Kardynał Richelieu chciał wykorzystać osłabienie obydwu stron otrzymując wszelkie możliwe przewagi polityczne.

Jednak żadna ze stron nie miała wystarczająco siły dla zwycięstwa. Dopiero na początku lat 40-tych XVII w., już po śmierci kardynała Richelieu, ujawniła się przewaga Francji i Szwecji. Tymczasem sojusz habsburski próbował zmienić przebieg wojny na swoją korzyść.

W maju 1643 r. 27-tysięczne wojsko Habsburgów zaatakowało Francję. Decydująca bitwa odbyła się w pobliżu Rocroi. Wojsko Habsburgów zostało faktycznie zniszczone. W kolejnych latach Habsburgowie doznali nowych klęsk. W 1646 r. połączone wojska szwedzko-francuskie zajęły Bawarię; groziło to podziałem Niemiec między Szwecją a Francją oraz zajęciem stolicy Austrii Wiednia. Cesarz Ferdynand III (1637–1657) musiał przyjąć dyktowane przez Francję i jej sojuszników bardzo trudne dla Niemiec warunki traktatu pokojowego.

7 Pokój westfalski. Konsekwencje wojny trzydziestoletniej w Europie. Pertraktacje zwycięzców i krajów pokonanych prowadzono w dwóch miastach Westfalii: od 1644 r. w Munster – między ambasadorami cesarza a rządem francuskim, a od 1645 r. w Osnabrück – między ambasadorami cesarza a delegacją rządu szwedzkiego oraz protestanckich książąt niemieckich. Negocjacje toczyły się bardzo powoli, ponieważ większość czasu ich uczestnicy spędzali w salach bankietowych. Wojna trwała aż do 1648 r.

Dopiero 24 października 1648 r. ogłoszono podpisanie **Pokoju Westfalskiego**. Zwycięzcy zyskali znaczne obszary: Szwecja otrzymała wschodnie i część zachodniego; Francja – ziemie Alzacji i ostateczne potwierdzenie praw do Lotaryngii. Niemcy jako państwo praktycznie przestały istnieć, potwierdzono ich rozdrobnienie polityczne. Uznano niepodległość Szwajcarii i Niderlandów. Mimo podpisania Pokoju Westfalskiego, wojna między Hiszpanią a Francją trwała do 1659 r., kiedy to został podpisany Pokój Pirenejski.

Wojna trzydziestoletnia wywołała znaczące zmiany w Europie. Państwa zwycięskie Francja i Szwecja wzmocniły swoje wpływy w sprawach europejskich. Dla Niemiec wojna miała najbardziej poważne konsekwencje. Przez 200 lat trwało ich polityczne rozdrobnienie, ludność zmniejszała

■ Żołnierze niszczą farmę podczas wojny trzydziestoletniej. 1620 r. Malarz Sebastian Vranko

■ Podpisanie Pokoju Westfalskiego. 1648 r. Malarz Gerard Terborch

się o 10 milionów osób. W Czechach z 3 milionów osób pozostało 700 tys. osób. Większość miast została zniszczona, ziemie były puste, handel i przemysł upadł. Wpływ Habsburgów w Europie znacznie znacznie zmalał. Austriaccy Habsburgowie ograniczyli swój wpływ Austrią, a w Niemczech całkowicie utracili. Hiszpańska monarchia straciła również wpływ na politykę europejską.

Wnioski

- ▶ W stosunkach międzynarodowych Europy XVI w. utworzono system równowagi europejskiej i jednocześnie powstała grupa państw, które były wrogami na tle wyznaniowym.
- ▶ Wojna trzydziestoletnia lat 1618–1648 stała się kontynuacją religijnych starć z poprzedniego stulecia historii Europy. W wyniku wojny wpływ dynastii Habsburgów w Europie znacznie się osłabił.

Pytania i polecenia

1. Jakie kraje odgrywały kluczową rolę w stosunkach międzynarodowych Europy w XVI w.? 2. Kiedy rozpoczęła się wojna trzydziestoletnia? 3. Jakie wydarzenia stały się pretekstem dla początku wojny? 4. W jakiej bitwie zginął król szwedzki Gustaw II Adolf? 5. W jakich miastach Westfalii doszło do pertraktacji na temat zakończenia wojny? 6. Jakie kraje w wyniku zwycięstwa w wojnie trzydziestoletniej wzmocniły swoje wpływy w Europie?
7. Jakie były cechy szczególne stosunków międzynarodowych w XVI w.? 8. Na czym polega zaostrenie się sprzeczności między krajami europejskimi na począt-

ku XVII.? 9. Podaj przyczyny i preteksty do wojny trzydziestoletniej. 10. Wymień podstawowe okresy wojny. Opisz działania wojenne każdego z okresów. 11. Jakie były wyniki i następstwa wojny trzydziestoletniej?

 12. Ułóż w zeszycie tabelkę „Wojna trzydziestoletnia”.

Kraj – uczestnik wojny	Jakie cele probowano osiągnąć	Jakie były dla niego wyniki i następstwa wojny

13. Na podstawie mapy prześledź zmiany terytorialne, które zaszły w Europie w wyniku wojny trzydziestoletniej.

 14. Pokój Westfalski zapoczątkował nowy system stosunków międzynarodowych, który trwał aż do XIX w. Wymień podstawowe zasady tego systemu.

Podsumowanie wiedzy na podstawie rozdziału III „Państwa Europy Zachodniej XVI–XVII w.”

- Ułóż listę wydarzeń XVI–XVII w., które uważasz za najbardziej ważne dla rozwoju społeczeństwa zachodnioeuropejskiego tego okresu. Uzasadnij swój wybór.
- Wytłumacz znaczenie pojęć i terminów: manufaktura, kapitalizm, absolutyzm, wojny religijne, reformacja królewska, protekcyjnizm, merkantylizm, protektorat, wojna narodowo-wyzwoleńcza, Chwalebna Rewolucja.
- Wykonaj polecenia za pomocą mapy historycznej:
 - jakie wyznania protestanckie i gdzie ukształtowały się w wyniku szerzenia się Reformacji w Europie;
 - prześledź przebieg wojny narodowo-wyzwoleńczej w Niderlandach;
 - określ kluczowe wydarzenia rewolucji angielskiej;
 - wymień państwa, które należały do ugrupowań walczących podczas wojny trzydziestoletniej;
 - wskaż na mapie miejsca zawarcia Pokoju Westfalskiego oraz podstawowe zmiany terytorialne, które spowodował.
- Jak sądzisz, kto z działaczy historycznych miał największy wpływ na przebieg wydarzeń w Europie Zachodniej w XVI–XVII w.? Uzasadnij swoje zdanie.
- Ustal cechy szczegółowe monarchii absolutnej.
- Wypowiedz się na temat warunków, przyczyn i wpływu na rozwój społeczeństwa europejskiego podanych wydarzeń i zjawisk: 1) wojny religijne we Francji; 2) wojna narodowo-wyzwoleńcza w Niderlandach; 3) rewolucja angielska; 4) wojna trzydziestoletnia.
- Opisz najważniejsze zmiany w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym państw zachodnioeuropejskich XVI–VII wieku.

ROZDZIAŁ IV. IMPERIUM OSMAŃSKIE. PAŃSTWA EUROPY WSCHODNIEJ W XVI – PIERWSZEJ POŁOWIE XVIII W.

§ 18. Imperium Osmańskie

1. Jakie podboje przeprowadzili Turcy-Osmani w XV w.? 2. Kim są janczarzy?

Wojny Imperium Osmańskiego. XVI w. był okresem największej militarnej i politycznej potęgi Imperium Osmańskiego. W pierwszej połowie XVI w. przyłączyło ono do swoich posiadłości duże obszary na Bliskim Wschodzie i Afryce Północnej. Dokonał tego sułtan **Selim I Groźny** (1512–1520).

W zwycięskiej wojnie przeciwko Iranowi Selim I podbił kraje kaukaskie – Azerbejdżan, części Armenii, Gruzji, Dagestan i Kurdystan. Następnie rozpoczął podbój Syrii i Egiptu. Po przyłączeniu tych ziem do swego imperium ogłosił siebie **kalifem** – przywódcą wszystkich muzułmanów. Swemu synowi Sulejmanowi I rozkazał połączyć podbite ziemie i uczynić z nich integralną część imperium.

Okresem największego rozkwitu Imperium Osmańskiego uważają lata panowania **Sulejmana I Wspaniałego** (1520–1566). Był prawdopodobnie najpotężniejszym sułtanem tureckim w okresie całego istnienia Imperium Osmańskiego.

Jednym z głównych kierunków działalności **Sulejmana I** stały się wojny w celu podboju Bliskiego Wschodu, Europy Wschodniej oraz wybrzeża Morza Śródziemnego. Sulejman I usławił się stworzeniem dużej floty. Tureckie statki w XVI w. pływały we wszystkich morzach i oceanach, docierając nawet do wybrzeży Indii.

Podczas prowadzenia wojen o podbój Europy Sulejman I wykazał się nie tylko jako wybitny dowódca wojskowy, lecz także jako człowiek, który dobrze orientował się w skomplikowanych kwestiach polityki europejskiej i sprzecznościach świata chrześcijańskiego. Sulejman I dobrze rozumiał korzyści z podziału religijnego w Europie. Główną przeszkodą na drodze do podboju Europy było Imperium Habsburgów, dlatego sułtan w każdy sposób wspierał jego wrogów religijnych – protestantów. Z kolei zwolennicy protestantyzmu patrzyli na Sulejmana jako na swego obrońcę.

Sulejman sporo uwagi przydzielił rozwojowi swego państwa. Za jego panowania uporządkowano ustawodawstwo imperium. Podstawową

cechą ustaw Imperium Osmańskiego pozostawał podział obywateli państwa na dwie grupy o różnych prawach i obowiązkach – muzułmanów i niemuzułmanów. Szanując działalność ustawodawczą sułtana, naród z szacunkiem nazywał go „kanuni” („ustawodawca”). Ogromnym był również wkład Sulejmana I w rozwój kultury, która za jego panowania osiągnęła poziomu znacznie wyższego niż w większości ówczesnych państw Europy.

Za czasów Sulejmana I Wspaniałego Turcy-Osmani przedostali się do Europy Środkowej. Jednym z jego pierwszych zwycięstw było zdobycie Belgradu – miasta, które przez długi czas utrudniało przemarsz Turków w Europie. Następnie wojska tureckie ruszyły na Węgry, gdzie w bitwie pod Mohaczem (1526 r.) pokonały wojska czesko-węgierskie. Węgry zostały podzielone między Austrią i Imperium Osmańskim.

W 1529 r. Sulejman I otoczył stolicę Austrii Wiedeń. Cała Europa została zagrożona przez wielką inwazję. Jednak nadejście zimy zmusiło Turków zdjąć oblężenie. Po klęsce pod Wiedniem Osmani zaczęli uważać Austrię głównym wrogiem i w walce przeciwko niej wykorzystywali wszelkie środki od dyplomatycznych do wojskowych. Tak Imperium Osmańskie zawarło sojusz z Francją przeciwko Habsburgom austriackim.

Bezpośrednim wynikiem wojen, które potrzebowały ogromnych zasobów było pogarszenie się sytuacji wewnętrznej imperium. Z powodu klęsk wojennych spadły dochody z łupów, daniny ze zdobytych ziem, niewolników. Rząd turecki zwiększył podatki z mieszkańców imperium. W odpowiedzi na to w latach 1591–1628 w kraju doszło do wybuchu fali powstań chłopskich. Od tego czasu sułtani musieli nie tylko prowadzić wojny o nowe ziemie, lecz również tłumić bunt ludności wewnątrz imperium.

■ Sulejman I Wspaniały.
1530 r. Malarz Tycjan

■ Roksolana (Ukraińska Nastia Lisowska) –
żona Sulejmana I Wspaniałego. 1550 r.
Malarz Tycjan

- Podbój Rodosu przez wojsko tureckie

- Bitwa pod Mohaczem zakończyła się zwycięstwem wojska tureckiego

Największą klęską imperium w XVII w. stała się wyprawa sułtana Mehmeda IV ze 100-tysięcznym wojskiem do Austrii. Próba zdobycia Wiednia po dwumiesięcznym oblężeniu zakończyła się całkowitą katastrofą: 12 września 1683 r. wojsko tureckie zostało doszczętnie rozбите przez połączone siły Polaków i kozaków ukraińskich pod dowództwem króla Jana III Sobieskiego.

2 Walka narodów przeciwko tureckim podbojom. Podczas najazdów Turcy czynili straszne spustoszenia. W celu utrzymania zdobytych obszarów duże miasta zamieniano na silnie ufortyfikowane twierdze, na najlepsze ziemie przesiedlano Turków. Na każdego mężczyznę niemuzułmanina nakładano podatek. Poza tym wykonywali oni powinności na budowie dróg, twierdzy, mostów. Zakazywano im jeździć konno, nosić broń, budować domy wyższe niż u Turków. Imperium Osmańskie tylko przy pomocy broni utrzymywało w pokorze podbite narody, które prowadziły przeciwko niej ciągłe walki.

W Bułgarii i Serbii szerzył się ruch hajduków. Atakowali oni tureckich urzędników, żołnierzy, palili muzułmańskie osiedla. Ich działania były sukcesyjne dzięki wsparciu ludności chrześcijańskiej, która uważała ich bohaterami narodowymi. Jednak odważni w walkach hajducy często wykazywali się nadmiernym okrucieństwem, dokonywali rozbojów i przemocy.

Kościół chrześcijański wspierał i poświęcał powstania ludowe przeciwko tureckiej niewoli, lecz bez wsparcia zewnętrznego krajów europejskich, zaznawały one porażki.

Mimo silnego ucisku słowiańskie narody zachowały swoją kulturę, zwyczaje, język. Walka uciskanych narodów osłabiała moc Imperium Osmańskiego i utrudniała jej nacisk na Europę.

3 Sytuacja gospodarcza i społeczno-polityczna państwa. Ustrój państwowy i struktura administracyjna Imperium Osmańskiego były podporządkowane potrzebom wojny. Prowincje zostały podzielone na

określi, ich władcy dokonywali czynności zarówno cywilnych, jak i wojskowych, stawali na czele spahisów i lokalnych garnizonów janczarów.

Każdy żołnierz oddziału terytorialnego (spahis) otrzymywał w użytkowanie ziemię, za co musiał brać udział w wyprawach wojennych. W czasie pokoju miał mieszkać tylko w swojej dzielnicy, w której wykonywał funkcje policyjne i obowiązki osoby zbierającej podatki. Spahisi otrzymywali wsparcie materialne za rachunek podatku państwowego z ludności, wysokość którego była ustalona z góry.

Urzednicy aparatu centralnego również otrzymywali za służbę ziemię – duże posiadłości, które nie wolno było dziedziczyć. Aby w jakiś sposób zachować mienie, przekazywali swoją ziemię w posiadanie mużmańskich instytucji religijnych (do wakfu). Ta praktyka negatywnie wpływała na posiadłości sułtana a zatem i na jego skarbiec, ponieważ instytucje religijne, które nie które nie spłacały podatków, utrzymywały jedną trzecią wszystkich ziem imperium. j

? Jakie kraje zostały podbite przez Turków w okresie panowania Sulejmana I Wspaniałego?

■ Imperium Osmańskie w XVI–XVII w.

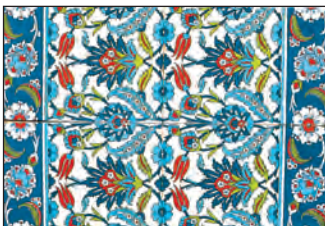

■ Kawa i słodycze tureckie w haremie

■ Miniatura z XVI w.

■ Kafelki tureckie

Pod koniec XVI w. do Imperium Osmańskiego dotarła fala „rewolucji cenowej”, która wywołała kryzys finansowy. Kryzys najbardziej dotknął spahisów, którzy byli głównym elementem systemu wojskowo-administracyjnego. Wraz z upadkiem oddziałów terytorialnych wzrosła rola janczarów. Jednak takie wojsko potrzebowało dużych środków, których już nie było. Jedyną możliwością która uratowała Imperium Osmańskie przed wielkim kryzysem, były wojny podbojowe. Lecz pod koniec XVII w. Imperium Osmańskie poniosło w nich szereg porażek.

4 **Rozwój kultury tureckiej.** Turecka kultura w XVI–XVII w. rozwijała się pod wpływem islamu. Normy religijne islamu zakazywały otrzymywanie wykształcenia świeckiego (wszystkie szkoły w Imperium Osmańskim istniały tylko przy meczetach). Koran nie pozwalał artystom ukazywać ludzi i zwierząt, ponieważ narysowany obraz niby to mógł zarządzać dla siebie duszę. Jednak pomimo tych i innych zakazów w Imperium Osmańskim pojawiały się ciekawe prace naukowe, utwory literackie, zabytki architektoniczne i sztuki wizualnej.

W rozwoju ówczesnej kultury tureckiej można wyodrębnić dwa okresy: od drugiej połowy XV do końca XVI w. – rozwój, a od XVII w., jak również na ogół w Imperium Osmańskim – upadek.

Rozwój kultury tureckiej odzwierciedlił się przede wszystkim w dziedzinie literatury i sztuki wizualnej. Szczególną popularnością cieszyła się poezja. Drugą połowę XVI i XVII w. uważano „złotym wiekiem” poezji tureckiej. Genialnym poetą tego okresu był **Mojala Mahmud** znany pod pseudonimem **Abdul Baki**. Powszechnym trendem w poezji tych czasów stała się pochwała radości życia. **Ilias Rewani** w swoich utworach przedstawiał przewagi wynikające z łatwego i beztrudnego życia, byt i zwyczaje mieszkańców Stambułu, radość, miłość.

■ Wewnętrzne ozdoby arcydzieła Sinana – meczet Sulejmanie

■ Meczet Sulejmanie od strony zatoki Złoty Róg. Wygląd współczesny

Od czasów upadku Imperium Osmańskiego stał się popularnym satyryczny styl. Przedstawiciele tego nurtu wyśmiewali bezmyślne życie panującej warstwy Imperium, która przyczyniła się do jego upadku. W twórczości poetów, którzy pisali dla sułtana i jego otoczenia, większy nacisk położono na elegancję formę niż treści wierszy.

W tureckiej prozie w okresie rozkwitu imperium rozpowszechniły się małe opowiadania, anegdoty, ułożone przez pisarza **Lami**. W jego zbiorach utworów po raz pierwszy znajdujemy wzmiankę o **Hodży Nasreddinie**. Ten imam ze wsi ze swymi ostrymi żartami w połączeniu z dobrym humorem stał się w przyszłości znanym na całym świecie.

Osiągnięcia naukowe były nieliczne. Przede wszystkim głównie ze względu na niski poziom edukacji i panowania nad nią islamu.

Znacznego rozwoju w XVI w. osiągnęła architektura turecka. Sułtan Sulejman I wiele uwagi poświęcił budowie nowych meczetów, szpitali, zamków, mostów, karawanserajów i innych budowli w stolicy swego imperium. Rozwój architektury tureckiej w tym czasie był powiązany z działalnością **Mimara Sinana** (1490–1588), greckiego architekta na służbie sułtana. Podczas swego długiego życia zbudował 360 obiektów. Najbardziej znanymi spośród nich stały się meczety Szachzade i Sulejmanie w Stambule, meczet Selima w Edirne i inne.

■ Miniatura przedstawiająca popularnego bohatera Chodzę Nasreddina. XVII w.

W Stambule zbudowano wiele łaźni, które stały się integralną częścią życia stolicy tureckiej. Turcy korzystali z łaźni jako miejsca spotkań i wypoczynku, gdzie można było spędzić kilka godzin z przyjaciółmi przy tradycyjnej filiżance kawy.

Dużą uwagę zwracano na wygląd zewnętrzny budynków. Pałace, meczety, łaźnie i inne budowle użyteczności publicznej były zdobione skomplikowanymi rzeźbami ornamentowymi.

W okresie upadku Imperium kultura turecka nie wyróżniała się znaczącymi osiągnięciami.

Wnioski

- ▶ Dzięki wojskowym podbojom powstało stworzone potężne Imperium Osmańskie, posiadłości którego znajdowały się w trzech częściach świata – w Europie, Azji i Afryce.
- ▶ Szczytu swojej potęgi imperium osiągnęło w połowie XVI w. za panowania Sulejmana I Wspaniałego.
- ▶ Wraz ze wstrzymaniem podbojów nieuniknionym stał się również upadek imperium, który zaczął się od połowy XVII w. Państwo znalazło się ono pod władzą słabych sułtanów, stopniowo zamieniając się na obiekt ataków innych krajów.

Pytania i polecenia

1. Jakich podbojów dokonał Selim I Groźny? 2. Dlaczego Sulejmana I nazywano „kanuni”? 3. Jakie wydarzenia zapoczątkowały upadek Imperium Osmańskiego?
- 👉 4. Jaka była rola wojny w Imperium Osmańskim w XVI–XVII w.? Ustal dwa okresy w wojnach Imperium Osmańskiego. W jaki sposób są one powiązane między sobą? 5. Opowiedz o walce uciskanych ludów przeciwko tureckim najeźdźcom. Jakie znaczenie miała ta walka dla Imperium Osmańskiego i krajów Europy?
- ✍️ 6. Opisz sytuację gospodarczą i polityczną Imperium Osmańskiego w XVI–XVII w. 7. Ułóż portret historyczny Sulejmana I Wspaniałego. 8. Ułóż tabelkę w zeszytcie „Osiągnięcia kultury tureckiej XVI–XVII w.”

Dziedzina kultury	Osiągnięcia

- 📄 9. Dlaczego w XVII w. Imperium Osmańskie, którego w poprzednich stuleciach były się wszystkie kraje europejskie, i Francja zostały sojusznikami?

§ 19. Rzeczypospolita Polska

1. Co skłoniło Polskę do zawarcia Unii z Litwą? 2. Kim byli kozacy?

Rozwój gospodarczy. W XVI w. w rolnictwie Polski odbyło się przejście od średniowiecznego systemu podatkowego w postaci naturalnej do gospodarstwa folwarkowo-pańszczyźnianego.

Właściciele gruntów (szlachta) zamieniali swoje gospodarstwa na folwarki w celu zwiększenia produkcji towarowej. Oprócz uprawy żywności w folwarkach budowano również dla własnego użytku zakłady przetwórcze – młyny, gorzelnie i in.

Rozpowszechnianie się folwarków doprowadziło do nasilenia eksploatacji chłopów przez posiadaczy ziemi. Jednak przymusowa praca chłopów była nieskuteczna. W celu uzyskania większego zysku właściciele ziemscy potrzebowali więcej gruntów i zależnych chłopów. W 1557 r. król polski i wielki książę litewski Zygmunt II August przyjął „Ustawę na włóki”, zgodnie z którą ziemie społeczne dzielono na włóki. Normą przydziału stała się jedna włóka – 19,5 ha na dwór. Nadwyżka ziemi przekazywana była pod folwarki.

W pierwszej połowie XVI w. Polskę ogarnęło ożywienie gospodarcze. Pod jego wpływem pojawiło się wiele nowych miast. Warszawa, która wyrosła z małej osady, w XVI w. stała się nową stolicą królestwa

■ Szlachta i żebracy

■ Zwykli obywatele różnych zawodów

zamiast Krakowa. Polscy kupcy prowadzili ożywiony handel z Niemcami, Węgrami, Włochami, krajami skandynawskimi, Państwem Moskiewskim. Pojawiły się manufaktury sukiennicze, płótna, skóry, papieru, szkła i inne.

Okres wzrostu polskich miast nie trwał długo, już w drugiej połowie XVI w. zaczął się upadek. Tureckie podboje na Półwyspie Bałkańskim niemal całkowicie wstrzymały cały handel południowo-wschodni. Rosnący popyt na produkty rolne Europy przyczynił się do rozwoju handlu na Wiśle i Bałtyku. Ten handel przynosił duże zyski nie kupcom miejskim, a magnatom i szlachcie. Poza tym król nie uczynił nic, aby ochronić polskich producentów przed zagraniczną konkurencją. Kupcy zaprzestawali swoją działalność, produkcja manufaktur upadała. Właśnie dlatego w Polsce nie powstał silny trzeci stan przedsiębiorców-burżuazji, który w państwach Europy Zachodniej przyczynił się do kształtowania podstaw nowego społeczeństwa.

2 Magnaci, szlachta i chłopci. Podstawowymi warstwami społecznymi ówczesnej Polski były uprzywilejowane (duchowieństwo i szlachta), półuprzywilejowani (mieszczanie) i nieuprzywilejowane (chłopi).

Kościółowi katolickiemu należała jedna piąta posiadłości ziemskich. Miał sporo zasobów materialnych i finansowych.

Na początku XVI w. zakończyło się kształtowanie jedyne go stanu posiadaczy ziemi – **szlachty**. Cieszyła się znacznymi prawami i przywilejami. Najbogatsi szlachcice nazywali się **magnatami**. Zdecydowana większość magnatów pochodziła z dawnych rodów – Radziwiłłów,

■ Posiedzenie sejmu polskiegoy

■ Warszawa na początku XVI w.

Ostrogskich, Koniecpolskich, Chodkiewiczów i in. Jedna trzecia wsi w Polsce znajdowała się we własności magnatów. Potęga finansowa umożliwiała magnatom wpływ na politykę wewnętrzną i zagraniczną Polski.

Szlachcice zazwyczaj byli posiadaczami jednej lub dwóch wsi. Po przyłączeniu ziem ukraińskich do Polski drobna i średnia szlachta zaczęła kolonizować żyzne ziemie Ukrainy. Niektórzy szlachcice właśnie dzięki zajęтым ziemiom ukraińskim stali się wielkimi magnatami – Zamojscy, Lubomirscy, Potoccy. Zdecydowana większość drobnej szlachty popierała któregoś z magnatów. Dzięki pomocy szlachty magnaci uzyskiwali od króla przyjęcie korzystnych dla nich decyzji.

Część polskich chłopów byli poddanymi magnatów i szlachty. Oni utracili wszelkie prawa osobiste i prawne. W tym czasie również pogorszyła się sytuacja chłopów, którzy zachowali wolność osobistą.

3 Reformacja i Kontrreformacja. W latach 20-tych XVI w. w Polsce zaczęły szerzyć się idee Reformacji. Cechą polskiego ruchu reformacyjnego były jego różnorodność i brak jednolitego kierunku, wspieranego przez większość społeczeństwa.

Po wystąpieniu M. Lutra w Polsce sporą popularnością zwłaszcza wśród mieszkańców miast cieszył się luteranizm.

W latach 30-tych XVI w. w Polsce rozpowszechnił się kalwinizm. Jego idee poparła szlachta i magnaci, którzy widzieli w nim możliwość osiągnięcia większej niezależności od władzy centralnej oraz otrzymanie ziem kościelnych. Jednak protestanci w Polsce nie rozpoczęli walki zbrojnej o realizację swoich poglądów, ograniczając się ich propagandą. Ruchy te obejmowały tylko szlachtę i magnatów, a zdecydowana większość chłopów zachowała religię katolicką. W zaniedpanych miastach również nie było sił społecznych, które poparłyby Reformację.

Od końca XVI w. w Polsce nasiliła się i ostatecznie zwyciężyła katolicka Kontrreformacja. Pierwszą aktywną pomoc kościołowi katolickiemu przeciwko Reformacji zaczął nadać król Stefan Batory. Właśnie za jego rządów aktywną działalność rozpoczęli jezuiti.

Za panowania Zygmunta III, który był fanatycznym zwolennikiem katolicyzmu, protestantyzm w Polsce został faktycznie zniszczony. Król zakazał protestantom obejmować stanowiska państwowe, co zmniejszyło popularność protestantyzmu wśród szlachty. Ponadto większy niż w jakimkolwiek innym kraju Europy, znaczący wpływ na społeczeństwo mieli jezuiti. Wzmocniwszy się w Polsce, zaatakowali na ziemie prawosławne i ukraińskie.

4 Zmiana dynastii na tronie królewskim. Demokracja szlachecka. Cechą rozwoju politycznego Polski w XVII w. było to, że ukształtowała się państwo nie monarchia absolutna tylko **republika szlachty**. Szlachta wybierała króla. Elekcyjny król miał prawo do podejmowania ważnych decyzji bez zgody sejmu, składającego się z Senatu i Izby Posłów. Faktycznie władza w państwie należała do magnatów.

■ Rzeczpospolita w XVI – pierwszej połowie XVII w.

- Królestwo Polskie w połowie XVI w.
- Wielkie Księstwo Litewskie w połowie XVI w.
- Granice Rzeczypospolitej, powstałe w wyniku Unii Lubelskiej
- Granice terytoriów litewskich, które zgodnie z Unią Lubelską weszły do składu Królestwa Polskiego
- Obszary przyłączone do Rzeczypospolitej w latach 1582–1622
- Granice terytoriów utraconych przez Rzeczpospolitą na rzecz Szwecji (1622 r.) oraz Państwa Moskiewskiego (1634 r.)
- Obszary przyłączone do Rzeczypospolitej w latach 1633–1657
- Ukraińskie Państwo Kozackie (Wojsko Zaporoskie) w 1649 r..
- Wschodnia granica Rzeczypospolitej zgodnie z „Pokojem wieczystym” 1686 r. z Państwem Moskiewskim
- Księstwa lenne Rzeczypospolitej (Prusy przed 1657 r.)

W 1572 r. po śmierci Zygmunta II Augusta wygasła się dynastia Jagiellonów. Jeżeli wcześniej wybór nowego króla był wyłącznie formalnym aktem, to teraz przybrał inny charakter: króla wybierano poprzez głosowanie izb sejmu. Pierwszym królem elekcyjnym został **Henryk Walezy** (1573–1574). Za kilka miesięcy powrócił do Francji jako Henryk III. Z jego imieniem związane jest stworzenie „Artykułów Henrykowych”. Zgodnie z tym dokumentem król nie miał prawa wyznaczać swego następcę, zatwierdzać lub uchylać uchwały sejmów, wypowiadać wojnę, zawierać pokój, zwoływać pospolite ruszenie. W przypadku łamania przez króla tych warunków magnaci i szlachta mieli prawo pozbawić go władzy. Wykonywać te warunki zobowiązany był również nowy król **Stefan Batory** (1576–1586), mimo iż przywrócił autorytet władzy króla. W 1587 r. na króla został wybrany **Zygmunt III** (1587–1632), który zapoczątkował na tronie polskim dynastię Wazów. Królowie, nie mając wpływu na życie wewnętrzne, prowadzili bardzo aktywną politykę zagraniczną, wciągając kraj we wszystkie wojny i konflikty tego czasu.

■ Polski król
Stefan Batory

5 Unia Lubelska. Aktywna polska ekspansja na Wschód rozpoczęła się od XIV w. Jednym ze sposobów realizacji tej polityki stało się nawiązanie ścisłych więzi między Królestwem Polskim a Wielkim Księstwem Litewskim.

Powodów dla zjednoczenia obu państw w XVI w. było kilka. Polscy magnaci i szlachta pragnęli przede wszystkim otrzymać ziemie ukraińskie będące częścią Litwy. Innym powodem było pragnienie powstrzymania ekspansji Państwa Moskiewskiego na Zachód.

W styczniu 1569 r. w Lublinie król **Zygmunt II August** zwołał wspólny litewsko-polski sejm dla rozwiązania kwestii unii (sojuszu) dwóch państw. Przedstawiciele Litwy i Polski prezentowali dwa różne projekty unii. Litewski projekt zawierał postanowienia dotyczące osobnych organów w każdym z państw, sformowanych tylko z jego obywateli, osobnych walutach i in. Polskim projektem

■ Akt Unii Lubelskiej

■ Unia Lubelska. 1869 r. Malarz Jan Matejko. W centrum z krucyfiksem ukazano Zygmunta II Augusta

zapropozowano połączenie Litwy z Polską w jednolite państwo z jednym królem oraz wspólnymi organami władzy.

W marcu 1569 r. dzięki zgodzie polskich magnatów i szlachty król wydał akt dotyczący odebrania Litwie i przyłączenia do Polski Wołynia i Podlasia, a później Kijowszczyzny i Braclawszczyzny. Tak prawie wszystkie ziemie ukraińskie weszły do składu Polski. Osłabiona przez wojnę inflancką Litwa oporu nie czyniła. Żeby uzyskać poparcie miejscowej szlachty na ziemiach przyłączonych król wyrównał ją w prawach z polską. Litewscy magnaci, oburzeni taką decyzją na próżno próbowali bronić prawa Litwy na te ziemie.

Unia polsko-litewska została podpisana 1 lipca 1569 r. w Lublinie. Powstało jednolite państwo Rzeczpospolita (republika) z jedynym królem elekcyjnym, sejmem, monetą i polityką zagraniczną. Osobną pozostawała pieczęć, administracja lokalna, finanse, wojsko, sąd.

Zgodnie z Unią Lubelską Litwa straciła swoją państwowość i zachowała tylko pewną autonomię na znacznie mniejszym obszarze. Unia doprowadziła do wzmocnienia władzy polskiej na ziemiach ukraińskich i białoruskich. Tutaj aktywnie propagowano katolicyzm. Rósł ucisk społeczny po przejęciu ziem przez polskich magnatów i szlachtę; wprowadzono folwarkowy system y prowadzenia gospodarstw, poddaństwo chłopów.

6 **Polityka zagraniczna.** Po zawarciu unii Polska okazała się w nowych okolicznościach w dziedzinie polityki zagranicznej. Musiała dołączyć do wojny z Państwem Moskiewskim, Szwecją oraz Turcją za panowanie na terenach Europy Wschodniej.

W taki sposób Polska została wciągnięta do wojny inflanckiej (1558–1583), w której Litwa wystąpiła po stronie Zakonu Liwońskiego przeciwko Państwu Moskiewskiemu. Król Stefan Batory potrafił wyrządzić poważne straty wojsku Iwana Groźnego. W 1582 r. z Państwem Moskiewskim podpisano umowę, na mocy której musiało ono opuścić Inflanty. Ta umowa zatrzymała ekspansję Państwa Moskiewskiego w kierunku Bałtyku.

Wkrótce jednak Polska musiała walczyć o Inflanty ze Szwecją, wojna trwała z przerwami w latach 1600–1635. W wyniku wojen Ryga z Inflantami odeszły do Szwecji, a Kurlandia pozostawała pod władzą Rzeczypospolitej. Taki podział nie odpowiadał żadnej ze stron i po 20 latach wojna wybuchła ponownie.

Po przyłączeniu zgodnie z Unią Lubelską ziem ukraińskich Polska musiała zwracać uwagę na obronę tych ziem od południa. Ukraińscy kozacy, którzy bronili swoje ziemie przed najazdami Tatarów i organizowali wyprawy na tureckie wybrzeża, teraz okazali się pod władzą polskiego króla. Pod koniec XVI – na początku XVII w. stosunki między Polską a Imperium Osmańskim gwałtownie pogorszyły się przez kozackie wyprawy. Zwieńczeniem walki stała się **Bitwa pod Chocimiem** w 1621 r., w której wojsko polsko-kozackie zatrzymało natarcie Imperium Osmańskiego na Rzeczypospolitą. Jednak na tym rywalizacja Polski i Imperium Osmańskiego nie ustała.

7 **„Wielki potop”. Upadek Rzeczypospolitej.** W połowie XVII w. na na Polskę padły ciężkie wypróbowania, które Polacy nazywają „Potopem szwedzkim”. Kraj okazał się o krok przed zniknięciem z mapy politycznej świata. Zapoczątkowała to konfrontacja władz z ukraińskimi kozakami, którzy rozpoczęli walkę zbrojną o swoje przywileje i stanęli w obronie narodu ukraińskiego oraz cerkwi przeciwko uciskowi szlachty i duchowieństwa katolickiego. Sporadyczne powstania końca XVI – początku XVII w. w końcu zamieniły się w wojnę narodowo-wyzwoleńczą narodu ukraińskiego na czele z Bohdanem Chmielnickim, która rozpoczęła się w 1648 r.

Wojna toczyła się ze zmiennym powodzeniem i bardzo wyczerpała obydwie strony. W 1654 r. do konfliktu dołączyło Państwo Moskiewskie, które miało własne interesy. W 1655 r. przeciwko Polsce rozwiązała wojnę Szwecja, która faktycznie zajęła ziemie polskie.

■ Zygmunt III Waza.
1624 r. Malarz
Peter Paul Rubens

■ Przysięga wierności królowi Szwecji pod Sandomierzem. 1655 r. Malarz Johann Philipp Lemke

■ Jan III Sobieski w Wiedniu podczas oblężenia tureckiego 1683 r..

W tak trudnej sytuacji Polacy potrafili pokonać Szwecję i zawrzeć pokój, tracąc tylko lenne księstwo Prus (1660 r.). Po długiej walce udało im się dojść do porozumienia z Państwem Moskiewskim, ziemie ukraińskie zostały podzielone na dwie części (Rozejm andruszowski 1667 r. oraz „Pokój wieczysty” 1686 r.) oraz powstrzymać turecką agresję przekazując Turcji część Podola i Ukrainy Prawobrzeżnej.

Kluczową rolę w walce Polaków odegrała szlachta, która jeszcze bardziej umocniła swoją pozycję. Od 1652 r. w polskim sejmie ustalono zasadę „*liberum veto*”, zgodnie z którą wszystkie decyzje sejmu miały być uchwalane jednogłośnie. Działalność ustawodawcza sejmu praktycznie się zaprzestała. W kraju ukształtowała się anarchia polityczna. Ten kryzys doprowadził do stopniowego upadku Polski.

Ostatni okres rozwój Rzeczypospolitej przypada na lata panowania króla **Jana III Sobieskiego**. Jeszcze jako hetman (dowódca wojska) zwyciężył Turków na Podolu i w 1683 r. uratował Wiedeń przed ostatnim tureckim oblężeniem, co ostatecznie zatrzymało turecką agresję w Europie i wznowiło południowe granice Polski (1699 r.).

Jednak już na początku XVIII w. Polska stała się zależna od państw sąsiednich, a pod koniec wieku przestała istnieć jako niepodległe państwo: jej terytorium było podzielone między Rosją, Austrią i Prusami.

8 Kultura. W XVI–XVII w. Polska osiągnęła znacznych sukcesów w rozwoju kultury. Szybki postęp kultury polskiej był uwarunkowany wpływem Odrodzenia. Poza tym w samej Polsce rozpoczęło się masowe zakładanie szkół, które krzewiły idee Odrodzenia. Powszechnie obudziło się zainteresowanie książkami. Dzięki założonej przez Zygmunta III Augusta poczcie nasilił się bardziej aktywny wpływ kulturowy z Zachodu.

Polskę ogarnęło bezprecedensowe zainteresowanie nauką i odkryciami. Tak więc **Maciej z Miechowa** ułożył „Traktat o dwóch Sarmacjach”, w którym opisał Europę Wschodnią i Azję. Kronikarz **Bernard Wapowski** usławił się stworzeniem dużych map Europy. Ogromną popularnością cieszyły się dzieła historyczne Marcina Bielskiego, Marcina Kromera, Łukasza Górnickiego. Zaczęła rozwijać się również literatura piękna. Dzięki pracom **Mikołaja Reja** i **Jana Kochanowskiego** zostały założone podstawy polskiego języka literackiego. Szczytem „złotego wieku” uważana jest działalność naukowa **M. Kopernika**.

Sztuka Renesansu miała również ogromny wpływ na architekturę Polski. Budowano rezydencje magnatów, majątki szlachty. Godnym uwagi zjawiskiem tego okresu było stawianie przez szlachciców i mieszczan w kościołach rzeźbionych płyt nagrobkowych. Pod wpływem sztuki Renesansowej rzeźba przybrała realistycznych kształtów.

Centrum rozpowszechniania się nowych zjawisk kulturowych był dwór królewski. Właśnie za czasów króla Zygmunta III Augusta stało się modnym zapraszać artystów i malarzy. Symbolem nowego wpływu kulturowego stał się przebudowany w stylu renesansowym Zamek Wawelski w Krakowie.

■ Polski poeta i pisarz Jan Kochanowski z córką

■ Zamek Wawelski w Krakowie w 1617 r.

W XVII w. na ziemiach Rzeczypospolitej rozprzestrzenił się barok polski lub jak go jeszcze nazywano „barok sarmacki”. Główną rolę w tym procesie odgrywał kościół katolicki, który po Soborze Trydenckim starał się wpłynąć na wiernych poprzez środki artystyczne. W nowym stylu został również przebudowany zamek w Warszawie, do którego w 1596 r. przeniósł się dwór królewski. Wspaniałość oraz piękno zamku królewskiego i kościołów starali się naśladować również polscy magnaci. W pierwszej połowie XVII w. kraj przeżywa prawdziwy boom budowlany.

Następstwem rozwoju polskiej kultury tamtych czasów było stworzenie ideałów, wartości i obyczajów szlachty. Zjawisko to otrzymało nazwę **sarmatyzm** (polscy szlachcice wywodzili swoje pochodzenie od Sarmatów). W rzeczywistości sarmatyzm stał się osobnym kierunkiem polskiej kultury tego okresu. Łączył elementy kultur zachodnich i wschodnich. Ujawniło się to w języku: język polski aktywnie uzupełniano przez słowa łacińskie. Sarmatyzm zrodził poczucie wyższości kultury polskiej nad kulturami sąsiednich narodów, co bezpośrednio wpłynęło na proces polonizacji i katolizacji.

Wnioski

- ▶ Okres XVI–XVII w. stał się czasem podniesienia i upadku państwa polskiego. Dzięki Unii Lubelskiej oraz wojnom osiągnięto największy wzrost terytorialny.
- ▶ Moc zewnętrzna nie została umocniona stabilnością wewnętrzną. Wielonarodowy charakter państwa i „demokracja szlachecka” osłabiały siły wewnętrzne państwa i ostatecznie doprowadziły do jego upadku.

Pytania i polecenia

1. Czym jest gospodarstwo folwarkowe? 2. Jaki stan dominował w polskim społeczeństwie? 3. Jakie zmiany w systemie politycznym Polski zachodziły w XVI w.?
4. Kiedy została podpisana Unia Lubelska? Wymień przyczyny i konsekwencje jej podpisania. 5. Czym jest „liberum veto”?
6. Czym został spowodowany upadek miast polskich w XVII w.? 7. Opisz zmiany w rolnictwie Polski w XVI w. 8. Dlaczego wydarzenia drugiej połowy XVII w. w Polsce otrzymały nazwę „Potop szwedzki”?
9. Ustal i opisz podstawowe kierunki polityki zagranicznej Polski. 10. Opowiedz o wojnie polsko-tureckiej lat 1620–1621 oraz o udziale w niej kozaków ukraińskich. 11. Wymień cechy szerzenia się idei Reformacji w Polsce. 12. Opisz najważniejsze osiągnięcia kultury polskiej.
13. Co pomogło Rzeczypospolitej przetrwać i zachować swoją niezależność w burzliwych wydarzeniach drugiej połowy XVII w.?

§ 20. Państwo Moskiewskie

1. Jak powstała Moskwa? 2. Co wiesz o działalności państwowej Iwana III?

Początek panowania Iwana IV. W historii Carstwa Moskiewskiego XVI w. można nazwać epoką Iwana IV Groźnego. W tym okresie doszło do ukształtowania absolutnej monarchii w postaci **autokracji** (samodzierżawstwa) – niczym nieograniczonej władzy króla.

Autokracja powstawała w zaciętej walce z bojarami. W tej konfrontacji car opierał się na **dworzanach**, którzy otrzymywali ziemie pod warunkiem odbywania służby na rzecz cara. Ostoją władzy carskiej była cerkiew, głosząca ideę boskiego pochodzenia władzy carskiej.

Za panowania **Wasyła III** (1505–1533) skończył się proces zjednoczenia Carstwa Moskiewskiego. Stało się ono największym terytorialnie państwem świata.

Po śmierci Wasyła III moskiewski tron objął jego trzyletni syn **Iwan IV** (1533–1584). W rzeczywistości władza w kraju przeszła do rywalizujących ugrupowań bojarów. Walka między nimi wpłynęła na charakter przyszłego cara. Tyrania bojarów trwała do 1547 r., kiedy to Iwan IV został koronowany na cara.

Sytuacja w kraju wymagała zdecydowanych kroków w celu ustanowienia pokoju między bojarąską arystokracją a dworzanami. Iwan IV powołał **Radę wybraną**, do której weszli przedstawiciele dworzan, cerkwi, bojarów. Opracowywała ona projekty reform, które miały na celu wzmocnienie państwa i zwiększenie władzy cara.

■ Car Iwan IV Groźny

■ Bojarzy

2 **Reformy Iwana IV.** Reformy spowodowały zwołanie soboru ziemskiego. W 1550 r. zatwierdzono nowy **Sudiebnik** (zbiór praw), który wzmocnił centralizację władzy państwowej. Ograniczał władzę namiestników, uwalniał dworzan od ich sądu. Sudiebnik potwierdził prawo przejścia chłopą od jednego gospodarza do innego raz do roku w **Dniu Świętego Jerzego**, jednak zwiększył kwotę, którą mieli chłopci zapłacić poprzedniemu właścicielowi.

Sobór ziemski – organ doradczy przy carze, do którego należeli przedstawiciele wszystkich stanów z wyjątkiem chłopstwa.

Powstały nowe organy władzy centralnej – **prikazy** (zarządzenia). Zarządzały one poszczególnymi dziedzinami gospodarki i polityki. Naczelników prikazów mianował car.

W 1556 r. Rada Wybrana skasowała system „karmień”, zgodnie z którym ludność miejscowa utrzymywała namiestnika i tworzyła samorządy lokalne z „ludzi wybranych”, którzy powoływani byli spośród dworzan.

Przeprowadzono reformę wojskową. Utworzono oddziały piechoty strzeleckiej i „wybrany tysiąc” – gwardia carska formowana z dworzan. Stały się one osobistą ochroną cara. Od tego czasu car nie zależał od bojarskiego pospolitego ruszenia.

W 1556 r. wydano „Ustawę o służbie”, zgodnie z którą dla dworzan-obszarników również bojar-wotczynników zaprowadzono obowiązkową służbę wojskową na okres 15 lat. Obowiązek odbycia służby wojskowej był odpłatny. Z każdych 150 dziesięcin posiadacz ziemi miał oddać do wojska jednego kawalerzystę.

Na ogół reformy lat 50-tych XVI w. wzmocniły władzę cara, osłabiły bojarów i zwiększyły znaczenie dworzan w Carstwie Moskiewskim. Również przeprowadzenie reform doprowadziło do umocnienia w życiu Państwa Moskiewskiego cech charakterystycznych dla cywilizacji wschodnich.

3 **Opricznina.** W 1558 r. car Iwan IV rozpoczął wojnę inflancką o wyjście do Morza Bałtyckiego. Jednak po pierwszych zwycięstwach wojska moskiewskie zaczęły się cofać, a dowódca książę Andrzej Kurbiski przeszedł na stronę wroga.

Car Iwan IV, którego nazwali Groźny, wszędzie widział zdradę, karał winnych i niewinnych. Od 1564 r. w Carstwie Moskiewskim wprowadzono **opriczninę**, co w XIV–XV w. oznaczało osobne posiadłości, przekazane w korzystanie członkom wielkoksiążęcego rodu. Sedno opriczniny polegało na tym, że Iwan IV Groźny,

Opricznina – system przedsięwzięć (represji, ścięcia, konfiskaty ziemi), przeprowadzanych w Państwie Moskiewskim w XVI w. przez cara Iwana IV w celu umocnienia władzy cara.

- Opricznicy w Nowogrodzie. 1916 r. Malarz Michaił Awiłow

- ? Ułóż na podstawie ilustracji opowieść o opriczninie w Państwie Moskiewskim.

nastraszywszy mieszkańców Moskwy swoim nagłym odjazdem do Słobody Aleksandrowskiej, rozpoczął masowe represje, ścięcia, konfiskaty ziemi, tłumiąc opór tych, którzy przeszkadzali jego władzę absolutnej.

Car otrzymywał w posiadanie część ziemi – **opriczninę**, reszta ziemi – **ziemszczyzna** – należała do bojarów. Opricznina stale zwiększała się za rachunek przyłączania nowych ziem ziemszczyzny. Wojsko opriczników zabijało tysiące ludzi po całym kraju. Tylko w Moskwie Iwan Groźny ściął (niby za zdradę) 120 bojarów i metropolitę. Taki sam los spotkał miasta Nowogród, Klin, Twer.

W 1577 r. car nagle skasował opriczninę, zabił wielu opriczników i nawet zabronił o niej wspominać. Jednak carowi opricznina przyniosła ogromne korzyści. Dzięki niej Iwan Groźny wzmocnił swoją władzę, ostatecznie niszcząc opozycję bojarów.

 Ówczesni obcokrajowcy uważali, że ofiarami opriczniny zostało ponad 10 tys. osób. Interującym świadectwem tych czsów o wykonaniu egzekucji były „synodyki” (listy na pamiętkę), które wysyłał Iwan IV do klasztorów dla upamiętnienia dusz świętych. Według obliczeń historyków liczba osób, o których wspominał w tych „synodykach” pobożny Iwan IV, wynosiła ponad 4 tysiące. Listy te stały się prawdziwą księgą pamięci tych ciężkich czasów.

4 **Polityka zagraniczna Iwana IV.** Polityka zagraniczna Państwa Moskiewskiego za czasów Iwana IV przybrała agresywny charakter. Wojny, które były prowadzone niemal bez przerwy, miały zwiększyć obszar ziem państwa za rachunek krajów sąsiednich. Cecha ta była

charakterystyczna dla polityki zagranicznej wielu ówczesnych państw. Dla Państwa Moskiewskiego obiektem podbojów i kolonizacji stały się sąsiednie terytoria.

Cechą szczególną Państwa Moskiewskiego było to, że rdzeń jego terytorium, które ukształtowało się w XVI w., znajdował się dość daleko od światowych szlaków handlowych. Na zachodzie takie szlaki kontrolowała Szwecja, Litwa i Polska; na wschodzie i południu – Chanat Krymski, Astrachański i Kazański. W wyniku wojny lat 1548–1552 został podbity Chanat Kazański. Rozporządzeniem Iwana IV jego mieszkańców, którzy nie chcieli mu podporządkować się, ścinano lub wysyłano do Państwa Moskiewskiego, w którym siłą nawracano na prawosławie lub stracano.

W 1556 r. Iwan IV bez walki zdobył Chanat Astrachański. W taki sposób otrzymał możliwość kontrolowania bogatego szlaku handlowego na Wołdze. Później Iwan IV rozpoczął wojnę przeciwko Chanatowi Krymskiemu, która nie powiodła się. Krymski chan w 1571 r. zdobył i spalił Moskwę. Następnie Iwan IV skierował swoją agresywną politykę na Zachód.

? Dzięki jakim metodom szerzyły się poszerzenia posiadłości Państwa Moskiewskiego?

■ Wzrost terytorialny Państwa Moskiewskiego w XVI–XVIII w.

Terytoria, które zostały przyłączone:

■ Państwo Moskiewskie w 1533 r.

■ w latach 1533–1598

■ w latach 1598–1689

■ w latach 1689–1796

— Granice Cesarstwa Rosyjskiego w 1796 r.

1552 Lata podbojów terytorialnych

Pretensje terytorialne Państwa Moskiewskiego poszerzono na ziemie nadbałtyckie, które znajdowały się pod władzą Zakonu Liwońskiego. Rozpoczęła się **wojna inflancka lat 1558–1583** o wyjście do Bałtyku. W obronie Inflantów wystąpiły Litwa, Polska, Szwecja i Dania. Długotrwała wojna skończyła się dla Państwa Moskiewskiego całkowitą klęską.

Innym celem agresywnej polityki stała się Syberia. W 1582 r. rozpoczął się podbój Chanatu Syberyjskiego. Zainteresowani w podboju tych ziem kupcy Stroganowi za zgodą Iwana IV wynajęli oddział kozaków wołzkich otamana **Jermaka**. Za kozakami na podbite ziemie ruszyli kupcy, rzemieślnicy, zbiegli chłopci. Za nimi ruszyły wojska carskie i urzędnicy. Kolonizacja Syberii trwała ponad stulecie i zakończyła się pod koniec XVII w.

Wynikiem agresywnej polityki zagranicznej Państwa Moskiewskiego w XVI w. stał się znaczący wzrost jego terytorium za rachunek ziem na wschodzie, porażka w walce o wyjście do Bałtyku i wyczerpanie sił państwa w niemal ciągłych wojnach.

5 Okres smuty. Na początku XVII w. Państwo Moskiewskie ogarnął kryzys, znany w historii jako **Okres smuty** (1598–1613). Wtedy Państwo Moskiewskie było na skraju upadku.

Po śmierci Iwana IV tron objął jego słaby umysłowo syn **Fiodor** (1584–1598). Cała władza została skupiona w rękach bojarzyna **Borysa Godunowa**, z siostrą którego ożenił się car Fiodor. Kontynuując politykę Iwana IV Borys Godunow srogo rozprawił się z wrogimi przedstawicielami szlachty bojarzyskiej, popierany większą ilością dworzan.

W 1591 r. przy tajemniczych okolicznościach w Ugliczu zmarł następca tronu moskiewskiego ostatni syn Iwana IV carewicz Dymitr. Według oficjalnej informacji carewicz podczas zabawy spadł na nóż i zabił się. Jednak szerzyły się pogłoski, że został zamordowany na rozkaz Borysa Godunowa. W 1598 r. zmarł również car Fiodor. Nie miał żadnych spadkobierców, a z jego śmiercią wygasła dawna dynastia Rurykowiczów w Państwie Moskiewskim. Rozpoczął się pierwszy okres czasów smutku – **wiek kryzysu dynastycznego** (1598–1605).

Dzięki poparciu dworzan nowym carem na soborze ziemskim został wybrany **Borys Godunow** (1598–1605). Opiekował się rozwojem rzemiosła i handlu, rozpoczął budowę nowych miast na Powołżu. Jednak podczas głodu lat 1601–1603 władza nie była w stanie zmienić sytuację na lepszą, mimo iż

■ Car Borys Godunow

■ Dymitr I
Samozwaniec

■ Car Wasyl IV
Szujski

zorganizowała wydanie chleba głodnym. Ze wszystkich stron słyhać było oskarżenia Godunowa, który wkrótce niespodziewanie zmarł.

Następnie Państwo Moskiewskie ogarnął drugi etap kryzysu – **socjalny** (1605–1609). Napięcie w społeczeństwie przerosło w wojnę domową między siłami, które próbowały przebrać władzę w państwie. W tym samym czasie pojawił się człowiek, który ogłosił siebie uratowanym przed śmiercią synem Iwana IV Dymitrem. Ze względu na to, że zdaniem większości był on samozwańcem, został nazwany **Dymitr I Samozwaniec**.

Dymitru I Samozwańca poparli niezadowoleni ze swojej sytuacji chłopci, kozacy, mieszczaństwo i wielmoży, którym nie odpowiadały rządy B. Godunowa.

Dymitr I Samozwaniec uzyskał wsparcie polskich magnatów, którzy poszerzyli swoje wpływy na Państwo Moskiewskie. Zebrawszy 4-tysięczne wojsko, przeważnie z kozaków, wyruszył na Moskwę. Właśnie dzięki wsparciu kozaków zaporoskich Dymitr I Samozwaniec podbił Moskwę i objął tron jako car Dymitr Iwanowicz.

Niezadowoleni rządami nowego cara bojarzy na czele z Wasylem Szujskim zorganizowali spisek. W noc z 16 maja 1606 r. Dymitr I Samozwaniec został zabity. Na soborze ziemskim nowym carem został wybrany bojarzyn **Wasyl Szujski** (1606–1610). Ale on nie tylko nie powstrzymał wojny domowej, tylko bardziej pogorszył sytuację. Niezadowoleni polityką Wasyla Szujskiego kozacy, dworzanie i chłopci zjednoczyli się dookoła „wojewody carewicza Dymitru” Iwana Bołotnikowa, który

ruszył z oddziałami na Moskwę. Powstańcy próbowali zdobyć miasto, jednak zostali pokonani. Szujski bezlitośnie ukarał powstańców.

W tym czasie w Briańsku pojawił się młody człowiek, który ogłosił, że jest carem Dymitrem, cudem uratowanym przed spiskami w Moskwie. Kim był nowy samozwaniec niewiadomo.

W styczniu 1608 r. **Dymitr II Samozwaniec** ruszył na Moskwę. Państwo Moskiewskie okazało się podzielone: jedne terytoria uznawały Wasyla Szujskiego, inne – samozwańca. Wojna domowa wybuchła z nową siłą. Zdobyć Moskwę Dymitr II Samozwaniec nie zmógł i urządził w podmoskiewskiej wsi Tuszyno coś na kształt drugiej stolicy państwa. Car Wasyl Szujski zrozumiał, że samodzielnie nie pokona samozwańca,

■ Wojsko Iwana Bołotnikowowa

■ Pomnik Mininowi i Pożarskiemu w Moskwie

? Na pamiątkę o jakich wydarzeniach w Moskwie został postawiony ten pomnik?

więc przywołał z pomocą Szwedów. Polski król Zygmunt III, który w tym czasie walczył przeciwko Szwecji, zobaczył w tym zwiększenie potęgi swego wroga i sam wtargnął do Państwa Moskiewskiego. Zygmunt III zwyciężył wojska moskiewskie w pobliżu wsi Kłuszyn i ruszył na Moskwę.

Wówczas grupa bojarów zmusiła Wasyla Szujskiego do zrzeczenia się władzy. Do czasu wyboru nowego cara rządziła krajem Duma Bojarska składająca się z siedmiu osób, którą naród nazwał „Siedmiobojarzszczyzna”. Jednak potem bojarzy zdecydowali się podpisać umowę z Polakami i otworzyli bramę Moskwy. Wraz z zajęciem Moskwy przez Polaków północ kraju zajęli Szwedzi. Państwo Moskiewskie stanęło w obliczu utraty niepodległości.

Do walki przeciwko zaborcom stanął naród. Rozpoczął się trzeci okres kryzysu – **narodowo-wyzwoleńczy** (1610–1613). Stworzone oddziały samoobrony ludowej ruszyły na wyzwolenie Moskwy od Polaków aby przywrócić monarchię prawosławną. Do pierwszej samoobrony dołączyła większość dworzan i kozaków, którzy wcześniej popierali Dymitra II Samozwańca. Jednak pierwsze oddziały zostały pokonane. Jesienią 1611 r. z inicjatywy ziemskiego starosty Kuźmy Minina i księcia Dymitra Pożarskiego w Niznim Nowogrodzie zostały utworzone następne oddziały samoobrony, które w październiku 1612 r. wyzwoliły Moskwę.

Tak więc w okresie smuty o losach Państwa Moskiewskiego dzięki swoim zdecydowanym działaniom i czynnościom zadecydował jego naród.

6 **Początek dynastii Romanowów. Kształtowanie absolutyzmu cara Aleksieja.** W styczniu 1613 r. w Moskwie zebrał się sobór ziemski, który natychmiastowo uchwalił decyzję: żadnych obcych pretendentów na tron moskiewski nie wybierać. Najbardziej odpowiednią dla

■ Car Michaił Romanow

wszystkich kandydaturą okazał się 16-letni **Michaił Romanow** (1613–1645), syn metropolity Filareta Romanowa. Zapoczątkował rządy w Państwie Moskiewskim dynastii Romanowów, które trwały ponad 300 lat.

Nowy car uważał priorytetem zaprzestanie wojny z sąsiadami i odnowienie zniszczonego kraju. W 1617 r. zawarł Pokój Stołbowski, zgodnie z którym Państwo Moskiewskie otrzymywało z powrotem Nowogród, jednak Szwecja zatrzymywała sobie całe wybrzeże Zatok fińskich.

W 1618 r. królewicz Władysław ponownie spróbował rozpocząć wojnę z Państwem Moskiewskim. Zgodnie z warunkami o zawieszeniu broni Państwo Moskiewskie zostało zmuszone oddać Polsce Smoleńsk i Czernihowo-Siewierszczyznę.

W drugiej połowie XVII w. w różnych dziedzinach życia politycznego Państwa Moskiewskiego zaszły zmiany, świadczące o zakończeniu kształtowania monarchii absolutnej w formie autokracji (samodzierżawstwa). Już sam tytuł cara „Łaski Bożej Wielki Pan, Car i Wielki Książę, Calej Wielkiej i Małej Rusi Samodzierżawca” podkreślał pochodzenie władzy carskiej od Boga i jej nieograniczony charakter. Ten tytuł miał car **Aleksiej Michajłowicz** (1645–1676).

Zasady absolutyzmu zostały potwierdzone przyjętym w 1649 r. zbiorem ustaw – **Ułożenie Soborowe**. Świadectwem ukształtowania absolutyzmu stało się również zmniejszenie roli soborów ziemskich. Zaczęły one ustępować miejsce **Dumie Bojarowskiej**, w której coraz większą rolę odgrywali dworzanie.

Ułożenie całkowicie przekształciło chłopów na poddanych, zezwalało na poszukiwanie bezterminowe chłopów-uciekierów oraz ich zwrot do właścicieli. Jednak pokoju nowe ustawy nie przyniosły. W drugiej połowie XVII w. w Państwie Moskiewskim doszło do największej w jego historii ilości powstań chłopów i mieszczan.

Uzależnieni chłopci uciekali nad Don do kozaków. Kozacy dońscy byli wolnymi ludźmi niosącymi

■ Car Aleksiej Romanow

służbę w obronie granic. Rząd Państwa Moskiewskiego strzał się nie konfliktować w nimi. Zgodnie ze zwyczajem tych czasów z Donu uciekinierów nie wydawano. Właśnie tutaj doszło do wybuchu największego w historii Państwa Moskiewskiego XVII w. powstania (1667–1671), na czele którego stanął **Stiepan Razin**.

7 Państwo Moskiewskie a Ukraina. W połowie XVII w. na ziemiach ukraińskich rozgorzała się wojna narodowo-wyzwoleńcza przeciwko Rzeczypospolitej. Podczas wojny na terytoriach wyzwolonych utworzono Ukraińskie Państwo Kozackie – Wojsko Zaporoskie. Hetman B. Chmielnicki, który stanął na jego czele w ciągu wojny nawiązywał stosunki z państwami sąsiednimi, szukał pomocy w walce przeciwko Rzeczypospolitej. Car Aleksiej rozumiał, że pomoc Ukrainie będzie oznaczała wojnę z Rzeczpospolitą z którą w 1634 r. Moskwa podpisała „Pokój wieczysty”. Mimo to stopniowo idea dołączenia stawała się coraz bardziej realna. Sobór ziemski, który odbył się **1 października 1653 r.** w Moskwie, postanowił rozpocząć wojnę przeciwko Polsce i podjął decyzję: „Wojsko Zaporoskie z miastami i ziemiami przyjąć pod swoją wysoką ręką władcy”.

8 stycznia 1654 r. w Perejasławiu zwołano radę, na której większość uczestników swój stosunek do sojuszu z Państwem Moskiewskim wyraziła następująco: „Wolimy cara wschodniego, prawosławnego”.

Jednak, jak pokazały późniejsze wydarzenia, w podpisanie umowy każda strona wkładała swoje znaczenie: car moskiewski uważał, że Ukraina staje się zależną od niego, Ukraińcy liczyli na szeroką autonomię państwową bliską niezależności. Głównym celem wojny z Polską, którą rozpoczęło po tym Państwo Moskiewskie, był zwrot ziemi utraconych w Okresie Smutku. Na Ukrainę wysłano tylko siły pomocnicze, natomiast główne wojsko dowodzone przez cara latem 1654 r. rozpoczęło oblężenie Smoleńska.

W wyniku wojny z Polską Państwo Moskiewskie przywróciło sobie ziemie zajęte przez Polaków w Okresie Smuty. Jednak dla Ukrainy Rozejm Andruszowski **1667 r.** był katastrofą: jej terytorium zostało podzielone między Rzeczpospolitą a Państwem Moskiewskim.

8 Reforma patriarchy Nikona. Podział cerkwi. W Okresie Smuty autoritet cerkwi znacznie się zmniejszył. Większość duchownych rozumiała potrzebę reformy życia cerkiewnego.

W **1652 r.** na nowego patriarchę został wybrany **Nikon**, który zapoczątkował reformowanie cerkwi moskiewskiej. Potrzeba tej reformy była powiązana z tym, że przyłączywszy ziemie ukraińskie, car moskiewski

■ Sobór cerkiewny 1654 r.
1880 r. Malarz O. Kiwszenko

■ Awwakum jedzie ze swoją rodziną na wygnanie do Syberii. 1898 r. Malarz S. Miłoradowicz

w przyszłości liczył na zjednoczenie pod swoim panowaniem reszty narodów prawosławnych Europy Wschodniej i Bałkanów. Dla utworzenia takiego Imperium potrzebna była jednolitość religijna. Ale obrzędy moskiewskie znacząco różniły się od rozpowszechnionych w całym świecie obrzędów prawosławnym.

Dowiedziawszy się o odmiennościach obrzędu moskiewskiego od greckiego patriarchy Nikon zdecydowanie stanął po stronie Greków i rozkazał wszystkim wierzącym robić znak krzyża trzema palcami (nie dwoma jak dokonywano tego w Państwie Moskiewskim). Zostały również skrócone obrzędy chrztu i pokuty, zakazano ikony (obrazy) napisane nie w stylu bizantyjskim tylko zachodnioeuropejskim.

Nikon przeprowadzał zmiany w pośpiechu, samowładnie, żądał od wszystkich natychmiastowo porzucić dawne obrzędy. Obrażało to zwolenników starych tradycji.

Wielu duchownych moskiewskich sprzeciwiło się innowacjom. Na czele tych, kto poparł stare obrzędy, stanął protopop Awwakum. Jego zwolennicy utworzyli kierunek „staroobrzędowców” w cerkwi prawosławnej. Na odezwę protopopa Awwakuma tysiące osób uciekały do lasów, tworzyły tam staroobrzędowe wspólnoty, żeby żyć w swojej starej wierze.

Tymczasem patriarchy Nikon zaczął ubiegać się o wyższą władzę duchową, której miała podporządkowywać się świecka. Zgodzić się na to car Aleksiej nie mógł. Rozpoczęła się wyczerpująca walka cara z patriarchą. Osiem lat zajęło carowi Aleksiejowi pozbawienie Nikona godności patriarchy. Głównym orędownikiem reformy cerkwi ogłoszono cara, a wszyscy przeciwnicy reformy zostali odłączeni od cerkwi i ściągani przez sąd. W 1682 r. po długich latach wygnania i wędrówek protopop Awwakum został spalony na stosie.

W wyniku walki między władzą świecką a duchowną w drugiej połowie XVII w. w Państwie Moskiewskim władza cara zachowała i potwierdziła swój charakter absolutny.

9 Kultura Państwa Moskiewskiego. W XVI w. w kulturze Państwa Moskiewskiego zakończył się okres Średniowiecza i zaczęło się kształtowanie nowej kultury.

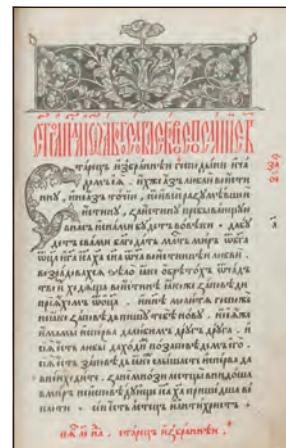
W latach 50-tych XVI w. w Moskwie w domu jednego z liderów „Wybranej rady” powstała pierwsza drukarnia. Imię drukarza nie jest znane, lecz udowodniono, że książki o siedmiu tytułach ukazały się tam drukiem w ciągu lat 1553–1565. Oczywiście, tych ksiąg nie wystarczało. Więc na początku lat 60-tych XVI w. utworzono nową drukarnię państwową, na czele której stanął Iwan Fiodorow (Fiodorowicz) i Piotr Mściśławiec. 11 września 1564 r. wydali pierwszą dokładnie datowaną moskiewską książkę drukowaną „Apostol”. Za rok ukazał się „Czasownik”. Obie książki miały treść cerkiewno-religijną, ale mimo to działalność drukarzy wywołała niezadowolenie przede wszystkim cerkwi. Jednak w pierwszej połowie XVII w. w Państwie Moskiewskim wydano ponad 200 tytułów głównie o treści religijnej. Pojawienie się drukowanych książek sprzyjało szerzeniu edukacji i wiedzy naukowej.

W XVII w. dokonywano prób stworzenia w Państwie Moskiewskim stale działającej instytucji szkolnictwa wyższego. W Moskwie w 1687 r. otwarto szkołę, w której absolwenci Uniwersytetu w Padwie z Włoch uczyli niektórych nauk świeckich (arytmetyki, retoryki i in.). Następnie na podstawie tej szkoły została stworzona Akademia Słowiańsko-Grecko-Łacińska.

W XVI–XVII w. w Państwie Moskiewskim ideały europejskiego Odrodzenia nie rozpowszechniły się. W sztuce rozwijały się tradycyjne style, mimo iż pojawiły się również nowe cechy. Do początku XVI w. Kreml Moskiewski utracił znaczenie twierdzy wojaskowej i zamienił się na symbol samodzielnego państwa (autokracji), centrum Państwa Moskiewskiego. Architekta moskiewski Bażen Ogurcow wraz z angielskim mistrzem wybudował Wieżę Spaską Kremla w jej współczesnej postaci. Wieża stała się wjazdem uroczystym, na niej zamontowano zegar z kurantami, które wybijały każdą godzinę.

Szczytem sztuki architektonicznej stał się Sobór Pokrowski w Moskwie na Placu Czerwonym zbudowany

■ „Apostol”
Iwana Fiodorowa

■ Sobór Opieki Matki Bożej w Moskwie (świątynia Wasyla Błogosławionego)

z powodu zwycięstwa nad Chanatem Kazańskim. Sobór jest znany jako „świątynia Wasyla Błogosławionego”, składa się z dziewięciu oddzielnych cerkwi połączonych przejściami wewnętrznymi. Żadna wieża z tych świątyń nie powtarza drugą, ale jednocześnie tworzy spójną całość.

W malarstwie dominowało tworzenie ikon (obrazów) w tradycjach minionych wieków. Jednak twarzom świętych zaczęto nadawać cechy żywych ludzi – współczucie, smutek.

Nowym zjawiskiem stało się malowanie portretów. Najsłynniejszym portretystą tych czasów był malarz Simon Uszakow.

Główną cechą malarstwa w Państwie Moskiewskim XVII w. było uzyskanie przez niego świeckiego charakteru, chociaż wpływy cerkwi pozostałe dominujące.

Wnioski

- ▶ Okres XVI–XVII w. miał ważne znaczenie w historii Państwa Moskiewskiego. Rządy cara Iwana IV Groźnego założyły podstawy autokracji (samodzierżawstwa).
- ▶ Zmiana dynastii, która towarzyszyła Okresowi Smuty nieco spowolniła rozwój Państwa Moskiewskiego.
- ▶ Wejście na tron dynastii Romanowów spowodowało również utrwalenie autokratycznej formy rządów.
- ▶ W XVI–XVII w. doszło do istotnego wzrostu terytorialnego Państwa Moskiewskiego.

Pytania i polecenia

1. Dlaczego Iwan IV miał przydomek Groźny? 2. Jakie terytoria zostały przyłączone do Państwa Moskiewskiego za czasów Iwana IV Groźnego? 3. Czym jest opricznina? Jaki był jej cel i w jaki sposób została przeprowadzona? 4. Jaki okres w historii Państwa Moskiewskiego nazywany jest Okresem Smuty? 5. Kiedy w Państwie Moskiewskim zaczęła rządzić dynastia Romanowów?
6. Opisz rolę bojarów i dworzan w Państwie Moskiewskim. Czym było spowodowane wzmocnienie dworzan? 7. Dlaczego Państwo Moskiewskie zaznało klęski w wojnie inflanckiej? 8. Wymień następstwa Okresu Smuty dla Państwa Moskiewskiego. 9. W czym sedno reformy Nikona i rozłomu cerkiewnego w połowie XVII w.?

- **10.** Ułóż plan punktu 2 „Reformy Iwana IV” i opracuj opowieść według niego. Ustal w jakim celu przeprowadzał reformy car. **11.** Ułóż w zeszycie tabelkę „Główne kierunki polityki zagranicznej Państwa Moskiewskiego w XVI w. oraz ich realizacja”.

Główne kierunki	Działania dotyczące ich wdrożenia	Wyniki

- 12.** Ułóż w zeszycie tabelkę „Okres Smuty w Państwie Moskiewskim”.

Okres	Granice chronologiczne	Główne wydarzenia	Wyniki okresu

- **13.** Porównaj okoliczności i następstwa przyłączenia Syberii Zachodniej przez Państwo Moskiewskie i podbój Ameryki Południowej przez hiszpańskich konkwistadorów.

§ 21. Powstanie Imperium Rosyjskiego

- **1.** Jaka dynastia utrwaliła się w Państwie Moskiewskim po Okresie Smuty?
2. Czym jest autokracja (samodzierżawstwo)?

1 **Początki panowania Piotra I.** Pod koniec XVII w. Państwo Moskiewskie było istotnie opóźnione w rozwoju w porównaniu z państwami europejskimi. Brak dogodnych wyjść do światowych szlaków handlowych uzasadniał naturalny charakter gospodarki państwa.

Pod koniec XVII w. Państwo Moskiewskie w swojej europejskiej części miało wspólną granicę ze Szwecją, Polską, Turcją, Chanatem Krymskim – jego tradycyjnymi rywalami w Europie Północnej i Wschodniej. Wojny przeciwko tym krajom Państwo Moskiewskie prowadziło ze zmiennym powodzeniem od wielu wieków.

Wewnętrzne życie polityczne końca XVII w. wyróżniało się ostrą walką o władzę ugrupowań przy dworze cara. Po śmierci Fiodora Aleksiejewicza w 1682 r. po zaciętej walce tron carski zdobył **Piotr I** (1689–1725).

Zostawszy carem Piotr miał do czynienia z licznymi problemami. Trwała wojna przeciwko Imperium Osmańskiemu. W 1695 r. i 1696 r. Piotr dokonał dwie wyprawy na Azow – turecką twierdzę w ujściu Donu. Tylko z drugiej próby dzięki stworzonej flocie udało mu się zdobyć twierdzę. Zgodnie z warunkami zawieszenia broni podpisanego z Turcją Azow przeszedł do Moskowii wraz z częścią wybrzeża Morza Azowskiego. Jednak ten sukces nie rozstrzygał problemu dostępu do Morza Czarnego i Morza Śródziemnego, który umożliwiał prowadzenie handlu na skalę światową.

■ Piotr I Wielki

■ Poranek egzekucji strzelców.
1881 r. Malarz Wasilij Surikow

Dlatego Piotr I radykalnie zmienił kierunek polityki zagranicznej. W tym celu zostało wysłane za granicę „Wielkie poselstwo” (1697–1698), do składu którego jako zwykły urzędnik o imieniu Piotr Michajłow wszedł również sam car. Wyprawa wywarła na Piotrze ogromne wrażenie. Młody car postanowił przekształcić Moskwę na cywilizowane państwo, zbudować potężną flotę i rozwinąć handel. Jednak dla osiągnięcia tego celu trzeba było walczyć przeciwko Szwecji.

Znalazł też sojuszników: Saksonię (saski kurfurst August II był jednocześnie królem Polski) oraz Danię.

? Na podstawie ilustracji (s. 168, 169), opisz opis nowo wybudowaną stolicę.

■ Sankt Petersburg. Panorama połowy XVIII w. (lewa część)

Odbyć do końca „Wielkie poselstwo” Piotrowi się nie udało. Otrzymał wiadomość o buncie strzelców, natychmiast powrócił do Moskwy i zorganizował masakrę, ścinając prawie tysiąc buntowników. Wojsko strzeleckie zlikwidowano w przeddzień planowanej wojny przeciwko Szwecji. W krótkim czasie – lata 1689–1699 – Piotr I stworzył regularne wojsko na wzór europejski. Reformy rozpoczęte przez Piotra I w dużym stopniu były wymuszone, bez wcześniej opracowanego planu.

2 **Wojna północna (1700–1721). Pokój w Nystad.** Operacje wojskowe rozpoczął król duński Fryderyk IV, który oblegał szwedzką twierdzę Stralsund w północnych Niemczech. Tymczasem inny sojusznik August II ruszył do Rygi. 34-tysięczne wojsko rosyjskie ruszyło do Narwi, jednej z głównych twierdz Szwedów we wschodniej części Bałtyku.

Król szwedzki Karol XII pierwszy cios wymierzył w Danię, nagle otoczył Kopenhagę i zmusił do poddania się Fryderyka IV. Następnie Karol XII skierował swoje wojsko (18 tys. żołnierzy) na wschodnie wybrzeże Bałtyku, niespodziewanie dla Rosjan zjawił się pod Narwią i zadał im druzgocącej klęski. Następnie Karol XII ruszył do Rygi, gdzie pokonał wojska Augusta II.

Porażka skłoniła Piotra I do natychmiastowego przyspieszenia reform. Rozpoczął tworzenie regularnego wojska poprzez nabór rekrutów. Od pewnej liczby dworów chłopskich i mieszczańskich brał po jednym rekrucie na 25 lat.

Kiedy zaistniała potrzeba w działach, Piotr I kazał zdemontować część dzwonów z cerkwi i przetopić je. W Tule i na Uralu zaczęła się

■ Sankt Petersburg. Panorama połowy XVIII w. (prawa część)

budowa manufaktur, które zaopatrzyły wojsko we wszystkowszystko niezbędne. Do pracy w manufakturach przypisywano całe wsie, zastępując w taki sposób pańszczyznę. Pod koniec wojny Państwo Moskiewskie miało 15 tys. dział – więcej niż jakikolwiek inny kraj w Europie. Liczebność wojska została podniesiona do 340 tys. żołnierzy (w tym 80 tys. żołnierzy wojska regularnego).

Przedsięwzięcia Piotra I dały pożądaný efekt – nowo utworzonemu wojsku udało się zdobyć wybrzeże Zatoki Fińskiej. 16 maja 1703 r. zakończono budowę na jednej z wysp u ujścia Newy Twierdzy Piotropawłowskiej. Tak rozpoczęło się budownictwo portowego miasta Sankt Petersburg, przyszłej stolicy Imperium Rosyjskiego, który stał się dla Moskwy „Oknem do Europy”. Miasto budowały w przyspieszonym tempie w bardzo trudnych warunkach tysiące przypędzonych chłopów i ukraińskich kozaków. Wielu z nich zmarło od ciężkiej pracy i chorób. Za pół roku Petersburg przyjął pierwszy zagraniczny okręt handlowy. Dla obrony miasta od strony morza na wyspie w Zatoce Fińskiej wybudowano bazę wojskowo-morską Kronsztad. Żeby połączyć centralne rejony państwa ze stolicą rozpoczęła się budowa na szeroką skalę kanałów. Za to zapłacono wysoką cenę: z zimna, chorób i ciężkiej pracy zginęły dziesiątki tysięcy osób.

Państwo Moskiewskie pozostało sam na sam ze Szwecją. W 1706 r. Karol XII wyruszył ze swoim wojskiem ku granicy rosyjskiej, planując wyprawę na Moskwę. Jednak porażka generała A. Lewenhaupta, który miał dostarczyć głównym siłom wszystko niezbędne w bitwie koło wsi Lesnoje (1708 r.) zmieniła plany. Karol XII wyruszył na Ukrainę.

Tymczasem okazało się, że po stronie Karola XII stanął hetman Ukrainy Iwan Mazepa. Obiecał Szwedom wszelką pomoc w zamian za wsparcie w walce o niepodległość Ukrainy. Jednak ludność niezadowolona z dotychczasowej polityki nie poparła Mazepę. Piotr I wyruszył z wojskiem na Ukrainie, zniszczył stolicę hetmańską Baturyn i przeprowadził wybory nowego hetmana. Również została zburzona Sicz Zaporoska.

■ Piotr I w Bitwie Połtawskiej.
1718 r.
Malarz Louis Caravaque

■ Król szwedzki Karol XII

■ Bitwa koło Gangut. 1714 r. Malarz Maurycjusz Baquoi

Tymczasem 30-tysięczne szwedzkie wojsko dotarło do Połtawy, gdzie były duże zapasy broni oraz żywności i zaczęło oblężenie. Na pomoc garnizonowi miasta ruszyły główne siły Rosjan (42 tys. żołnierzy) na czele z carem. 27 lipca 1709 r. pod Połtawą doszło do decydującej bitwy, w której Szwedzi zostali pokonani.

Po bitwie pod Połtawą przebieg wojny północnej radykalnie się zmienił. Walki przeniosły się poza granice Państwa Moskiewskiego. Dania i Rzeczpospolita ponownie wystąpiły przeciwko Szwecji. W 1710 r. wojska rosyjskie zdobyły Rygę, Rewel (Tallinn), Wyborg, co otworzyło Rosjanom drogę na Szwecję i Finlandię.

Rosnąca potęga Państwa Moskiewskiego zaniepokoiła państwa europejskie. Imperium Osmańskie również pragnęło zrewanżować się i wypowiedziało wojnę. Piotr I próbował za jednym zamachem pokonać również Turcję. Jednak jego **Wyprawa Prucka** 1711 r. zaznała całkowitej klęski. Żeby odkupić się Piotr I został zmuszony do zwrotu Azowa i odmowy od Zaporozża oraz walki o Morze Czarne (Pokój prucki). Ostatecznie pokój został podpisany w Adrianopolu w 1713 r.

Tymczasem Piotr I wzmacniał pozycje Państwa Moskiewskiego nad Bałtykiem. Karol XII obserwując sukcesy Piotra I zaproponował mu sojusz. Strony doszły do porozumienia, lecz Karol XII zmarł od ślepej kuli podczas oblężenia twierdzy Fredryksten w Norwegii. Był ostatnim monarchą Europy, który skończył życie na polu bitwy.

Nowy rząd szwedzki zaprzestał wojnę z Prusami i Danią, oddał im wszystkie swoje posiadłości w Niemczech. Wywolnione siły zostały rzucone przeciwko Państwu Moskiewskiemu. Głównym teatrem działań wojennych stał się Bałtyk.

Zbudowana przez Rosję flota bałtycka w bitwie morskiej w 1714 r. koło przylądka **Gangut** (Hanko) zdobyła pierwsze zwycięstwo. Wkrótce Rosjanie zajęli Wyspy Alandzkie i zaczęli zagrażać Szwecji. W lipcu 1720 r. koło wyspy **Grengam** doszło do decydującej bitwy, w której Rosjanie pokonali Szwedów.

30 sierpnia 1721 r. w fińskim mieście **Niestadt** podpisano traktat pokojowy, na mocy którego Państwo Moskiewskie otrzymało Estlandię, Inflanty, Ingermanlandię, część Karelii, a także część wysp na Morzu Bałtyckim. Po zwycięstwie w Wojnie Północnej **20 października 1721 r.** Piotr I został ogłoszony **cesarzem**, a Carstwo Moskiewskie stało się Imperium Rosyjskim. Więc państwo zademonstrowało pragnienie poszerzenia granic i zadeklarowało swoje roszczenia na całą spuściznę dawnej Rusi Kijowskiej (nazwa Rosja pochodzi z greckiego tłumaczenia nazwy Ruś). W wyniku wojny północnej Rosja otrzymała wyście do Bałtyku. Wojna i reformy drogo kosztowały Państwu Moskiewskiemu. Liczba jego ludności spadła o jedną czwartą. Jednak uzyskując doświadczenie w sprawach europejskich, Rosja rozpowszechniła swoje podboje we wszystkich kierunkach.

3 Reformy administracji publicznej. Ważnym składnikiem działalności Piotra I stały się reformy w systemie zarządzania państwem. Car coraz rzadziej apelował do Dumy Bojarskiej. Powierzał najważniejsze sprawy państwa osobom zaufanym. Dla Piotra nie miało znaczenia ich pochodzenie, cenił przede wszystkim umiejętności swoich pomocników. W 1708 r. ukazał się dekret, zgodnie z którym **został wprowadzony podział państwa na gubernie**. Gubernatorzy otrzymali wielką władzę i mianowani byli przez cara.

■ Piotr I. 1907 r.
Malarz Walentin Sierow

? Jakie cechy cara moskiewskiego próbował wyopuklić malarz?

- Gmach Senatu i Synodu w Sankt Petersburgu oraz pomnik Piotra I („Jeździec miedziany”) przy Placu Senackim. Wygląd współczesny

W 1711 r. został powołany **Senat** – najwyższy organ ustawodawczy, administracyjny i wykonawczy przy carze. Wprowadzenie stanowiska generała-prokuratora z pomocnikami lokalnie nasiliło nadzór najwyższej władzy nad działalnością wszystkich części aparatu państwowego.

W latach 1718–1720 zlikwidowano ostatecznie dawne urzędy – przykazy. Zamiast nich Piotr I zorganizował kolegia. Zaletą kolegiów było to, że ponosiły one odpowiedzialność tylko za niektóre dziedziny administracji publicznej a działalnością swoją obejmowały całe terytorium kraju.

Obrady Senatu i kolegiów przeprowadzano zgodnie ze specjalnymi instrukcjami i „rozporządzeniem generalnym”. Istotne zmiany zaszły w sytuacji cerkwi. Po śmierci patriarchy Adriana (1700 r.) car nie zezwolił na wybory nowego patriarchy, podjął działania w celu odebrania części dochodów cerkwi i ograniczył prawa duchowieństwa. W 1721 r. wydał dekret, zgodnie z którym stworzono kolegium teologiczne lub **Synod** na czele ze świecką osobą. Podporządkowanie cerkwi państwu, przekształcenie jej na część aparatu państwowego stało się ważnym czynnikiem wzmocnienia autokratycznej władzy cara.

Ważną rolę w procesie kształtowania się Imperium Rosyjskiego odegrało pojawienie w 1722 r. „**Tabeli rang**”, która określała system stanowisk i regulamin awansów na wojskowej i cywilnej służbie publicznej.

Rozporządzeniem o jednowładaniu 1714 r. Piotr I faktycznie skasował różnicę pomiędzy bojarami i dworzanami – wszyscy mieli służyć carowi i państwu. Uregulowano przekazywanie jako spadku nie tylko dziedzicznych majątków, lecz także mienia, które tymczasowo nadawano za służbę. Za czasów Piotra I przeprowadzono spis chłopów oraz ustanowiono pobór podatków nie z dworu tylko z każdego chłopca. To znacznie wzbogaciło skarbiec, jednak stało się jeszcze większym obciążeniem dla chłopów.

Reforma administracji publicznej przeprowadzona przez Piotra I przyczyniła się do procesu ostatecznego ukształtowania się absolutyzmu w Imperium Rosyjskim. Car stawał się samodzierżawcą (monarchą). Dla utrzymania porządku powołano się nowy organ policji – „Priebrański Prikaz”, a od 1718 r. – Tajna Kancelaria, która sprawdzała prawdziwość donosów. Informatorów wynagradzano, a podejrzanym torturowano.

Piotr I o sobie i swoich działaniach

...Jestem carem, ale mam odciski na dłoniach; i to wszystko przez to: aby pokazać wam przykład i przynajmniej w wieku podeszłym widzieć godnych pomocników i sług Ojczyzny.

...Wiem, że uważają mnie za okrutnego monarchę i tyrana. Mylą się w tym ci, którzy nie znają wszystkich okoliczności. Bóg zna serce i sumienie moje, to, ile mam sympatii dla moich poddanych i jak życzę dobra Ojczyźnie.

...Niewiedza, upór, podstęp zawsze występowały przeciwko mnie od tego czasu, jak korzyści różne w kraju wprowadzać i surowe obyczaje zmienić postanowiłem. To oni są tyranami, a nie ja. Uczciwych, pracowitych, pokornych, rozważnych synów Ojczyzny cenię i wynagradzam, a niepokornych i złych naprawiam w razie potrzeby. Niech wściekłość ludzka sprowadza na mnie pomówienia – moje sumienie jest czyste. Bóg jest dla mnie świadkiem!

- ? 1. Jak podane stwierdzenia charakteryzują cara? 2. Wyraź swoją osobistą postawę wobec Piotra I. 3. Czy szczerze mówi car? Czy jest w źródle coś takiego, co budzi obawy?

4

Zmiany w kulturze i edukacji. Piotr rozumiał, że aby przewyciężyć zacofanie kulturowe Rosji przede wszystkim należy zmienić poglądy podwładnych na świat, najpierw przynajmniej u najbliższego otoczenia. To było znacznie trudniej niż zbudować manufaktury i kanały wodne, reorganizować wojsko i stworzyć flotę.

Pod koniec XVII w. dworzan-nastolatków wysyłano na studia za granicę. Po powrocie specjaliści (inżynierowie, architekci, stoczniowcy i in.) otrzymywali stanowiska, zajmowali odpowiednie miejsce w społeczeństwie, pomagali carowi-reformatorowi „europeizować” swoich rodaków.

- Kunstkamera – pierwsze muzeum natury w Rosji. Wygląd współczesny

- Pierwsze obserwatorium astronomiczne Akademii Nauk założone przez Piotra I (fragment ekspozycji Kunstkamery)

Aby uzyskać taką wiedzę niezbędne były szkoły typu świeckiego, których nie istniało. W pierwszej ćwierci XVIII w. powstała niewielka sieć szkół ogólnokształcących oraz zawodowe placówki edukacyjne zorganizowane utrzymywane kosztem państwa.

Otwierano drukarnie, w których drukowano świeckie książki. Wykorzystywano do tego wygodną do czytania **czcionkę obywatelską**. Zaczęły ukazywać się gazety. Rozpoczęły pracę pierwsze biblioteki publiczne.

W 1714 r. w Petersburgu powstała **Kunstkamera** – pierwsze muzeum natury w Rosji. Rozwój wiedzy naukowej założył podstawy do utworzenia Akademii Nauk. Do jej otwarcia doszło już po śmierci Piotra I pod koniec 1725 r.

Reformy cara naruszyły ustrój patriarchalny społeczeństwa. Dworzanie zapożyczając obce zwyczaje coraz bardziej odrywały się od niższych warstw, których zmiany tak i nie dotknęły. W pierwszej ćwierci XVIII w. ludność kraju podzieliła się na dwie grupy społeczno-kulturowe, co odpowiadało tym procesom, które odbywały się w Europie pod wpływem Oświecenia: mniejszość (rządząca) dbała o interesy państwowe i orientowała się na Europę, większość zachowywała wierność tradycjom dawnej Moskwy.

Mechaniczne przeniesienie stereotypów kulturowych Zachodu miało szkodliwe dla rosyjskiej kultury narodowej następstwa.

Wnioski

- ▶ Działalność reformatorska Piotra I zamieniła Państwo Moskiewskie na potężne Imperium Rosyjskie, które stało się ważnym czynnikiem w polityce europejskiej.
- ▶ Decydującym na tej drodze było zwycięstwo w Wojnie Północnej, które udostępniło Rosji wyjście do Morza Bałtyckiego, a więc do głównych światowych szlaków handlowych.

Pytania i polecenia

1. Kiedy Piotr I został carem? 2. Podaj granice chronologiczne Wojny Północnej.
- ③ 3. Wymień decydujące bitwy Wojny Północnej. 4. Jakie reformy w sprawie zarządzania państwem były przeprowadzone przez Piotra I? 5. W którym roku Państwo Moskiewskie zostało proklamowane Imperium Rosyjskim? 6. Jakie terytoria zdobyła Rosja za panowania Piotra I?
- 👉 7. Co zmusiło Piotra I do aktywnego przeprowadzenia reform? 8. Ustal następstwa działalności reformatorskiej Piotra I dla dalszego rozwoju

Rosji. 9. Jakie zmiany w sytuacji dworzan rosyjskich zaszły w XVI–XVIII w.?

 10. Ułóż w zeszytcie tabelkę chronologiczną podstawowych wydarzeń za panowania Piotra I. 11. Korzystając z z literatury pomocniczej ułóż portret historyczny Piotra I.

 12. Czy udało się Rosji dzięki reformom Piotra I przezwyciężyć swoje zacofanie w porównaniu z państwami europejskimi?

Podsumowanie wiedzy z rozdziału IV „Imperium Osmańskie. Kraje Europy Wschodniej w XVI w. – pierwszej połowie XVIII w.”

1. CUłóż listę wydarzeń, które uważasz za najważniejsze w rozwoju Imperium Osmańskiego i państw Europy Wschodniej. Uzasadnij swój wybór.
2. Wyjaśnij znaczenie pojęć i terminów: sułtan, unia, szlachta, folwark, opricznina, Smuta, podział cerkiewny, samodzierżawstwo (autokracja), sejm, sobór ziemski.
3. Wykonaj polecenia korzystając z mapy historycznej:
 - 1 wskaż terytoria, które zostały podbite przez Imperium Osmańskie w XVI–XVII w.;
 - 2 wskaż terytoria, które weszły do składu Państwa Moskiewskiego za czasów Iwana IV Groźnego;
 - 3 ustal zmiany terytorialne, których doznała Rzeczpospolita w XVI–XVII w.;
 - 4) ustal zmiany terytorialne Państwa Moskiewskiego za czasów Piotra I.
4. Ułóż portrety historyczne sułtanów Selima I Groźnego, Sulejmana I.
5. Wypełnij w zeszytcie tabelkę porównawczą „Reformy Iwana IV Groźnego i Piotra I w Państwie Moskiewskim”.

Kryteria dla porównania	Iwan IV Groźny	Piotr I

6. Dlaczego nastąpiło osłabienie Rzeczypospolitej i Imperium Osmańskiego oraz wzrosła potęga Państwa Moskiewskiego w XVII–XVIII w.?
7. Opisz najważniejsze zmiany w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym Polski i Państwa Moskiewskiego w XVI–XVII w.
8. Co mają wspólnego i czym się różnią w rozwoju Państwo Moskiewskie i Imperium Osmańskie?
9. Dlaczego demokracja szlachecka okazała się niekorzystną dla Rzeczypospolitej?
10. Jakie były osiągnięcia kulturalne Rzeczypospolitej i Państwa Moskiewskiego w XVI–XVII w.?

ROZDZIAŁ V. EPOKA OŚWIECENIA

§ 22. Oświecenie a rewolucja przemysłowa

1. Czym jest manufaktura? 2. Jakie były podstawowe idee humanistów?

Początek epoki Oświecenia. W drugiej połowie XVII w. w środowisku ludzi wykształconych ukształtowała się chęć odnalezienia racjonalnego a nie religijnego wyjaśnienia wszystkich zjawisk przyrody i życia człowieka. Ludzkiemu rozumowi przypisywano zdolność poznania i wyjaśniania świata. Światopoglądy według których podstawowym zasobem poznania i kryterium prawdy jest umysł ludzki, a nie boskie objawienie i doświadczenie nazywają się **racjonalistycznymi**.

Racjonalizm dał potężny impuls do zdobywania wiedzy, mimo iż w nauce XVII w. jeszcze nie było ścisłej specjalizacji (naukowcy nie byli podzieleni na matematyków, fizyków, filozofów i in. tylko pracowali jednocześnie w wielu dziedzinach). Zostały sformułowane nowe zasady badań naukowych. Nauka otrzymała informację z eksperymentów i zaczęła rozmawiać językiem formuł matematycznych.

Wzrost autorytetu nauki coraz bardziej przekonywał w potęgę umysłu ludzkiego. W XVIII w. wiara w rozum stała się dominującą: oświecona część społeczeństwa uważała, że we wszystkim należy przysłuchiwać się wyłącznie do niego. Umysł, wierzyli oni, należy rozwijać za pomocą ćwiczeń umysłowych, studiując nauki i sztuki. Pomoże to człowiekowi zmienić świat otaczający, uczynić go rozsądnym i sprawiedliwym.

Oświecenie – szeroki prąd ideologiczny, który odzwierciedlał nastroje antyfeudalne, antyabsolutyckie wykształconej części ludności w drugiej połowie XVII–XVIII w. Przedstawiciele tego nurtu (naukowcy, filozofowie, pisarze) uważali celem społeczeństwa ludzkie szczęście, droga do którego – przekształcenie społeczeństwa opartego na umyśle; byli zwolennikami teorii prawa natury.

Oświeceniem zaczęto nazywać rozpowszechnianie rozumowania. Znaczna liczba osób wykształconych była przekonana, że Oświecenie doprowadzi ludzkość do szczęścia. Podstawowym ukierunkowaniem społeczeństwa stał się **optymizm**. Ludzie wierzyli w to, że historia zmierza ku lepszemu, rozwija się od niesprawiedliwego systemu do sprawiedliwego społeczeństwa. Człowiek XVIII w. jak nigdy wcześniej uważał siebie za gospodarza własnego losu.

Ojczyzną Oświecenia była Anglia, w której postęp kapitalizmu stymulował rozwój nauki i wiedzy. Wybitni angielscy naukowcy-myśliciele **Isaac Newton**, **Thomas Hobbes**, **John Locke** wraz z Holendrem **Benedyktym (Baruchem) Spinozą** oraz Niemcem **Gottfriedem Leibnizem** założyli podstawy idei Oświecenia.

2 **Natura człowieka i prawa natury. Oświecenie a kościół.** Epoka Oświecenia ukorzeniła w świadomości ludzi pojęcie **prawa natury**. Oświeceniowcy uważali, że wszyscy ludzie są obdarzeni prawami natury, mianowicie prawem do życia, wolności i równości. Z tego wynikało, że wszystkie istniejące w społeczeństwie różnice (między bogatymi i biednymi, władcami i poddanymi, dworzanami i osobami nieuprzywilejowanymi) zostały ustanowione nie przez Boga tylko a przez samych ludzi. Dlatego mieli oni zmienić to, co sami stworzyli.

Zamiar zmiany państwa i społeczeństwa w epoce Oświecenia traktowany był nie jako ingerencja w porządek świata, lecz jako uzasadnione prawo człowieka. Według oświeceniowców, żeby uczynić ludzi szczęśliwymi, przede wszystkim należy zapewnić im wszystkim prawa naturalne prawa odkryte za pomocą rozumu. Nadzieję na realizację swoich pomysłów oświeceniowcy położyli na **oświeconych monarchów**.

Wobec religii i kościoła oświeceniowcy przeważnie stosowali się obojętnie lub nawet wrogo. Uważali, że stworzenie świata było deistycznym (Bóg stworzył świat i następnie nie wtrącał się do historii ludzkości) lub ateistycznym (pełna negacja istnienia Boga). Jednak kościół nie mógł odpowiednio zareagować na krytykę oświeceniowców.

Wraz z upadkiem autorytetu kościoła jego bogactwa i przywileje stały się przedmiotem ataków ze strony państwa. Władcy europejscy zaczęli przeprowadzać **sekularyzację** własności kościelnej. Otwierano szkoły świeckie. Papież musiał nawet rozwiązać zakon jezuitów (później jego działalność wznowiono). W większości krajów wstrzymano działalność sądów inkwizycji.

3 **Edukacja. Encyklopedyści.** potężny impuls dla rozwoju nauki. Tak więc król Prus Fryderyk II i cesarz austriacki Józef II wprowadzili w swoich

■ Isaac Newton.
1726 r. Malarz John Vanderbank

■ Voltaire
oraz król pruski
Fryderyk II

Sekularyzacja (od łacińskiego *saecularis* – świecki) – w nauce historycznej odebranie czegoś z posiadłości kościelnych, duchowieństwa i przekazanie w posiadanie świeckie, cywilne, przekształcenie mienia kościelnego na państwowe.

■ Denis Diderot

■ Jan D'Alamber

państwach ogólną oświatę początkową. We Francji w ciągu XVIII w. liczba analfabetów zmniejszyła się od 79 do 63% ludności. Jednak nowa epoka dodała do podziału socjalnego w społeczeństwie jeszcze zróżnicowanie kulturowo-edukacyjne. Niewielka część wykształconych ludzi czasami nie mogła

znaleźć wspólny język z resztą ludności. Oświeceniowcy arogancko uważali za poprawną tylko tę wiedzę, którą zdobyto naukowo, własnym rozumem, a nie opartą na tradycji a nie opartą na tradycją i mądrości ludowej. Przekonania ludowe uważano uprzedzeniami, a życie ludowe – przejawem zacofania.

Filozof **Denis Diderot** (1713–1784) uważał za swoje zadanie uczynić współczesną wiedzę bardziej dostępną dla wszystkich. Jego idea polegała na tym, żeby ułożyć obraz ogólny zdobytej wiedzy i połączyć go w specjalny słownik. Publikacja miała nazwę „Encyklopedia” („Encyklopedia lub słownik tłumaczeniowy nauk, sztuk i rzemiosła”), a autorów artykułów nazywano encyklopedystami.

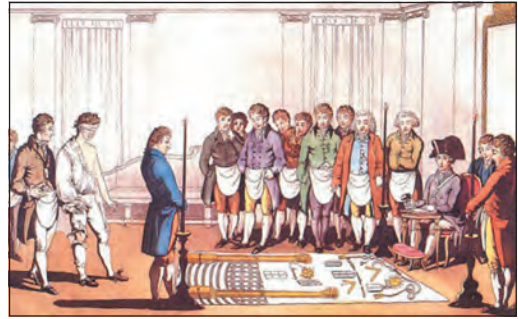
Organizatorom zaplanowanej sprawy D. Diderotowi i **Janowi D'Alamberowi** (1717–1783) udało się zaangażować do współpracy wszystkich ówczesnych wielkich filozofów i pisarzy: Woltera, Monteskiusza, Holbacha, Rousseau i innych. Pierwszy tom dzieła ukazał się drukiem w 1751 r. Mimo to już w 1759 r. zakazano wydawania „Encyklopedii”. Jednak publikacja ukazywała się w dalszym ciągu, tyle że potajemnie. Ta praca praca wywarła ogromny wpływ na ówczesne społeczeństwo.

4 Życie publiczne. W epoce Oświecenia pojawiła się nowa groźna siła w społeczeństwie – **opinia publiczna**. Miała znaczący wpływ na politykę państwa, co z kolei ograniczało swawolę monarchy i okazała się potężną bronią w rękach tych, kto umiał nią pokierować. Narzędziem za pomocą którego kształtowała się opinia publiczna były pogłoski, gazety.

Miejscem wyrazu opinii publicznej były **świeckie salony**. XVIII w. stał się stuleciem salonów, w których prowadzono rozmowy o nauce, filozofii, polityce,

■ Świecki salon XVIII wieku

■ Przyjęcie do grona masonów w Paryżu w 1745 r.

? Na podstawie ilustracji ułóż opowieść o świeckich salonach

dowiadano się nowości. Oświeceniowcy regularnie odwiedzali salony, a niektóre z ich dzieł zostały napisane w postaci rozmów.

Poza salonami powstawały **towarzystwa** oraz **kluby literackie**, filozoficzne, naukowe, zadaniem których było wpływać na opinię publiczną i promować idee Oświecenia. Cechą charakterystyczną takich klubów i towarzystw było to, że w społeczeństwie zróżnicowanym przywilejami jednoczyli się ludzie niezależnie od ich pochodzenia.

Jedyn z takich zreszeń było towarzystwo **masonów** (frankomasonów). Było to tajne bractwo, zamknięte dla niewtajemniczonych. Wyraz *masson* w tłumaczeniu z języka francuskiego oznacza „kamieniarz”, *francmasson* – „wolny kamieniarz”. Pierwsze **łoże** masońskie (organizacje masońskie) w XVIII w. zakładali angielscy oświeceniowcy, którzy zapożyczyli nazwy i obrzędy średniowiecznego cechu kamieniarzy.

Masoneria stała się modnym, a nawet wpływowym nurtem. Do łoż wstępowały osoby pragnące zmienić istniejący niesprawiedliwy świat. Głosili wolność i braterstwo wszystkich ludzi, rozpowszechniali idee Oświecenia, angażowali się w działalność charytatywną.

Oprócz salonów z ich filozoficzno-naukowymi rozmowami i łożami masonów w XVIII w. gwałtownie rozwijało się świeckie życie artystyczne. Wcześniejsze teatry istniały przeważnie przy dworach królów; teatry publiczne dla szerokiego grona funkcjonowały tylko w Londynie i Paryżu. W XVIII w. teatry otwierano się nawet w małych miasteczkach Europy. Najbardziej znanymi były komedie **Jean Baptiste Moliera**.

W tym okresie zmieniła też rola muzyki. Wcześniej pełniła ona rolę asysty podczas mszy, świąt nadwornych, występów, a w XVIII w. już brzmiała samodzielnie. Klawesyn, fortepian, skrzypce, flet stały

się instrumentami koncertowymi. Kompozytorzy i wykonawcy znaleźli się w centrum uwagi publiczności świeckiej, zapraszali ich królowie i wielmoży. **Jan Sebastian Bach, Joseph Haydn, Wolfgang Amadeusz Mozart, Ludwig van Beethoven** uzyskali światowej sławy jako kompozytorzy i wykonawcy.

Bardziej dostępnym dla ogółu stało się również malarstwo. Ówczesni artyści organizowali wystawy obrazów, które następnie omawiano w salonach i prasie. Prace **Nicolasa Poussina, Jacquesa-Louisa Davida** cieszyły się największą popularnością.

5 Barok, klasycyzm, rokoko, neoklasycyzm. W drugiej połowie XVIII w. w większości państw europejskich – Włoszech, Hiszpanii, państwach niemieckich, Polsce i innych – dominującym stylem w malarstwie pozostawał barok, który miał wyraźnie cechy lokalne. Jednakże we Francji powstał nowy styl – **klasycyzm**, zorientowany na sztukę starożytną.

Dramaturgowie pisali dramaty na tematy z mitologii i historii greckiej oraz rzymskiej. Malarze przedstawiali na swoich płótnach starożytnych bogów i bohaterów. Architekci naśladowali trójkątne frontony i kolumnady starożytnych świątyń. W odróżnieniu od mistrzów barokowych, pisarze i malarze klasycyzmu w swojej twórczości świadomie starali się naśladować ustalone normy piękna.

Zjawiwszy się we Francji, klasycyzm rozprzestrzenił się również na inne kraje Europy. Dramaty napisane w tym stylu były logiczne i miały zrozumiałe fabuły oraz język. Sednem utworu zawsze była pewna idea, która rozwijała się w ciągu całej sztuki dramatycznej. Wydarzenia przedstawione w dramatach zawsze odbywały się w jednym miejscu, w ciągu

- Zespół pałacowo-parkowy Wersal we Francji (klasycyzm).
Panorama ogólna od lewej strony) i wygląd od przodu pałacu (od prawej strony)

jednego dnia. Żadnych drugorzędnych linii fabularnych nie dopuszczano. W literaturze i sztuce klasycyzmu istniała hierarchia stylów.

Założycielem francuskiej klasycznej tragedii był **Pierre Corneille** (1606–1684). Pisał dramaty i rozprawy z teorii sztuk. Losy bohaterów jego dramatów były ściśle powiązane z walką polityczną. Fabuła rozwijała się na tle wydarzeń historycznych. Dzięki dramatom Corneille próbował uzasadnić konieczność wzmocnienia monarchii absolutnej. Mimo iż komedia w klasycyzmie uważana była za niższy gatunek, wybitny komediograf **Jean Baptiste Moliere** (1622–1673) dzięki swoim utworom udowodnił przeciwnie. Jego komedie („Don Juan”, „Mieszczanin szlachciem”) pozostają wciąż popularne.

■ Jean Baptiste Moliere

Malarz **Nicolas Poussin** (1594–1665) uważał, że fabuła utworu mistrza musi być szlachetna, majestatyczna i wzniosła, a kompozycja logiczna i prosta.

Wzorcem sztuki klasycyzmu stała się rezydencją królów francuskich w Wersalu. Pracowali nad jej stworzeniem najlepsi architekci, malarze, ogrodnicy.

W pierwszej połowie XVIII w. cieszył się popularnością nowy styl – **rokoko** (motywy dekoracyjne w postaci muszli). Najwyraźniej przejawiał się on w sztuce dekoracyjnej. Mistrzowie rokoko tworzyli wyrefinowane rzeczy, w otoczeniu których ludziom mieszkało się wygodnie i przyjemnie. Ten styl cechowało bogactwo dekoracji, nietypowość i wytwórność kształtów.

W drugiej połowie XVIII w. powróciło zachwycenie antycznymi formami klasycznymi. Ten styl nazwano **neoklasycyzmem**, czyli nowym klasycyzmem. Nowe zachwycenie wywołały archeologiczne wykopaliskami rzymskich miast Pompei i Herkulanum, które zginęły przez wybuch wulkanu Wezuwusz.

Regularna zabudowa miast rzymskich skłoniła architektów XVIII w. do pomysłu, że miasto należy budować według prostego i przemysłanego planu. Malarze stylu neoklasycystycznego uważali, że sztuka powinna kształcić, uszlachetniać człowieka. Szukali bohatera, przygotowanego do czynów szlachetnych i godnego naśladowania.

Nowy styl przyniósł ze sobą również zmiany w ubraniu: wzniosłe sukienki kobiece ubiegłego wieku zostały zastąpione przez lekkie, podobne do chitonów Grecji starożytnej.

■ Pasterze arkadyjscy.
Około 1640 r. Malarz
Nicolas Poussin

6 **Idee oświeceniowe w literaturze i filozofii.** Większość oświeceniowców, zwłaszcza francuscy (Monteskiusz, Wolter, Diderot, Rousseau) starali się przekazać ludziom swoje myśli poprzez utwory literackie.

Poprzez utwory takich pisarzy jak Daniel Defoe (1661–1731), Jonathan Swift (1667–1745), Pierre Augustin Beaumarchais (1732–1799), Fryderyk Schiller (1759–1805), Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) oraz innych można prześledzić całą ewolucję idei Oświecenia w literaturze.

D. Defoe twierdził w literaturze nowego pozytywnego bohatera (Robinson Crusoe), który pracowitości i umysłowości osiągnął wszystkiego. Angielski pisarz J. Swift w powieści „Podróże Guliwera” próbował uka-

zać wady idei Oświecenia. Bohaterowie P. Beaumarchais i F. Schillera – zwykli ludzie, którzy dzięki swojej ciężkiej pracy, umysłowi, współczuciu przeciwstawiali się arystokratom. Ci autorzy akceptowali naturalne prawa człowieka. Goethe dzięki swoim utworom literackim próbował wychować ludzi odważnych, silnych i dobrych, będących w stanie zakwestionować istniejący niesprawiedliwy system.

Najbardziej znanym przedstawicielem niemieckiego Oświecenia był Immanuel Kant (1724–1804), syn drobnego rzemieślnika. Przez całe życie bezwyjazdowo mieszkał w Królewcu (obecnie Kaliningrad). Tutaj otrzymał wykształcenie, został profesorem uniwersytetu a następnie jego rektorem. Kant wykładał filozofię, filologię, geografię, prawo, matematykę, fizykę i inne przedmioty. Opracował koncepcję pochodzenia Układu Słonecznego z gigantycznej mgławicy, która do tej pory pozostaje jednym z kluczowych pomysłów naukowych w astronomii.

Należy do niego również idea państwa prawnego. Jednakże podstawowy problem, który go martwił był powiązany z możliwościami człowieka w poznawaniu świata.

Kant doszedł do wniosku, że człowiek może uzyskać wiedzę tylko o ograniczonej ilości przedmiotów otaczających. Obok nich istnieją „rzeczy same w sobie”, które nie da się poznać, ponieważ nie da się udowodnić ich istnienia i odwrotnie. Z tego wynika, że w pełni poznać świat jest rzeczą niemożliwie. W ten sposób myśliciel skrytykował idee o bezgranicznej sile ludzkiego rozumu.

Z artykułu Immanuela Kanta „Odpowiedź na pytanie: co to jest Oświecenie”

Oświecenie jest to wyjście człowieka ze stanu swojej nieletniości, w której znajduje się z własnej winy. Nieletniość jest niemożnością korzystania ze swego umysłu bez zewnętrznych wskazówek. Nieletniość z własnej winy polega nie na braku umysłu tylko na braku zdecydowania i odwagi korzystać z niego bez zewnętrznych wskazówek. Miej odwagę korzystać z własnego umysłu! – takim jest motto Oświecenia...

Jeśli zapytać, czy żyjemy w czasach oświeconych, to odpowiedź będzie nie, ale żyjemy w czasach Oświecenia. Jeszcze dużo brakuje do tego, żeby ludzie w tych warunkach, które powszechnie ukształtowały się, byli już w stanie lub mogli być w stanie bezpiecznie i dobrze korzystać z własnego umysłu bez ingerencji od zewnątrz. Jednakże istnieją jasne objawy tego, że dla nich otwarto drogę do doskonalenia się w tym; barier na drodze ku Oświeceniu lub wyjściu ze stanu nieletniości, w której ludzkość znajduje się z własnej winy, staje się coraz mniej. Z tego punktu widzenia nasz wiek jest stuleciem Oświecenia lub stuleciem Fryderyka.

? Co Kant nazywa Oświeceniem a co stuleciem Oświecenia?

■ Immanuel Kant

7 **Uczucia przeciwko rozumowi.** Negacja przez oświeceniowców zmysłowego poznania świata wywołała oburzenie części społeczeństwa. Ludzie chcieli marzyć, martwić się, zastanawiać się nad zagadkami. Ukazały się powieści i poematy, w których położono akcent na uczuciach, snach i marzeniach, nocnych pejzażach, ruinach starożytnych zamków i in. Tak w literaturze i sztuce pojawił się nowy prąd – **sentymentalizm** (od franc. *sentiment* – zmysł, uczucie). Powieści Samuela Richardsona, Lorenca Sterna, Jean-Jacquesa Rousseau wzbudziły ogromne zainteresowanie świeckiej publiczności. W Anglii powstała „**powieść gotycka**” z fantastycznymi fabułami, opisem okrutnych przestępstw, duchów, magii, horroru i in.

Zmiany gustów rozprzestrzeniły na architekturę krajobrazów. Stały się modne romantyczne zakątki z dziką naturą (angielski park).

W świeckim towarzystwie stały się popularne mistyka, magia – to, czego nie da się wytłumaczyć, nadprzyrodzone. Szokowały publiczność doświadczenia niemieckiego lekarza F. Mesmera, wyniki których stały się podstawą do nauki o hipnozie.

Moda na nadprzyrodzone uwarunkowała działalność **awanturników** i **łotrów**. Twierdzili, że mają eliksir młodości i kamień filozoficzny. Wierzono im i akceptowano w wyższym świecie. Jednym z najbardziej

■ Giuseppe Balsamo (awanturnik „hrabia Cagliostro”)

znanych awanturników był Giuseppe Balsamo znany jako **hrabia Cagliostro**.

8 **Zmiany w życiu codziennym.** W drugiej połowie XVII–XVIII w. w życiu codziennym Europejczyków rozpowszechniły się nowe napoje – kawa i herbata, wokół których ukształtowała się specjalna kultura konsumpcji i komunikowania się.

Bardziej wygodne stały się miejsca zamieszkania. Zwykłym elementem wyposażenia wnętrz stały się **lustra**. Prawdopodobnie najbardziej znaną stała się sala lustrzana pałacu królewskiego w Wersalu.

Stała się modna chińska porcelana – naczynia, figurki, wazony. Jednak była ona zbyt droga i europejscy mistrzowie próbowali ujawnić tajemnicę jej produkcji. W wyniku ich poszukiwań pojawił się **fajans** – lekka biała ceramika. Jednak był nieco gorszy od porcelany. Później niemiecki alchemik J. Betger odkrył tajemnicę porcelany i w 1710 r. w Meissen (pol. Miśnia) otwarto manufakturę produkującą wyroby z porcelany.

W XVII–XVIII w. pojawiły się niektóre zwykłe teraz rzeczy: zegary ściennie z wahadłem (wynalazek holenderskiego naukowca Ch. Huygensa) oraz zegarki kieszonkowe. Anglicy zaczęli używać parasoli przeciw deszczowi. Integralną częścią garderoby Europejczyków stała się bielizna, koszule nocne, chusteczki kieszonkowe (pierwsze miały okrągły kształt).

? Jaką rolę odgrywały kawiarnie w życiu mieszczan?

■ Londyńska kawiarnia XVIII w.

■ Angielskie picie herbaty o piątej

Jednocześnie w życiu większości ludzi (chłopów) zmiany były nieznaczne i powiązane przeważnie z rozpowszechnieniem produkcji manufakturowej oraz nowych gatunków roślin uprawnych.

9 **Rewolucja przemysłowa oraz jej skutki.** Pod koniec XVIII w. w Europie rozpoczęła się **rewolucja przemysłowa** (przezwrot przemysłowy), czyli przejście od produkcji manufakturowej do fabrycznej, od pracy ręcznej do pracy maszyn. Kolębką rewolucji przemysłowej stała się Anglia. Pierwszym czynnikiem rewolucji przemysłowej była **rewolucja agrarna** (przezwrot rolniczy), która rozpoczęła się w XVI wieku. Zapewniła ona przemysłowi tanią siłę roboczą i potrzebne surowce.

Drugim niezbędnym warunkiem rewolucji przemysłowej stały się zmiany w technice. Najważniejszym wynalazkiem, który dał impuls rewolucji przemysłowej było doskonalenie przędzarki. **John Kay**, który pracował jako tkacz a następnie mechanik, wynalazł w 1733 r. mechaniczne czołenko tkackie. Efektem tego wynalazku stało się podwojenie wydajności pracy, czyli pracę dwóch tkaczy teraz wykonywał jeden.

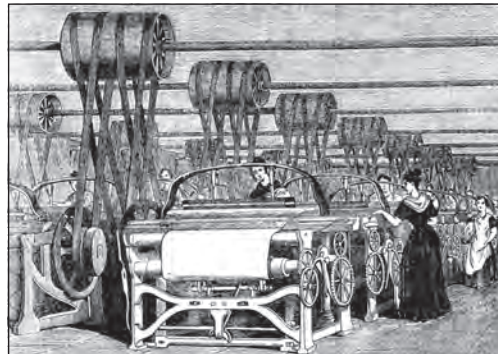
Wraz ze wzrostem produkcji tkanin powstał problem braku przędzy. Przełomu technologicznego w procesie przędzenia dokonał tkacz i cieśla **James Hargreaves**. Stworzona przez niego **przędzarka „Jenny”** była mechanizmem zapewniającym jednoczesne rozciąganie i skręcanie nici. Wydajność pracy wzrosła 18–20-krotnie.

Rewolucja agrarna jest to przejście od produkcji naturalnej do towarowej w rolnictwie, likwidacja małych gospodarstw rolnych i koncentracja ziemi w rękach dużych posiadaczy ziemskich, najemca, stosowanie pracy najemnej.

■ Przędzarka „Jenny”

■ Fabryka tkacka

■ Przędzalnia

Fabryka – przedsiębiorstwo przemysłowe, na którym podstawowe operacje wykonuje system maszyn.

W 1784 r. **Edmund Cartwright** stworzył całkowicie nową przędzarkę, która zwiększyła wydajność pracy 40-krotnie. Tak więc wynalezienie mechanizmu pracującego, czyli tej części maszyny, która bezpośrednio obrabia surowce, zastępując rękę człowieka, stało się początkiem rewolucji przemysłowej w Anglii.

Jednak wszystkie te urządzenia uruchamiała siła mięśni człowieka lub zwierzęcia, co z kolei utrudniało dalszy wzrost wydajności pracy. W 1771 r. **Richard Arkwright** założył przedsiębiorstwo, w którym

maszyny przędzalnice uruchamiano za pomocą koła wodnego. Była to już nie manufaktura tylko pierwsza w historii **fabryka**. W fabryce Arkwrighta zamontowano kilka tysięcy wrzecion a pracowało 300 robotników. Po 20 latach takich fabryk w Anglii było 150. Jednakże fabryki nie mogły wyprzeć manufaktury, ponieważ były „przywiązane” do dogodnej lokalizacji nad rzekami. Potrzebny był **silnik uniwersalny**. Takim silnikiem stała się **maszyna parowa** stworzona przez **Jamesa Watta**. Silnik parowy ponad stulecie pozostawał silnikiem podstawowym.

Stworzenie silników parowych i przędzarek doprowadziło do powstania przemysłu maszynowego. Przemysł maszynowy spowodował wzrost zapotrzebowania na metal, co z kolei stało się bodźcem dla rozwoju metalurgii. W ciągu XVIII w. rozwiązano problem masowej produkcji żeliwa a następnie żelaza na podstawie węgla kamiennego. Dzięki temu kopalnie węgla kamiennego stały się jednym z podstawowych sektorów gospodarki (zwłaszcza w Anglii i na zachodzie Niemiec).

Wynalezienie maszyny parowej umożliwiło również doskonalenie transportu. Silnik parowy został postawiono na koła i po nieudanych próbach ruchu po kostce brukowej uruchomiono go na szynach. Pierwszy udany parowóz poruszał się z prędkością 10 km na godzinę i miał osiem wagonów, stworzył go w 1814 r. inżynier samouk **George Stephenson**. Budowa kolei na szeroką skalę rozpoczęła się w latach 20-tych. XIX w. Amerykański inżynier **Robert Fulton** zamontował silnik parowy na pokładzie okrętu; tak pojawił się statek parowy.

Rozwój przemysłu maszynowego, hutnictwa, górnictwa, transportu stał się podstawą do przeprowadzenia industrializacji i powstawania społeczeństwa przemysłowego (industrialnego).

■ J. Watt pracuje nad stworzeniem silnika parowego

■ G. Stephenson na parowozie „Rakieta”

? Przyjrzyj się rysunkowi. Jakie emocje wywołało u ludzi wynalezienie parowozu?

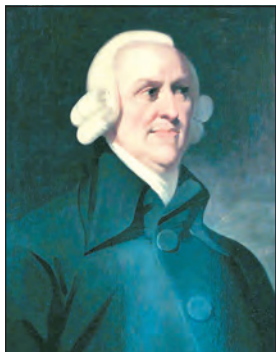
Rewolucja przemysłowa przyczyniła się do powstawania nowej gospodarki i struktury społecznej. W gospodarce ważną rolę zaczął pełnić przemysł fabryczny. Wyroby produkowane w fabrykach dzięki stosowaniu maszyn były tańsze; doprowadziło to do stopniowego usunięcia z rynku wyrobów rzemieślników i manufaktur. Zmienił się również charakter handlu, szczególnie było to widoczne w Anglii. Do kraju coraz więcej przywożono niezbędnych surowców, a za granicę Anglii wywożono tanie towary fabryczne.

Ogromne zmiany zaszły w strukturze społecznej społeczeństwa. Z powodu rewolucji przemysłowej stare warstwy społeczne (feudałowie i chłopcy) zaczęły ustępować miejsce przedsiębiorcom i pracownikom najemnym.

Liczba przedsiębiorców przewyższyła ilość starych posiadaczy ziemi. Nowi przedsiębiorcy lub inaczej **burżuazja** uosabiali nową przemysłową Anglię. Byli właścicielami fabryk i zakładów, znali rynki i umiejętnie dostosowywali się do zmieniającego się popytu konsumpcyjnego. Dla przedsiębiorców główną miarą sukcesu stawał się zysk. Tylko wtedy, gdy był zysk, można było rozwijać swoją produkcję. Dlatego wraz z pojawieniem w społeczeństwie przedsiębiorców i pracowników najemnych zaczęła się walka, wywołana przez konflikt interesów: albo interesy przedsiębiorcy i rozwój produkcji, albo interesy pracownika

- Etapy kształtowania się społeczeństwa przemysłowego (industrialnego) w Anglii w XVI-XVIII w.

■ Видатний шотландський економіст Адам Сміт

i zwiększenie wynagrodzenia jego pracy, gwarancje socjalne. Pierwsze wystąpienia robotników były skierowane przeciwko maszynom, ponieważ uważano je winnymi w pogorszeniu warunków pracy, zwolnieniu pracowników i zmniejszeniu wynagrodzenia. „Bojowników z maszynami” nazywali **luddytami**.

W okresie rewolucji przemysłowej głównymi klasami społeczeństwa stali się przedsiębiorcy i pracownicy najemni, co wskazywało na kształtowanie się społeczeństwa przemysłowego (industrialnego).

10 Adam Smith. Gwałtowny rozwój gospodarczy Anglii, zmiany w technice i technologii doprowadziły do uzasadnienia naukowego zachodzących procesów. W taki sposób pojawiła się **nauka o rozwoju ekonomicznym społeczeństwa**.

Jednym z jej założycieli był Szkot **Adam Smith**, który bronił potrzebę rozwoju stosunków rynkowych.

W swojej głównej rozprawie „**Badanie natury i przyczyn bogactwa narodów**” A. Smith pisał, że społeczeństwo ludzkie jest to przede wszystkim związek oparty na wymianie różnych rodzajów pracy. Skłonność do wymiany uważał podstawową właściwością ludzkiej natury, która jednocześnie sprzyja dobrobytowi całego społeczeństwa. Kieruje tym procesem rynek – „niewidzialny mechanizm”, który zorganizowuje działalność gospodarczą. Dla prawidłowego funkcjonowania rynku niezbędna jest „wolność naturalna”, dlatego państwo nie powinno ingerować w życie gospodarcze społeczeństwa tylko pełnić funkcję „nocnego stróża”. Dla rozwoju stosunków rynkowych, a więc gospodarki potrzebny jest wolny handel i swoboda działalności przedsiębiorczej. Kapitalizm, zdaniem A. Smitha, jest tym jedynym porządkiem, który odpowiada ludzkiej naturze i w przyszłości ma zapewnić ogólny dobrobyt i rozwój.

Z książki A. Smitha „Badanie natury i przyczyn bogactwa narodów”

W rzeczywistości... osoba w żadnym stopniu nie zamierza służyć dobru wspólnemu... Jeśli taki człowiek inwestuje kapitał w przemysł krajowy, robi to nie przez swój patriotyzm... Ale dbając wszędzie o własną korzyść, w tym przypadku podobnie jak w wielu innych, kierowany jest działaniem niewidzialnej ręki dla osiągnięcia celu, który go nie interesował wcześniej.

- ? 1. Co miał na uwadze A. Smith pisząc o „niewidzialnej ręce”? 2. Jakie cechy przedsiębiorców wyopuła A. Smith? 3. Czym w swoich działaniach kieruje się przedsiębiorca?

Wnioski

- ▶ XVIII w. nazywają epoką Oświecenia.
- ▶ Idee Oświecenia dały potężny impuls do rozwoju nauki.
- ▶ Idee Oświecenia doprowadziły do powstania takiego zjawiska jak absolutyzm oświecony. Ale objęło ono tylko niewielką część ludności, przeważnie wykształconej. Świadomość większości ludzi była średniowieczna i nie akceptowała nowych pomysłów.
- ▶ Pod koniec XVIII w. w Anglii rozpoczęła się rewolucja przemysłowa; jej przyczynami były rewolucja agrarna i osiągnięcia techniczne, z których najważniejszym stał się silnik parowy.
- ▶ Rewolucja przemysłowa doprowadziła do znaczących zmian w społeczeństwie. Czołowymi klasami społecznymi stały się przedsiębiorcy i pracownicy najemni.
- ▶ Gwałtowny rozwój gospodarczy Anglii spowodował pojawienie się nauki o rozwoju gospodarczym społeczeństwa. Jednym z jej założycieli był A. Smith.

Pytania i polecenia

1. Wymień granice chronologiczne Oświecenia. 2. Kogo nazywano encyklopedystami? 3. Wymień wybitnych pisarzy Oświecenia. 4. Czym jest rewolucja przemysłowa? 5. Wymień podstawowe różnice między manufakturą a fabryką. 6. Jakie zmiany zaszły w produkcji rolnej? 7. Jakie wynalazki techniczne umożliwiły przeprowadzenie rewolucji przemysłowej? 8. Wymień podstawowe postulaty nauki ekonomicznej A. Smitha.
- 9. Dlaczego właśnie Anglia stała się kolebką Oświecenia? 10. Czy można twierdzić, że w okresie Oświecenia człowiek budował swoje życie tylko zgodnie ze zdrowym rozsądkiem? 11. Jak możemy wytłumaczyć pojawienie się w ciągu XVII–XVIII w. stylów barok, klasycyzm, rokoko, neoklasycyzm? Które z powyższych stylów są podobne do siebie? 12. Jaki wpływ wywarły idee oświeceniowe na rozwój edukacji i nauki? 13. Dlaczego powstały świeckie salony, kluby, loża masonów? Co było ich celem? W jaki sposób wpływały one na opinię publiczną? 14. Dlaczego silnik parowy G. Watta uważany jest za największy wynalazek techniczny okresu rewolucji przemysłowej? 15. Określ następstwa socjalne rewolucji agrarnej i przemysłowej.
- 16. Porównaj idee Oświecenia i humanizmu. Odpowiedź podaj w postaci tabelki. 17. Ułóż w zeszycie tabelkę chronologiczną o wprowadzeniu najważniejszych innowacji technologicznych w przemyśle w XVIII w.
- 18. Czy możemy powiedzieć, że rewolucja przemysłowa była tylko wynikiem zmian technicznych?

§ 23. Absolutyzm oświecony

1. Co to jest Oświecenie? 2. Jakie były poglądy oświeceniowców na państwo, kościół i człowieka? 3. Wymień cechy monarchii absolutnej.

Pojęcie absolutyzmu oświeconego. Jednym ze sposobów osiągnięcia wolności, równości i braterstwa oświeceniowcy uważali działalność **monarchów oświeconych** – mędrców na tronie, którzy korzystając ze swojej władzy będą wspierali oświatę społeczeństwa i kształtowanie sprawiedliwości. Wyobrażenie państwa jako podstawowego narzędzia dla osiągnięcia dobra publicznego było panującym w tym czasie. Jednak rozumienie przez monarchów równości i wolności odzwierciedlało się tylko w konsolidacji praw i przywilejów poszczególnych klas w granicach monarchii absolutnej.

W rezultacie tego epoka Oświecenia wywołała takie zjawisko jak **absolutyzm oświecony**. Miał charakter ogólnoeuropejski. Jego treścią było zniszczenie lub zmiana najbardziej przestarzałych porządków feudalnych. Monarchowie, którzy prowadzali taką politykę, traktowali rządy jako związek królów i filozofów. Kluczową w polityce absolutyzmu oświeconego stała się idea zmiany przekształcenia ustroju państwa „na podstawie rozumu”. Z tego wynikało, że istniejący system ustroju państwa, władzy, system stosunków w społeczeństwie musiały zostać zmienione odpowiednio do nowych warunków. Na czele całego tego procesu miał stanąć „monarcha-filozof”. Najbardziej jaskrawe cechy oświeconego absolutyzmu ujawniały się za panowania Marii Teresy i Józefa II (Austria), Fryderyka II (Prusy) i Katarzyny II (Rosja).

W praktyce absolutyzm oświecony wyrażał się w przeprowadzaniu reform administracyjnych, ograniczeniu wpływu kościoła, ustanowieniu systemu edukacji publicznej, uporządkowaniu systemu podatkowego, zmianach w sytuacji niektórych grup społecznych i in.

Posiadłości Habsburgów austriackich. Reformy Marii Teresy i Józefa II. Pokój westfalski (1648 r.) zatwierdził na długo rozdrobienie polityczne ziem niemieckich. W Niemczech było około 300 księstw, 51 wolne miasto i prawie 1,5 tys. niezależnych posiadłości rycerskich. Wszystkie te państwa zostały połączone w Święte Imperium Rzymskie Narodu Niemieckiego. Jednak rzeczywista władza cesarza, należącego do dynastii Habsburgów austriackich, sięgała tylko granic jego posiadłości rodowych. Ogólnoniemiecki Reichstag (organ przedstawicielski), mający siedzibę w Ratyzbonie, również nie miał rzeczywistej władzy. W Niemczech nie było żadnego wojska i wspólnych

- Cesarski pałac Belweder w Wiedniu. XVII w.

- ? Co mieli na celu władcy budując takie rezydencje?

finansów. Terytoria miały różny poziom rozwoju gospodarczego. Każdy książę zachowywał się jak monarcha absolutny.

Największymi państwami imperium były Austria, Brandenburgia, Prusy, Saksonia, Bawaria. Ponadto Austria i Prusy miały posiadłości, które nie należały do składu Świętego Cesarstwa Rzymskiego.

Tak więc pod panowaniem Habsburgów austriackich oprócz Austriaków byli Czesi, Słowacy, Chorwaci, Węgrzy, Włosi i inne narody. Rozmawiali w różnych językach, mieli swoistą kulturę i zwyczaje. Każda z posiadłości Habsburgów żyła według własnych ustaw, miała własny skarb państwa oraz pierwszego ministra – kanclerza, zachowano stanowo-reprezentacyjne zebrania (rangi) lokalnych dworzan, duchowieństwa, obywateli. Rangi ustalali wysokość podatków, które spłacał naród. Monarchię Habsburów dla wygody nazywają Austria, chociaż w tym czasie Austria była jednym z wielu państw należących do Habsburgów, które nazywały się „dziedziczne posiadłości domu austriackiego” Habsburgów. Ogromny wpływ na społeczeństwo miał kościół katolicki, protestantów prześladowano.

Rozwój gospodarczy poszczególnych posiadłości różnił się. Najbardziej rozwiniętymi były właśnie Austria i Czechy; najbardziej zacofanymi – Tyrol i Węgry. W Austrii i Czechach rozwijały się cechy rzemieślnicze, powstawały manufaktury. Metalurgia i obróbka metali były wiodącymi branżami. Wiedeń pod koniec XVII w. liczył 100 tys. mieszkańców. Rząd prowadził politykę merkantylizmu, wspierał rozwój własnego przemysłu, zwłaszcza wojskowego.

Stosunki agrarne też różniły się: w Tyrolu chłopci-górale byli wolni; w Czechach, na Węgrzech, Słowacji chłopci byli zależni; w Austrii – praktycznie wolni.

Koniec XVII – początek XVIII w. dla Austrii był okresem prawie niekończących się wojen. Jej głównymi przeciwnikami były Imperium Osmańskie, Francja, a później Prusy. W tych wojnach imperium, z jednej

Sankcja pragmatyczna – ustawa o przekazywaniu tronu dziedzicznie, która głosiła o niepodzielności posiadłości Habsburgów oraz o przejściu tronu według linii kobiet, jeśli brak spadkobierców płci męskiej.

W 1740 r. zmarł cesarz Karol VI, który nie miał spadkobiercy tronu w linii męskiej. Następcą cesarza zgodnie z **Sankcją Pragmatyczną** była jego 23-letnia córka **Maria Teresa**. Musiała od razu zabrać się do walki z pretendentami na tron (wojna o dziedzictwo austriackie lat 1740–1748). Maria Teresa zachowała swoje prawo, jednak Austria utraciła Śląsk. To z kolei doprowadziło do nowej konfrontacji zbrojnej – wojny siedmioletniej.

W całej 650-letniej historii dynastii Habsburgów **Maria Teresa** była jedyną kobietą na tronie. Jej inteligencja, wykształcenie, przyrodne zdolności fascynowały i przyjaciół i wrogów. Większa część okresu panowania Marii Teresy była powiązana z wojnami. Właśnie udział w wojnach zmusił cesarzową zreformować armię. Wielkie zmiany zaszły również w życiu wewnętrznym imperium. Maria Teresa miała 16 dzieci, najbardziej znaną była Maria Antonina – królowa Francji, skazana na śmierć wraz z mężem Ludwikiem XVI podczas rewolucji francuskiej końca XVIII w., oraz Józef II, który zastąpił swoją matkę na tronie.

■ Cesarzowa Maria Teresa wraz z swoją rodziną na tarasie pałacu

strony rozszerzyły swoje posiadłości, a z innej – roztrwonilo zasoby finansowe i materialne. Zaostryły się problemy społeczne i narodowe, które doprowadziły do wybuchu powstań w Czechach i na Węgrzech.

Maria Teresa zapoczątkowała w imperium reformy w duchu oświeconego absolutyzmu. Prawie wszystkie reformy odzwierciedlały pragnienie Marii Teresy bronić jedności swych posiadłości. W celu wzmocnienia władzy centralnej powołano Radę Państwa oraz sąd naczelnny, dzięki czemu cała władza skupiła się w rękach cesarzowej. Austria i Czechy zostały połączone pod zwierzchnictwem jednego kanclerza. Dla pomyślnego prowadzenia wojny przeprowadzono reformę wojskową. Rekrutację najemników zastąpiono poborami do wojska, co pozwoliło na zwiększenie armii ze 108 tys. do 278 tys. żołnierzy. Został zunifikowany system podatków – wprowadzono podatek ogólny na dochody, który spłacały wszystkie warstwy społeczeństwa. Likwidowano wewnętrzne granice celne. Chłopi otrzymali prawo do wykupu swoich działek ziemi, pańszczyznę ograniczono do trzech dni w tygodniu.

Został wydany cywilny „Kodeks terezjański” oraz kodeks karny „Nemezis terezjańska”. Podjęto przedsięwzięcia w zakresie promocji edukacji: wprowadzono ogólną oświatę szkolną, szkołę oddzielono od kościoła.

Znacznie większych sukcesów osiągnął na polu reform syn Marii Teresy **Józef II** (samodzielne rządy 1780–1790). Był wykształconym i inteligentnym człowiekiem, wychowanym na ideach Oświecenia. Józef II postanowił zaprowadzić na szeroką skalę reformy, które, jego zdaniem, miały poprawić warunki życia poddanych. Kontynuował wzmocnienie władzy centralnej. Skasowano prawa prowincjonalnych zebrań stanowych, wzmocniono władzę kanclerzy, których mianował cesarz, zrównano w prawach wszystkie ziemie, w sądach i administracjach obowiązywał język niemiecki.

Józef II starał się podporządkować sobie kościół i osłabić jego wpływ na społeczeństwo. Wydał rozporządzenie zgodnie z którym papieskie dekrety i zarządzenia mogą zostać upublicznione wyłącznie za zgodą rządu, a zakony mnichów zostały podporządkowane lokalnym biskupom; zmniejszono liczbę klasztorów i mnichów. Szkoły kościelne zostały przekierowane na świecką naukę i podporządkowane „Wyższej Komisji Edukacyjnej”. Wreszcie odważył się na ingerencję w strukturę wewnętrzną kościoła katolickiego i nawet zmienił pewne ceremonie. W 1781 r. została zniesiona osobista zależność chłopów.

Przeprowadzone przez Józefa II reformy wywołały poważny opór w społeczeństwie. Reformą wsi byli niezadowoleni właściciele ziemscy, zwłaszcza węgierscy; religijna wywołała konflikt z papieżem i powstanie w Belgii; administracyjne – zaostrzenie sprzeczności między narodami imperium. Zresztą pod koniec swego panowania Józef II skasował swoje reformy oprócz chłopskiej i wprowadzonej tolerancji religijnej. „Miałem nieszczęście widzieć, jak wszystkie moje plany upadają” – powiedział przed śmiercią Józef II.

■ Cesarz Józef II

3 **Rozwój Państwa Brandenburgii–Prus. Absolutyzm oświecony Fryderyka II Wielkiego.** Po pokoju westfalskim główne posiadłości kurfurstów brandenburskich składały się z czterech części: Brandenburgii, Prus (do 1657 r. były lenne Polsce), Pomorza Wschodniego, księstwa Klewe nad Renem.

Przez ziemie Brandenburgii–Prus biegły główne szlaki handlowe (przeważnie rzekami) z Niemiec do Bałtyku i Morza Północnego. Więc prawie cały handel chlebem oraz tranzytowy z Anglią i Niderlandami

■ Fryderyk Wilhelm I

■ Szeregi liniowe piechoty pruskiej podczas bitwy

okazał się w rękach kurfursta brandenburskiego. Doprowadziło to do wzrostu gospodarczego tych ziem.

Szczególnie szybki proces wzmocnienia Brandenburgii–Prus odbywał się w okresie panowania księcia elektora **Fryderyka Wilhelma** (1640–1688). Ogłosiwszy w swoich posiadłościach tolerancję religijną i przywileje dla przesiedleńców, kurfurst wywołał przybycie znacznej ilości wykwalifikowanych pracowników. Rozpoczął budowę kanałów, meliorację błot, co zwiększyło ilość gruntów uprawnych oraz poprawiło stosunki handlowe z Anglią i Niderlandami. W dziedzinie handlu i przemysłu przestrzegano polityki merkantylizmu.

Zakładano manufaktury państwowe. Nawet więzienia przekształcono na warsztaty. Zakazano wywozu monet (srebrnych, złotych). Podatek naturalny zastąpiono pieniężnym. Został uporządkowany system poboru podatków. W służbie cywilnej ustalono ścisłą dyscyplinę. Wszystkie te działania przyczyniły się do stworzenia mocnego systemu finansowego oraz silnego wojska (30 tys. żołnierzy).

W 1657 r. Fryderyk Wilhelm osiągnął likwidacji wasalnej zależności Prus od Polski. Jego syn **Fryderyk I** (1688–1713) za udział w wojnie o sukcesję hiszpańską po stronie cesarza otrzymał od niego tytuł króla Prus.

Dla wcielenia agresywnych planów zaborczych trzeba było mieć duże wojsko, a zatem znaczne środki na jego utrzymanie. Dlatego następny król **Fryderyk Wilhelm I** (1713–1740) wprowadził surowe oszczędności. Dzięki uzyskanym środkom ilościowy skład wojska doprowadzono do 80 tys. żołnierzy. W wojsku panowała sroga dyscyplina (słynna „pruska musztra”). Jednak stan nauki i sztuki uległ pogorszeniu.

Politykę Fryderyka Wilhelma I w sprawie zwiększenia posiadłości Prus kontynuował jego syn **Fryderyk II** (1740–1786). Zostawszy królem od razu przystąpił do wojny przeciwko Austrii i zdobył większą część Śląska.

Wojna zamieniła Prusy na wpływowe państwo europejskie, a Fryderyk II zastanawiał się nad nowymi podbojami. Jednak wojna siedmioletnia (1756–1763) ledwo nie zakończyła się katastrofą dla Fryderyka. Mimo iż wojna nie zmieniła mapy Europy, a Prusy nie potrafiły zrealizować swoje plany zaborcze, podniosła ona Prusy do poziomu Austrii.

Fryderyk II nie zaniechał prób zwiększenia terytorium Prus. W 1772 r. razem z Rosją i Austrią wziął udział w pierwszym podziale Polski. Następnie Fryderyk II powrócił do swego zamiłowania literaturą i sztuką. Napisał dużo utworów muzycznych i listów do filozofów.

Z imieniem Fryderyka II jest związany okres Oświecenia w historii Niemiec. Wszystkie działania, choć czasami były zbieżne z ideami Oświecenia były skierowane wyłącznie na to, jak utrzymać i poprawić ustrój wojskowo-gospodarczy państwa. W tym celu król ogłosił pełną tolerancję. Został opublikowany zbiór ustaw „Kodeks Fryderyka”, zgodnie z którym został wprowadzony równy dla wszystkich i niezależny sąd, skasowano tortury. Fryderyk II dbał również o rozwój rolnictwa i przemysłu (zwłaszcza wojskowego). Otwierano banki, budowano kanały, drogi, przeprowadzano na dużą skalę budowę w Berlinie i Poczdamie.

Wprowadzając reformy król nie zmieniał struktury społecznej. Dworzanie, których uważał jedynym oparciem wojska, pozostawały warstwą rządzącą.

■ Duże godło Prus

■ Fryderyk II z chłopami

■ Bitwa pod Fontenoy w okresie wojny siedmioletniej

Dla poprawy sytuacji chłopów wprowadził niewielką reformę na Pomorzu: zakazywał wypędzać chłopów z ziemi i zabierać im działki. Fryderyk II obawiał się, że zmiany w sytuacji chłopów pozostawią go bez wojska rekrutów.

Jednak sytuacja chłopów państwowych poprawiła się. Uzyskali prawo do posiadania ziemi i przekazywania jej drogą dziedziczenia. Reforma ta miała na celu nie dopuścić zmniejszenia w państwie ilości spłacających podatki.

Fryderyk II dbał o rozwój wykształcenia wyższego, częściowo – średniego. W 1763 r. została wprowadzona ogólna obowiązkowa oświata podstawowa, lecz jej jakość była niska.

4 **Imperium Rosyjskie w XVIII w.** Reformy Piotra I dały potężny impuls do rozwoju Imperium Rosyjskiego. Szczególnym osiągnięciem kraju w drugiej połowie XVIII w. stała się metalurgia: pod koniec wieku Rosja wyszła na pierwsze miejsce w świecie w produkcji i eksporcie wyrobów z żelaza. Innym ważnym sektorem gospodarki był przemysł stoczniowy. Handel zagraniczny wzrósł 5-krotnie, podczas gdy eksport przeważał nad importem. Pomimo postępów kraj ten pozostawał przeważnie agrarnym. Większość ludności (95,9%) mieszkała na wsiach, gdzie prawie połowa (48,7%) znajdowała się w zależności pańszczyźnianej od właścicieli.

W styczniu 1725 r. Piotr I zmarł nie pozostawiając żadnego prawnego następcę tronu. Doprowadziło to do szeregu przewrotów. Drugą ćwierć XVIII w. często nazywają **epoką przewrotów pałacowych i rządów faworytów**. Na tronie zmieniło się kilkoro władców: **Katarzyna I (1725–1727)**, **Piotr II (1727–1730)**, **Anna Iwanowna (1730–1740)**, **Iwan V (1740–1741)**.

■ Elżbieta I Piotrowna

Innowacje cara nie zdołały się ukorzenić. Doprowadziło to do ostrej walki między nowymi dworzanami, którzy uzyskiwali tytuły dzięki ofiarnej służbie a potomkami bojarów i książąt, którzy pragnęli przywrócić byłe wpływy i przez to ograniczyć władzę cara.

Po objęciu tronu przez córkę Piotra I **Elżbietę (1741–1761)** sytuacja wreszcie się ustabilizowała.

Na początku panowania Elżbieta Piotrowna nie bardzo przejmowała się sprawami państwa. Lubiła ładne ubrania, bale,

fajerwerki, karnawały i inne rozrywki. Jednak w końcu zaczęła odpowiedzialnie pełnić swoje obowiązki i wykazała się jako rozważna i mądra władczynia. W ciągu 20 lat obejmowania tronu przez Elżbietę został przywrócony system rządów założony przez Piotra I, zmniejszono liczbę urzędników- obcokrajowców przy dworze.

Ważnym wydarzeniem stało się zniesienie w latach 1753–1754 wewnętrznych granic celnych, co z kolei przyczyniło się do rozwoju handlu. Jednocześnie Elżbieta podjęła szereg działań mających na celu wzmocnienie pozycji dworzan. Tak więc właściciele ziemscy mogli zbierać podatki z chłopów oraz sprzedawać swoich chłopów jako rekrutów do wojska.

Dowodem wzmocnienia Państwa Rosyjskiego stały się jego zwycięstwa podczas wojny siedmioletniej.

Następcą Elżbiety był jej bratanek Karol Piotr Ulrich, wnuk Piotra I i Karola XII, który rządził Imperium Rosyjskim pod imieniem **Piotr III** (1761–1762). Był u władzy tylko 186 dni, a jednak zdążył wydać dekret o przekazaniu ziem cerkiewnych państwu, osłabił prześladowania staroobrzędowców. Najważniejszą jego sprawą stał się manifest o wolności dworzan, dzięki któremu zniesiono obowiązkową służbę dla dworzan.

Piotr III został usunięty od władzy 28 czerwca 1762 r. na skutek ostatniego w XVIII w. przewrotu pałacowego.

Nową cesarzową została **Katarzyna II** (1762–1796). Okres jej panowania nazwano „złotym wiekiem” Imperium Rosyjskiego.

Zofia Augusta Fryderyka zu Anhalt-Zerbst pochodziła z rodu ubogich książąt niemieckich. Jej ojciec był generałem w wojsku króla Prus Fryderyka II. Pod patronatem króla wydano ją za Piotra Fiodorowicza (Piotr III, bratanek Elżbiety Pietrowny, wnuk Piotra I).

Po przyjęciu na prawosławie księżniczkę ochrzczoną jako Katarzyna Aleksiejewna. W odróżnieniu od swego męża inteligentna i ambitna Katarzyna szybko nauczyła się języka rosyjskiego i cech mentalności (charakteru narodowego, sposobu myślenia) narodu. Działalność carycy okazała się na tyle aktywna i „zrozumiała”, że szybko zapomniano o niemieckiej przeszłości „cesarzowej-matuszki”.

- Nowożeńcy Wielki
Książę Piotr Fiodorowicz (przyszły Piotr III) i Wielka Księżna Katarzyna Aleksiejewna (Zofia Augusta Fryderyka zu Anhalt-Zerbst – przyszła Katarzyna II)

■ Katarzyna II.
1793 r. Malarz Jan
Lampi

Katarzyna II kontynuowała reformy mające na celu dalsze wzmocnienie autokracji (samodzierżawstwa). Otrzymała władzę z rąk dworzan, działała wyłącznie w ich interesach. W taki sposób Katarzyna II ostatecznie przejęła prawo do wydawania ustaw (dekretów).

Swoimi dekrety Katarzyna II zakazała poddanym chłopom składać skargi na właścicieli (obszarników) do instytucji rządowych; zezwoliła obszarnikom wysyłać chłopów w przypadku przewinienia się na Syberię, sprzedawać ich bez ziemi; w 1783 r. poszerzyła prawo pańszczyzny na Ukrainę Lewobrzeżną i Słobożańszczynę.

Szczytem przywilejów dworzan stał się Manifest z dnia 21 kwietnia 1785 r. o statutach dla dworzan i miast. Dworzanom zgodnie z prawem przekazywano chłopów wraz z nieruchomościami; dworzan zwolniono z podatków, powinności, kar cielesnych, obowiązku pełnienia służby wojskowej

oraz cywilnej i in. W miastach tworzone rady miejskie, a mieszczan podzielono na sześć kategorii odpowiednio do posiadanego mienia. Dla przekazania ziem dworzanom w kraju przeprowadzono sekularyzację ziem klasztorów. Trwała dalsza centralizacja i biurokratyzacja aparatu państwowego. Katarzyna II skupiła w swoich rękach całą władzę wykonawczą.

W 1775 r. przeprowadzono reformę administracyjną, w ramach której terytorium Rosji podzielono na 50 gubernii (zamiast 23), które z kolei składały się z powiatów.

Cesarzowa skasowała „specjalny regulamin bałtycki”, zreorganizowała zarządzanie Krajem Dońskim. Zlikwidowano hetmanaty na Ukrainie Lewobrzeżnej i ustrój kozacki na Ukrainie Słobożańskiej (1765 r.). 3 sierpnia 1775 r. manifest carski ogłosił o likwidacji Siczy Zaporoskiej. W latach 1781–1783 na Hetmańszczyźnie został zniesiony pułkowo-setniczny ustrój administracyjny i wprowadzono powiatowy, zamiast Hetmańszczyzny powstało Małorosyjskie Gubernatorstwo Generalne. Ukraina, która wcześniej miała swoje prawa i obyczaje, została przekształcona na zwykłą część Imperium Rosyjskiego – Małorosję.

Nasilenie ucisku poddańczego, tyrania posiadaczy ziemskich, ciężka sytuacja uralskich robotników przypisanych do poszczególnych hut i fabryk, przemoc wobec kozaków wywołały wojnę chłopską lat 1773–1775 pod dowództwem kozaka dońskiego Jemieljana Pugaczowa (1742–1775).

Wojna ogarnęła ogromne terytorium – Południowy i Środkowy Ural, Zachodnią Syberię, Baszkirię, permską gubernię, tereny nad rzekami Kama, Wołga i Don. Mimo wielu zwycięstw nad wojskami rządowymi, powstanie zostało brutalnie stłumione, a feudalne porządki istniały aż do 1861 r.

Okres rządów Katarzyny II stał się okresem rozbudowy terytorialnej Imperium Rosyjskiego. Dzięki niemal ciągłym wojnom i umowom dyplomatycznym do Rosji przyłączono następujące terytoria: północne tereny nad Morzem Czarnym i Krym, Kaukaz Północny, część Kazachstanu, Prawobrzeżną Ukrainę, Białoruś, Litwę, część Finlandii. Zakorzeniła się Rosja również w Ameryce Północnej (Alaska, amerykańskie wybrzeże Pacyfiku). Rosja pokonała swoich dawnych wrogów: Chanat Krymski, Rzeczpospolitą i Szwecję.

■ Jemieljan Pugaczow

! Wnioski

- ▶ Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego po wojnie trzydziestoletniej pozostawało państwem rozdrobionym; najpotężniejszymi wśród państw niemieckich były Austria i Prusy.
- ▶ W XVIII w. wiodącym sektorem gospodarki ziem niemieckich pozostawało rolnictwo, które przeżywało okres podniesienia.
- ▶ Po śmierci Piotra I Rosja weszła w epokę przewrotów pałacowych lat 1725–1762, które były logicznym etapem wzmocnienia absolutyzmu Rosji.
- ▶ W wyniku przewrotów pałacowych zmieniła się sytuacja dworzan, którzy rozszerzyli swoje prawa i przywileje.
- ▶ W drugiej połowie XVIII w. zakończył się proces kształtowania Imperium Rosyjskiego.
- ▶ W polityce wewnętrznej sfinalizowano kształtowanie się absolutyzmu, który za czasów Katarzyny II miał cechy oświeconego; wzmocniły się stosunki feudalne, bunty społeczne ludności brutalnie tłumiono.

? Pytania i polecenia

Pytania i polecenia

1. Czym jest absolutyzm oświecony? 2. Wymień najpotężniejsze państwa wchodzące do składu Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. 3. Czym jest sankcja pragmatyczna? 4. Jakie narody były zjednoczone pod władzą Habsburgów austriackich? 5. Jakich reform dokonała Maria Teresa? 6. Czym wyróżnia-

ły się czasy panowania Józefa II? 7. Działalność kogo z monarchów zapewniła Prusom potęgę za czasów Fryderyka II? 8. W interesach jakiej klasy społecznej Imperium Rosyjskiego przeprowadzała reformy Elżbieta Piotrowna i Katarzyna II? 9. W wyniku jakich wydarzeń cesarzowa Katarzyna II została cesarzową Rosji? 10. Jakich podbojów terytorialnych dokonała Rosja w drugiej połowie XVIII w.?

 11. Wymień przyczyny powstania wielonarodowego Imperium Austriackiego. 12. Co skłoniło Marię Teresę do zreformowania działalności? Wymień główne wyniki reform. 13. Co miała na celu Katarzyna II przeprowadzając reformę wewnętrzną? 14. O jakich przedsięwzięciach Marii Teresy, Józefa II, Fryderyka II i Katarzyny II można powiedzieć, że są cechami polityki oświeconego absolutyzmu?

 15. Ułóż portret historyczny Marii Teresy, Józefa II czy Fryderyka II (do wyboru). 16. Porównaj politykę wewnętrzną Elżbiety Piotrowny i Katarzyny II w Imperium Rosyjskim. Odpowiedź podaj w postaci tabelki. 17. Jakie zmiany zaszły w sytuacji rosyjskich dworzan w ciągu XVIII w.?

 18. Dlaczego ówczesi nie popierali części reform Józefa II? 19. Czy udało się Rosji w XVIII w. przewyciężyć swoje zacofanie wobec wiodących państw europejskich?

§ 24. Stosunki międzynarodowe XVIII w.

 1. Między jakimi państwami doszło do wybuchu Wojny Północnej? 2. Jakie były jej wyniki?

1 **Wojny początku XVIII w.** Pierwszy kwartał XVIII w. wyróżniał się szeregami wojen, które znacząco zmieniły mapę polityczną Europy, która ukształtowała się po wojnie trzydziestoletniej. Jest to wojna o hiszpańskie dziedzictwo (sukcesję) lat 1701–1714, Wojna Północna lat 1700–1721, wojna hiszpańsko-austriacka lat 1715–1717. Dwa potężne państwa europejskie – **Hiszpania** i **Szwecja**, przodujące w XVII w., utraciły swój status. W wyniku Wojny Północnej Szwecja musiała ustąpić swoją dominację na Morzu Bałtyckim, które nie było już „szwedzkim jeziorem”. Ważną rolę w polityce europejskiej zaczęło odgrywać nowe imperium – **Rosyjskie**.

Na początku XVIII w. doszło do wybuchu konfliktu wokół hiszpańskiego dziedzictwa (sukcesji). Wszystko zaczęło się w 1701 r. po śmierci hiszpańskiego cesarza Karola II, który nie mając spadkobierców w linii męskiej ułożył testament, na mocy którego tron miał dziedziczyć Filip Andegaweński – wnuk króla Francji Ludwika XIV. Wywołało to niezadowolenie przedstawiciela austriackiej gałęzi Habsburgów cesarza

■ Bitwa z okresu Wojny Północnej lat 1700–1721

■ Bitwa z okresu wojny hiszpańsko-austriackiej lat 1715–1717

Świętego Cesarstwa Rzymskiego Leopolda I. On próbował bronić swego prawa na posiadłości Habsburgów hiszpańskich. Tak więc na początku konflikt rozwijał się jako tradycyjna konfrontacja między Francją a Świętym Cesarstwem Rzymskim. Jednak sytuacja zdecydowanie się zmieniła, kiedy to Ludwik XIV spróbował podbić Flandrię, co z kolei naruszało interesy Anglii i Republiki Holenderskiej. W wyniku tego powstała koalicja, celem której było nie dopuszczenie wzmocnienia Francji. Wojna pochłonęła nie tylko terytoria w Europie, lecz także w Ameryce Północnej.

Początkowo głównym teatrem działań wojennych stały się północne Włochy, gdzie Francuzi ponieśli druzgocącą klęskę pod Turynem (1706 r.). Włochy okazały się pod całkowitą kontrolą Austriaków. Następnie wojska austriackie wylądowały się Hiszpanii. Hiszpanie uznali władzę Habsburgów. Anglicy, korzystając z sytuacji, zajęli Wyspę Minorka i Półwysep Gibraltar, który do dziś pozostaje pod władzą korony angielskiej.

Najbardziej zaciekle bitwa odbyła się w 1709 r. koło wsi Malplaquet we Flandrii. Francuzi ponownie zostali pokonani. Byli na tyle wyczerpani, że dla Anglików i Holenderów teraz wydawał się bardziej niebezpieczny wzrost potęgi Austrii w przypadku jej zjednoczenia z Hiszpanią.

Wojna zakończyła się podpisaniem traktatów pokojowych w Utrechcie (1713 r.) oraz w Rastatt (1714 r.). W skutku Filip otrzymał prawo odziedziczenia tronu Hiszpanii pod imieniem Filip V, lecz utracił prawo sukcesji do tronu

■ Pierwsza edycja traktatu pokojowego w Utrechcie w języku angielskim, hiszpańskim i łacińskim

francuskiego. Unieważniało to sojusz dynastyczny pomiędzy Francją a Hiszpanią. Austriacy otrzymali większość posiadłości hiszpańskich we Włoszech i Holandii, jednak Hiszpania zachowała swe posiadłości zamorskie. W owym czasie monopol na import Murzynów-niewolników do kolonii hiszpańskich otrzymała Anglia. Ponadto Anglia umocniła swoje pozycje na Gibraltarze, Minorce i niektórych francuskich wyspiarskich posiadłościach kolonialnych w Ameryce. W wyniku tego dominacja Francji w Europie dobiegła końca, a idea równowagi sił, która znalazła odzwierciedlenie w traktacie z Utrechtu, stała się częścią porządku międzynarodowego. Austria stała się najpotężniejszym państwem w Europie kontynentalnej, Anglia wzmocniła swoje pozycje na morzach.

2 Kształtowanie systemu równowagi w stosunkach międzynarodowych.

Po wojnie w Europie w pierwszym kwartale XVIII w. ostatecznie ukształtował się system państw, w ramach którego w roli liderów wystąpiły pięć głównych krajów – **Francja, Austria, Anglia, Prusy i Rosja**, które próbowały nie dopuścić umocnienia jednego kosztem innego. Głównymi obszarami ich aktywności wojskowej i dyplomatycznej na kontynencie stały się terytoria Włoch, Niemiec, Polski oraz posiadłości Imperium Osmańskiego. Podstawowymi były sprzeczności angielsko-francuskie w walce o dominację w Indiach i Ameryce Północnej, o kontrolę na południu Niderlandów oraz kwestie handlu europejskiego.

Innym kompleksem problemów była konfrontacja Austrii i Prus, które walczyły o dominację w Europie Środkowej. Do tego dodało się pragnienie Rosji pozostać wiodącym graczem w europejskiej polityce i rozszerzyć swoje wpływy w regionach Morza Bałtyckiego i Morza Czarnego. Wszystkie wojny, konflikty dyplomatyczne XVIII w. w tym lub innym stopniu były związane ze wzajemnym powiązaniem tych sprzeczności.

Zdecydowana większość wojen i konfliktów w XVIII w. miała **charakter koalicyjny**. Oznaczało to, że do konfrontacji przystępowały sytuacyjne stowarzyszenia państw. Jednocześnie każde państwo stało w obronie własnych interesów. W taki sposób Prusy za czasów panowania Fryderyka II Wielkiego zawierały różne sojusze i koalicje. Król mówił: „Jeśli stało się tak, że trzeba oszukiwać, to będę to robił ja”. Faktycznie wszystkie wojny i sojusze były zawierane w celu zachowania równowagi sił, żeby żadne państwo nie otrzymało przewagi.

Wreszcie bardziej ważne miejsce w konfrontacji państw europejskich zaczęły zajmować **walki o kolonie**. Kampanie wojskowe za oceanami otrzymały nie mniej ważne znaczenie, niż układ sił bezpośrednio w Europie.

Wszystkie te wydarzenia doprowadziły do szeregu wojen (wojny o sukcesję polską i austriacką lat 1733–1735 oraz lat 1740–1748, wojny z Turcją lat 1735–1739), które zresztą stworzyły odpowiednie warunki dla wybuchu wojny siedmioletniej, będącą kolejną wojną ogólnoeuropejską.

3 **Wojna siedmioletnia (1756–1763).** Po wojnach początku i połowy XVIII w. doszło do powstania nowej koalicji państw europejskich. Głównymi rywalami na kontynencie stały się Prusy i Austria. Konflikt aktywizował wysiłki dyplomatyczne stron. Austria dokonała wydawałoby się niemożliwego: zawarła sojusz z Francją i Rosją. Prusy faktycznie znalazły się w izolacji. Mogły liczyć tylko na Anglię, i to tylko na jej zasoby finansowe.

W tej sytuacji król pruski Fryderyk II w 1756 r. bez wypowiedzenia wojny zaatakował Saksonię. Wojsko austriackie, które szło z pomocą do Sasów zostało rozbite. Następnie Fryderyk II pokonał Francuzów. Jednak z Rosjanami, którzy wkroczyli do Prus Wschodnich szybkiego zwycięstwa nie udało się zdobyć. Bitwa koło miasteczka Groß-Jägersdorf w 1757 r. nie miała zwycięzców. W 1758 r. wojska rosyjskie zdobyły potężną twierdzę Królewiec i całe Prusy Wschodnie. Ważną okazała się bitwa pod Sarbinowem, lecz ponownie nie było zwycięzców.

Decydująca bitwa odbyła się pod Kunowicami (1759 r.) i zakończyła się klęską armii Fryderyka II, a sam król cudem uniknął niewoli. We wrześniu 1760 r. wojska rosyjskie weszły do Berlina, a w 1761 r. zdobyły dobrze ufortyfikowaną twierdzę Kolberg. Fryderyk II zastanawiał się nawet nad zrzeczeniem się tronu.

W tym czasie zmarła sesarszowa Elżbieta i tron objął Piotr III – fanatyczny zwolennik Fryderyka II i pruskich ustaw. On natychmiast przerwał wojnę i w 1762 r. zawarł pokój z Prusami a nawet zaproponował sojusz. Rosja zwróciła Prusom wszystkie podbite ziemie. Wystąpienie Rosji z wojny przyczyniło się również do zawarcia pokoju przez Francję i Austrię z Prusami w 1763 r. na zasadach powrotu do stanu przedwojennego.

Udział w wojnie siedmioletniej ukazał Rosję jako ważnego gracza w polityce europejskiej.

■ Bitwa pod Kunowicami.
1848 r. Malarz Aleksander
von Kotzebue

Fryderyk II o jednej z bitew wojny siedmioletniej

Jestem nieszczęśliwy przez to, że do tego czasu żyję. Od wojska z 48 tys. żołnierzy nie pozostało mi nawet 3 tysięcy. Kiedy mówię to, wszystko ucieka, nie mam jej, już nie mam władzy nad tymi ludźmi... Nie mam więcej żadnych środków i szczerze mówiąc, uważam, że wszystko jest utracone.

- ? 1. Kiedy te słowa zostały wypowiedziane przez Fryderyka II? 2. Czym był wywołany taki rozpacz?

Na tle wojny w Europie trwała walka angielsko-francuska o kolonie. Anglia pragnęła podbić kolonie francuskie w Ameryce Północnej i Indii, Francja – zdobyć posiadłości angielskie w Europie i przez to uzyskać ustępstwa Anglii w kwestiach związanych z koloniami. Zwycięstwo odniosła Anglia, która przed 1761 r. zdobyła Kanadę i francuskie posiadłości w Indii. Zaniepokojona Hiszpania wznowiła sojusz dynastyczny z Francją i przystąpiła do wojny siedmioletniej. Jednak wojsko hiszpańskie było słabym i szybko zostało pokonane. W wyniku tego Anglia przyłączyła do swoich posiadłości kolonie hiszpańskie.

10 lutego 1763 r. zawarto pokój paryski. Zgodnie z jego warunkami Anglia otrzymała Kanadę i większość posiadłości w Indii, a także hiszpańską Florydę. Francja odzyskała Martynikę i Gwadelupę; Hiszpania – Kubę, Filipiny.

W wyniku wojny siedmioletniej polityczna mapa Europy nie uległa zmianom. Po pokoju paryskim aż do końca XVIII w. na kontynencie europejskim nie było wojen między dużymi krajami. Uzasadnione to było przez kilka powodów. Po pierwsze, formowanie swoistej „doskonałej równowagi sił”, w ramach której decydującą stała się idea o tym, że wojna nie uzasadnia tych ogromnych środków, które na nią wydano. Po drugie, zachowanie sojuszu austriacko-francuskiego. Po trzecie, zbliżenie Rosji, Prus i Austrii, co z kolei zostało oparte na ogólnym interesie podziału Polski. Po czwarte, brak sprzeczności, których nie da się pogodzić między wszystkimi głównymi państwami kontynentu. Po piąte, rozwój prawa międzynarodowego i panowanie zasad moralnych Oświecenia, co z kolei komplikowało uzasadnienie potrzeby działań wojskowych.

4 Podział Rzeczypospolitej. W drugiej połowie XVIII w. osłabione ciągłymi konfliktami Państwo Polskie stało się celem ingerencji potężnych sąsiadów – Austrii, Prus i Rosji.

Kwestia podziału ziem polskich już od dawna była poruszana przez dyplomatów europejskich, jednak jej rozwiązanie nie przechodziło do płaszczyzny praktycznej. Przyspieszyło podział Polski zwycięstwo

■ Rozbiór Polski. Karykatura XVIII w.

■ Upadek Polski. 1866 r. Malarz Jan Matejko

Rosji w wojnie z Turcją lat 1768–1774. Prusy i Austria, a także Francja nie chciały większego wzmocnienia Rosji, lecz nie były w stanie zapobiec temu, pragnęły wytargować dla siebie posiadłości w Polsce w zamian za nieingerencję w konflikt rosyjsko-turecki. Rosja, która faktycznie kontrolowała Polskę, sprzeciwiała się takiemu rozwojowi wydarzeń. Jednakże istniejące okoliczności (walka ze zbrojną unią szlachty polskiej – Konfederacją Barską, okupacja przez Austrię Galicji, presja dyplomatyczna ze strony Francji, Anglii, Prus) zmusiły Rosję do ponownego rozważenia swojego stanowiska. Zgodziła się ona na podział Polski wraz z Austrią i Prusami.

W 1772 r. państwa te dokonały pierwszego rozbioru Polski. Galicja została przekazana Austrii, Białoruś Wschodnia – Rosji, Prusy Zachodnie – królestwu Prus. Zgodnie z drugim podziałem Polski 1793 r. Prawobrzeżną Ukrainę wcielono do Rosji. Trzeci rozbiór Polski odbył się w 1795 r. Rosja otrzymała Białoruś Zachodnią, Wołyń Zachodni, Litwę i Inflanty; Austria – województwo krakowskie, sandomierskie oraz lubelskie, a Prusy – inne ziemie łącznie z Warszawą. W wyniku trzech rozbiorów niepodległość państwa polskiego zlikwidowano. Większą część jej ziem otrzymała Rosja.

Podziały wywołały w 1794 r. powstanie narodowo-wyzwoleńcze **Tadeusza Kościuszki**. Jednakże zostało ono brutalnie stłumione przez wojska rosyjskie i pruskie.

5 **Wojny z Imperium Osmańskim.** W XVIII w. Imperium Osmańskie pozostawało potężną siłą i w pierwszej połowie tego stulecia zdobyło szereg zwycięstw nad swoimi sąsiadami.

Jednak w drugiej połowie tego wieku stały się najbardziej zauważalne zjawiska kryzysowe imperium. Władcy europejscy zaczęli

rozpatrywać Imperium Osmańskie jako przedmiot swoich podbojów kolonialnych. Z kolei sułtani tureccy, zdając sobie sprawę z europejskiego systemu przeciwwagi, próbowali skorzystać z niego na swoją korzyść. Przez długi czas głównym sprzymierzeńcem Turków była Francja, która rozumiała niebezpieczeństwo wzmocnienia Rosji w Europie.

Wojna rosyjsko-turecka lat 1768–1774 stała się skutkiem intryg dyplomatycznych Francji i pragnienia Konfederacji Barskiej znaleźć sprzymierzeńca w walce przeciwko Rosji.

Korzystając z tego, że haidamacy zaatakowali Bałtę, która znajdowała się w tureckich posiadłościach, turecki sułtan wypowiedział wojnę. Jesienią 1768 r. wojska chana krymskiego spustoszyły część Ukrainy. W następnym roku walki trwały w stepach czarnomorskich, na Bałkanach oraz na Kaukazie. W 1769 r. wojska rosyjskie pokonały Turków pod Chocimiem i zdobyły Chocim, Jasy, Bukareszt, Taganrog. W 1770 r. doznały dwóch błyskotliwych zwycięstw (wzdłuż rzek Larga i Kahul). Tymczasem marynarka rosyjska, omijając Europę weszła do Morza Śródziemnego i pokonała statki tureckie pod Czesmą. Flota rosyjska wsparła również powstanie Greków przeciwko panowaniu tureckiemu. W 1771 r. powstania wybuchły w Egipcie i Syrii.

W 1774 r. wojna zakończyła się korzystnym dla Rosji traktatem pokojowym z **Küczük Kajnardży**. Rosji przekazano terytoria między Bugiem a Dnieprem, w tym wybrzeże morskie, twierdze na Krymie – Kercz i Jenikale, a także ziemie włącznie do Kubania. Krym i Kubań stały się niezależne od Turcji. Rosja zdobyła prawo do kontrolowania sytuacji w księstwach naddunajskich Mołdawii i Wołoszczyźnie, które były ówczesnymi lennikami Turcji. Rosyjskie statki mogły teraz swobodnie pływać w basenie Morza Czarnego. Korzystając z tego Austria w 1775 r. wcieliła do swoich posiadłości Bukowinę.

■ Szturm Oczakowa

W kwietniu 1783 r. Katarzyna II wydała manifest o przyłączeniu Krymu. Latem tegoż roku rozpoczęto budowę bazy rosyjskiej Floty Czarnomorskiej – miasta Sewastopol.

W odpowiedzi na to Turcja zaczęła przygotowania do nowej wojny, która rozpoczęła się w 1787 r. Turcję wspierały Anglia i Francja. Sojuznikiem Rosji była Austria. W 1788 r. Rosjanie szturmem zdobyli twierdzę turecką **Oczaków**. W 1789 r. nad

rzeką Rymnik (dopływ Dunaju) połączony korpus rosyjsko-austriacki (7 tys. Rosjan pod dowództwem A. Suworowa i 18 tys. Austriaków) zablokował drogę 100-tysięcznemu wojsku tureckiemu i 11 września zdobył genialne zwycięstwo „nie ilością tylko umiejętnością”. W grudniu 1790 r. A. Suworow zdobył turecką twierdzę **Izma-
ił** u ujścia Dunaju.

Zwycięstwa Rosjan zdecydowały o losach wojny. W 1791 r. w Jasach podpisano traktat pokojowy. Rosja otrzymała ziemie między Bugiem Południowym a Dniestrem. Turcja cofnęła swoje pretensje na Krym i uznała go posiadłością Imperium Rosyjskiego.

Oslabienie Imperium Osmańskiego pozwoliło Rosji aktywizować swoją działalność na Zakaukaziu. Ważnym krokiem było podpisanie 24 lipca 1783 r. Traktatu Gieorgijewskiego między Rosją a królem zjednoczonej Gruzji Wschodniej Herakliuszem II. Zgodnie z tą umową Gruzja uznawała władzę Rosji. Natomiast Rosja pozostawiała dla Gruzji prawo do prowadzenia niezależnej polityki zagranicznej i zapewniała swoje niewtrącanie się w jej sprawy wewnętrzne.

Wnioski

- ▶ Większa część XVIII w. przeminęła w wojnach między głównymi państwami europejskimi, które łączyły się w koalicje sytuacyjne.
- ▶ Celem wojen było niedopuszczenie wzmocnienia jednego z państw. W wyniku tego zapanowała równowaga sił między Anglią, Francją, Austrią, Prusami i Rosją.
- ▶ Największym konfliktem XVIII w. w Europie stała się wojna siedmioletnia, która skonsolidowała rozdrobione Niemcy, zdemontowała rosnącą rolę Rosji w stosunkach międzynarodowych i ugruntowała dominację Anglii na morzach.

Pytania i polecenia

1. Które niegdyś potężne państwa Europy na początku XVIII w. utraciły swoje wpływy na politykę europejską? 2. Kiedy został podpisany traktat pokojowy w Utrechcie? 3. Konfrontacja między jakimi państwami Europy utrzymywała równowagę sił w ciągu XVIII w.? 4. Jaka wojna zamieniła Rosję na ważnego gracza w polityce europejskiej? 5. Ile rozbiorów Rzeczypospolitej odbyło się w XVIII w.? 6. Jakie państwa w wojnach z Imperium Osmańskim zwiększyły swoje posiadłości terytorialne?

 7. Dlaczego stosunki międzynarodowe XVIII w. nazywają równowagą sił? **8.** Jakich celów podstawowych próbowała osiągnąć Anglia w wojnach XVIII w.? **9.** Co uratowało króla Fryderyka II przed totalną klęską w wojnie siedmioletniej?

 10. Ułóż listę wojen, które odbywały się w Europie w XVIII w. **11.** Wypełnij w zeszycie tabelkę „Cele przodujących państw Europy w stosunkach międzynarodowych XVIII w.”.

Francja	Austria	Prusy	Rosja	Anglia

 12. Dlaczego w XVIII w. wojny toczyły się nie między poszczególnymi państwami tylko między koalicjami?

§ 25. Kolonie angielskie w Ameryce Północnej. Wojna o niepodległość (1775–1783). Powstanie USA

 1. Czym jest kolonia, metropolia? 2. Które państwa skolonizowały kontynent amerykański?

1 **Założenie kolonii angielskich w Ameryce.** Anglia później niż inne państwa europejskie rozpoczęła kolonizację Ameryki. Anglicy starali się znaleźć wolne ziemie nadające się do uprawy. Ameryka Północna stała się właśnie tym miejscem, którego poszukiwali. Klimat miejscowy przypominał europejski, były tutaj bogate grunty i lasy. Baseny rzek Mississippi i Św. Wawrzyńca umożliwiały dużym statkom docieranie do regionów kontynentu, odległych o 1000 km od wybrzeża. Poza tym nie było tutaj licznych osiedlonych mieszkańców, jak w koloniach hiszpańskich. Anglicy napotkali niewielkie (200 tys. osób) plemiona, podstawowym zajęciem których było polowanie. Dlatego Anglicy koloniści dzięki swojej pracy a nie rabunkowi jak to robili Hiszpanie, opanowali zasoby naturalne nowego kontynentu.

Pierwsze stałe osiedla Anglików powstały w 1607 r. przy ujściu rzeki James (**Wirginia**). Później nowe osiedla pojawiły się na północy i na południu wzdłuż wybrzeża hiszpańskiej Florydy do Nowej Anglii. Każda z tych kolonii z dostępem do morza powstała niezależnie jedna od drugiej.

Założycielami kolonii były kompanie handlowe, które brały na siebie zobowiązania z przewozu i osiedlania osadników na nowych terytoriach, a także wielcy właściciele, którzy kupowali lub otrzymywali w prezencie ziemie od króla.

Kompanie i właściciele wybierali gubernatorów, zbierali podatki. Koloniści posiadali prawa obywateli angielskich.

2 **Rozwój społeczno-gospodarczy i polityczny kolonii.** Jako obywatele angielscy koloniści zachowywali się bardziej swobodnie niż w samej Anglii. Wszelkie sukcesy kolonistów były skutkiem ich ciężkiej pracy, dlatego bardzo szybko stawali się niezależni od kompanii i lordów-posiadaczy ziemi. W rozwiązywaniu problemów woleli samoorganizację, zamiast nadziei na wstawiennictwo gubernatora, kompanii i in. Taka sytuacja szybko doprowadziła do demokratyzacji wszystkich stron życia społecznego. Opłaty, reprezentacje, omówienie decyzji gubernatora, ustaw uchwalonych przez parlament angielski stały się normą.

W warunkach takich tendencji rozwoju każda kolonia miała swoje porządki i obyczaje. W południowych koloniach znaczną była warstwa Murzynów-niewolników przywiezionych do pracy na dużych plantacjach. W północnych przeważała praca wolnonajemna, ale moralność purytanów ściśle regulowała zachowanie kolonistów. Jednakże istniały kolonie, gdzie kościół został oddzielony od państwa i wszyscy obywatele mieli równe prawa. Różniła się też postawa kolonistów wobec rdzennej ludności miejscowej – Indian. W niektórych koloniach, zwłaszcza purytańskich, odbywał się proces ich całkowitego zniszczenia. W innych koloniach stosunek wobec ludności miejscowej był bardziej lojalny: z nimi zawierano umowy handlowe, sojusze i in.

W rozwoju gospodarczym kolonie również znacząco się różniły. Tak więc kolonie południowe, w których warunki naturalne umożliwiały rozwój gospodarki plantacyjnej, stały się

- Lądowanie pierwszych kolonistów angielskich na wybrzeżu Ameryki Północnej ze statku „Mayflower”

? Na podstawie ilustracji ustal, jakie myśli ogarniały pierwszy przesiedleńców.

- Taniec walki Indian północno-amerykańskich
- Domostwa Indian

■ Typowa farma osadników

■ Plantacja w koloniach południowych

dostawcami tytoniu, trzciny cukrowej, ryżu, bawełny i in. W **koloniach północnych** rozwijały się farmerstwo i rozmaite rzemiosła. Rozwój gospodarczy kolonii powstrzymywany był przez metropolię. Doprowadziło to do tego, że kolonie angielskie stały się dodatkiem surowcowym do metropolii. Na przykład produkty z kolonii można było wywozić tylko do Anglii, a wszystko niezbędne mieli otrzymywać z metropolii lub dzięki jej pośrednictwu. Kolonistom zakazano obrabiać żelazo i futra. Anglia powstrzymywała rozwój manufaktur.

Handel z koloniami dawał ogromne zyski metropolii. Stał się jednocześnie główną siłą napędową przemysłu brytyjskiego, który nieustannie wzrastał.

Wymiana towarami między Anglią a koloniami

Okres	Wysokość wywozu z Anglii do kolonii	Wysokość wywozu z kolonii do Anglii
Początek XVIII w.	334 tys. funtów szterlingów	433 tys. funtów szterlingów
Połowa XVIII w.	4,2 mln. funtów szterlingów	1,3 mln. funtów szterlingów

- ? 1. Dlaczego na początku XVIII w. towarów z kolonii więcej wywożono niż przywożono, a w połowie wieku odwrotnie? 2. W ile razy zwiększył się eksport z Anglii do kolonii? Dlaczego tak się stało?

3 **Kształtowanie się nacji północnoamerykańskich.** W połowie XVIII w. w koloniach angielskich w Ameryce zaczęło się kształtowanie wspólnego rynku wewnętrznego, nasilały się powiązania handlowe między koloniami południowymi a północnymi.

Ilość mieszkańców w przededniu wojny o niepodległość w 13 koloniach angielskich wynosiła około 2,5 miliona osób (nie licząc ludności

miejscowej – Indian). Podczas pobytu na ziemi amerykańskiej u kolonistów ukształtowała się odmienna od europejskich swoista kultura i tryb życia. Wspólnym językiem stał się angielski. Największa ilość kolonistów typowała swoją przynależność narodową nie ze względu na kraj pochodzenia, lecz według nowej ojczyzny; oni dumnie mówili o sobie: „Jesteśmy Amerykanami”.

Nowa narodowość rozwinęła się jako społeczność pracujących aktywnych ludzi, którzy osiągnęli sukces dzięki ciężkiej pracy. Uzyskiwała popularność „amerykańska legenda” o człowieku, który przybył na kontynent z kilkoma monetami w kieszeni, wykonywał najcięższą pracę i ostatecznie powiodło mu się – stał się bogaty i szanowany.

Do kształtowania się nowej ideologii przyczyniła się działalność amerykańskich oświeceniowców. Opierając się na idee europejskiego Oświecenia tworzyli nowe ideały dla narodu amerykańskiego. Wybitnego polityka, pedagoga, genialnego badacza samouka **Benamina Franklina** (1706–1790) nazywano wielkim mentorem młodego kapitalizmu amerykańskiego. „Człowiek – twierdził on – jest kowalem własnego losu, wiele zależy od niego samego, jego ducha, woli, pragnienia...”.

Narodowość — stabilna społeczność socjalno-etniczna, charakteryzująca się wspólnym terytorium, kulturą, językiem, tradycjami, stałymi więziami gospodarczymi.

Franklin był człowiekiem czynu, dumnym z tego, że osiągnął sukcesy dzięki własnej pracy. Właśnie to zalecał swoim rodakom. Człowiek musi pracować, uważał Franklin, a nie narzekać na swoje ubóstwo. Równie niepotrzebne jest dążenie do zaszczytnych stanowisk – sprawia to, że człowiek staje się pośmiewiskiem. Pracuj dla siebie, a więc – dla swego państwa. Będą zamożni obywatele – będzie również bogatym państwo. W taki sposób Franklin sformułował nową ideologię, która stała się podstawą światopoglądową narodowości amerykańskiej.

■ Benjamin Franklin

4 **Przyczyny konfliktu między koloniami a metropolią.** II Stopniowo kolonie stawały się bogatsze oraz zwiększała się ilość ich mieszkańców, więc trudniej ich było utrzymywać w zależności ekonomicznej. Omiijając ustawy angielskie do kolonii przemycano 9/10 niezbędnych towarów. Zwierzchnictwo Anglii koloniści uznawali tylko dlatego, że uważali się angielskimi poddanymi i metropolia broniła ich przed wrogami zewnętrznymi (Francuzami, Hiszpanami).

W połowie XVIII w. sytuacja się zmieniła. Po pierwsze, po wojnie siedmioletniej u kolonistów zniknęło zagrożenie zewnętrzne. Po drugie, lojalna polityka metropolii stała się bardziej brutalna. Tak angielski parlament postanowił przenieść część długu publicznego, który powstał podczas wojny siedmioletniej, na kolonie. Pierwszym krokiem do tego stało się wprowadzenie niewielkiej **opłaty skarbowej**. Wszystkie dokumenty w koloniach miały być wydawane przez angielskich urzędników na specjalnym papierze stemplowanym. Ta innowacja miała stworzyć precedens do tego, żeby i w przyszłości kolonistów można było obarczać nowymi podatkami.

Wprowadzenie opłaty skarbowej doprowadziło do wybuchu społecznego niezadowolenia. Papier stemplowany nawet nie pozwolili rozładować, a urzędników angielskich wypędzano z kolonii. Angielski parlament zniósł opłatę skarbową, lecz nie na długo. Wkrótce parlament wprowadził cło na niektóre towary importowane do kolonii.

Wywołało to nowy wybuch niezadowolenia. Koloniści nie chcieli kupować towarów przywiezionych z metropolii. W odpowiedzi na to gubernatorzy za pomocą wojska angielskiego rozpoczęli represje, które doprowadziły do starć zbrojnych.

Zresztą parlament zniósł również to prawo, pozostawiając tylko cła na herbatę, co też wywołało opór kolonistów. W Bostonie wybuchły zamieszki herbaciane, które stały się pretekstem do walki o niepodległość kolonii.

Koloniści tłumaczyli niespłacanie nowych podatków tym, że nie mają swego przedstawicielstwa w parlamencie brytyjskim, który podejmuje te decyzje. Działali pod hasłem „Żadnego podatku bez reprezentacji”.

5 **„Herbata po bostońsku”. Pretekst do wojny.** Konflikt pomiędzy Anglią a jej koloniami północnoamerykańskimi doprowadził do otwartej konfrontacji i wojny.

Jesienią 1773 r. do portów Ameryki wyruszyły okręty Kompanii Wschodnioindyjskiej załadowane herbatą. Tymczasem „komitety łączności”, które koordynowały antyangielskie występy i faktycznie przejęły władzę w koloniach, zmusiły agentów Kompanii Wschodnioindyjskiej porzucić ładunek. Jednak bostońscy agenci stanowczo odmówili wykonania decyzji komitetu. Wtedy komitet bostoński postanowił zakazać rozładunek herbaty, powiadamiając o tym rząd angielski i komitety w innych miastach. W ciągu 20 dni tłum ludzi w porcie nie zezwalał na rozładunek statków. Zresztą kilkoro mężczyzn w indyjskich strojach dostali się na statek i przed całym tłumem wyrzucili skrzynki z herbatą do morza. To wydarzenie przeszło do historii jako **„Herbata po bostońsku”**.

W Anglii „Herbatę po bostońsku” odebrano jako wypowiedzenie wojny. Wojska angielskie wkroczyły do Bostonu. Okupacja angielska sparaliżowała życie gospodarcze miasta i kolonii Massachusetts. Jednak mieszkańcy kolonii zdecydowali się iść do końca. Zebranie ustawodawcze (konwent) z Massachusetts przyjął szereg uchwał: zamiast gubernatora, którego mianował Londyn, powstał rząd tymczasowy; wyznaczono skarbnika, któremu splanano podatki; zwoływano kongres kontynentalny – zebranie przedstawicieli kolonii.

■ „Herbata po bostońsku” 1773 r.

Rozpoczęto tworzenie oddziałów zbrojnych (milicji), odbyły się pierwsze potyczki z Anglikami, którzy starali się ich rozbroić.

6 Deklaracja Niepodległości. Przebieg wydarzeń wojennych. Pod koniec 1774 r. zwołano Pierwszy Kongres Kontynentalny, który podjął decyzję bojkotu towarów angielskich.

Drugi Kongres Kontynentalny (1775 r.) w warunkach wojny, która faktycznie rozpoczęła się, przejął funkcje rządu centralnego, potwierdził stan wojny i nakazał zorganizowanie wspólnej armii kolonii. Na czele wojska stanął Jerzy Waszyngton (1732–1799).

Jerzy Waszyngton był bogatym plantatorem ze stanu Wirginia, wcześniej brał udział w akcjach wojskowych przeciwko Indianom i Francuzom oraz zdobył sławę dowódcy wojennego. W oczach Amerykanów był człowiekiem, który potrafi prowadzić ciężką i bezkompromisową walkę o niepodległość ojczyzny. Dowodem na to był nawet jego wygląd zewnętrzny: twarz o ostrych, zdecydowanych kształtach, mocna budowa ciała, pewność własnych możliwości. Decydującą rolę w powołaniu Waszyngtona na stanowisko dowódcy naczelnego wojsk odegrało również to, że był człowiekiem zamożnym, a większość Amerykanów uważała, że tylko bogaty człowiek może być rzeczywiście niezależnym w swoich poglądach i działaniach.

■ Jerzy Waszyngton – pierwszy prezydent USA

Kongres zaproponował wszystkim koloniom powołać własne rządy. Jako pierwszą dokonała tego Wirginia. W czerwcu 1776 r. uchwaliła

ona Deklarację Niepodległości. Po Wirginii niepodległość proklamowały inne kolonie.

Te wydarzenia miały miejsce na tle toczących się działań wojennych. Wojska angielskie starały się odizolować kolonie północne od południowych, w których Anglicy utrzymywali silne pozycję. Wojsko Waszyngtona w latach 1776–1777 doświadczyło znacznych trudności z żywnością i ucierpiało z powodu klęsk na polach walki. W tych warunkach większość członków Kongresu nie odważyła się na ostateczne zerwanie z Anglią. Kongres zwrócił się do Jerzego III z petycją o pojednanie i zakończeniu wojny. Zamiast odpowiedzi król wysłał do kolonii nowe wojska.

Położyło to kres wahaniom Kongresu. Wybrał komisję, która opracowała Deklarację Niepodległości. Jej autorami stali się wybitni amerykańscy politycy **Thomas Jefferson** (1743–1826) oraz **John Adams** (1735–1826).

Thomas Jefferson pochodził z rodziny zamożnego plantatora ze stanu Wirginia. Otrzymał dobre wykształcenie. Pracował jako adwokat. W młodości T. Jefferson lubił politykę, filozofię, popierał ideały Oświecenia. W wieku 26 lat został wybrany do Zgromadzenia Ustawodawczego Wirginii. Celem politycznym T. Jeffersona było zdobycie niezależności przez angielskie kolonie w Ameryce Północnej i tworzenie własnego państwa. Uważał, że nowo utworzone państwo powinno budować się na zasadach zwierzchnictwa władzy narodu i naturalnej równości ludzi. W 1775 r. T. Jefferson został wybrany na deputowanego kongresu kontynentalnego. Do Deklaracji Niepodległości, którą na polecenie Kongresu opracowywał 33-letni T. Jefferson (najmłodszy z deputowanych), wprowadził artykuł dotyczący zniesienia niewolnictwa. (Jednak ten artykuł podczas redagowania dokumentu specjalna komisja skreśliła). T. Jefferson pełnił ważną rolę w kształtowaniu państwowości USA – obejmował stanowiska gubernatora Wirginii, sekretarza stanu USA w pierwszym rządzie J. Waszyngtona, wiceprezydenta i prezydenta USA.

■ Thomas Jefferson
trzeci prezydent
USA

Deklaracja — dokument, oficjalne oświadczenie, w którym ogłaszane są podstawowe zasady polityki zagranicznej i wewnętrznej lub postulaty programowe partii i organizacji.

4 lipca 1776 r. Deklaracja Niepodległości z poprawkami wprowadzonymi przez komisję została zatwierdzona przez Kongres. Deklaracja proklamowała utworzenie nowego niezależnego państwa – **Stanów Zjednoczonych Ameryki**.

Wyciąg z Deklaracji Niepodległości

Uważamy za oczywiste następujące prawdy: wszyscy ludzie zostali stworzeni jako równi sobie, wszyscy zostali obdarzeni przez Stwórcę pewnymi niezbywalnymi prawami, do których należą życie, wolność i dążenie do szczęścia. Aby zapewnić te prawa ustanowiono wśród ludzi rządy, które otrzymały sprawiedliwą władzę za zgodą rządzonych. Lecz jeśli ta forma rządów uniemożliwia osiągnięcie ich celów, ludzie mają prawo do zmiany lub odwołania i wyboru nowego rządu.

...Kolonie te... długo i cierpliwie wytrzymywały wszelkie rodzaje nacisku, i tylko konieczność zmusza je teraz do zmiany terazniejszej formy rządów. Historia obecnego króla Wielkiej Brytanii jest pełna niesprawiedliwości... która miała za swój bezpośredni cel ustanowienie tyranii w tych stanach.

Jako dowód składamy do sądu obiektywnemu światowi następujące fakty:

On, król Anglii, odmówił zatwierdzenia ustaw, najbardziej potrzebnych dla dobra wspólnego...

Usiłował przeszkodzić zasiedlenie tych stanów.

On... przysłał tu tłumy swoich urzędników, którzy niszczą naród i wyciągają z niego wszystkie soki.

On... przyjął następujące akty:

Zatrzymanie naszego handlu ze wszystkimi częściami świata.

Opodatkowanie nas bez naszej zgody...

Odmówił zarządzania nami, pozbawił nas swego patronatu i wypowiedział nam wojnę.

Dlatego my, przedstawiciele Stanów Zjednoczonych Ameryki, zgromadzone na kongresie ogólnym, deklarujemy w imieniu oraz odpowiednio do uprawnień przekazanych przez naród kolonii, że te kolonie zjednoczone są i zgodnie z prawem mają być stanami wolnymi i niezależnymi; że zostają zwolnione z wszelkiego poddaństwa wobec korony brytyjskiej, a jakiegokolwiek powiązania politycznego między nimi a państwem Wielkiej Brytanii kompletnie zostają zerwane...

- ?** 1. Jak w dokumencie uzasadniono prawo kolonii do niepodległości? 2. Co autorzy deklaracji mieli na uwadze pisząc, że wszyscy ludzie zostali stworzeni równymi sobie? 3. Jakie ideały epoki Oświecenia odzwierciedlono w dokumencie? 4. Na czym polega uniwersalne znaczenie Deklaracji?

■ Kongres głosuje za niepodległość USA

W takich warunkach nawet wrogowie Anglii (Hiszpania, Francja, Holandia) nie odważyły się na otwarty sojusz z USA. Jednak do Ameryki przybywali ochotnicy, otrzymywano pieniądze, broń. Szczególnie istotne wsparcie zapewniła Francja, w której jako przedstawiciel

kolonii północnoamerykańskich przebywał Benjamin Franklin. Na pomoc Amerykanom przybyli Polak Tadeusz Kościuszko i pruski generał Wilhelm Steiben. Udało mu ze źle ubranych cywilów stworzyć prawdziwe waleczne wojsko.

Pierwsze znaczące zwycięstwo wojsko amerykańskie zdobyło w bitwie w pobliżu **Saratogi** (stan Nowy Jork) jesienią 1777 r. Po tym nowe państwo uznała Francja, Hiszpania, Holandia. Rosja ogłosiła uzbrojona neutralność.

■ **Wojna o niepodległość USA**

ВІРГІНІЯ Kolonie brytyjskie w Ameryce w połowie XVIII w.

Cyframi zaznaczono:

1. New Hampshire
2. Rhode Island
3. Connecticut
4. New Jersey
5. Delaware
6. Maryland

--- Granica na zachód od której kolonistom zakazano zajmować ziemie zgodnie z dekretem króla od 1763 r.

1776 Przyjęcie przez Kongres Deklaracji Niepodległości. Powstanie USA (4 lipca 1776 r.)

- ↖ Miejsce lądowania wojsk angielskich
- ↔ Działania wojsk angielskich
- ⇒ Działania wojsk amerykańskich
- ⇒ Pomoc Amerykanom przez flotę francuską
- ⊗ Miejsca najważniejszych bitew
- ▼ Miejsca kapitulacji wojsk angielskich
- Granice USA w 1783 r.
- Вашингтон** Granice USA w 1783 r.
- Posiadłości angielskie
- Posiadłości hiszpańskie

Otrzymawszy wsparcie od sojuszników wojsko amerykańskie przeszło do ofensywy i pod **Yorktown** otoczyło główne siły Anglików, które w 1781 r. poddały się.

7 Pokój wersalski. Następstwa wojny. 3 września 1783 r. między Anglią a USA został podpisany traktat pokojowy w Wersalu (Francja). Anglia uznała niepodległość USA i oddała im terytoria od północnej granicy Massachusetts do południowej granicy Georgii, a na Zachodzie – do rzeki Missisipi.

Po wojnie młode państwo okazało się w trudnej sytuacji. Gospodarka została zniszczona przez długotrwałe działania wojenne i utratę więzi z byłą metropolią. Brakowało złota i srebra. Jednak wystarczało zdevaluowanych pieniędzy papierowych. Stany Południowe cierpiały z powodu niedoboru siły roboczej. Wzrosły koszty utrzymania. Prawie nie było ludzi bez długów. W tych warunkach rozpoczęła się walka polityczna, zaostriżyły się problemy socjalne.

Radykalnie nastawiona część ludności żądała dalszych zmian i pragnęła równości mienia. Osoby o konserwatywnych poglądach zaczęły szukać porozumienia z dawną metropolią. Kongres USA, nie mając realnej władzy rozpaczliwie szukał wyjścia z tej sytuacji. Zostały skonfiskowane ziemie korony angielskiej, angielskich właścicieli ziemskich oraz ich zwolenników; wojsko rozwiązano; żołnierzom jako żołd wydawano certyfikaty na połaci ziemi.

Takie środki miały charakter tymczasowy i nie mogły wyprowadzić społeczeństwo z kryzysu. Młody kraj potrzebował silnej władzy centralnej, wspólnego rynku zastrzeżonego.

8 Powstanie organów władzy państwowej. Jednocześnie z wojną o niepodległość odbywało się tworzenie struktur państwowych. W ciągu lat 1776–1783 we wszystkich stanach powstały rządy i parlamenty, działał kongres ogólny. Zakończenie wojny postawiło na porządku dziennym problem równowagi organów ogólnounijnych i poszczególnych państwowych organów stanów.

Tak więc w 1777 r. przyjęto „Artykuły Konfederacji” (pierwsza konstytucja USA). Zgodnie z nimi kongresowi ogólnounijnemu nadano rolę mediatora w sporach między poszczególnymi stanami, przekazano dowództwo wojskiem i kierownictwo polityką zagraniczną. Poszczególne

■ Kapitulacja wojsk angielskich pod Saratogą

stany uzyskały prawo do pobierania podatków, emisji własnych pieniędzy, zatwierdzania taryf celnych, zawierania umów handlowych. Każdy stan wysyłał do Kongresu jednego deputowanego. Zmiany do ustroju politycznego stanów wprowadzano tylko zgodnie z ich jednogłośną decyzją.

9 **Konstytucja USA.** „Artykuły Konfederacji” nie wszystkim odpowiadały. Dlatego w maju 1787 r. w Filadelfii zebrało się 55 delegatów ze wszystkich stanów (z wyjątkiem Rhode Island) w celu stworzenia konstytucji młodego państwa. **17 września 1787 r.** większość delegatów przyjęła wariant kompromisowy i podpisała tekst **Konstytucji USA**, która obowiązuje do dziś.

Na mocy Konstytucji z niewyraźnej konfederacji USA przekształcały się na państwo federalne. Jego podmioty – stany zachowały znaczną część praw, jednak główne funkcje ogólnopaństwowe zostały przekazane Rządowi Federalnemu (centralnemu). Tak więc Rząd Federalny rozwiązywał kwestie polityki zagranicznej, obrony, finansów, prawa ogólnokrajowego.

Konstytucja przewidywała trójpodział władzy (ustawodawcza, wykonawcza, sędziowska) oraz system kontroli i równowagi.

Władzę wykonawczą w kraju przekazano prezydentowi USA, którego wybierano na cztery lata. Był głową państwa, rządu, a także szefem sił zbrojnych. Prezydent mianował ministrów, których zatwierdzał Kongres (parlament), jednak podporządkowani byli tylko prezydentowi, a także ambasadorów, członków Sądu Najwyższego. W przypadku choroby, śmierci lub niezdolności prezydenta do zarządzania państwem wprowadzono stanowisko wiceprezydenta, który jednocześnie pełnił funkcję przewodniczącego w Senacie (izbie wyższej Kongresu). Kongres miał prawo usunąć prezydenta z urzędu (impeachment).

- Podpisanie Konstytucji w Filadelfii

Władza ustawodawcza w USA należała do **Kongresu**. Miał prawo ustalać wysokość podatków oraz je pobierać, regulować handel (zagraniczny oraz między poszczególnymi stanami), drukować pieniądze, wprowadzać cła, rekrutować do wojska i marynarki.

Kongres składał się z dwóch izb. Wyższa – **Senat** – wybierana na zebraniach lokalnych zgromadzeń ustawodawczych. Każdy stan, niezależnie od wielkości obszaru i ilości ludzi deputował dwóch przedstawicieli. Senat wybierany był na sześć lat z

obowiązkową zamianą jednej trzeciej członków co dwa lata. Senat zatwierdzał nominację na najwyższe stanowiska publiczne, rozwiązywał kwestie polityki zagranicznej, w razie potrzeby działał jako organ sądowy dla wyższych urzędników państwowych aż do prezydenta.

Izba niższa – **Izba Reprezentantów** – wybierana była na dwa lata proporcjonalnie do ilości wyborców w stanie. Omawiała projekty ustaw, ustalała budżet oraz wysokość podatków, jednak swoje decyzje musiała uzgadniać z Senatem.

Prawo do głosowania zostało przyznane tylko białym mężczyznom, którzy skończyli 21 rok i posiadali pewne mienie. Tak więc w Konstytucji istniały ograniczenia rasowe i własnościowe.

Konstytucja ustanowiła również Sąd Najwyższy – najwyższy organ sądowniczy, który mianował sześciu (następnie dziewięciu) sędziów do końca ich życia.

Dla owych czasów Konstytucja USA była najbardziej postępową i demokratyczną. Ona ostro kontrastowała z porządkami absolutyzmu w Europie. Jednocześnie, mimo iż zapewniała prawa własności, nie było w niej żadnych gwarancji swobód demokratycznych. Ten mankament został usunięty w 1789 r. Zgodnie z wymaganiami wszystkich stanów James Madison sformułował pierwsze dziesięć poprawek do Konstytucji – **Bill o prawach** (zatwierdzono w 1791 r.). Głoszono w nich wolność zgromadzeń, słowa, prasy, religii, nienaruszalność praw osobistych, prawo każdego Amerykanina do posiadania broni dla samoobrony i in.

Później zostały również zatwierdzone symbole państwowe. **14 czerwca 1777 r.** Kongres zatwierdził flagę narodową USA, **1782 r.** – godło, a w **1931 r.** – hymn.

■ Flaga Kolonii Zjednoczonych w 1763 r.

Demokracja — forma ustroju politycznego społeczeństwa, opierająca się na uznaniu narodu jako źródła władzy państwowej. Przewiduje podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, wybory organów władzy państwowej.

! Wnioski

- ▶ Od początku XVII w. rozpoczął się proces kolonizacji Ameryki Północnej przez Anglię. W połowie XVIII w. powstało tu 13 kolonii angielskich, mieszkańcy których uznawali siebie poddanymi króla angielskiego.

- ▶ W przeddzień wojny o niepodległość kolonii angielskich ukształtowała się narodowość północnoamerykańska. Miała wszystkie cechy nacji, oprócz niepodległości państwowej.
- ▶ „Herbata po bostońsku” uczyniła nieuniknionym rozwiązanie poprzez siłę konfliktu między koloniami a metropolią.
- ▶ 4 lipca 1776 r. została przyjęta Deklaracja Niepodległości USA.
- ▶ 3 września 1783 r. Anglia uznała niepodległość USA.
- ▶ Konstytucję USA uchwalono w 1787 r. W owym czasie była ona najbardziej postępową i demokratyczną. W 1789 r. Konstytucję uzupełniono gwarancjami swobód demokratycznych – Billem o prawach.

Pytania i polecenia

1. Kiedy rozpoczęła się kolonizacja Ameryki Północnej? 2. Jakie stosunki ułożyły się między kolonistami a ludnością miejscową? 3. Jakie wydarzenie otrzymało nazwę „Herbata po bostońsku”? 4. Kto dowodził wojskami amerykańskimi w wojnie o niepodległość? 5. Jakie decyzje zostały podjęte przez Pierwszy i Drugi Kongres Kontynentalny? 6. Jakie kraje były sojusznikami USA w walce o niepodległość? 7. Gdzie odbyła się decydująca bitwa wojny o niepodległość? 8. Kiedy uchwalono Konstytucję USA?
- 👉 9. Jakie podstawowe różnice istniały między koloniami południowymi a północnymi? Czym były uzasadnione? 10. Na czym polegają podstawowe różnice między koloniami angielskimi w Ameryce Północnej a koloniami hiszpańskimi, portugalskimi, holenderskimi, francuskimi? 11. Co i dlaczego budziło niechęć kolonistów w stosunkach z Anglią? 12. Jakie były następstwa ekonomiczne, polityczne i społeczne wojny o niepodległość dla USA?
- 📖 13. Ułóż opowieść o życiu pierwszych osadników w USA. 14. Wyjaśnij hasło kolonistów, z którym występowali w połowie XVIII w.: „Żadnego podatku bez przedstawicielstwa”. 15. Jak przebiegały wydarzenia zbrojne wojny o niepodległość USA lat 1776–1783? Ułóż w zeszycie tabelkę chronologiczną tych wydarzeń. 16. Wymień warunki Pokoju Wersalskiego między USA a Anglią. 17. Opisz główne postulaty Konstytucji USA.
- 📄 18. Czy były wolność i prawa demokratyczne jednakowymi dla wszystkich ludzi w USA w XVIII w.?

§ 26. Zajęcia praktyczne

„Cechy ustroju państwowego USA” / „Życie codzienne w państwach Europy Zachodniej w XVIII w.” (według wyboru nauczyciela)

Cel (określa się odpowiednio do wybranego tematu):

- 1) określić cechy ustroju państwowego oraz podstawowe postulaty Konstytucji USA;
- 2) wyjaśnić zmiany, które zaszły w życiu codziennym w państwach Europy Zachodniej w XVIII w.

Zadania do zajęć praktycznych: opracować komunikat (prezentację) na temat podany przez nauczyciela odpowiednio do treści zajęć.

Pytania i polecenia dla pracy na zajęciach praktycznych

1. Połączcie się w małe grupy i omówcie treść swoich komunikatów (prezentacje).
2. Przedstawcie klasie wyniki pracy swojej grupy.
3. Wyciągnijcie wnioski odpowiednio do celu pracy.

Podsumowanie wiedzy zaczerpniętej z rozdziału V „Epoka Oświecenia”

1. Wyjaśnij znaczenie pojęć i terminów: Oświecenie, encyklopedyści, klasycyzm, rewolucja (przewrót) przemysłowa, postęp techniczny, absolutyzmu oświecony, imperium, przewrót pałacowy, kolonia, metropolia, deklaracja, konstytucja, republika, federacja.
2. Wykonaj polecenia na podstawie mapy historycznej:
 - 1) wskaż najważniejsze ośrodki kulturalne Europy w epoce Oświecenia;
 - 2) wskaż obszary, które weszły do składu Rosji w XVIII w.;
 - 3) określ zmiany terytorialne, które zaszły w Austrii i Prusach w XVII w.;
 - 4) prześledź według mapy przebieg wydarzeń wojennych w czasie wojny o niepodległość USA;
 - 5) opisz rozwój przemysłu w Anglii.
3. Dlaczego okres panowania Katarzyny II w Rosji, Marii Teresy i Józefa II w Austrii oraz Fryderyka II w Prusach nazywają absolutyzmem oświeconym?
4. Ustal cechy charakterystyczne okresu Oświecenia. Czym zostały uzasadnione?
5. Wypowiedz własne zdanie na temat wydarzeń rewolucji w Anglii oraz walki USA o niepodległość. Podaj ocenę historyczną tych wydarzeń.
6. Opisz najważniejsze zmiany w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym Francji, Rosji, państw niemieckich, Anglii w XVIII w. Ułóż tabelkę porównawczą.
7. Jakie były osiągnięcia kultury Oświecenia?

Testy do rozdziału V „Epoka Oświecenia”

1. Kto z wymienionych osób stał się pierwszym królem Prus?

A Fryderyk Wilhelm I	B Fryderyk I
C Fryderyk Wilhelm II	D Fryderyk II
2. Jaki dokument nadawał Marii Teresie prawo na objęcie tronu austriackiego?

A Sankcja pragmatyczna	B Wielka remonstracja
C Bill o prawach	C Złota bulla
3. Który z poniższych regionów wszedł do monarchii Habsburgów austriackich w skutku pierwszego podziału Rzeczypospolitej?

A Małopolska	B Wielkopolska
C Galicja	C Śląsk
4. Okres panowania którego monarchy nazywano „złotym wiekiem” Imperium Rosyjskiego?

A Elżbiety Piotrowny	B Anny Iwanowny
C Katarzyny II	D Piotra III
5. Co było głównym wynikiem wojny siedmioletniej państw europejskich?

A Prusy przyłączyły do swoich posiadłości Śląsk	B po raz pierwszy w historii powstał sojusz wojskowo-polityczny państw europejskich
C została zniwiedzona próba Prus zjednoczyć pod swoimi rządami państwa niemieckie, na kolejnych 100 lat Niemcy pozostały rozdrobnione	D zmiana dynastii w Imperium Rosyjskim
6. Ukształtowanie w państwach Europy absolutyzmu oświeconego było spowodowane rozpowszechnieniem idei

A Oświecenia	B protestantyzmu
C protekcyjizmu	D humanizmu
7. Cechą wyedukowania w epoce Oświecenia uważano

A zdolność do prowadzenia rozmów na tematy polityczne	B zdolność do prowadzenia rozmów na tematy naukowe i filozoficzne
C znajomość artystów i utworów epoki Odrodzenia	D wiedza o przeszłości historycznej swego kraju
8. Który wynalazca stworzył pierwszy silnik?

A J. Kay	B J. Hargreaves	C J. Watt	D E. Cartwright
----------	-----------------	-----------	-----------------
9. Kto powiedział: „Państwo – to ja”?

A Richelieu	B Ludwik XIV	C Ludwik XV	D Ludwik XVI
-------------	--------------	-------------	--------------
10. Kiedy kolonie północnoamerykańskie Anglii proklamowały Deklarację Niepodległości?

A 1774 r.	B 1776 r.	C 1781 r.	D 1783 r.
-----------	-----------	-----------	-----------
11. Kto został pierwszym prezydentem USA?

A Jerzy Waszyngton	B John Adams
D Thomas Jefferson	C Benjamin Franklin
12. Ile kolonii angielskich w Ameryce Północnej po wojnie o niepodległość utworzyły nowe państwo – USA?

A 10	B 13	C 15	D 24
------	------	------	------

ROZDZIAŁ VI. ŚWIAT WSCHODU W XVI–XVIII w.

§ 27. Chiny oraz Japonia w XVI–XVIII w.

1. Kogo w Chinach nazywano Synem Nieba? 2. Jakie sukcesy w rozwoju nauki i technologii osiągnięto w średniowiecznych Chinach?

Cechy rozwoju państw Wschodu. Cywilizacje Wschodu. W rozpatrywanym okresie naukowcy wyróżniają trzy główne cywilizacje Wschodu: bliskowschodnio-muzułmańską, indyjsko-południowoazjatycką oraz chińsko-dalekowschodnią (stosowane są również inne nazwy). Różnią się pod wieloma względami, lecz mają również wspólne cechy i to pozwala twierdzić, że dotyczą one wschodniego modelu rozwoju społeczeństwa. Wszystkie cechują się zjawiskiem władzy biurokracji państwowej tak nad bezpośrednio podporządkowanymi jej gminami wiejskimi, jak również nad prywatnymi właścicielami (kupcy, lichwiarze, rzemieślnicy). Na czele struktury państwa stał monarcha, władza którego została przekazana mu przez Boga i była uświęcona przez religię. Zjawisko to określało niemal wszystkie cechy cywilizacji Wschodu. Takie państwo nie miało sprzeczności wewnętrznych, co z kolei przyczyniało się do jego stabilności. Jediną przeciwwagą państwa-właściciela mogła być tylko własność prywatna, ale ona w całości należała państwu.

Przedostanie się Europejczyków na Wschód po Wielkich Odkryciach Geograficznych oraz początki kształtowania się imperiów kolonialnych stały się zewnętrzną inwazją własności prywatnej, która burzyła tradycyjne stosunki. Jednak w okresie, który rozpatrujemy Europejczycy jeszcze tylko poszukiwali drogi do przenikania na Wschód, do jego bogactw.

We wszystkich krajach Wschodu system zarządzania był zorganizowany według takiego schematu. Każdy, kto uprawiał ziemię, miał zagwarantowane prawo i obowiązek pracować na niej oraz dla prowadzenia gospodarstwa korzystać ze wszystkich niezbędnych zasobów: wody, pastwisk, lasów i in. Jednak prawo do posiadania i dysponowania ziemią oraz jej zasobami znajdowało się w rękach dalekiego od produkcji aparatu władzy. Uznając władzę aparatu państwowego, producenci (wspólnota chłopów) spłacali w różnych formach (odpracowanie, część plonów) nadmiar produkcji. Ten swoisty podatek następnie był dzielony dla utrzymania struktur władzy. Więc ten, kto miał władzę w

państwie, miał dostęp do dystrybucji produkowanych wyrobów. Otrzymawszy władzę, stawał się jej posiadaczem. Dlatego mówimy, że cechą szczególną cywilizacji wschodniej było istnienie **władzy-własności**.

Potęga państwa zależała od siły i efektywności pracy mechanizmu państwa (urzędników), a ostatecznie – od regularności przyływu podatków. Wysokość podatków z kolei zależała od efektywności rolnictwa i wydajności pracy rzemieślników. Zaczął tu działać mechanizm odwrotny: państwo było zainteresowane we wspieraniu rolnictwa i rzemiosła. Wadą opisanego systemu było przekroczenie granic faktycznie możliwej opłaty podatków. Wtedy chłopci brali się do walki w celu przywrócenia tradycyjnego systemu.

Cechą charakterystyczną cywilizacji wschodnich było zachowanie **gminy wiejskiej** jako podstawy organizacji społecznej i państwa. Do gminy zazwyczaj należeli mieszkańcy jednej wsi. Każda gmina od wieków korzystała z pewnych gruntów, lasów, pastwisk i in. Rozmiary działek każdej rodziny lub członka gminy po pewnym okresie mogły się zmieniać w zależności od ilości krewnych lub pełnosprawnych. Zapewniało to mniej-więcej równy stan finansowy członków gminy. Oprócz rolników do gminy należeli rzemieślnicy, którzy zapewniali potrzeby gminy w towarach rzemieślniczych. Na ich utrzymanie przeznaczano pewną część plonów. Na czele gminy stał wójt, którego wybierano lub mianowano na to stanowisko.

Więc gmina wiejska była tym podstawowym fundamentem cywilizacji wschodniej, co sprawiało, że była ona stabilna, konserwatywna, w małym stopniu poddawająca się wpływom zewnętrznym.

Całkowita kontrola państwa nad życiem społecznym nie wykluczała istnienia własności prywatnej, ale w przeciwieństwie do Europy, pełniła ona drugorzędną rolę. Miała szczególne miejsce w strukturze państwa. Prywatny właściciel obsługiwał przeważnie handel zewnętrzny i tranzytowy. Mógł posiadać wielki majątek, lecz jego nienaruszalność i całość nie były gwarantowane – w każdej chwili władca mógł odebrać go

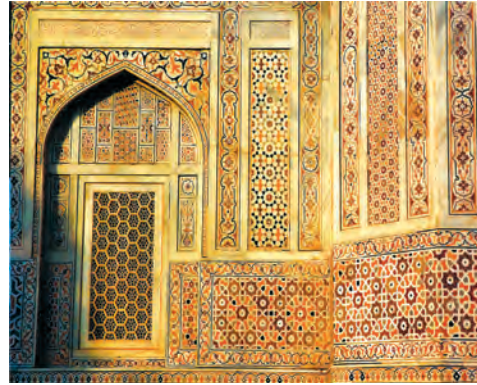
■ Meczet Sułtanahmet (Meczet Błękitny) w Stambule. Wygląd współczesny

właścicielowi. Jedynym sposobem zachowania swojej własności było uzyskanie stanowiska w strukturze władzy państwowej. Jeśli właściciel nie należał do aparatu państwowego, to próbował zainwestować swoje bogactwa w ziemię, mimo iż nie przynosiła dochodów i też nie miała żadnych gwarancji nienaruszalności (tylko ze względu na to, że posiadanie ziemi było prestiżowym). Dalej wszystko zależało od tego, na ile regularnie spłaca podatki na ziemię którą ma we własności. Wzrost ilości posiadaczy ziemi i rozmiary ich gospodarstw były ograniczone ze względu na ryzyko naruszenia stabilności w państwie.

Chłopi, którzy stawali się wynajemcami ziemi, spłacali właścicielowi znacznie większy podatek niż ten, który płaciliby bezpośrednio na rzecz państwa. Gdy właściciele przekraczali granicę, która zapewnia stabilność, państwo ograniczało ich swawolę, przekazując ziemię bezpośrednio chłopom, a w przypadku osłabienia władzy państwowej potężne powstanie chłopów przywracało stary porządek.

Brak rynku wewnętrznego powodował również brak produkcji towarowej w majątkach właścicieli. W państwach Wschodu nie wynikało potrzeby tworzenia plantacji.

Miasta Wschodu znacznie się różniły od europejskich. Swoim istnieniem zawdzięczały władcom i handlowi. Większość miast były rezydencjami władców, ośrodkami religijnymi lub znajdowały się na skrzyżowaniu szlaków handlowych. Utrzymanie dworu władcy lub wielkiego urzędnika wymagało znacznej ilości sług, rzemieślników i handlarzy. Wszyscy oni zazwyczaj osiedlali się wokół jego pałacu. Rzemieślnicy, którzy obsługiwali potrzeby władcy, produkowali rzeczy, z których zwykli ludzie prawie nigdy nie korzystali: biżuteria, drogie naczynia, tkaniny, broń i in. Za swoją pracę rzemieślnicy otrzymywali żywność zebraną od rolników w postaci podatku, albo pieniądze. W miastach również znajdowały się budynki, magazyny, sklepy kupców. Ich towary kupowali wielmoże albo kupcy zagraniczni. Właśnie dlatego, że produkcja i sprzedaż towarów koncentrowały się w miastach, wśród Europejczyków panowało zdanie o bajecznym bogactwie Wschodu.

■ Mauzoleum, ściany którego upiększono ornamentami zdobionymi onyksem, jaspisem, ametystem

■ Złota świątynia Harimandir Sahib (XVI w.) w Amritsar (Indie). Wygląd współczesny

■ Miniatura ukazująca sułtana Muhammada Kuli z Golkondy

Podobnie jak w Europie, społeczeństwa Wschodu podzielone były na **stany**. Zatem grupy społeczne różniły się w zależności od przynależności do pewnego ogniwa w strukturze władzy, formy działalności, sposobu uzyskania dochodów dla egzystencji (rolnicy, rzemieślnicy, urzędnicy, kapłani, wojownicy). Takie grupy społeczne były zamknięte i dziedziczne. Społeczeństwo również było podzielone ze względu na status: na korzystających z pełni praw, korzystających z części praw i bezprawnych (niewolników).

Oprócz dwóch wymienionych podziałów istniał jeszcze jeden – system nierówności mienia. Każda z powyższych warstw społecznych (stanów) miała swoich bogatych i biednych. Bogactwo było nieodłącznym atrybutem tylko osób korzystających z pełni praw. Tak więc tradycyjne warstwy społeczne, status prawny, stan mienia miały złożoną, skomplikowaną strukturę. Najbardziej uprzywilejowanymi na Wschodzie były stany zaangażowane w administracji publicznej.

Ogromną rolę na Wschodzie odgrywała religia. Ona sankcjonowała i uświęcała władzę polityczną, sprzyjała ubóstwieniu władcy, spajała społeczeństwo, przyczyniała się do kształtowania narodowych cech charakteru. Religia uświęcała tradycje konserwatywne, łączyła niemal cement mechanizm państwowy i strukturę społeczną. Jednak różne systemy religijne dokonywały tego na różne sposoby.

2 **Sytuacja ekonomiczna i polityczna w Chinach.** W XVI w. w Chinach panowała cesarska dynastia Ming. Cesarstwo chińskie obejmowało terytorium współczesnych prowincji Chin i część Mandżurii. Zależnymi od cesarstwa państwami były Wietnam, Korea i Tybet. Władzę najwyższą posiadał cesarz, który rządził w oparciu na ogromną ilość urzędników. Całe terytorium było podzielone na 15 dużych jednostek administracyjnych.

Cesarze z dynastii Ming na początku swego panowania prowadzili politykę skierowaną na wzmocnienie rolnictwa. W tych czasach

zostały znacznie udoskonalone narzędzia pracy oraz inwentarz rolniczy, z jednego pola zbierano dwa urodzaje – wiosną i jesienią, do gruntu dodawano nawozy. Wielkich sukcesów osiągnęła technika nawadniająca. Chińczycy budowali wodociągi z rur bambusowych, urządzali koła wodne, wznosili tamy.

Wszystkie ziemie w imperium Ming były podzielone na państwowe i prywatne. Zdecydowana większość gruntów państwowych przekazywana była w korzystanie dożywotne chłopom, którzy mieli za to spłacać podatki na rzecz państwa oraz pełnić powinności. Prywatnymi ziemiami władali głównie wielkie posiadacze ziemi. Największymi właścicielami ziemskimi w XVI–XVII w. byli cesarze. Ogromne były posiadłości rodziny cesarskiej i szlachty oraz urzędników, którzy otrzymywali ziemie od cesarzy. Z ziemi, które znajdowały się w rękach prywatnych, podatki spłacili posiadacze ziemi, którzy przekazywali w dzierżawę chłopom małe działki.

W cesarstwie Ming został wybudowany rozgałęziony system podatkowy. Co dziesięć lat układano listy osób spłacających podatki, które przechowywane były w urzędzie finansów. Chłopi musieli wykonywać powinności, pracowali przy budowie miast, pałaców, kanałów.

W Chinach była dobrze rozwinięta produkcja rzemieślnicza. Istniały drobne warsztaty, w których pracował mistrz ze swoją rodziną i uczniami; w dużych warsztatach państwowych korzystano z pracy przypisanych do nich rzemieślników. W XVI w. prywatnych manufaktur stawało coraz więcej, szczególnie w przemyśle tkackim. Ich właścicielami byli bogaci kupcy i rzemieślnicy, a drobni rzemieślnicy lub chłopci, którzy nie mieli innych środków dla utrzymania stawali się pracownikami najemnymi.

Stosunki między cesarzem a jego poddanymi były tradycyjnymi stosunkami gospodarza i niewolników.

3

Ekspansja Europejczyków do Chin. Pierwszych prób przeniknięcia do Chin Europejczycy dokonali w XVI w. W pierwszej połowie

■ Chińskie miasto w XVII w.

XVI w. Portugalczycy próbowali stosując siłę założyć swoje posiadłości na wybrzeżu chińskim. W latach 40-tych XVI w. przekupując władze lokalne założyli bazę handlową na północ od prowincji Guangdong. Otwarta polityka kolonizatorska, którą prowadzili Portugalczycy, ignorując wszystkie lokalne przepisy, zmusiła Chińczyków do zdecydowanych działań i w 1549 r. przybyszy zostali wypędzeni z Chin. Za duże łapówki przekazane lokalnym urzędnikom Portugalczykom udało się zatrzymać dla siebie port Makau. W drugiej połowie XVI w. do Chin zaczęli przedostawać się hiszpańscy kolonizatorzy, a pod koniec stulecia – Holendrzy. Zainteresowanie Chinami wykazała również Anglia. Dynastia Ming w tym czasie ostatecznie upadła, więc nie mogła powstrzymać uzbrojone eskadry. Uzbrojone Anglicy zmusili Chińczyków umożliwić im prawo handlować przez port w Kantonie. Inwazje XVI–XVII w. spowodowały transformację Chin na państwo zależne od kolonizatorów europejskich. Stało się to jednak dopiero w XIX w.

4 **Wojna chłopska XVII w. Obalenie dynastii Ming i początek rządów dynastii Qing.** W latach 20-tych XVII w. sytuacja wewnętrzna i zewnętrzna cesarstwa Ming uległa pogorszeniu. Wewnątrz kraju szerzyła się anarchia wywołana niekończącymi się walkami o władzę. Pozostawione na własny los wojsko rozwalilo się. Nadmierne podatki całkowicie zniszczyły gospodarstwa chłopów.

Pod koniec lat 20-tych XVII w. w rejonach północno-zachodnich Chin stały się coraz częstsze klęski żywiołowe, po suszach następowały powodzie, latem szarańcza niszczyła uprawy. Zdesperowani rolnicy zaczęli się buntować. Wreszcie w północnej prowincji Shanxi wybuchło powstanie. Na jego czele stanęli Zhang Xianzhong oraz Li Zicheng.

Urzednicy chińscy o sytuacji w Chinach w przededniu wojny chłopskiej

W prowincji Yanan w ciągu całego roku nie padało. W sierpniu i wrześniu naród w miastach jadł piołun, w październiku zaczęli jeść korę drzew, pod koniec roku cała kora została zdarta z drzew – zaczęli jeść kredę. Za kilka dni nabrzmiewał żołądek, ludzie padali i byli skazani na śmierć... We wszystkich powiatach poza miastem wykopano duże jamy, do których wrzucano po kilkaset osób i zakopywano.

Ustal na podstawie świadectw jedną z przyczyn wojny chłopskiej.

Oddziały chłopskie zaczęły jednoczyć się i w 1635 r. powstało potężne wojsko, które rozpoczęło walkę z wojskami rządowymi. W latach 1639–1641 doszło do kolejnego nasilenia walki. Wpływ i popularność Li Zichenga rosły. Na zajętych obszarach ziemi rozdawano chłopom i zwalniano ich od podatków na trzy lub pięć lat. Wojsko powstańców ruszyło na stolicę

■ Cesarz dynastii Ming z poczttem na łodzi

■ Tysiące kobiet produkowały na krosnach chiński jedwab

cesarstwa Pekin. 25 kwietnia 1644 r. powstańcy zajęli miasto. Ostatni cesarz dynastii popełnił samobójstwo, a Li Zicheng został cesarzem.

Obalając dynastię Ming i podbijając Chiny Północne armia powstańcza Li Zichenga została wciągnięta do walki przeciwko **Mandżurom**. 200-tysięczne wojsko Li Zichenga zostało pokonane przez ogromne wojsko Mandżurów w czerwcu 1644 r. Mandżurska armia zdobyła Pekin. Wydarzenie to jest uważane za początek panowania mandżurskiej dynastii **Qing**.

Mandżurowie mając poparcie urzędników, którzy przeszli do nich na służbę, stopniowo zwiększali strefę okupacyjną, wypierając powstańców na zachód. Li Zicheng został schwyty i zabity. Oddziały powstańcze nadal walczyły przeciwko Mandżurom i wstrzymały walkę dopiero w 1683 r.

W przeciwieństwie do poprzednich najeźdźców Mandżurowie nie integrowali się z ludnością miejscową, lecz zapewnili sobie osobną i uprzywilejowaną pozycję. Główną odróżniającą cechą zewnętrzną był warkocz, w który były splecione ich włosy. Mandżurom zakazano zawierać śluby z przedstawicielami innych narodów Chin.

Ze względu na formę rządów Chiny w okresie dynastii Qing w XVII–XVIII w. były krajem **despotycznym**. Na czele państwa stał **bogdychan** obdarzony nieograniczoną władzą. Dynastia Qing prowadziła niemal niekończące się podboje. Jednak ekspansja Europejczyków do Chin i krajów sąsiednich stworzyła odpowiednie warunki do podważania tradycyjnych porządków, na których utrzymywała się władza cesarza. Szczególnie niepokoiła władców Chin wojskowa przewaga Europejczyków i rozpowszechnienie

Despotyzm — nieograniczona przez prawo władza autokratyczna, którą cechuje skrajna centralizacja i tyrania władcy; państwo kierowane jest przez despota.

Bogdychan — cesarz Chin za czasów dynastii Qing.

się chrześcijaństwa. Wreszcie w 1724 r. z Chin wysłano wszystkich misjonarzy katolickich, zniszczono wszystkie kościoły chrześcijańskie (około 300). W 1757 r. Chińczycy zamknęli wszystkie swoje porty dla handlu z Europejczykami oprócz Guangzhou (Kantonu). W taki sposób zapoczątkowano prawie stuletnią izolację Chin.

5 **Rozwój rzemiosła i nauki w Chinach. Wynalazki.** XVI–XVII w. w Chinach były okresem znacznego rozkwitu kultury. Wysokiego poziomu osiągnęły rzemiosła. Za czasów cesarstwa Ming rozwijały się takie dziedziny przemysłu jak produkcja jedwabiu, porcelany, papieru, wyrobów jubilerskich, topienie metali, wydobywanie soli i in. Do produkcji papieru koszystano z silnika wodnego.

Od dawna Chiny słynęły dzięki swojej porcelanie. Warsztaty produkujące porcelanę były państwowe; ogromne zyski z jej produkcji otrzymywał skarbiec cesarski.

Ciekawe wynalazki dokonane w dziedzinie gospodarki morskiej. Aby walczyć z wrogimi okrętami chińscy mistrzowie stworzyli skafander do nurkowania oraz najprostsze miny.

W XVI w. szybko rozwijała się architektura. Budowano nowe i przeprowadzano renowację starych pałaców, dobudowano i częściowo odnowiono Wielki Mur Chiński, stworzono wiele mocnych mostów. Na budowie korzystano z takiego wynalazku jak wciągarka. Zostało udoskonalone koło do nawadniania ziemi; do topienia metali powszechnie stosowano dmuchawy kowalskie.

Odkrycia techniczne, rozwój manufaktur, podróże do odległych krajów stymulowały rozwój wiedzy naukowej. Dla rozwoju medycyny wielkie znaczenie miały prace naukowców **Zhanga Zhongjinga** „O tyfusie” oraz wielotomowy „Traktat o drzewach i roślinach” Li Shizhena, w którym znalazły się opisy właściwości leczniczych ziół, drzew i minerałów.

■ Chińska waza porcelanowa

Chińscy naukowcy zaczęli studiować prace naukowe, które ukazywały się w Europie Zachodniej, łącząc matematykę, tłumaczyli na język chiński terminy matematyczne.

Pod koniec rządów dynastii Ming w Chinach wydano kilka encyklopedii, które uogólniały doświadczenie i wiedzę zdobytą w kraju. Rozwijała się również nauka historyczna. Kontynuowano pisanie kroniki „Lustro ogólne, które pomaga zarządzać”, rozpoczętej jeszcze w XI w. W XVI–XVII w. w Chinach ukazywały się również rozprawy naukowe z geografii.

6 Sztuki wizualne Chin. Do naszych dni zachowało się sporo zabytków architektury XVI–XVII w. Dawną monumentalność zastąpiło wyrafinowanie. Dachy budynków zaczęły zdobić dekoracje, rzeźby z kamienia i drewna, pojawiły się marmurowe mosty i różnorodne balustrady (poręcza balkonów, galerii i in.). Do najbardziej znanych zabytków architektonicznych dynastii Ming należą zespół architektoniczny z Zakazanego Miasta i świątynia Nieba w Pekinie.

W malarstwie XVI–XVII w. zachowały się tradycje cechujące poprzednie stulecia. Do najbardziej znanych mistrzów tej epoki należą Lui Cai, Bian Jingzhao. Niezwykłego mistrzostwa osiągnęli chińscy malarze na porcelanie. Oni opracowali technologie wielokolorowego malowania, dzięki czemu każdy rysunek stawał się małym lecz wyjątkowym arcydziełem sztuki.

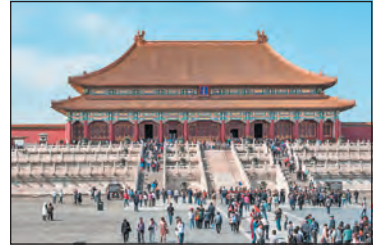
Szybko rozwijała sztuka grawiury książkowej. Po raz pierwszy w świecie w Chinach za czasów dynastii Ming zaczęli wykonywać kolorowe grawiury na drewnie. W XVII w. chińska kultura zaczęła intensywnie przenikać do Europy.

7 Japonia w XVI w. Rozwój Japonii od czasu powstania państwa miał cechy, które łączyły ją z państwami Wschodu i Zachodu. Japonia – kraj, który ściśle przestrzegał tradycji i jednocześnie aktywnie zapożyczał od innych wszystko, co mogło stać się użyteczne. Przez dłuższy czas jedynym źródłem wpływów zewnętrznych dla niej były Chiny.

Formalnie na czele państwa był **cesarz** (Niebiański Władca). Od końca XII w. cesarze stopniowo tracili władzę na rzecz **szoguna** („wielkiego dowódcy, który zwycięża barbarzyńców”). Najpierw szoguni pełnili funkcje wojskowe i policyjne, następnie przejęli zarządzanie państwem, pozostawiając cesarzowi tylko rolę arcykapłana japońskiej religii **Shinto** (shintoizmu).

Shintoizm lub **Shinto** (droga bogów) – bardzo stara pogańska religia, która przewidywała wierzenie w dobrych i złych duchów, a także rytuały, za pomocą których Japończycy starali się ułaskawić duchów.

■ Zakazane Miasto.
Wygląd współczesny

Na odmianę od innych państw Wschodu, ziemia w Japonii była głównie własnością **książąt** (daimyo). Jednak władza centralna wielokrotnie udawała się do konfiskaty ziemi tych książąt, którzy byli w opozycji

■ Japońska ceremonia picia herbaty

■ Młyn wodny i krajobraz wokół góry Fuji. Malarz Kasutsika Hokusai

do niej lub swoim bogactwem wywoływali zazdrość. Na początku Czasów Nowożytnych w Japonii nadal istniał rygorystyczny podział społeczeństwa na stany. Cała ludność podzielona była na cztery warstwy: **żołnierze, chłopci, rzemieślnicy i kupcy**. Dworzanie, kapłani, lekarze i naukowcy nie należeli do żadnego ze stanów. Również poza granicami systemu stanowego znajdowali się **parie** – nietykalni, wykonujący najbrudniejsze prace.

W systemie stanowym istniała wyraźna hierarchia. Najwyższy poziom zajmowali **samuraje**, którzy wraz ze swoimi rodzinami stanowili około 10% ludności. Przynależność do tego stanu była dziedziczna. Do niego należeli żołnierze, książęta, urzędnicy. Wszyscy posiadali przywilej noszenia dwóch mieczy oraz otrzymywania racji ryżu odpowiednio do swego statusu. W XVII w. ostatecznie stworzono kodeks honorowy samuraja – **bushido**, zgodnie z którym musieli angażować się w sprawy wojskowe i poświęcać swoje życie służbie gospodarzowi aż do gotowości do przeprowadzenia rytuału samobójstwa (**harakiri**).

■ Wyposażenie samuraja

Następny szczebel na drabinie stanowej zajmowali chłopci. Musieli wyzywiać samurajów. Chłopci nie mogli opuszczać swoje gospodarstwo. Było ściśle uregulowane, co mają jeść (kaszę z prosa, jęczmieniu lub pszenicy, czasami - ryby) oraz w co mają się ubierać. Ryż chłopci uprawiali tylko dla samurajów.

Rzemieślnicy mieszkali przeważnie w miastach i obsługiwali zwykle potrzeby samurajów.

Kupcy byli na najniższym szczeblu drabiny stanowej. Stosunek do nich w społeczeństwie był upokarzający. Ich życie, jak również życie rzemieślników, było ściśle uregulowane pewnymi zasadami.

W XVI–XVII w. ustrój stanowy pod wpływem stosunków towarowo-pięiężnych oraz polityki centralizacji stopniowo zaczął się rujnować. Zauważalnym stało się rozwarstwienie.

Na początku Czasów Nowożytnych kraj po długich latach walki ostatecznie podzielił się na kilkaset posiadłości książąt. Każdy książę po umocnieniu swej władzy próbował ustanowić życie pokojowe, co sprzyjało podniesieniu gospodarczemu państwa, rozwoju miast i handlu zagranicznego. Właśnie w tym czasie popularnymi wśród Japończyków stają się sos sojowy, ser tofu, a w mieszkaniach pojawiają się przesuwane ścianki przediałowe oraz ściany z ramami drewnianymi pokrytymi papierem. Wreszcie ukształtowała się kultura picia herbaty – **ceremonia picia herbaty**.

Malarz i kaligraf Honami Koetsu stworzył elegancką w swej prostocie filiżankę dla herbaty, na której odcienie koloru stopniowo się zmieniały. Otrzymała nazwę „Fujisan” (nazwa pochodzi od świętej góry Japończyków). Ta filiżanka stała się szczytem umiejętności malarza. Dzięki ceremonii herbaty Japończycy nauczyli się widzieć w małym nieskończoność, a w prostym – piękno.

Ważne zmiany w Japonii zaszły wraz z pojawieniem się na Dalekim Wschodzie Europejczyków. Jako pierwsi w 1543 r. do japońskich wysp dotarli Portugalczycy. Europejczycy przywieźli ze sobą nie tylko nowe towary, lecz także chrześcijaństwo. Również Japończycy zapoznali się z bronią palną. Miało to daleko idące konsekwencje dla całego kraju.

Wtedy władca małego księstwa **Oda Nobunaga** wyposażył w nową broń swoje wojsko. Dzięki nowej taktyce i broni podbił sąsiednie księstwa, a później zdobył również stolicę Kioto. Po usunięciu szoguna od władzy stopniowo połączył większość terytorium kraju. W swoich posiadłościach Nobunaga przeprowadził szereg reform: usprawnił system poboru podatków i obiegu pieniądza, wprowadził jednolity system miar, budował drogi, zachęcał rozwój handlu, rzemiosła, walczył z rabusiami, wspierał chrześcijan. Jednak przeciwko władcy zawiązano spisek przywódców wojskowych, którzy zmusili go dokonać rytuału harakiri. Jednak buntownicy nie potrafili utrzymać władzy i sprawę Nobunagi kontynuował jego zwolennik **Toyotomi Hideyoshi**.

Hideyoshi zakończył sprawę zjednoczenia kraju. Cesarz mianował go pierwszym ministrem. Został przeprowadzony spis ludności. Wszystkich samurajów zobowiązał do służby publicznej. Chłopi zostali przypisani do swoich gospodarstw i zakazano im

■ Legendarny samuraj Oda Nobunaga

mieć jakąkolwiek broń (nawet sierpy i kosy). Skasowano ograniczenia cehowe rzemieślników i kupców. Rozpoczęto bicie złotych i srebrnych monet.

Hideyoshi podejrzane stosował się do Europejczyków. Po tym jak odmówili mu pomocy w tworzeniu floty w 1587 r. rozkazał wszystkim Europejczykom i chrześcijanom opuścić kraj w ciągu 20 dni. Każdy, kto nie podporządkował się, został zabity.

W 1592 r. Hideyoshi rozpoczął wojnę o podbój Korei. Potężna armia szybko zdobyła Półwysep Koreański i weszła do Seulu. Jednak flota koreańska nadal walczyła. Koreańczycy stworzyli pancerne statki-żółwie, które pokonały flotę japońską i zablokowały połączenie z Japonią. W rezultacie resztki wojska japońskiego wycofały się na wybrzeże, gdzie czyniły opór aż do 1598 r. W tym roku zmarł Hideyoshi, a wojsko powróciło do domu.

8 Shogunat Tokugawa. „Zamknięcie” kraju. Śmierć premiera spowodowała wybuch walki o władzę między książętami. Zwyciężył zwoleńnik Hideyoshi Ieyasu Tokugawa. W walce pod Sekigaharą zdobył przepiękne zwycięstwo i w 1603 r. otrzymał tytuł szoguna. Ieyasu udało się zamienić ten tytuł na dziedziczny i jego następcy rządzą Japonią ponad 250 lat.

Szogun wzmocnił władzę centralną: wprowadził kontrolę nad miastami, kopalniami, handlem zagranicznym, skupiając w swoich rękach 25% dochodów państwa. Natomiast nie zlikwidował księstwa, a stworzył system kontroli nad ich władcami. Każdy władca miał mieszkać przez rok w nowo wybudowanej stolicy Edo (obecnie Tokio), stając się w taki sposób zakładnikiem. Ale kiedy księżę opuszczał stolicę, musiał zostawić jednego ze swoich krewnych jako zakładnika.

■ Szogun Ieyasu Tokugawa

Ieyasu ogłosił buddyzm religią państwową, a każda rodzina została przypisana do pewnej świątyni. Oficjalną ideologią stał się konfucjanizm. Ieyasu dokończył sprawę z chrześcijanami, a w 1639 r. ogłosił „zamknięcie” Japonii – tzw. „polityka samoizolacji”. Cudzoziemcy (tylko Holenderzy) mogli handlować z tym państwem wyłącznie przez jeden port pod ścisłą kontrolą urzędników.

„Zamknięcie” państwa oraz despotyczne rządy spowodowały wzrost gospodarczy, pojawiły się pierwsze manufaktury. Jednak odwrotną stroną tego procesu stało się bankructwo chłopów i techniczne zacofanie kraju.

Kolejnym osiągnięciem szoguna stało się szerzenie edukacji i drukarstwa. Rozpowszechnianie drukowanych książek przyczyniło się do wzrostu popularności

literatury japońskiej, której wybitnym przedstawicielem był poeta **Mat-suo Basho**, autor słynnych trójwierszy – **hoku**.

XVII w. – narodziny w Japonii teatru ludowego **kabuki** („pieśni i tańce”), w którym wszystkie role wykonują wyłącznie mężczyźni. Przez pewny czas władze prześladowały teatr, samurajom zakazywano od-wiedzania jego przedstawień. W tym okresie pojawia się japoński te-atr lalkowy.

Wnioski

- ▶ We Wczesnej Nowożytności cywilizacje Wschodu, w odróżnieniu od europejskich kontynuowały swój tradycyjny rozwój.
- ▶ W połowie XVII w. w Chinach doszło do zmiany dynastii w wyniku wojny chłopskiej oraz inwazji plemion mandżurskich.
- ▶ Kultura Chin rozwijała się w granicach tych tradycji, które powstały za czasów istnienia cywilizacji chińskiej. Jednak w XVI–XVII w. chińscy artyści wykraczali poza granice tradycyjnych kanonów: zaczęła ich zainteresować osobowość ludzka.
- ▶ Na początku Nowożytności Japonia została podzielona na kil-kaset księstw. Władza cesarza była formalna.
- ▶ W XVI w. w państwie stały się zauważalne procesy centraliza-cji, które zakończyły się zjednoczeniem państwa pod despotycz-ną władzą szoguna z rodu Tokugawa.

Pytania i polecenia

1. Wymień podstawowe cywilizacje Wschodu. 2. Jakie warstwy społeczne korzysta-ły z przywilejów? 3. W jaki sposób został zorganizowany system zarządzania w Chi-nach za czasów cesarstwa Ming? 4. Jakie wydarzenia spowodowały zamianę dyna-stii Ming na dynastię Qing w Chinach? 5. Kiedy doszło do „zamknięcia” Chin dla Europejczyków? 6. Do którego stanu społeczeństwa europejskiego podobni są sa-muraje? 7. Kim jest szogun? Kiedy w Japonii powstał szogunat Tokugawa?
- 8. Jaka była rola państwa w cywilizacjach Wschodu? 9. Na czym polega zjawisko władzy jako własności? Jaką rolę pełniła własność prywatna w cywilizacjach Wschodu? 10. Dlaczego gmina stała się podstawą cywilizacji Wschodu? 11. Jaką rolę w rozwoju Chin odegrała wojna chłopska w latach 1628–1645? 12. Dzięki jakim środkom wzmacniała się władza szoguna w Japonii? 13. Dlaczego władcy Chin i Japonii udali się do „zamykania” swoich krajów dla Europejczyków?
- 14. Porównaj potęgę cesarza z dynastii Qing i szoguna Japonii z władzą monar-chów europejskich. Odpowiedź podaj w postaci tabelki.
- 15. W jaki sposób uwidocznił się wpływ Wschodu na Europę w XVII–XVIII w.? Jak doszło do przedostania się Europejczyków do państw Wschodu?

§ 28. Indie i Persja w XVI–XVIII w.

1. Kto z Europejczyków odkrył drogę morską do Indii, płynąc dookoła Afryki?
2. Jakie religie były najbardziej rozpowszechnione w Indiach w Średniowieczu?
3. Czym są warny i kasty?

Państwo Wielkich Mogołów. Na początku XVI w. Sułtanat Indyjski utworzony w XIII w. rozpadł się na mnóstwo wrogujących ze sobą księstw. Pragnieniom najwyższego władcy – sułtana Delhi – podbić niepokornych książąt towarzyszyły bezlitosne wojny. Najbardziej wyróżnił się sułtan **Ibrahim Lodi**. Wasale zjednoczyli się przeciwko niemu, więc poprosił o pomoc władcę Kabulu **Zahiraddina Muhammada Babura** (1494–1530).

Babur, potomny Czyngis-chana i Timura rządził w Ferganie. Po klęskach w wojnach bratobójczych pod koniec XV w. udało mu się podbić Afganistan, a Kabul uczynić swoją rezydencją. Wielki dowódca i groźny wojownik jednocześnie był utalentowanym pisarzem. Znane są na całym świecie jego wspomnienia „Baburname”, w których opisał nie tylko swoje wyprawy i podboje, lecz także florę i faunę Indiiów.

■ Babur. 1605–1615

Babur, dowodząc silnym wojskiem, wyposażonym w artylerię w bitwie pod Panipata (1526 r.) pokonał wojska sułtana Delhi. 1526 r. uważany jest datą założenia państwa **Wielkich Mogołów**, które istniało przez 200 lat. Babur przybył do Indiiów z Mogołostanu (państwa, które istniało w wiekach XIV–XV w. po rozpadzie Cesarstwa Mongolskiego na terenach części współczesnego Kazachstanu i Kirgistanu), dlatego nazwano go i wszystkich jego ludzi **Mogolami**.

Babur rządził niedługo. W 1530 r. zmarł, a jego następcą został syn **Humajun**, który w ciągu 25 lat walczył o utrzymanie władzy w państwie, stworzonym przez ojca. Po śmierci Humajuna tron oddziedziczył jego 13-letni syn **Dżalal ad-Din Akbar** (1556–1605).

W latach 1568–1592 Akbar podbił doliny rzek Indus i Ganges. Jako mądry władca rozumiał, że dla zachowania spokoju w państwie należy zapewnić lojalność wobec siebie poddanych, dlatego zniósł podatek dla niemuzułmanów (dżizję). W 1575 r. za jego rozkazem został zbudowany dom modlitwy dla dyskusji religijnych. Chrześcijanie, buddyści, Hinduiści, Żydzi prowadzili tam rozmowy w obecności Akbara. Taka tolerancja religijna wywołała oburzenie duchowieństwa muzułmańskiego,

które w 1580 r. zbuntowało się. Po rozprawie nad nim Akbar ogłosił nową religię – „din-i-ilahi” („bo-ska wiara”).

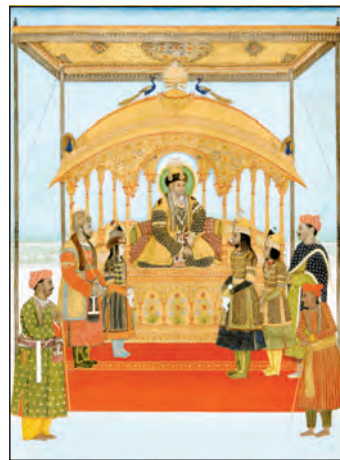
Akbar Wielki był jednym z najwybitniejszych cesarzy Indii. Za jego panowania cesarstwo Wielkich Mogołów osiągnęło największej potęgi. W 1561 r. Akbar skończył 18 lat i zaczął podbój Hindostanu. Ziemie tych plemion, które czyniły opór, bezlitośnie pustoszył, a plemiona, które korzyły się, zachowywały swoje samorządy spłacając coroczne podatki na rzecz cesarza. W taki sposób Akbar stworzył ogromne cesarstwo. Jednym z największych jego osiągnięć uważano reformę administracyjną, w rezultacie której powstał silny scentralizowany system zarządzania. Akbar przyczynił się do rozwoju nauki i kultury, choć sam do końca życia pozostał analfabetą.

Za panowania syna Akbara **Dżahangira** (1605–1658) cesarstwo przebywało w spokoju i pokoju. Rozwijała się kultura, sztuka, architektura, nauka.

Po śmierci Dżahangira rozpoczęła się walka o władzę między jego czterema synami. Zwyciężył **Aurangzeb** (1658–1707), silny, zdecydowany, okrutny i podstępny władca. Jako pobożny muzułmanin skasował tolerancję religijną, a w 1679 r. przywrócił dzizję. Za panowania Aurangzeba nie powrócił spokój do kraju. Cesarstwo zaczęło się rozpadać. W 1674 r. zostało proklamowane państwo Marathi, a po śmierci cesarza powstały trzy państwa, które prowadziły ze sobą bezwzględną walkę. Te wojny uwarunkowały podbój Indii przez angielskich kolonizatorów.

2 Ustrój państwa Wielkich Mogołów i jego rozwój. Mogołowie, podbiwszy Indie nie naruszyli jej tradycyjnego trybu życia, lecz dzięki tolerancji religijnej organicznie połączyli się z elitą rządzącą. Po tym jak harmonia między zdobywcami i podbitymi została zachwiana, państwo Wielkich Mogołów upadło.

Ostoją władzy najwyższego władcy (szacha) byli użytkownicy ziem, którzy za służbę otrzymywali w posiadanie warunkowe ziemie razem z gminami wiejskimi. Każdy użytkownik ziemi miał wyposażyć oddział kawalerii składający się z żołnierzy, oraz zbierać podatki. Jeśli łamał umowę z szachem, jego ziemię przekazywano innemu. Dlatego użytkownik ziemi nie starał się o rozwój swego gospodarstwa.

■ Akbar na „tronie Pawia” zdobionym kosztownościami

■ Babur i jego polowanie na nosorożca

Rozwojowi rzemiosła w cesarstwie Wielkich Mogołów sprzyjało to, że szachowie oraz użytkownicy ziem robili duże zamówienia rzemieślnikom oraz żądali od nich towaru wysokiej jakości i wartości artystycznej. Rzemieślnicy Indii w odróżnieniu od europejskich pracowali na zlecenie i produkowali nie towary dla rynku masowego, tylko arcydzieła sztuki dla wymagających zamawiających.

Znacznie się rozwinął handel z innymi krajami. Po pierwsze, islam miał pozytywny stosunek do handlu, a po drugie, istniało duże zapotrzebowanie na towary indyjskie. Handel w Indiach był dość rozwinięty, istniał już tutaj rozbudowany system bankowy i weksli.

Jednak rzemiosło i handel, które obsługiwały przede wszystkim potrzeby szacha i bogatej elity, wraz z upadkiem państwa Wielkich Mogołów również upadły.

3 Europejczycy w Indii. Na początku XVI w. w Indii ukazali się Europejczycy. Jako pierwsi przybyli tu *Portugalczycy*, którzy zdobyli kilka portów na wybrzeżu zachodnim. Posiadłościami portugalskimi w Indii zarządzał wicekról, który rozszerzył sfery panowania, zajmując posiadłości lokalnych feudałów. Razem z portugalskimi garnizonami i kupcami w Indii pojawili się mnisi i misjonarzy.

W XVII w. ekspansja europejska nasiliła się. *Brytyjczycy* i *Holendrzy* założyli w 1600 r. i 1602 r. *Wschodnioindyjskie Kompanie Handlowe* oraz stopniowo wypierali Portugalczyków. Bazy handlowe Holenderów znajdowały się na wybrzeżu Coromandel, w Bengalii, Biharze, Hufłacie. Jednak trwające wojny domowe w tych regionach, a co najważniejsze – rywalizacja z Anglikami doprowadziły do osłabienia pozycji kupców holenderskich w Indiach.

W 1639 r. Anglicy wzmocnili swoje pozycje w Madrasie a następnie w Bombaju. Jednocześnie Francuzi zdobyli miasto Puducherry. Walka kolonizatorów angielskich i francuskich trwała przez dziesiątki lat. Ostatecznie wypędzić Francuzów z Indii Anglikom się udało dopiero w latach 60-tych XVIII w.

W związku z tym ogromny kraj o wielomilionowej ludności przez podziały i wojny domowe utracił niepodległość stając się w XIX w. kolonią Anglii.

4 **Rozwój kultury.** IKultura Indii za panowania Wielkich Mogołów osiągnęła wysokiego poziomu. To przyczyniło się do polityki wsparcia działalności artystycznej. Najwybitniejszym pisarzem Indii za panowania Akbara był **Abu-l-Fazl**. Ułożył on kilkatomową historię od czasów Akbara, która stała się źródłem wiedzy o wydarzeniach w ówczesnej Indii. Swoją pracę Abu-l-Fazl napisał w języku perskim, który był językiem urzędowym w cesarstwie Mogołów. Jednym z arcydzieł kultury mogolskiej była sztuka **miniatur**, która później stała się wzorcem dla Rembrandta. Dwaj perscy mistrzowie **Mir Sid Ali** oraz **Abdus Samad** stanęli na czele cesarskiego warsztatu malarstwa („kitab-han”) założonego przez Akbara. Stworzono tam malarские miniatury do wspomnień Babura i Akbara.

Kolejnym osiągnięciem było wykończenie kamieni półszlachetnych i szlachetnych. Prawdziwym arcydziełem sztuki stał się znany na całym świecie „tron Pawia” zdobiony kosztownościami.

Za czasów Akbara i jego następców w Indii budowano majestatyczne i monumentalne budowle: świątynie-meczety, pałace-zamki, grobowce. Jeden z ogromnych pałaców-fortecy Akbara został zbudowany w Delhi. Kolejny pałac-forteca został wzniesiony w pobliżu miasta Agra, stał prawie w pustyni i był podobny do wymarłego miasta z budynkami, ogrodami, stawami i tarasami, które były połączone ze sobą bitymi drogami.

Arcydziełem stylu architektonicznego cesarstwa Wielkich Mogołów stał się meczet-mauzoleum **Tadź Mahal** w Agrze. Został zbudowany na rozkaz Shahdżahana w latach 1631–1642 w pamięć o jego zmarłej żonie. Meczet zbudowany z białego marmuru, ozdobiony białymi kopułami i minaretami, które odzwierciedlają się w basenie obok.

5 **Królestwo Persów.** Historia Persji jest podobna do historii Imperium Osmańskiego. Było to potężne państwo, które pod koniec XVII w. faktycznie przestało się rozwijać. Na jego czele stał szach, któremu poddani spłacali podatek od gruntów i bydła. Jednak podatek ten było trudno zebrać, ponieważ jedna trzecia ludności prowadziła koczowniczy tryb życia. Ludność osiedla zajmowała się rolnictwem. Najbardziej rozwiniętymi były obszary, gdzie zbudowano system nawadniania. Wysokich umiejętności osiągnęli perscy rzemieślnicy, którzy zrzeszali się w cechy. W Persji również tradycyjnie był rozwinięty handel.

W latach 1502–1736 Persją rządziła **dynastia Safawidów**.

■ Mauzoleum Tadź Mahal w Agrze. Wygląd współczesny

Swoją nazwę dynastia zawdzięcza szejkowi Safi ad-Dinowi, który założył zakon klasztorny Safawiyya (umiarkowani szyici). Był to jeden z zakonów, które istniały wśród sunnitów i szyitów. Członkowie zakonu mieli wyraźną organizację, byli fanatycznie oddani swemu szejkowi, którego uważano za świętego. W XV w. szejkowie zakonu posiadali ziemie w Azerbejdżanie, większość członków zakonu pochodziła z tureckich plemion koczowniczych.

Pierwszy szach z nowej dynastii **Ismail** (1502–1524) i jego następcy w krótkim czasie podbili oprócz Azerbejdżanu i Iranu część Armenii, Iraku, Turkmenistanu i Afganistanu. Gwałtownemu rozprzestrzenianiu się władzy Safawidów sprzyjało to, że nie naruszali oni tradycyjne islamskie formy rządów i poboru podatków (nawet zmniejszyli podatek z upraw i miast do 1/6). Jednak władza w państwie bardziej trzymała się na autorycie szacha niż na jedności kraju. W latach 80-tych XVI w. powstania ludowe osłabiły władzę szacha, z sytuacji natychmiast skorzystali wrogowie: Imperium Osmańskie zdobyło Szyrwan i Azerbejdżan; uzbecki chanowie Buchary – część Chorasanu i Heratu; Wielcy Mogołowie – większość terytorium Afganistanu. Do trudności zewnętrznych dodał się kryzys gospodarczy: faktycznie został wstrzymany ruch karawanów, zniszczono system nawadniania, rzemieślnicy bankrutowali.

- Perska miniatura książkowa XVII w. przedstawiająca średniowieczną bitwę

Wyjście z trudnej sytuacji znalazł szach **Abbas I** (1587–1629), którego później nazwano Wielki. W latach 1587–1588 zdobył zwycięstwo nad uzbeckimi chanami Buchary, w 1590 r. podpisał niekorzystny pokój z Turkami, to jednak rozwiązało mu ręce dla przeprowadzenia reform wewnętrznych. Celem tych reform było wzmocnienie władzy centralnej. Powstał rozgałęziony aparat zarządzania, stworzono regularne wojsko, które zostało wyposażone w strzelby i działa, przeprowadzono reformę finansową. Szach wspierał rozwój rzemiosła i handlu (handel jedwabiem stał się monopolem państwa). Przeprowadzone reformy wzmocniły władzę szacha i umożliwiły rozwiązywanie kwestii w dziedzinie polityki zagranicznej. W wyniku trzech wojen z Turkami przywrócił władzę nad utraconymi zgodnie z umową z 1590 r. terytoriami, odebrał z powrotem Wielkiemu Mogołom Afganistan, przy pomocy angielskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej wypędził Portugalczyków z

ważnego portu tranzytowego w ujściu Zatoki Perskiej Ormuz. Utrzymywał stosunki dyplomatyczne z wieloma krajami europejskimi.

Następcy Abbasa I wykazali się nie tak dobrymi władcami. Na początku XVIII w. państwo straciło znaczną część posiadłości na rzecz Turcji i Rosji, afgańskie plemiona nawet zdobyły stolicę państwa. Jednak dowódcy Nadir-chanowi udało się pokonać wszystkich wrogów i przywrócić Persję w dawnych granicach. Za rządów szacha **Nadira** (1736–1747) kontynuowano podboje i przyłączono większą część Kaukazu, a chani Azji Środkowej uznali swą wasalną zależność od niego. Najbardziej udaną była wyprawa Nadir-szacha przeciwko Wielkim Mogołom w 1739 r. Uzyskany łup pozwolił zmniejszyć podatki, zbudować duże przedsiębiorstwa wojskowe, odnowić system nawadniania, rozwijać handel. Za jego rządów w Iranie panowała tolerancja religijna.

Jednak z biegiem lat Nadir-szach stał się bardziej podejrzliwy, szczegółowy, ponownie wygórował podatki. W rezultacie organizowanego spisku szacha zabito. Po jego śmierci Iran został podzielony na pięć wrogich sobie chanatów. W 1758 r. Karim-chan zjednoczył kraj i przeprowadził reformy w celu odrodzenia gospodarki. Jednak szachem siebie nie tytułował. W polityce zagranicznej prowadził politykę ograniczonych stosunków z państwami Europy, nie chcąc powtórzyć los Indii. Po jego śmierci odnowiły się bratobójcze wojny, co z kolei doprowadziło do ustanowienia w 1796 r. nowej dynastii kadżarskiej.

6 Kultura Persji. Kultura Persji XVI–XVIII w. rozwijała się w obrębie kultury islamskiej, zachowując perskie tradycje. Żywym przejawem rozwoju kultury tamtej epoki jest stolica Abbasa I Isfahan, w której mieszkało 600 tys. osób. W mieście było 162 meczety, 49 madrasów – szkół religijnych, 273 łaźni publiczne, targ centralny oraz mnóstwo karawanserajów i sklepów handlarzy. Przez całe miasto biegął prospekt Charbah (ogród), który miał szerokość 58 m i długość 5 km. Miasto zabudowano majestatycznymi pałacami. Szczególnie wyróżniał się plac Nagsi-Dżachan („obraz Wszechświata”) o długości 500 m wraz z dwoma meczetami i pałacem Ali Capu.

■ Isfahan. XVIII w.

Równie fascynujące były mosty nad rzeką Zajenderud. Te konstrukcje budowlane zachowały się do dziś i należą do najlepszych pamiątek architektury światowej.

Szczególnie zasłynęła Persja z prac rzemieślników: perskie tkaniny, dywany, broń i naczynia są przykładami smaku artystycznego. Wszystkie te arcydzieła były sprzedawane i cenione przede wszystkim w Europie. Irańscy mistrzowie nawet nauczyli się podrabiać chińską porcelanę.

Wysokiego poziomu w rozwoju osiągnęły sztuki wizualne. Okazałe budynki zdobiono mozaikami, kafelkami, rzeźbami. Irańskie miniatury XV–XVII w. należą do najlepszych przykładów światowej sztuki klasycznej.

Najbardziej znanym utworem wśród miniatur był słynny poemat „Szahname Tahmaspa”. Został przepisany pod kierownictwem Kemaleddina Behzada przez najlepszych kaligrafistów i ozdobion 250 miniaturami dla syna Ismail-chana Tahmaspa. Od XVII w. miniatury stały się samodzielnym rodzajem sztuki, nie powiązaniem z utworem literackim. Właśnie miniatury uważają najwyższym osiągnięciem kultury Iranu Safawidów.

Ważnymi ogniskami kultury były miasta Herat, Tabriz oraz Isfahan. Istniały w nich ośrodki przepisywania rękopisów. W 1641 r. w Isfahanie Ormianin Jakob Jan otworzył pierwszą drukarnię.

Nadal rozwijała się literatura. W języku perskim tradycyjnie pisało się poezję. Utwory perskich poetów poświęcone były panowaniu szacha.

Wnioski

- ▶ India była jednym z najbogatszych państw Azji. W XVI w. doznała kolejnej inwazji najeźdźców – Mogołów, którzy stworzyli cesarstwo Wielkich Mogołów. Cesarstwo istniało do początku XVIII w. Jego rozpad zbiegł się z procesem aktywnego przenikania na te ziemie Anglików, którzy stopniowo przekształcili Indię na swoją największą i najbogatszą kolonię.
- ▶ Kultura Indii okresu Wielkich Mogołów połączyła w sobie elementy i tradycje kultury indyjskiej, perskiej, środkowo-azjatyckiej, arabskiej oraz pozostawiła potomkom unikatowe zabytki o niepowtarzalnym pięknie.
- ▶ Głównym rywalem Turków na Wschodzie stała się Persja, w której panowała dynastia Safawidów. Szczytu swojej potęgi Iran Safawidów osiągnął za czasów Abbasa I. Pod koniec XVII w. Persja zahamowała swój rozwój i zaczął się jej gwałtowny upadek.

Pytania i polecenia

- 1.** Kiedy Babur podbił Indie? **2.** Podaj przyczyny reformy religijnej Akbara. **3.** Wymień osiągnięcia kultury indyjskiej w czasach cesarstwa Wielkich Mogołów. **4.** Kto stworzył państwo Safawidów? **5.** Jakie reformy zostały przeprowadzone przez Abbasa I? Jakie były ich skutki? **6.** Dzięki czemu usławił się Nadir-chan? **7.** Jakie nowe cechy architektoniczne miała stolica Safawidów Isfahan?
- **8.** Dlaczego Baburowi udało się dość łatwo zdobyć Indie? **9.** Jakie następstwa dla Indii miało odkrycie drogi do niej przez Europejczyków? **10.** Jaką politykę wewnętrzną prowadził szach Akbar? **11.** Co spowodowało upadek cesarstwa Wielkich Mogołów? **12.** Ustal podstawowe cechy miniatur perskich.
- **13.** Określ cechy rozwoju rzemiosła i handlu w Indiach. **14.** Ułóż w zeszytcie tabelkę porównawczą „Osiągnięcia kultury indyjskiej i irańskiej w XVI–XVII w.”. **15.** Ułóż portret historyczny Akbara lub Abbasa I (do wyboru).
- **16.** W czym uwidaczniał się wpływ państw Wschodu na Europę w XVII–XVIII w.? W jaki sposób doszło do przedostania się Europejczyków do państw Wschodu?

Podsumowanie wiedzy z rozdziału VI „Świat wschodni”

- 1.** Ułóż tabelkę wydarzeń, które uważasz za najważniejsze w rozwoju Chin, Japonii, Indii, Persji. Uzasadnij swój wybór.
- 2.** Wyjaśnij znaczenie pojęć i terminów: samuraje, polityka samoizolacji, shintoizm, Wielcy Mogołowie, miniatura, kaligrafia.
- 3.** Ułóż portrety historyczne Abbasa I, Babura, Akbara.
- 4.** Wykonaj polecenia według mapy historycznej:
 - 1)** wskaż miejsca wydarzeń, które doprowadziły do powstania cesarstwa Wielkich Mogołów w Indii i ustanowienia dynastii Qing w Chinach;
 - 2)** wskaż terytoria wcielone do składu Cesarstwa Osmańskiego w XVI–XVII w.;
 - 3)** opisz przedostanie się Europejczyków do Indii oraz Chin w XVI–XVIII w.
- 5.** Jakie były cechy ustroju państwowego krajów Wschodu?
- 6.** Ustal najważniejsze zmiany w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym państw Wschodu w XVII–XVIII w. Ułóż tabelkę porównawczą.
- 7.** Wymień osiągnięcia kultury państw Wschodu w XVI–XVIII w.

Podsumowanie kursu „Wczesna Nowożytność w historii ludzkości”

Okres XVI–XVIII w. był czasem wielkich zmian w życiu ludzi i ich światopoglądach. Dzięki Wielkim Odkryciom Geograficznym granice świata znanego Europejczykom znacznie się poszerzyły. Nowe więzi handlowe, polityczne i kulturowe przeciągnęły się przez oceany łącząc kontynenty.

Powstawały nowe prądy religijne, które inaczej niż dotychczas określały miejsce kościoła w społeczeństwie, relacje człowieka z Bogiem oraz odpowiedzialności człowieka za swój los. Takie nauki wiary były konieczne do tworzenia nowoczesnej cywilizacji europejskiej.

Podstawą gospodarczą nowej cywilizacji stały się kapitalistyczne stosunki społeczne, które doprowadziły również do zmian w strukturze społeczeństwa. Człowiek stał się czczony nie tylko dzięki swemu pochodzeniu, lecz również ze względu na przedsiębiorczość, pracowitość, wiedzę. Kształtował się nowy typ – człowiek, który pragnął dowiedzieć się o wszystkim sam, który wątpił w niezaprzeczalne prawdy i autorytety. Ten głód poznania Wszechświata stał się impulsem do wielkich odkryć naukowych. W wyniku tych odkryć ludzkość przekonała się w możliwości poznawania świata i jego praw. W taki sposób kształtował się najważniejszy warunek dalszego rozwoju ludzkości – wiara w naukę jako siłę, która poznaje prawa świata i powoduje postęp techniczny. Potrzeby produkcyjne i rozwój nauk stymulowały postęp w rozwoju narzędzi pracy. Warsztat rzemieślniczy zastąpiła najpierw manufaktura a następnie fabryka. Nowe stosunki społeczne stopniowo ukorzeniały się również w rolnictwie.

Zmieniła się też mapa polityczna świata. Mapa Europy zaczęła bardziej przypominać współczesną. W Europie pojawiły się nowe państwa narodowe, obywatele których uświadamiali, że są Francuzami, Hiszpanami, Austriakami, Anglikami i in., a nie tylko mieszkańcami miast i wsi. Dla zarządzania tymi państwami władcy tworzyli specjalne instytucje, przeprowadzali reformy zarządzania. Tam, gdzie większość narodu pragnęła zmienić ustrój państwowy i swoje życie, dochodziło do wybuchu pierwszych rewolucji. Była to także jedna z cech Nowożytności.

Tempa rozwoju Zachodu i Wschodu zaczęły się różnić. Na Zachodzie kształtowała się nowa cywilizacja, którą później nazwano przemysłową. Na Wschodzie zachowały się tradycyjne społeczeństwa.

Mimo to większość ludności nadal mieszkała na wsiach, pracowała na ziemi. Jednak rewolucja przemysłowa bardzo szybko zmieniła tę sytuację. Powstanie cywilizacji przemysłowej stało się sednem następnego okresu historii świata.

ZAŁĄCZNIKI

Słowniczek pojęć i terminów

Absolutyzm – forma rządów, w której monarcha ma nieograniczoną władzę najwyższą. W Państwie Moskiewskim absolutyzm istniał w postaci samodzierżawstwa (autokracji).

Absolutyzm oświecony – polityka prowadzona w XVIII w. w niektórych europejskich państwach monarchicznych. Jej sensem było zniszczenie lub przekształcenie od góry najbardziej przestarzałych porządków feudalnych. Monarchowie, którzy prowadzili tę politykę, podawali swoje rządy jako związek królów i filozofów.

Buddyzm – jedna z trzech religii światowych (obok islamu i chrześcijaństwa). Postulaty podstawowe buddyzmu: życie jest cierpieniem; żeby uniknąć cierpienia, trzeba porzucić wszystkie pragnienia i osiągnąć pełne uspokojenie – nirwanę.

Burżuazja – początkowa nazwa obywateli miast w przeciwieństwie do wyższych stanów społeczeństwa feudalnego (dworzan i duchowieństwa). W okresie kształtowania się kapitalizmu zamieniła się na dominującą grupę społeczną. Posiadała podstawowe środki produkcji, wykorzystywała pracę najemną.

Chrześcijaństwo – jedna z trzech religii światowych. Powstało w I w. n. e. we wschodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego (w Palestynie). Najważniejszym założeniem chrześcijaństwa jest doktryna o Bogu-człowieku – Jezusie Chrystusie, który przyjął cierpienie i śmierć dla odkupienia grzechu pierworodnego. Stopniowo w chrześcijaństwie wyodrębniły się trzy odłamy: katolicyzm, prawosławie, protestantyzm.

Deklaracja – dokument, oficjalne oświadczenie, w którym ogłoszone są podstawowe zasady polityki zagranicznej i wewnętrznej państwa lub postulaty programowe partii i organizacji.

Duchowieństwo – kapłani; warstwa społeczna, przedstawiciele której odprawiają obrzędy religijne i nabożeństwa. Duchowieństwo zwykle połączone jest w szczególnej wspólnocie hierarchicznej.

Dworzanie – uprzywilejowana warstwa społeczna, posiadacze ziemi.

Dyktatura – nieograniczona władza w państwie osoby, grupy osób, grupy społecznej, która jest oparta na przemocy.

Dynastia – monarchowie tego samego rodu, którzy zastępują jeden drugiego na tronie na mocy prawa dziedziczenia.

Ekspansja – rozszerzenie zakresu dominacji państwa.

Eksport – wywóz poza granice państwa towarów, papierów wartościowych, kapitału.

Fabryka – przedsiębiorstwo przemysłowe oparte na wykorzystaniu systemu maszyn; postać dużej produkcji maszynowej.

Gezowie – przezwisko które nadali Hiszpanie szlachcie niderlandzkiej, która od 1565 r. stanęła w opozycji do władz hiszpańskich. Później nazwa ta rozprzestrzeniła się na wszystkich walczących przeciwko Hiszpanom.

Heretyk – w chrześcijaństwie człowiek, który odstąpił od dogmatów kościoła; osoba popierająca herezję.

Herezja – prąd religijny, wrogi dominującemu kościołowi; odchylenie od oficjalnej doktryny.

Hugenoci – zwolennicy kalwinistycznego wyznania we Francji.

- Humanizm** – prąd w kulturze zachodnioeuropejskiej epoki Odrodzenia, skierowany na wzmocnienie poszanowania godności ludzkiej i umysłu człowieka, jego prawa do szczęścia w życiu, wolnego ukazywania uczuć i zdolności naturalnych.
- Import** – wwożenie do państwa towarów, papierów wartościowych, kapitału.
- Industrializacja** – proces tworzenia dużego przemysłu lub po prostu produkcji maszynowej we wszystkich dziedzinach gospodarki.
- Inkwizycja** – organizacja sądowniczo-śledcza założona przez kościół katolicki w XI w. do zwalczania herezji. Walka kościoła przeciwko herezji zamieniła się w masakrę postępowych myślicieli i naukowców.
- Interwencja** – wtrącanie się jednego lub więcej państw w sprawy wewnętrzne innego państwa lub jego stosunki z krajami trzecimi. Interwencja bywa wojskowa, polityczna, ekonomiczna i dyplomatyczna.
- Islam** – jedna z trzech religii światowych (obok buddyzmu i chrześcijaństwa). Podstawowe postulatory islamu: wiara w jedyne boga Allaha i jego proroka Mahometa, nauka o całkowitej zależności wszystkiego istniejącego od woli Allaha.
- Kapitalizm** – system społeczno-gospodarczy, w którym głównymi warstwami społecznymi są burżuazja i pracownicy najemni; podstawowe zasoby produkcyjne znajdują się we własności prywatnej burżuazji, która korzysta z pracy najemnej.
- Kapitał** – termin, którym zaczęto nazywać w okresie kształtowania się kapitalizmu pieniądze, które przedsiębiorcy inwestowali w rozwój swojej produkcji w celu otrzymania zysku.
- Katolicyzm** – jeden z kluczowych (obok prawosławia i protestantyzmu) kierunków w chrześcijaństwie. Rezultat podziału kościoła chrześcijańskiego w 1054 r. na katolicki (zachodni) i prawosławny (wschodni). Najważniejsze cechy: uznanie tego, że Duch Święty pochodzi nie tylko od Boga Ojca, lecz również od Syna Bożego, wierzenie w istnienie czyścica (oprócz piekła i raju), nieomylność papieża jako namiestnika Boga na ziemi.
- Koalicja** – umowa między państwami w celu przeprowadzenia wspólnych działań.
- Kolonia** – terytorium albo kraj pozbawiony samodzielności i znajdujący się pod władzą innego państwa – metropolii.
- Konkwistadorzy** – uczestnicy hiszpańskich wypraw zaborczych, którzy wyruszyli do Ameryki po jej odkryciu w celu podboju nowych ziem i zniewolenia ludności miejscowej.
- Konstytucja** – ustawa zasadnicza, która sankcjonuje ustrój społeczny i państwowy w kraju, regulamin tworzenia organów władzy, podstawowe prawa i obowiązki obywateli.
- Kościół anglikański** – kościół, który powstał w Anglii w XVI w. w wyniku Reformacji. Na czele kościoła anglikańskiego stał król. Wszystkie doktryny i rytuały katolickie zostały zachowane, ziemie oraz wartości klasztorów zostały skonfiskowane i przeszły na własność króla.
- Kościół luterński** – jeden z odłamów kościoła protestanckiego, który pojawił się w Niemczech w XVI w. w okresie Reformacji. Podstawą kościoła luterńskiego jest doktryna Marcina Lutra: zaprzeczenie władzy papieskiej, obrazów, wzniosłych rytuałów, redukcja ilości świąt religijnych.
- Kurfurści** – książęta elekcijni w Świętym Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego, którzy posiadali prawo do wyboru cesarza.
- Magnat** – posiadacz dużych obszarów ziemi.
- Manufaktura** – rodzaj produkcji przemysłowej charakteryzujący się podziałem pracy między pracownikami najemnymi i wykorzystywaniem pracy ręcznej. Manufaktury powstały przed fabrykami.

Merkantylizm – polityka gospodarcza okresu kształtowania kapitalizmu, która uwidoczniła się w aktywnej ingerencji państwa w życie gospodarcze. Miała w sobie ukryty protekcyjizm.

Metropolia – kpaństwo posiadające kolonie.

Monarchia – forma rządów, przy której najwyższa władza państwowa całkowicie (absolutna, nieograniczona monarchia) lub częściowo (monarchia ograniczona) należy do jednej osoby – monarchy.

Monarchia absolutna – forma rządów, przy której monarcha ma władzę nieograniczoną.

Nacja–trwała społeczno-etniczna wspólnota ludzi, która charakteryzuje się wspólnym terytorium, kulturą, językiem, tradycjami, silnymi więziami gospodarczymi.

Odrodzenie – epoka w rozwoju kultury państw Europy Zachodniej i Środkowej. Cechowało ją rozpowszechnienie się ideałów humanizmu, aktywizacja ruchów społeczno-politycznych i kulturowych.

Opricznina – system przedsięwzięć (represji, egzekucje, konfiskaty ziemi), które stosował w Państwie Moskiewskim w XVI w. car Iwan IV w celu wzmocnienia władzy carskiej.

Oświecenie – szeroki prąd ideologiczny, który odzwierciedlał antyfeudalne, antyabsolutyckie nastroje oświeczonej części ludności w drugiej połowie XVII – XVIII w. Przedstawiciele tego prądu (naukowcy, filozofowie, pisarze) uważali celem społeczeństwa ludzkie szczęście, droga do którego – przekształcenie społeczeństwa odpowiednio do rozumu; byli zwolennikami teorii prawa naturalnego.

Parlament – najwyższy wybierany organ ustawodawczy, w którym reprezentowane są podstawowe aktywne politycznie grupy ludności państwa.

Pracownicy najemni – grupa społeczna, która nie ma innych środków do utrzymania z wyjątkiem własnej pracy, pracuje na właściciela, który posiada podstawowe środki produkcji.

Prawosławie – jeden z kluczowych (obok katolicyzmu i protestantyzmu) kierunków w chrześcijaństwie. Powstało po podziale kościoła chrześcijańskiego w 1054 r. na katolicki (zachodni) i prawosławny (wschodni). Podstawowe założenia: uznanie, że Duch Święty pochodzi tylko od Boga Ojca, wierzenie w piekło i raj.

Prezydent – głowa państwa przy republikańskiej formie rządów lub władzy wykonawczej w takim państwie.

Protektorat – forma zależności jednego państwa od innego lub społeczeństwa od jakiejś osoby, kiedy wszystkie podstawowe kwestie życia społeczno-politycznego rozwiązuje protektor.

Protekcjonizm – polityka gospodarcza państwa mająca na celu obronę gospodarki krajowej; wspieranie rozwoju własnego przemysłu i handlu.

Protestantyzm – jeden z kluczowych (obok katolicyzmu i prawosławia) kierunek w chrześcijaństwie. Powstał w wyniku Reformacji w XVI w. Wyrażał pragnienie społeczeństwa burżuazyjnego do uproszczenia kultu religijnego („tani kościół”). Podstawowymi formami przejawu protestantyzmu były kościoły luterańskie, kalwińskie i anglikańskie.

Przedsiębiorstwo kapitalistyczne – przedsiębiorstwo oparte na własności prywatnej środków produkcji i wykorzystywaniu pracowników najemnych.

Purytanie – zwolennicy kalwinizmu w XVI–XVII w. w Anglii, którzy wymagali oczyszczenia kościoła anglikańskiego ze starych obrzędów katolickich.

Reformacja – ruch społeczno-polityczny w krajach Europy Zachodniej i Środkowej w XVI w. skierowany przeciwko kościołowi katolickiemu.

Renowacja – przywrócenie starego obalonego porządku społecznego, dynastii lub religii.

Republika – forma rządów w państwie, przy której źródłem władzy jest naród, organy władzy państwowej wybierane są na określony termin, a władza państwowa jest podzielona na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

Rewolucja – radykalny przewrót w życiu społeczeństwa, sposobie produkcji, nauce.

Rewolucja (przezwrot) agrarna – zmiany w rolnictwie, podstawową treścią których jest ustanowienie kapitalistycznych stosunków produkcyjnych. W wyniku rewolucji agrarnej w rolnictwie odbywa się przejście od produkcji naturalnej do towarowej; likwidowane są małe gospodarstwa rolne, ziemia jest skoncentrowana w rękach dużych właścicieli ziemskich; stosowana jest praca najemna.

Rewolucja (przezwrot) przemysłowa – proces rozwoju sił wytwórczych społeczeństwa, podczas którego odbywa się przejście od produkcji ręcznej do maszynowej.

Spółczesność przemysłowa – społeczeństwo, w którym zakończono proces formowania dużego, zaawansowanego technicznie przemysłu (jako podstawy i wiodącego sektora gospodarki) oraz odpowiednich struktur społecznych i politycznych.

Stosunki przemysłowe – stosunki społeczne, które powstają między ludźmi w procesie produkcji materialnej.

Terror – przeprowadzanie pozasądowego ukarania przeciwników przy stosowaniu przemocy.

Towar – produkt pracy, który jest wytwarzany nie dla własnego użytku, tylko na sprzedaż.

Wojna domowa – zorganizowana zbrojna walka o władzę wewnątrz państwa między różnymi warstwami społecznymi.

Zebrańie ustawodawcze – zebrańie przedstawicielskie, zwoływane w celu opracowania i uchwalenia konstytucji nowego ustroju społecznego.

Plany-schematy dla organizacji pracy samodzielnej

Jak pracować z paragrafem podręcznika

- I. Zwróć uwagę na nazwę paragrafu. Przeczytaj cały paragraf, aby mieć pojęcie o jego treści. Ponownie wróć do tematu paragrafu i ustal, czy dobrze go zrozumiałeś.
- II. Sprawdź znaczenie słów i terminów, które nie rozumiałeś. Zwróć szczególną uwagę na wydzielone daty, imiona, pojęcia, wnioski i in.
- III. Spróbuj powiązać materiał paragrafu z informacją uzyskaną na lekcji.
- IV. Jeśli w tekście są wzmianki dotyczące treści wcześniejszych paragrafów, przejrzyj je.
- V. Jeżeli po opracowaniu paragrafu masz pytania lub nie zgadzasz się z podaną interpretacją niektórych pojęć, ocen, wydarzeń i in., sięgnij po literaturę dodatkową.
- VI. Aby zrozumieć, czy dobrze opanowałeś materiał paragrafu, spróbuj go streścić bez korzystania z podręcznika. Można opowiedzieć o treści paragrafu najpierw na podstawie planu, a potem bez niego.
- VII. Opracuj odpowiedzi na pytania umieszczone po paragrafie oraz wykonaj polecenia.

Jak ułożyć plan

- I. Przeczytaj uważnie tekst, do którego trzeba ułożyć plan.
- II. Wybierz tylko ten materiał, który odpowiada tematowi planu.
- III. Podziel tekst na logicznie zakończone części, znajdź w każdej z nich główną ideę, wyraźnie określ i zapisz ją.
- IV. Przed tym jak zapisać plan sprawdź, czy wszystkie podstawowe idee tekstu mają swoje odzwierciedlenie.

Jak ułożyć portret historyczny

- I. Napisz jak kształtowała się osobowość działacza (działaczki) historycznego.
 1. Podaj imię działacza (działaczki) historycznego. Gdzie i kiedy się urodził (-a)?
 2. Gdzie i w jakich warunkach on (ona) mieszkał (-a), dorastał (-a), był (-a) wychowywany (-a)?
 3. Jak kształtowały się jego (jej) poglądy?
- II. Ustal cechy charakteru działacza (działaczki) historycznego.
 1. Jakie cechy osobiste działacza miały wpływ na jego (jej) działalność?
 2. Które z jego (jej) cech osobistych podobają się Tobie, a które nie?
- III. Opisz działalność działacza (działaczki) historycznego.
 1. Jakie były podstawowe zajęcia, osiągnięcia jego (jej) życia?
 2. Jakie sukcesy i porażki jemu (jej) towarzyszyły?
 3. Jakie warstwy ludności wspierały jego (jej) działania, a jakie nie? Dlaczego?
 4. Kto był jego (jej) zwolennikami, a kto – przeciwnikami? Dlaczego?
 5. Jakie były konsekwencje jego (jej) działalności?
 6. Ze względu na co ludzkość pamięta tę postać?
- IV. Wyraź swój osobisty stosunek do działacza (działaczki) historycznego.
 1. Jakie uczucia wywołuje u Ciebie jego (jej) działalność?
 2. Czy dobre środki i metody on (ona) stosował (-a) w swojej działalności? Uzasadnij swoją pozycję.

Jak pracować z dokumentami historycznymi

- I. Ustal pochodzenie dokumentu.
 1. Kto jest jego autorem (autorką)?
 2. W jakich okolicznościach historycznych pojawił się dokument?
 3. Co przedstawia sobą dokument ze względu na treść i formę (opis wydarzenia historycznego przez ówczesną osobę, ocena wydarzeń przez badacza (badaczkę), akt ustawodawczy i in.)?

- II. Dowiedz się, jakie zadania do dokumentu należy wykonać i co dla tego trzeba zrobić (jeśli dokument ma pogłębić Twoją wiedzę na temat jakiegoś zjawiska historycznego, wydarzenia lub osoby, przypomnij, co o tym już wiesz).
- III. Przeczytaj tekst dokumentu, wyjaśnij znaczenie zawartych w nim pojęć i terminów.
- IV. Postaraj się wykonać zadania do dokumentu. Jeśli nie możesz tego zrobić, to uważnie i powoli ponownie przeczytaj tekst zwracając uwagę na treść poszczególnych zdań.

Jak napisać komunikat

- I. Przeczytaj materiał w podręczniku, na podstawie którego trzeba opracować komunikat.
- II. Ułóż wstępny plan historii.
- III. Znajdź literaturę, która będzie pomocna podczas pracy z komunikatem.
- IV. Opracuj literaturę, jeśli trzeba, to wprowadź zmiany do planu.
- V. Zgodnie z planem napisz treść komunikatu lub jego streszczenie.
- VI. Zastanów się, jakie ilustracji trzeba wykorzystać.
- VII. Podczas prezentacji komunikatu staraj się mówić poprawnie, precyzyjnie i wyraźnie.

Literatura

1. Барг М.А. Великая английская революция в портретах ее деятелей. — М., 1991.
2. Бродель Ф. Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. В 3 т. — М., 1992.
3. Буганов В.И. Мир истории. — М., 1989.
4. Варга Д. Древний Восток. — Будапешт, 1984.
5. Васильев Л.С. История Востока. Т. 1. — М., 1998.
6. Ведюшкин В.А., Бурин С.Н. Новая история зарубежных стран. — М., 2000.
7. Всемирная история : Энциклопедия для детей. — М., 1995.
8. Гумилев Л.Н. От Руси к России. — М., 1992.
9. Дейвіс Н. Боже ігрище : історія Польщі. — К., 2008.
10. Дейвіс Н. Європа : Історія. — К., 2000.
11. Детская энциклопедия. В 20 т. — М., 1994. — Том 8. Новые горизонты. Том 9. Возрождение и гуманизм. Том 10. Торжествующая монархия.
12. Дмитриева О.В. От средневековья к новому времени / О.В. Дмитриева, Л.А. Пименова, Р.М. Шукуров. — М., 1997.
13. Дмитриева О.В. Новая история. Конец XV—XVIII век. — М., 2006.
14. Дыбковская А. История Польши с древнейших времен до наших дней / А. Дыбковская, М. Жарын, Я. Жарын. — Варшава, 1995.
15. Егер О. Всемирная история. В 4 т. — С.-Пб., 1997—2002.
16. Енё Р. Сабо. Революция машин. — Будапешт, 1979.
17. История Европы / Ж. Альдебер, Й. Бендер, И. Груша и др. — Мн., 1992.

18. История России с древнейших времен до конца XX века. В 3 т.— М., 1997.
19. История России. Энциклопедия для детей.— М., 1995.
20. История Средних веков / Под ред. З. В. Удальцовой и С. П. Карпова.— Т. 2.— М., 1991.
21. Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи.— М., 1999.
22. Кіндер Г. Всесвітня історія: dtv-Atlas / Г. Кіндер, В. Хільгеман.— К., 2001.
23. Клява В. Европа в начале Нового времени.— Рига, 1996.
24. Короткий історичний словник / В.М. Даниленко, С.А. Кокін, А.Г. Слюсаренко, О.В. Даниленко.— Запоріжжя, 2001.
25. Краткая история. Англия.— М., 2003.
26. Краткая история. США.— М., 2003.
27. Кримський А. Історія Туреччини.— К.—Львів, 1996.
28. Крюгер Р. Китай. История страны.— М., 2008.
29. Лозинский С.Г. История папства.— М., 1986.
30. Маккаи Л. Мир Ренессанса.— Будапешт, 1984.
31. Мак-Клейн, Джеймс Л. Япония. От сегуната Токугавы — в XXI век.— М., 2006.
32. Мишина И. Новое время (конец XV—XVIII вв.) : книга для учителя / И. Мишина, Л. Жарова.— Симферополь, 2001.
33. Мустафін О. Історія Раннього Нового часу.— Харків, 2014.
34. Нарис історії Сполучених Штатів.— Ресурс : Інформаційне агентство США.
35. Нефедов С. История нового времени. Эпоха Возрождения. (История, поданая как роман, — современный учебник для школьников и увлекательное чтение для взрослых).— М., 1996.
36. Новая история стран Европы и Америки. Первый период / Под ред Е.Е. Юдовской и И.М. Кривогуза.— М., 1997.
37. Новая история стран Европы и Америки / Под ред. И.М. Кривогуза.— М., 2003.
38. Новиков С.В. Всеобщая история : справочник студента / С.В. Новиков, А.С. Маныкин, О.В. Дмитриева.— М., 1999.
39. Польша. Нарис історії / За ред. В. Менджецького та Є. Брацісевича.— Варшава, 2015.
40. Снайдер Т. Перетворення націй. Польша, Україна, Литва, Білорусь. 1569—1999.— К., 2016.
41. Тарас А.Е. Анатомия ненависти. Русско-польские конфликты в XVIII — XX вв.— Мн., 2008.
42. Тарас А.Е. Войны Московской Руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XIV—XVII веках.— М., Мн., 2006.
43. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ : нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.— К.,1996.
44. Черняк Е.Б. Вековые конфликты.— М., 1988.
45. Черняк Е.Б. Времен минувших заговory.— М., 1994.
46. Шимов Я. Австро-Венгерская империя.— М., 2003.
47. Эрдеди Я. Борьба за моря. Эпоха Великих географических открытий.— Будапешт, 1985.
48. Юдовская А.Я. Новая история, 1500—1800 / А.Я. Юдовская, П.А. Баранов, Л.М. Ванюшкина.— М., 2002.

SPIS TREŚCI

Drodzy uczniowie!.....	3
Wstęp	5

ROZDZIAŁ 1. WIELKIE ODKRYCIA GEOGRAFICZNE ORAZ KSZTAŁCOWANIE SIĘ STOSUNKÓW KAPITALISTYCZNYCH

§ 1. Odkrycia Europejczyków.....	8
§ 2. Podbój Nowego Świata.....	16
§ 3. Świat materialny i społeczeństwo.....	23
§ 4. Życie codzienne w Europie Zachodniej.....	30
§ 5. Zajęcia praktyczne „Następstwa Wielkich Odkryć Geograficznych dla historii człowieczeństwa” / „Cywilizacja prekolumbijska Ameryki” (na wybór nauczyciela).....	38
Podsumowanie rozdziału I	38
Zadania testowe do rozdziału I.....	39

ROZDZIAŁ II. WYSOKIE ODRODZENIE. REFORMACJA W EUROPIE ZACHODNIEJ

§ 6. Humanizm. Dojrzałe Odrodzenie.....	40
§ 7. Narodziny kultury barokowej. Narodziny nowej nauki europejskiej.....	49
§ 8. Zajęcia praktyczne „Humanistyczne idee w pracach Erazma z Rotterdamu” / „Idee humanizmu w arcydziełach Dojrzałego Odrodzenia” (na wybór nauczyciela)....	58
§ 9. Reformacja w Niemczech.....	59
§ 10. Szerzenie się Reformacji a Kontreformacja.....	68
Podsumowanie wiedzy z rozdziału II	74
Polecenia testowe do rozdziału II	74

ROZDZIAŁ III. PAŃSTWA EUROPY ZACHODNIEJ W XVI–XVII W.

§ 11. Kształtowanie się monarchii absolutnej we Francji.....	76
§ 12. Zakończenie kształtowania monarchii absolutnej we Francji.....	86
§ 13. Anglii w XVI w.....	92
§ 14. Rewolucja angielska.....	104
§ 15. Hiszpania w XVI w. walka narodowo-wyzwoleńcza w Niderlandach.....	114
§ 16. Zajęcia praktyczne „Rozwój form monarchicznych rządów w krajach Europy Zachodniej” / „Obraz absolutnego monarchy krajów Europy Zachodniej” (według wyboru nauczyciela).....	127
§ 17. Stosunki międzynarodowe w XVI – pierwszej połowie XVII w. Wojna trzydziestoletnia z lat 1618–1648	128
Podsumowanie wiedzy na podstawie rozdziału III	136
Zadania testowe do rozdziału III.....	137

ROZDZIAŁ IV. IMPERIUM OSMAŃSKIE. PAŃSTWA EUROPY WSCHODNIEJ W XVI – PIERWSZEJ POŁOWIE XVIII W.

§ 18. Imperium Osmańskie.....	138
§ 19. Rzeczypospolita Polska	145
§ 20. Państwo Moskiewskie	155
§ 21. Powstanie Imperium Rosyjskiego.....	167
Podsumowanie wiedzy z rozdziału IV	176
Zadania testowe do rozdziału IV.....	177

ROZDZIAŁ V. EPOKA OŚWIECENIA

§ 22. Oświecenie a rewolucja przemysłowa	178
§ 23. Absolutyzm oświecony	192

§ 24. Stosunki międzynarodowe XVIII w.	202
§ 25. Kolonie angielskie w Ameryce Północnej. Wojna o niepodległość (lata 1775–1783). Powstanie USA.	210
§ 26. Zajęcia praktyczne „Cechy ustroju państwowego USA” / „Życie codzienne w państwach Europy Zachodniej w XVIII w.” (według wyboru nauczyciela)	223
Podsumowanie wiedzy zaczerpniętej z rozdziału V	223
Testy do rozdziału V „Epoka Oświecenia”	224
ROZDZIAŁ VI. ŚWIAT WSCHODU W XVI–XVIII W.	
§ 27. Chiny oraz Japonia w XVI–XVIII w.	225
§ 28. Indie i Persja w XVI–XVIII w.	238
Podsumowanie wiedzy z rozdziału VI	245
Zadania testowe do rozdziału VI	246
Podsumowanie kursu „Wczesna Nowożytność w historii ludzkości”	247
ZAŁĄCZNIKI	
Słowniczek pojęć i terminów	248
Plany-schematy dla organizacji pracy samodzielnej	251
Literatura	253

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

**Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польської мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Переклад з української

Перекладач *О. Слюсар*

Польською мовою

Редактор *Є. Кузьменко*

Коректор *Т. Калуські*

Верстка *І. Стусика*

При оформленні підручника використані джерела,
викладені у вільному доступі в мережі Інтернет.

Формат 70х90/16. Ум. друк. арк. 18,72. Обл.-вид. арк. 24,30. Наклад 95. Замов. 1141.

Видавець і виготовлювач видавничий дім „Букрек”, вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.